

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΝΑΞΟΥ

ΟΙ ΑΝΑΓΛΥΦΟΙ ΠΙΘΟΙ

ISBN 960-7036-01-8

*Κατὰ τὸν Κανονισμὸ τῶν Δημοσιευμάτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας,
οἱ συγγραφεῖς εὐθύνονται γιὰ τὴν ὀρθότητα τῶν βιβλιογραφικῶν παραπομπῶν
καὶ τὴν ἐγκυρότητα τῶν ἐκδόσεων ἀρχαίων κειμένων ποὺ ἀναδημοσιεύονται στίς ἐκδόσεις τῆς.*

© Ἡ ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, Ἀθῆναι 106 72, FAX (01) 3625 531
ΓΡΑΦΕΙΟ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΝΑΞΟΥ

ΕΥΑ ΣΗΜΑΝΤΩΝΗ-ΜΠΟΥΡΝΙΑ

ΟΙ ΑΝΑΓΛΥΦΟΙ ΠΙΘΟΙ



ΑΘΗΝΑΙ 1990

Στή μνήμη
τοῦ Νικολάου Μ. Κοντολέοντος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	13
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	15
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ	19
ΤΕΧΝΙΚΗ	45
ΣΧΗΜΑ - ΔΙΑΤΑΞΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ	49
ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ - ΧΡΗΣΗ	53
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ	55
ΕΙΚΟΝΙΣΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ	55
Αϊγαγροι	55
Δορκάδες	56
Σφίγγα	58
Εικονιστικά θέματα με λιοντάρι	59
Εικονιστικά θέματα με συνωρίδες	68
ΓΡΑΜΜΙΚΑ ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ	85
Κλιμακωτό	85
Συνεχής (ή τρέχουσα) σπείρα	87
Τεθλασμένη γραμμή με κεραίες που τη συνδέουν με τὸ πλαίσιο	89
«Κρεμάμενες» μισές ὁμόκεντρες ἑλλείψεις	90
Γλωσσωτό	90
Ἄπλὸς πλοχμὸς	92
Σύνθετος πλοχμὸς	93
ΦΥΤΙΚΑ ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ	96
Ἄνθη καὶ μπουμπούκια λωτοῦ	96
Σειρά λωτῶν καὶ ἀνθεμίων	97
ἽΟριζόντιες σιγμοειδεῖς ἑλικες καὶ διπλὰ ἀνθέμια	98
ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ - ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ	99
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	116
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	119
RÉSUMÉ	157
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ	161
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	164
ΠΙΝΑΚΕΣ	1-29
ΣΧΕΔΙΑ	1-11

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Θέμα τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἀποτελοῦν τὰ προβλήματα πού συνδέονται μὲ τὰ γνωστά, μέχρι στιγμῆς, ἀνάγλυφα ὄστρακα τῆς Νάξου. Ξεκινώντας ἀπὸ τὸ ἐξαιρετικὰ ἀποσπασματικὸ αὐτὸ ὑλικὸ γίνεται προσπάθεια νὰ δοθεῖ ἐνιαία καὶ σαφῆς εἰκόνα τῆς δραστηριότητος τοῦ ἑλλιπέστατα γνωστοῦ ναξιακοῦ ἐργαστηρίου ἀνάγλυφης κεραμεικῆς, τῶν σχέσεών του μὲ τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ κέντρα παραγωγῆς ἀνάγλυφων ἀγγείων καὶ νὰ ὀριοθετηθεῖ ἡ συμβολὴ του στὴν ἀνάπτυξη τῆς ναξιακῆς τέχνης γενικότερα.

Γιὰ τὴν ὑπόδειξη τοῦ θέματος, γιὰ τὸ ζωνρὸ ἐνδιαφέρον σὲ ὄλες τὶς φάσεις τῆς συγγραφῆς, γιὰ τὶς πολύτιμες συμβουλές καὶ ὑποδείξεις, εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν καθηγητὴ κ. Β. Κ. Λαμπρινουδάκη. Θερμὲς εὐχαριστίες ὀφείλονται ἐπίσης στὰ μέλη τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν πού ἐνέκριναν μιὰ πρώτη μορφή τῆς ἐργασίας αὐτῆς ὡς διδακτορικὴ διατριβή, ἰδιαίτερα σὲ ὄσους μὲ ὑποδείξεις βοήθησαν στὴν ἀρτιότερη ἐμφάνισή της.

Τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο καὶ τὸν Γενικὸ Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καθηγητὴ *†Γ. Μυλωνᾶ* εὐχαριστῶ θερμὰ, τόσο γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς ἄδειας μελέτης τοῦ ὑλικοῦ, ὁ κύριος ὄγκος τοῦ ὁποίου προέρχεται ἀπὸ ἀνασκαφές τῆς Ἐταιρείας, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἔγκριση νὰ περιληφθεῖ ἡ πραγματεία αὐτὴ στὴ σειρά τῶν δημοσιευμάτων της.

Γιὰ τὴν παραχώρηση ὑλικοῦ πού προέρχεται ἀπὸ ἀνασκαφές τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας θεωρῶ χρέος μου νὰ εὐχαριστήσω τὴν Ἐφορὸ Κυκλάδων κ. Φ. Ζαφειροπούλου καὶ τὸν καθηγητὴ κ. Χρ. Ντούμα.

Ἰδιαίτερες εὐχαριστίες ὀφείλω στὴν καθηγήτρια κ. Α. Μαραγκοῦ γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον πού ἔδειξε γιὰ τὴ δουλειά μου καὶ γιὰ τὶς συμβουλές της. Τὶς συναδέλφους καὶ φίλες Ν. Μποζάνα-Κούρου, Γ. Κοκκοροῦ-Ἀλευρᾶ καὶ Ἄ. Λαιμοῦ εὐχαριστῶ ἄλλη μιὰ φορὰ γιὰ τὸ χρόνο πού ἀφιέρωσαν συζητώντας μαζί μου τὰ προβλήματα πού μὲ ἀπασχόλησαν κατὰ τὴν πρόοδο τῆς ἐργασίας.

Οἱ περισσότερες φωτογραφίες ὀφείλονται στὸν πρόωρα χαμένο Σ. Τσαβδάρου. Γιὰ τοὺς πίνακες 1γ, 2β-γ, 3, 4α, 5α-γ, 9γ, 15ε, 16α-β, δ, 25α-β καὶ γιὰ τὸ σχέδιο 8β εὐχαριστῶ θερμὰ τὸ φίλο Θ. Κοῦρο. Τὴ Ν. Μποζάνα-Κούρου εὐχαριστῶ ἰδιαίτερα γιὰ τὴν παραχώρηση τῶν φωτογραφιῶν τοῦ πίνακα 26β-ε καὶ γιὰ τὶς φωτογραφίες τοῦ πίνακα 27γ-δ.

Ὁ σχεδιαστὴς κ. Σ. Πισκαρδέλης, μὲ πολλὴ ὑπομονὴ καὶ ἐπιδεξιότητα, φιλοτέχνησε τὰ σχέδια 1, 2, 3β, 4, 5β, 6, 8β, 9β, 10 καὶ φρόντισε γιὰ τὴν καλύτερη ἐμφάνιση τῶν ὑπολοίπων, πού σχεδιάστηκαν ἀπὸ τὴν ὑπογράφουσα. Τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἔδω γιὰ τοὺς κόπους του.

Ἡ ἐργασία αὐτὴ δὲ θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρξει ἂν δὲν εἶχε προηγηθεῖ ἡ πολύχρονη καὶ πολύμοχθη ἀπασχόληση τοῦ ἀείμνηστου καθηγητῆ Ν. Μ. Κοντολέοντος μὲ τὴ Νάξο καὶ τὶς Κυκλάδες. Ἡ συμβολὴ του στὴ μελέτη τῆς κυκλαδικῆς τέχνης καὶ εἰδικότερα τῶν κυκλαδικῶν ἀνάγλυφων πίθων ἀποτελεῖ σημεῖο ἀναφορᾶς κάθε νέας προσπάθειας πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή. Ἀλλὰ τὸ γενικότερο χρέος μου πρὸς αὐτὸν δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀναλυθεῖ μέσα σὲ λίγες γραμμές. Ἄς θεωρηθεῖ ἡ ἀφιέρωση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ στὴ μνήμη του ὡς ἐλάχιστη ἀνταπόδοση τῆς ὀφειλῆς μου.

Ἀθήνα 1984

Ε. Σ.-Μ.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Agora The Athenian Agora. Results of Excavations conducted by the American School of Classical Studies in Athens.
- Anderson L. H. Anderson, Relief Pithoi from the Archaic Period of Greek Art, 1975. Διδακτορική διατριβή Πανεπ. Colorado.
- Arkades D. Levi, «Arkades», *ASAtene* 10-12 (1927-1929), 1 κέ.
- Atti N. M. Kontoleon, «Das heutige Bild der archaischen Kunst der Kykladen», *Atti del Settimo Congresso internazionale di Archeologia Classica*, I, Roma, 1961, 267-272.
- Bocci, Ceramica Cicladica P. Bocci, *Ricerche sulla ceramica cicladica. Studi Miscellanei* 2, 1959/60, 1962.
- CCO J. Boardman, *The Cretan Collection in Oxford*, 1961.
- Courbin P. Courbin, *La céramique géométrique de l'Argolide*, 1966.
- Daremberg - Saglio, Ch. Daremberg - E. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*.
- Davison J. M. Davison, *Attic Geometric Workshops*, 1961. *Yale Classical Studies* 16.
- M. Ervin-Caskey M. Ervin-Caskey, «Notes on Relief Pithoi of the Tenian-Boiotian Group», *AJA* 80 (1976), 19-41.
- Feytmans D. Feytmans, «Les pithoi à reliefs de l'île de Rhodes», *BCH* 74 (1950), 135-180.
- Fittschen K. Fittschen, *Untersuchungen zum Beginn der Sagen Darstellungen bei den Griechen*, 1969.
- Fortetsa J. K. Brock, *Fortetsa. Early Greek Tombs near Knossos*, 1957. *BSA Suppl. Paper no 2*.
- Gabelmann H. Gabelmann, *Studien zum frühgriechischen Löwenbild*, 1965.
- GG J. N. Coldstream, *Geometric Greece*, 1977
- GGA B. Schweitzer, *Greek Geometric Art*, 1971
- GGK F. Matz, *Die geometrische und früharchaische Form*, 1949. *Geschichte der griechischen Kunst*, I.
- GGP J. N. Coldstream, *Greek Geometric Pottery. A Survey of ten Local Styles and their Chronology*, 1968.
- Greenhalgh P. A. L. Greenhalgh, *Early Greek Warfare*, 1973.
- Hampe R. Hampe, *Frühe griechische Sagenbilder in Boiotien*, 1936.
- Hornbostel W. Hornbostel, «Kretische Reliefamphoren», *σὺν τῷ Δαδάλικῃ Kunst auf Kreta im 7. Jh. v. Chr.* (Katalog der Ausstellung im Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg), 1970.
- IGems J. Boardman, *Island Gems. A Study of Greek Seals in the Geometric and Early Archaic Periods*, 1963.
- Johansen K. F. Johansen, *Les vases sicyoniens*, 1923.
- Ker VI₂ K. Kübler, *Kerameikos, Ergebnisse der Ausgrabungen*, VI₂, 1970.
- Kontoleon N. M. Kontoleon, «Die frühgriechische Reliefkunst», *AE* 1969, 215-316.
- Kontoleon, Aspects N. M. Kontoleon, *Aspects de la Grèce préclassique*, 1970.
- Marangou L. Marangou, «Reliefkeramik aus Amorgos», *Praestant Interna, Festschrift für U. Hausmann*, 1982, 190-198.
- MN Μουσείο Νάξου.
- Myk. Pith. M. Ervin, «A Relief Pithos from Mykonos», *ΑΔ* 18 (1963), *Μελέται*, 37-75.
- NC H. Payne, *Necrocorinthia. A Study of Corinthian Art in the Archaic Period*, 1931.
- Ohly D. Ohly, *Griechische Goldbleche des 8. Jhds. v. Chr.*, 1953.
- Payne, PKV H. Payne, *Protokorinthische Vasen*, 1933.
- Perachora II T. J. Dunbabin (έκδ.), *Perachora. The Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia*, II, 1962.
- Schäfer J. Schäfer, *Studien zu den griechischen Reliefpithoi des 8.-6. Jhds. v. Chr. aus Kreta, Rhodos, Tenos und Boiotien*, 1957.
- Schefold K. Schefold, *Frühgriechische Sagenbilder*, 1964.
- Strøm J. Strøm, «Some Groups of Cycladic Vase-Painting of the 7th c. BC.», *Acta Archaeologica* 33 (1962), 221-278.

Themelis, Grabbauten	P. Themelis, Frühgriechische Grabbauten, 1976.
Vogelpohl	Ch. Vogelpohl, Zur Ornamentik der griechischen Vasen des 7. Jh. v. Chr., 1968. Διδακτορική διατριβή Πανεπ. Μονάχου.
Waldstein	Ch. Waldstein, The Argive Heraeum, II, 1905.
Weinberg	S. Weinberg, «Corinthian Relief Ware: Pre-Hellenistic Period», Hesperia 23 (1954), 109-137.
Wiesner	J. Wiesner, Fahren und Reiten, Archaeologia Homerica, I, κεφ. F, 1968.
Χρήστου	Χρ. Χρήστου, «Ο νέος αμφορεύς της Σπάρτης. Οί άλλοι μετ' αναγλύφων αμφορείς του λακωνικού έργαστηρίου», ΑΔ 19 (1964), Μελέται, 164-265.
Ζαφειροπούλου	Φ. Ζαφειροπούλου, Προβλήματα της μηλιακής αγγειογραφίας, 1985.
Μ	Μήκος.
Π	Πάχος.
Υ	Ύψος.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ σημασία τῶν ἀνάγλυφων πίθων γιὰ τὴ γνώση τῆς εἰκονογραφίας τῶν πρώιμων ἀρχαϊκῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀξία τους ὡς αὐτοτελῶν ἔργων τέχνης, τράβηξε τὴν προσοχὴ τῶν ἐρευνητῶν ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. Πέρασε ὁμως πολὺς καιρὸς γιὰ νὰ ἀναγνωριστεῖ ἡ πρωτεύουσα θέση ποὺ κατέχουν ἀνάμεσά τους τὰ προϊόντα τῶν κυκλαδικῶν ἐργαστηρίων. Μιὰ σύντομη ματιὰ στὶς ἀπόψεις ὄσων ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ θέμα δείχνει καθαρὰ τὴν πορεία τῶν κυκλαδικῶν ἀνάγλυφων πίθων ἀπὸ τὴν ἀνυποληψία στὴν καταξίωση.

Κοντὰ στὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα καὶ ἐνῶ οἱ G. Loeschcke¹ καὶ R. Kekulé² εἶχαν ξεκινήσει τὴ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὰ σικελικὰ καὶ ἐτρουσκικὰ ἀνάγλυφα ἀγγεῖα, τονίζοντας τὴν ὑπαρξὴ δύο ἀνεξάρτητων ἀπὸ ξένες ἐπιδράσεις κέντρων παραγωγῆς, ὁ E. Pottier σὲ δύο ἄρθρα του (*Mon. Grecs II* (1885-88), 44-48, πίν. 8, καὶ πολὺ πιὸ συστηματικὰ στὸ *BCH 12* (1888), 491) δημοσίευσε γιὰ πρώτη φορὰ συγκεντρωμένη τὴν πρώιμη ἀνάγλυφη κεραμεικὴ ἀπὸ διάφορες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας, εὐρύνοντας ἔτσι τὴν ὀπτικὴ γωνία τῶν ἐρευνητῶν καὶ κάνοντας φανερὴ τὴν προτεραιότητα τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καὶ σ' αὐτὸ τὸ εἶδος μνημείων. Μικρὸ τμῆμα τοῦ δευτέρου ἄρθρου (σ. 500 κέ.) ἀσχολεῖται εἰδικὰ μὲ τὴν κυκλαδικὴ παραγωγή: παρουσιάζει ἓνα πῆλινο πῖνακα (*Μουσ. Λούβρου MNB 579*) ἀπὸ τὴν Κύθνο καὶ τὸ ὄστρακο *EM 2495* ἀπὸ τὴν Τήνο. Τὸ τελευταῖο εἶχε δημοσιεύσει διεξοδικὰ ὁ F. Studniczka, μόλις δύο χρόνια πρὶν («*Tonrelief aus Tenos*», *AM 11* (1886), 87-92). Τὴν ὑπαρξὴ ἰδιαίτερου ἐργαστηρίου στὴν Τήνο, παρὰ τὴν ἀναντίρρητη βοιωτικὴ ἐπίδραση, ἀναγνωρίζει γιὰ πρώτη φορὰ ὁ P. Graindor δημοσιεύοντας τέσσερα ὄστρακα ἀπὸ τὸ νησί («*Vases archaïques à reliefs de Tinos*», *RA 6* (1905), 286. Ὁ ἴδιος παρουσιάζει τρία ὄστρακα στὸ *Mus. Belge 1908*, 16).

Μόλις τὸ 1922 ὁ F. Courby, στὰ πλαίσια τῆς μεγάλης του ἐργασίας γιὰ τὰ ἑλληνικὰ ἀνάγλυφα ἀγγεῖα, *Les vases grecs à reliefs*, *BEFAR*, Fasc. 125, παρουσιάζει συγκεντρωμένους κατὰ περιοχὲς καὶ ταξινομεῖ σὲ στυλιστικὲς ὁμάδες τοὺς περισσότερους ὡς τότε γνωστοὺς ἀρχαίκοις ἀνάγλυφους πίθους. Τὰ νησιὰ (Τήνος - Δῆλος, σ. 80, Μῆλος, σ. 82, Θήρα, σ. 84) δὲν εἶναι γι' αὐτὸν παρὰ «ateliers secondaires», ποὺ δέχονται ἐπιδράσεις καὶ ἀντλοῦν τὴν ἔμπνευσή τους ἀπὸ τὴ Βοιωτία. Τὸ ἐνδιαφέρον ὁμως τῶν ἐρευνητῶν γι' αὐτὴ τὴν κατηγορία κεραμεικῆς εἶχε πιά ἐξαφθεῖ καὶ πολλὲς σχετικὲς ἐργασίες εἶδαν τὸ φῶς. Ἀνάμεσά τους ἀρκετὲς ἀσχολοῦνται ἰδιαίτερα μὲ τὶς Κυκλάδες. Ἔτσι ἡ W. Lamb δημοσιεύει ὀκτῶ ὄστρακα ἀπὸ τὴ Μῆλο (*BSA 26* (1923-25), 72-77, πίν. XI, XII), ἡ E. Haspels παρουσιάζει τοὺς ἀρχαίκοις ἀνάγλυφους τρίποδες τῆς Θάσου, ἀποικίας τῆς Πάρου, τονίζοντας τὴν τεχνοτροπικὴ τους συγγένεια μὲ τὰ «μηλιακὰ» ἀγγεῖα (*BCH 70* (1946), 233-37, πίν. 10-12), ὁ Brock (*BSA 44* (1949), 55-58, πίν. 20), δημοσιεύοντας τὰ ἀποτελέσματα τῶν βρετανικῶν ἀνασκαφῶν στὴ Σίφνο, παρουσιάζει καὶ τὰ ἀνάγλυφα ἀγγεῖα ποὺ ἤρθαν στὸ φῶς. Τὸ ἴδιο κάνει ὁ J. K. Anderson γιὰ τὰ χιακὰ ἀνάγλυφα ὄστρακα ἀπὸ τὸν Κοφινᾶ (*BSA 49* (1954), 144, πίν. 8).

Τὸ 1957 ἐμφανίζεται ἡ ἐργασία τοῦ J. Schäfer, *Studien zu den griechischen Reliefpithoi des 8.-6. Jhds. v. Chr. aus Kreta, Rhodos, Tenos und Boiotien*, ποὺ ἀποτελεῖ τὴ δευτέρη μετὰ τὸν Courby προσπάθεια γιὰ συνολικὴ θεώρηση τῶν ἀρχαϊκῶν ἀνάγλυφων πίθων. Ἡ τηνιακὴ καὶ βοιωτικὴ παραγωγή, τὶς ὁποῖες ἐντάσσει σὲ ἐνιαῖα τεχνοτροπικὴ ὁμάδα, ἀπασχολοῦν τὸ συγγραφέα ἀπὸ τὴ σ. 67 κέ. Ἡ πρωιμότητα τῶν τηνιακῶν ἔργων καὶ ὁ πλοῦτος τῶν παραστάσεων τους τὸν ὀδήγησαν στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ καλλιτεχνικὸ κέντρο, ἀντίθετα πρὸς ὅ,τι

πίστευαν μέχρι τότε, βρισκόταν στην Τήνο και από εκεί ακτινοβολούσε θέματα και τεχνοτροπία προς τη Βοιωτία. Το έργο του Schäfer αποτελεί και σήμερα βασικό βοήθημα για όποιον θέλει να ασχοληθεί με το είδος αυτό της κεραμεικής.

Μεγάλη υπήρξε η συμβολή του αείμνηστου Ν. Μ. Κοντολέοντος στη μελέτη και κατανόηση των κυκλαδικών ανάγλυφων αγγείων του 8ου και 7ου αι. π.Χ. Με μια σειρά από άρθρα έδειξε την καθοριστική σημασία του νησιωτικού μας συμπλέγματος γενικότερα για την εξέλιξη της ελληνικής τέχνης και ειδικότερα για τη συμβολή του στη δημιουργία και ανάπτυξη αυτής της ιδιότυπης κατηγορίας μνημείων. Το όστρακο του Μουσείου Τήνου με την παράσταση της θεάς και των δύο μικρότερων συνοδών της του δίνει την ευκαιρία να διατυπώσει ήδη το 1940 μια νέα έρμηνεία («Παράστασις εκ της μυθολογίας της Δήλου», 'Αφιέρωμα εις Κ. 'Αμαντον, 435-445), στην οποία θα επανέλθει αργότερα (ΑΕ 1969, 231). Στα πλαίσια του άρθρου του «Theraisches», ΑΜ 73 (1958), 117-139, και επιδιώκοντας να συμπληρώσει την εικόνα της πρώιμης αρχαϊκής τέχνης της Θήρας, παρουσίασε άκέραιο σωζόμενο θηραϊκό ανάγλυφο πίθο, κάνοντας θεμελιακές παρατηρήσεις για το είδος αυτό των μνημείων και τη θέση τους στην εξέλιξη της κυκλαδικής τέχνης ως σύνολο. Με συντομία αναφέρεται σε μερικά πολύ σημαντικά ανάγλυφα όστρακα και άκέραια αγγεία από την Τήνο και τη Νάξο στο άρθρο «Das heutige Bild der archaischen Kunst der Kykladen», *Atti del Setimo Congresso internazionale di Arch. Classica*, I (1961), 267-272, ενώ το άρθρο του «Die frühgriechische Reliefkunst», ΑΕ 1969, 215-236, όπου με γνώση και διεισδυτικότητα παρουσιάζει ένα μεγάλο αριθμό λιγότερο ή περισσότερο γνωστών κομματιών από τα τέλη των γεωμετρικών χρόνων και εξής, αποτελεί σημείο αναφοράς για κάθε επόμενο μελετητή του είδους. Με τις μελέτες του αυτές θεμελιώνει πέρα από κάθε αμφισβήτηση την εξάρτηση των βοιωτικών εργαστηρίων ανάγλυφης κεραμεικής από τα νησιά. Μερικά άγνωστα μέχρι τότε όστρακα από την Τήνο παρουσίασε στο έργο *Aspects de la Grèce préclassique*, 1970, 30, πίν. XVIII, I.

Δημοσιεύοντας τα αποτελέσματα των ανασκαφών από τη Ζαγορά της 'Ανδρου οι Cambitoglou, Coulton, Birmingham, Birchall και Green παρουσιάζουν διεξοδικά τα ανάγλυφα όστρακα που βρήκαν σ' αυτή την όχθη τοποθεσία του νησιού³, ενισχύοντας εξαιτίας της πρωιμότητας των κομματιών την προτεραιότητα των Κυκλάδων απέναντι στη Βοιωτία. Το 1975 εγκρίθηκε από το Πανεπιστήμιο του Colorado η επί διδακτορία διατριβή της Linda H. Anderson, *Relief Pithoi from the Archaic Period of Greek Art*, που αποτελεί άλλη μία προσπάθεια να παρουσιαστούν συγκεντρωμένοι οι ανάγλυφοι πίθοι περισσότερων τόπων, ανάμεσά τους και τα ανάγλυφα αγγεία από την 'Αττική, την Κόρινθο και τη Σπάρτη, με τα οποία δεν είχε ασχοληθεί ο Schäfer. 'Ο αριθμός των αγγείων ή οστράκων που παραθέτει στον κατάλογό της είναι υπερδιπλάσιος των όσων αναφέρει ο τελευταίος. Τα μνημεία εξετάζονται κατά τόπους και είναι ταξινομημένα σε μεγάλες χρονικές ομάδες (Proto-Geometric 850-750⁴, Geometric/Late Geometric 750-700, Early Archaic 700-650, Middle Archaic 650-550, Late Archaic 550-500)⁵. Θίγονται θέματα σχετικά με τη χρήση, την τεχνική, τη διακόσμηση των ανάγλυφων πίθων και γίνεται προσπάθεια έρμηνείας των εικονιστικών παραστάσεων και διάκριση σε εργαστήρια. 'Εξετάζεται τέλος το πρόβλημα των σχέσεων ανάμεσα στα κέντρα παραγωγής των αγγείων αυτών.

'Ιδιαίτερα έχει ασχοληθεί με τα κυκλαδικά ανάγλυφα αγγεία η Μ. Ervin-Caskey, που δημοσίευσε υποδειγματικά το θαυμαστό πίθο της Μυκόνου («A Relief Pithos from Mykonos», ΑΔ 18 (1963), Μελέται, 37-75). Τά κατά τόπους εργαστήρια και οι ιδιομορφίες τους την απασχόλησαν στην επί διδακτορία διατριβή της με θέμα *Relief Pithoi. A Survey of Some 8th and 7th Cent. Groups from Mainland Greece, Crete and the Aegean* (Bryn Mawr College, 1972). 'Αργότερα επανεστίασε τον προβληματισμό της στις Κυκλάδες παρουσιάζοντας στο ΑΙΑ 80 (1976), 19-41, το άρθρο «Notes on Relief Pithoi of the Tenian-Boiotian Group». 'Η ίδια επιστήμων στο άρθρο «Echion on the Mykonos Pithos: The Fulfillment of Prophecy», στο

Στήλη. Τόμος εις μνήμην Ν. Κοντολέοντος, 1980, 33-36, ασχολείται με τὸ κομμάτι τοῦ ἀνάγλυφου πίθου τῆς Μυκόνου ποῦ ἐπέστρεψε τὸ 1974 ἢ Ny Carlsberg Glyptothek στὴν Ἑλλάδα. Μιὰ πρώτη παρουσίαση τοῦ ὄστράκου εἶχε γίνει ἀπὸ τὴν ἴδια στὸ «Notes on Relief Pithoi of the Tenian-Boiotian Group», 36 καθὼς καὶ στὸ AJA 81 (1977), 518, εἰκ. 14 (News Letters from Greece).

Τὸ ἔργο τοῦ Π. Θέμελη, Frühgriechische Grabbauten, 1976, ἀποτελεῖ, ὅπως διευκρινίζει ὁ συγγραφεὺς στὴν εἰσαγωγή, τὸ πρῶτο μέρος γενικότερης μελέτης τῶν κυκλαδικῶν-βοιωτικῶν ἀνάγλυφων «ἀμφορέων», ποῦ θὰ ἀκολουθήσει, καὶ ἀσχολεῖται μετὰ τὴν μορφή καὶ τὴν ἐρμηνεία τῶν πρώιμων ἐλληνικῶν ταφικῶν κτισμάτων. Στὸν κατάλογο τῶν κινητῶν εὐρημάτων ποῦ βρέθηκαν μέσα σ' αὐτὰ περιλαμβάνονται καὶ ὄστρακα ἢ ὀλόκληρα ἀνάγλυφα ἀγγεῖα κυρίως ἀπὸ τὴν Τήνο ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν Ἄνδρο, τὴ Δῆλο, τὴν Ἐρέτρια, ἀκόμα καὶ τὴ Χίο, ἐνῶ στὸ τέλος τῆς ἐργασίας (σ. 90 κέ.) ὑπάρχει κεφάλαιο σχετικὸ μετὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν παραστάσεων στὸ λαϊκὸ καὶ τὴν κοιλιὰ τῶν ἀνάγλυφων «ἀμφορέων».

Σὲ μία σειρά πρόσφατων ἄρθρων συζητοῦνται μετὰ νέα ἐπιχειρήματα τὰ ἐρμηνευτικὰ προβλήματα ὀρισμένων γνωστῶν μνημείων ἢ παρουσιάζονται νέα ἄγνωστα κομμάτια. Ἔτσι ὁ J. F. Cherry δημοσιεύει «An Archaic Relief Pithos Fragment from Melos», AAA XII (1979), 241-245. Τὸ γνωστὸ ἀπὸ πολὺ παλιὰ τηνιακὸ ἀνάγλυφο ὄστρακο μετὰ τὴν παράσταση ἄνδρα ποῦ ὁδηγεῖ τράγο ἀπασχολεῖ τὸν F. W. Hamdorf στὸ «Fragment einer tenischen Reliefamphora in München», Tainia. Festschrift R. Hampe, 1980, 69-73, ἐνῶ ὁ περίφημος πίθος τῆς «Γεννήσεως» γίνεται ἀφορμὴ γιὰ δύο ἄρθρα, ἀπὸ τὴν E. Simon, «Die Geburt der Athena auf der Reliefamphora in Tenos», AntK 25 (1982), 35-38, καὶ ἀπὸ τὴν E. Condoléon-Bolanacchi, «A propos de l'«amphore de la Naissance» de Xombourgo», AntK 27 (1984), 21. Τοὺς μέχρι τὸ 1982 γνωστοὺς πίθους ἀπὸ τὴν Ἄμοργο παρουσίασε ἡ L. Marangou στὸ «Reliefkeramik aus Amorgos», Festschrift U. Hausmann, 1982, 190-198. Τὴν παράσταση τῆς πλαισιωμένης μετὰ λιοντάρια θεᾶς στὸ τηνιακὸ καὶ βοιωτικὸ ἐργαστήριο ἐξετάζει ὁ P. Blome στὸ ἄρθρο «Die schwangere Leto», AM 100 (1985), 39-51. Τέλος, ὁ Γ. Μπακαλάκης, «Ἀπὸ τὰ νοτιοανατολικά κράσπεδα τῆς Πάρου», Ἄμνητός. Τιμητικὸς τόμος Μ. Ανδρόνικου, 1987, 527-550, δημοσιεύει ἀρκετὰ παριακὰ ἀνάγλυφα ὄστρακα.

Στοὺς κυκλαδικοὺς ἀνάγλυφους πίθους, ἐξαιτίας τοῦ πλούτου τῶν μυθικῶν θεμάτων ποῦ παρουσιάζουν, ἀναφέρονται, τέλος, σποραδικὰ τὰ συστηματικὰ ἔργα ποῦ ἀσχολοῦνται μετὰ τὶς πρώιμες παραστάσεις ἀπὸ τὸ μῦθο στὴν ἐλληνικὴ τέχνη (ὅπως π.χ. K. Schefold, Frühgriechische Sagenbilder, 1964. K. Fittschen, Untersuchungen zum Beginn der Sagedarstellungen bei den Griechen, 1969 κ.ἄ.).

Ἡ παρούσα ἐργασία πραγματεύεται τὰ προβλήματα ποῦ παρουσιάζει ἓνα ἰδιαίτερα σημαντικὸ καὶ ὄχι πολὺ γνωστὸ κυκλαδικὸ ἐργαστήριο ἀνάγλυφης κεραμεικῆς, τὸ ναξιακὸ. Περιλαμβάνει ὅσα κομμάτια βρέθηκαν στὸ νησι κατὰ τὶς συστηματικὲς ἀνασκαφὲς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (Γρόττα-Ἀπλώματα) καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας (Γυμνάσιο), ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ ποῦ εἶναι τυχαῖα εὐρήματα ἢ προϊόντα κατάσχεσης.

Σκοπὸ ἔχει νὰ κάνει γνωστὴ τὴν ἐκδήλωση αὐτῆς τῆς ναξιακῆς καλλιτεχνικῆς ἰδιοφυΐας καὶ παράλληλα νὰ συντελέσει στὴν ὀλοκλήρωση τῶν γνώσεών μας γιὰ τὴν κεραμεικὴ τοῦ νησιοῦ κατὰ τὸν 8ο καὶ 7ο αἰ. Ἐπιδιώκει ἀκόμα νὰ ἰχνηλατήσῃ τὴ ναξιακὴ συμβολὴ στὴν ἀνάπτυξη τῆς κυκλαδικῆς τέχνης τοῦ 7ου αἰ. γενικότερα.

Σὲ ἰδιαίτερα κεφάλαια ἐξετάζονται προβλήματα σχετικὰ μετὰ τὴν κατασκευὴ, τὸ σχῆμα, τὸ διακοσμητικὸ πρόγραμμα καὶ τὴν κατανομὴ τῶν μεγάλων αὐτῶν ἀγγείων. Ἰδιαίτερη ἔμφαση δίνεται στὴν εἰκονογραφία καὶ τὸ θεματολόγιο κοσμημάτων, ἐνῶ στὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν τεχνολογία ἔγινε προσπάθεια νὰ φανοῦν οἱ τυχόν σχέσεις μετὰ ἄλλα καλλιτεχνικὰ κέντρα καὶ νὰ δειχτεῖ ὁ καθαρὰ ναξιακὸς χαρακτήρας τῶν πίθων.

Για τή χρονολόγηση βασίστηκα σχεδόν αποκλειστικά στην τεχνοτροπία, αφού τὰ έξωτερικά κριτήρια είναι άνεπαρκή. Όταν αναφέρομαι σέ κυκλαδικούς ανάγλυφους πίθους, έξτός τών ναξιακών, ακολουθώ τή χρονολόγηση πού προτείνει ή Μ. Ervin-Caskey στο AJA 80 (1976), 19 κέ. Όπου διαφωνώ έξηγώ τούς λόγους σέ σημειώσεις. Για τούς κρητικούς και ροδιακούς πίθους ακολουθώ τήν κατάταξη και χρονολόγηση τού Schäfer. Οί τυχόν διαφωνίες διευκρινίζονται επίσης στίς σημειώσεις. Προκειμένου για τή γραπτή κεραμική τών γεωμετρικών χρόνων, ακολουθώ τή χρονολόγηση πού προτείνει ό Coldstream (GGP και GG. Βλ. επίσης κριτική τού GGP στο Gnomon 42 (1970), 493 κέ.), ένώ για τὰ πρωτοαττικά και τήν κεραμική τής ύπόλοιπης Ελλάδας κατά τόν 7ο αϊ. ακολουθώ κυρίως τούς J. M. Cook, BSA 35 (1934-35), 165 κέ., και R. M. Cook, Greek Painted Pottery, 1972. Τυχόν άποκλίσεις αναφέρονται στίς σημειώσεις.

Ή σύνταξη τού καταλόγου έγινε κατά χρονολογική σειρά. Προηγούνται τὰ κομμάτια με τίς είκονιστικές παραστάσεις και ακολουθούν έκείνα με τή γραμμική διακόσμηση. Γενικά κατατάχθηκαν πρώτα τὰ μνημεία με τή χειροποίητη διακόσμηση και στη συνέχεια έκείνα πού έγιναν με τή βοήθεια μήτρας ή σφραγίδας. Προσπάθησα νά παρουσιάζονται μαζί τὰ όστρακα με τó ίδιο θέμα, έξτω και με μικρή παραβίαση τής άπόλυτης χρονολογικής κατάταξης. Δέν αναφέρω τόπο και χρόνο εύρεσης, όπου στάθηκε άδύνατο νά τόν ανακαλύψω· σημειώνω άπλώς: «προέλευση: Νάξος». Κανέναν ανάγλυφο ναξιακόσ πίθος δέν βρέθηκε άκέραιος. Όμως αναφέρομαι σέ «όστρακο άπό ανάγλυφο πίθο», όπου είναι πολλές οί πιθανότητες νά προέρχεται άπό τέτοιο άγγείο και σέ «όστρακο άπό ανάγλυφο άγγείο», όταν οί διαστάσεις του δέν έπιτρέπουν νά κρίνουμε τó είδος τού δοχείου.

Για κάθε άριθμό καταλόγου σημειώνεται ή άκριβής άπόχρωση τού πηλού, σύμφωνα με τó «Soil color charts» τού Munsell (1975).

Μέ έπιμονή και άπό πολλούς έρευνητές έχει συζητηθεί τó θέμα τής όνομασίας τών μεγάλων ανάγλυφων άγγείων. Οί άπόψεις διχάζονται άνάμεσα στους όρους «άμφορέας» ή «πίθος». Προτίμησα τó δεύτερο για τούς λόγους πού προβάλλει ή Μ. Ervin-Caskey στο παραπάνω άρθρο της (σ. 19-20). Στα έπιχειρήματα πού παρουσιάζει θά μπορούσε νά προστεθεί τó μεγάλο (περίπου 1.80 μ.) άγγείο με ανάγλυφη διακόσμηση στην αύλή τού Μουσείου Πάρου⁶, πού έχει σχήμα πανομοίτυπο με τούς κυκλαδικούς και ροδιακούς ανάγλυφους «άμφορείς», δέν έχει όμως λαβές, όπότε ό χαρακτηρισμός του ως άμφορέως είναι άδύνατος. Ή ίδια παρατήρηση ισχύει π.χ. για τó ανάγλυφο άγγείο άπό τόν Άδάμαντα Μήλου (ΑΔ 27 (1972), Χρονικά, πίν. 559 ε-στ) και για μιá σειρά άγγείων άπό τήν Άττική (π.χ. ΑΜ 18 (1893), 134, εικ. 30· Hesperia 7 (1938), 221, εικ. 56.43· ΑΔ 18 (1963), Χρονικά, πίν. 49), πού φθάνουν μέχρι τó πρώτο μισό τού 5ου αϊ. Νομίζω ότι ό όρος «πίθος», ένδεικτικός τού μεγέθους και τού προορισμού τών άγγείων πού θά μάς άπασχολήσουν, είναι γενικά κατανοητός και έπιτυχέστερος στην περίπτωση μας τού όρου «άμφορέας».

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

ΥΓ εικονιστικά θέματα

K1 (πίν. 1, σχέδ. 1-2)

MN 7351.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Γρόττα. Βάθος 1.20 μ. από την επιφάνεια, μέσα σε έλληνορωμαϊκή (κυρίως) επίχωση, όπου σποραδικά βρίσκονταν και παλιότερα όστρακα. Στο ίδιο βάθος λείψανα από μεταγενέστερα κτίσματα.

Χρόνος: 1971, 1980.

Διαστάσεις: α) Μεγαλύτερο κομμάτι: M 0.56, Y 0.36, Π 0.025. β) Όστρακο με τα σώματα δύο δορκάδων: M 0.14, Y 0.205, Π 0.025. γ) Όστρακο με το κεφάλι δορκάδας: M 0.13, Y 0.09, Π 0.025. Y ζώνης δορκάδων: 0.16. Y ζώνης με κλιμακωτό κόσμημα: 0.07. Y άκόσμητων ζωνών άμέσως μετά το κλιμακωτό: 0.125 και 0.13 αντίστοιχα.

Χρώμα πηλού: κυμαίνεται μεταξύ των αποχρώσεων 2.5 YR 6/6 (τά περισσότερα όστρακα) και 5 YR 7/7 (το όστρακο με το κεφάλι δορκάδας). Πυρήνας γκριζός, όχι ιδιαίτερα έντονος.

Ύψη πηλού: 'Ακάθαρτος, με μικρά χαλίκια για το σώμα του άγγείου. Πολύ καλά κοσκινισμένος για την ανάγλυφη διακόσμηση.

Βιβλιογραφία: ΠΑΕ 1972, 144, πίν. 128α-β. ΠΑΕ 1980, 260, πίν. 151β. M. Ervin-Caskey, 25.

Το μεγάλο κομμάτι, από την κοιλιά του ανάγλυφου πίθου (πίν. 1α, σχέδ. 2), συναρμολογήθηκε από δέκα όστρακα που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή του 1971. Άλλα όστρακα από την κοιλιά του ίδιου άγγείου ήρθαν στο φως κατά την ανασκαφή του 1980, δεν κολλούν όμως με τα υπόλοιπα. Εάν συνδυαστούν μās δίνουν τη δυνατότητα να αποκαταστήσουμε την κοιλιά πίθου, με υπολογιζόμενο συνολικό ύψος περίπου 1.80 μ. (βλ. σχέδ. 1), με εικονιστική και γραμμική ανάγλυφη διακόσμηση σε ζώνες. Το όστρακο που στο σχέδιο 1 τοποθετείται στην α' ζώνη είναι άκόσμητο και θα πρέπει να ανήκει στην πίσω όψη του άγγείου. Δεν γνωρίζουμε τη διακόσμηση της ζώνης αυτής στην κύρια όψη.

Λεπτή ανάγλυφη ταινία τριγωνικής τομής όριζει προς τα πάνω τη β' ζώνη με τις δορκάδες. Τα ζωα βαδίζουν προς τα δ. με το λαιμό και το κεφάλι στραμμένο πίσω. Καμιά δε σώζεται άκέραιη. γ' ζώνη: ανάμεσα σε δύο συστήματα από τρεις παράλληλες ανάγλυφες ταινίες τριγωνικής τομής απλώνεται κλιμακωτό κόσμημα από ομάδες τεσσάρων ανάγλυφων ταινιών που επαναλαμβάνονται. δ' ζώνη: άκόσμητη, χωρίζεται από την ε', επίσης άκόσμητη, με ιδιαίτερα ξεεργη ταινία πλάτους 0.01 μ. Οί άκόσμητες ζώνες, όπως φαίνεται από τα κομμάτια που βρέθηκαν το 1980, πρέπει να συνεχίζονται προς τη βάση του άγγείου, όλοένα φαρδύτερες. Είναι πολύ πιθανό — κρίνοντας από την α' ζώνη του άγγείου — ότι οί ζώνες με τις δορκάδες και το κλιμακωτό δε συνεχίζονταν στην πίσω όψη του πίθου. Δε γνωρίζουμε επίσης ποιά ήταν ή διακόσμηση του λαιμού. Τρεις τρύπες σε διαφορετικά σημεία των άκόσμητων ζωνών δείχνουν ότι το άγγείο είχε σπάσει ήδη κατά την αρχαιότητα και έγινε προσπάθεια επιδιόρθωσής του (πίν. 1δ).

Χειροποίητη διακόσμηση. Δεν υπάρχει έγχάρακτη δήλωση λεπτομερειών ούτε έμπίεστα κοσμήματα. Πουθενά στο σώμα του άγγείου δε διακρίνονται οί άκανόνιστες βαθιές έγχαραξεις, που βοηθούσαν στη στερέωση της διακόσμησης, όπως ξέρουμε από μεταγενέστερα άγγεία. Όλες οί ανάγλυφες ταινίες τριγωνικής τομής που στολίζουν τον πίθο έχουν ιδιαίτερα όξεία απόληξη.

Χρονολογία: Τελευταίο τρίτο 8ου αι.

K2 (πίν. 2α, σχέδ. 3α)

MN 1637.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Γυμνασίου.

Διαστάσεις: Υ 0.11, Μ 0.15, Π 0.018.

Χρώμα πηλοῦ: 5 YR 6/6. Γκριζός πυρήνας.

Ύψη πηλοῦ: χονδρόκοκκος ἀκάθαρτος μὲ μικρὰ χαλίκια γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Κοσκινισμένος γιὰ τὴ διακόσμηση.

Τρεῖς παράλληλες ἀνάγλυφες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς χωρίζουν σὲ δύο ζῶνες τὸ ὄστρακο. Στὴν ἐπάνω ζώνη σώζονται τρεῖς κατακόρυφες παράλληλες ταινίες, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν τμῆμα κλιμακωτοῦ κοσμήματος, ὅπως δείχνουν οἱ κάθετες καὶ ὀριζόντιες ἐγχαράξεις ποὺ συνεχίζουν πρὸς τὰ ἀριστερὰ τὸ σύστημα τῶν ταινιῶν. Στὴν κάτω ζώνη σώζονται μόνο δύο καμπύλες ἀνάγλυφες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς. Ἀπὸ τὴ θέση τους, τὸν ἰδιαιτερό τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο κάμπτονται, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ δεξιὰ καμπύλη ταινία «σβῆνει» στὸ ἀριστερὸ ἄκρο τῆς καταλήγοντας σὲ αἰχμὴ, ἀποκλείεται μᾶλλον ἢ πιθανότητα νὰ ἀποτελοῦσαν τμῆμα καμπυλόγραμμου κοσμήματος (π.χ. κάποιας ποικιλίας συνεχοῦς σπείρας ἢ τοῦ κοσμήματος ω (fish-tail meander). Θυμίζον περισσότερο τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀποδίδονται τὰ κέρατα τῶν αἰγάγων σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία ἀγγείων⁷.

Χειροποίητη διακόσμηση. Ὁξεία ἀπόληξη τῶν ἀνάγλυφων ταινιῶν τριγωνικῆς τομῆς. Οἱ ἐγχαράξεις στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου ὀφείλονται στὸ ἐργαλεῖο μὲ τὸ ὁποῖο ὁ τεχνίτης λείαινε τὴς παρειῆς τῆς διακόσμησης. Δὲν ὑπάρχουν οἱ ἀκανόνιστες ἐγχαράξεις ποὺ βοηθοῦσαν στὴ στερέωση τῶν κοσμημάτων.

Χρονολογία: Τελευταῖο τρίτο 8ου αἰ.

Πρώμη γραμμικὴ χειροποίητη διακόσμηση

K3 (πίν. 2β-γ, σχέδ. 4)

MN 7352.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, ΝΔ πλαγιά λόφου Ἀπλωμάτων. Κοντὰ σὲ παιδικὴ ταφὴ μέσα σὲ ἀκόσμητο πῖθο, ποὺ βρέθηκε σὲ κομμάτια καὶ δὲν περιεῖχε τίποτε. Κατὰ τὸν ἀνασκαφέα «δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ ἀναφανέντες παλαιοὶ τοῖχοι ἀνήκουν εἰς ταφικὰ κατασκευάσματα, ταφικὸν περιβόλον πιθανῶς». Μαζί βρέθηκαν: ΠΓ εἰδώλιο, καθὼς καὶ γεωμετρικὰ καὶ ἀνατολίζοντα ὄστρακα χωρὶς καμιὰ συνοχή. Χρόνος: 1961.

Διαστάσεις: α) Μ 0.365, Υ 0.30, Π 0.032 (πίν. 2γ). β) Μ 0.125, Υ 0.17, Π 0.03 (πίν. 2γ). Υ ζώνης μὲ ὀριζόντια τρέχουσα σπείρα: 0.085. Υ ζώνης μὲ κατακόρυφη τρέχουσα σπείρα: 0.09.

Χρώμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/6. Γκριζός πυρήνας.

Ύψη πηλοῦ: Ἀκάθαρτος, μὲ πολλὰ μικρὰ χαλίκια γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Κοσκινισμένος γιὰ τὴ διακόσμηση.

Βιβλιογραφία: ΠΑΕ 1961, 195-196, πίν. 154γ. Anderson, Na 33. M. Ervin-Caskey, 25.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ διακοσμημένα κομμάτια ἀπὸ τοὺς ὄμους καὶ τὸ λαιμὸ τοῦ ἀγγείου (πίν. 2γ), ἤρθαν στὸ φῶς μερικὰ ἀκόσμητα ὄστρακα ἀπὸ τὴν κοιλιά τοῦ ἴδιου πῖθου (πίν. 2β), τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων δὲν κολλοῦν μεταξύ τους. Ὅλα τὰ πιὸ πάνω συνδυαζόμενα ἀπαρτίζουν μεγάλο ἀνάγλυφο πῖθο ὑπολογιζόμενου συνολικοῦ ὕψους γύρω στὸ 1.80 μ. (βλ. σχέδ. 4), μὲ γραμμικὴ ἀνάγλυφη διακόσμηση σὲ ζῶνες. Λαιμός: Τὰ ἐλάχιστα διατηρούμενα τμήματα ἀπὸ τὴ δεξιὰ πλευρὰ τῆς κύριας ὄψης τοῦ λαιμοῦ δὲ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ γνωρίζουμε ἂν εἶχε καὶ εἰκονιστικὴ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γραμμικὴ, διακόσμηση. Ὅ,τιδήποτε πάντως κι ἂν τὴ στόλιζε, πλαισιωνόταν στὴ βάση καὶ στὶς δύο πλευρὲς ἀπὸ σύστημα τριῶν παράλληλων ἀνάγλυφων ταινιῶν μὲ τριγωνικὴ ἀπόληξη, ἐπάνω καὶ ἐμπρὸς ἀπὸ τὴς ὁποῖες ὑπῆρχε ζώνη συνεχοῦς σπείρας, ὀριζόντιας στὴ βάση, κατακόρυφης στὶς πλευρὲς. Δὲ γνωρίζουμε ἂν ἡ ἴδια πλαισίωση ὑπῆρχε καὶ κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου. Πάντως ἡ πίσω ὄψη τοῦ λαιμοῦ ἦταν ἀκόσμητη. Ὡμος, ζώνη α': συνεχῆς σπείρα πρὸς τὰ ἀριστερὰ. Μικροὶ «κόμβοι» συμπληρώνουν τὰ κενὰ ἀνάμεσα στὴ

σπείρα και τὰ συστήματα τῶν τριῶν ἀνάγλυφων παράλληλων ταινιῶν τριγωνικῆς τομῆς πού τὴν πλαισιώνουν. Ζώνη β': κλιμακωτὸ κόσμημα τοῦ ὁποῦ σῶζονται ἐλάχιστα ἴχνη. Τὸ ἀκριβὲς ὕψος τῆς ζώνης αὐτῆς δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ βρεθεῖ οὔτε μποροῦμε νὰ ξέρομε ἂν ὑπῆρχε ἄλλη διακοσμημένη ζώνη στὴ συνέχεια. Δὲν εἶναι ἐπίσης δυνατὸ νὰ διαπιστωθεῖ ἂν ἡ γραμμικὴ διακόσμηση τοῦ ὄμου συνεχιζόταν καὶ στὴν πίσω ὄψη τοῦ πίθου ἢ ἂν προχωροῦσε μόνο μέχρι τὸ σημεῖο ἔκφυσης τῶν λαβῶν. Τὸ κάτω μισὸ τῆς κοιλιᾶς τοῦ ἀγγείου κατεῖχαν ἀκόσμητες ζῶνες, ὕψους ἀπὸ 0.115 ἕως 0.135 μ., ἴσως καὶ μεγαλύτερες πρὸς τὴ βάση. Χωρίζονταν μεταξύ τους ἀπὸ ἀνάγλυφες ταινίες πλάτους 0.01 μ. πού περιέβαλλαν ὀλόκληρο τὸ ἀγγεῖο.

Χειροποίητη διακόσμηση. Ἰδιαίτερα ὀξεία ἀπόληξη τῶν ἀνάγλυφων ταινιῶν τριγωνικῆς τομῆς. Δὲν ὑπάρχουν ἐγγράμματα ἢ ἐμπέστα κοσμήματα οὔτε παρατηροῦνται οἱ ἀκανόνιστες ἐγχαράξεις στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου, πού βοήθουσαν στὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: Τελευταῖα χρόνια 8ου αἰ.

K4 (πίν. 3)

MN 7353.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, ΝΔ πλαγιά λόφου Ἀπλωμάτων. Μαζὶ μὲ τὸ **K3** καὶ κάτω ἀπὸ τὶς ἴδιες συνθηκὲς.

Χρόνος: 1961, 1963.

Διαστάσεις: α) M 0.18, Y 0.13, Π ± 0.03 (πίν. 3α, κέντρο). β) M 0.265, Y 0.20, Π 0.035 (πίν. 3α, κάτω). γ) M 0.115, Y 0.09, Π 0.029 (πίν. 3α, δεξιά). δ) M 0.07, Y 0.06, Π 0.029 (πίν. 3α, ἀριστερά).

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/6 καὶ 2.5 YR 5/6. Χωρὶς γκριζο πυρήνα. Ἡ ἐπιφάνεια ὄλων τῶν ὄστράκων σκεπάζεται ἀπὸ λευκοκίτρινο θαμπὸ ἄλειμμα.

Ἦψη πηλοῦ: Ἀκάθαρτος, μὲ μικρὰ χαλίκια γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Καλύτερα κοσκινισμένους γιὰ τὴ διακόσμηση. Τὸ λευκοκίτρινο ἄλειμμα εἶναι ἰδιαίτερα κοκκῶδες.

Βιβλιογραφία: ΠΑΕ 1961, 195-196, πίν. 154δ. Anderson, Na 34. M. Ervin-Caskey, 25.

Ἔξι διακοσμημένα καὶ τέσσερα ἀκόσμητα ὄστρακα ἀπὸ τοὺς ὄμους καὶ τὴν κοιλιὰ μεγάλου ἀνάγλυφου πίθου. Μερικὰ ἔχουν κολληθεῖ μεταξύ τους, ὅμως τὰ στοιχεῖα πού μᾶς δίνουν δὲν ἀρκοῦν γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ σχήματος τοῦ πίθου. Ἡ ἀκριβὴς τοῦ θέσης στὸ ἀγγεῖο δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ βρεθεῖ, μποροῦμε ὅμως νὰ υποθέσουμε τὴ γενικὴ διάταξη τῆς διακόσμησης μὲ βάση ἄλλα παράλληλα (**K3**). Ἔτσι τὸ κομμάτι πίν. 3α, κέντρο, πρέπει νὰ βρισκόταν σὲ ψηλότερο σημεῖο ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα σωζόμενα ὄστρακα. Ἡ πρώτη ζώνη κατέχεται ἀπὸ συνεχὴ σπείρα πρὸς τὰ δεξιά. Ἐνα ἴχνος πού σῶζεται στὸ ἐπάνω ἄκρο τοῦ ὄστράκου δείχνει ὅτι ὑπῆρχε ἄλλη μιὰ συνεχῆ σπείρα πρὸς τὰ ἀριστερά, ὥστε νὰ δημιουργεῖται κόσμημα ἀνάλογο μὲ ἐκεῖνο τοῦ κομματιοῦ ἀπὸ τὴν Ἑρέτρια AntK 1 (1978), 3, πίν. I.1, χωρὶς τὶς στιγμὲς φυσικά. Τρεῖς ἀνάγλυφες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς χωρίζουν τὴ διπλὴ συνεχὴ σπείρα ἀπὸ τὴν ἀμέσως ἐπόμενη ζώνη, ὅπου ὑπάρχει τεθλασμένη γραμμὴ μὲ κεραῖες, πού συνδέουν τὶς κορυφὲς τοῦ κοσμήματος πρὸς τὸ πλαίσιο (Y ζώνης 0.04 μ.). Τὸ ἴδιο θέμα στολίζει τὰ δύο ὄστρακα τοῦ πίν. 3α, δεξιά/ἀριστερά, τὰ ὁποῖα ἐπομένως πρέπει νὰ ἀνήκουν στὴν ἴδια ζώνη ἢ σὲ ἄλλη μὲ αὐτὸ τὸ κόσμημα. Δὲν μποροῦμε νὰ ξέρομε ποιὲς καὶ πόσες διάκοσμες ζῶνες ἀκολουθοῦσαν τὶς δύο πού περιγράψαμε, ἢ τελευταία πρὸς τὰ κάτω πάντως, ὅπως δείχνει τὸ κομμάτι τοῦ πίν. 3α κάτω, εἶχε κλιμακωτὸ κόσμημα ἀπὸ ἐπαναλαμβανόμενα συστήματα τεσσάρων παράλληλων ἀνάγλυφων ταινιῶν τριγωνικῆς τομῆς, πλαισιωμένα ἀπὸ τρεῖς παράλληλες παρόμοιες ταινίες. Τὸ κάτω μισὸ τῆς κοιλιᾶς τοῦ ἀγγείου κατεῖχαν ἀκόσμητες ζῶνες, πού ξεχώριζαν μεταξύ τους ἀπὸ ἀνάγλυφες ταινίες πλάτους 0.013 μ. (πίν. 3β-γ). Τὸ ὕψος τῶν σωζόμενων ἀκόσμητων ζωνῶν εἶναι 0.09 καὶ 0.10 μ.

Χειροποίητη διακόσμηση. Στὸ δεξιὸ ἄκρο τοῦ κομματιοῦ τοῦ πίν. 3α, κέντρο, διακρίνεται τὸ σημεῖο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ ἀγγειοπλάστης ξεκίνησε (ἢ τελείωσε) τὸ πλάσιμο τῶν τριῶν ἀνάγλυφων ταινιῶν τριγωνικῆς τομῆς πού ξεχωρίζουν τὶς δύο ζῶνες. Ἰχνη τῶν δακτύλων τοῦ ἀγγειοπλάστη ξεχωρίζουν καθαρὰ καὶ στὴ β' ζώνη τοῦ ἴδιου κομματιοῦ. Δὲν ὑπάρχουν ἐγγράμματα ἢ ἐμπέστα κοσμήματα οὔτε ἀκανόνιστες ἐγχαράξεις στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου γιὰ τὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: Ὅ,τι γιὰ τὸ **K3**.

K5 (πίν. 4α)

MN 7354.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Γυμνασίου.

Χρόνος: 1962.

Διαστάσεις: α) M 0.21, Y 0.14, β) M 0.15, Y 0.10, γ) M 0.23, Y 0.145, δ) M 0.16, Y 0.11. Τò πάχος και για τὰ τέσσερα ὄστρακα κυμαίνεται μεταξύ 0.028 και 0.035. Στò σημεῖο πρόσφυσης τοῦ λαιμοῦ εἶναι 0.038.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/6. Γκριζος πυρήνας.

Ύφῃ πηλοῦ: Ἀκάθαρτος, με πολλὰ μικρὰ χαλίκια για τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Καλύτερα κοσκινισμένος για τὴ διακόσμηση.

Βιβλιογραφία: ΑΔ 18 (1963), Χρονικά, 275, πίν. 319γ. Anderson, Να 38-40.

Τέσσερα συγκολλώμενα ὄστρακα ἀπὸ τὴ βάση τοῦ λαιμοῦ και τὸν ὦμο ἀνάγλυφου πίθου. Πέντε ἀνάγλυφες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς περιβάλλουν τὴ βάση τοῦ λαιμοῦ στὸ σημεῖο ποῦ ἐνώνεται με τὸν ὦμο. Τὴν πρώτη ζώνη τοῦ ὦμου (Y. 0.085) στολίζει συνεχῆς πρὸς τὰ ἀριστερὰ σπείρα, ἡ ὁποία χωρίζεται ἀπὸ τὴν ἀμέσως ἐπόμενη ζώνη με τέσσερις ἀνάγλυφες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς. Κλιμακωτὸ κόσμημα ἀπὸ συστήματα πέντε ἀνάγλυφων παράλληλων ταινιῶν διακοσμεί τὴ δεύτερη αὐτὴ ζώνη (Y 0.065), ποῦ ὀρίζεται πρὸς τὰ κάτω ἀπὸ τέσσερις παράλληλες ἀνάγλυφες ταινίες. Τὸ κλιμακωτὸ χαρακτηρισρίζεται ἀπὸ ιδιαίτερα ἐπιμήκεις ὀριζόντιες κεραίες.

Χειροποίητη διακόσμηση, χωρὶς ἐμπέστα ἢ ἐγγάρακτα κοσμήματα. Ἰδιαίτερα ὀξεῖα ἀπόληξη τῶν ταινιῶν τριγωνικῆς τομῆς.

Χρονολογία: Ὅ,τι για τὸ **K3**.

K6 (πίν. 4β)

MN 7355.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Γρόττα.

Χρόνος: 1981.

Διαστάσεις: M 0.19, Y 0.15, Π κυμαίνεται μεταξύ 0.035-0.045.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/6. Γκριζος πυρήνας.

Ύφῃ πηλοῦ: Χονδρόκοκκος, ἀκάθαρτος, με μικρὰ χαλίκια για τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Κοσκινισμένος για τὴ διακόσμηση.

Ὅστρακο ἀπὸ τὴ βάση τοῦ λαιμοῦ ἀνάγλυφου πίθου με διακόσμηση τριῶν κατακόρυφων ἀνάγλυφων παράλληλων ταινιῶν τριγωνικῆς τομῆς, ἀριστερὰ ἀπὸ τις ὁποῖες ὑπάρχει ἡ ἀρχὴ κοσμήματος συνεχοῦς κατακόρυφης σπείρας. Μιὰ πολὺ κατεστραμμένη ἀνάγλυφη ταινία τριγωνικῆς τομῆς στὸ κάτω ἄκρο τοῦ ὄστράκου δηλώνει τὸ τέλος τῆς διακοσμημένης ἐπιφάνειας.

Χειροποίητη διακόσμηση. Ὅξεῖα ἀπόληξη τῶν ταινιῶν τριγωνικῆς τομῆς. Χωρὶς ἐγχαράξεις στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου για τὴ στερέωση τῶν κοσμημάτων.

Χρονολογία: Ὅ,τι για τὸ **K3**.

K7 (πίν. 4γ)

MN 7358.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Γρόττα.

Χρόνος: 1978.

Διαστάσεις: M 0.08, Y 0.08, Π 0.03.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/6. Γκριζος πυρήνας.

Ύφῃ πηλοῦ: Ἀκάθαρτος, με μικρὰ χαλίκια για τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Καλύτερα κοσκινισμένος για τὴ διακόσμηση.

Ὅστρακο ἀνάγλυφου πίθου με τμήμα κλιμακωτοῦ κοσμήματος. Χειροποίητη διακόσμηση, ὀξεῖα ἀπό-

ληξη ταινιών τριγωνικής τομής, ελαφρές εγχάρακτες γραμμές όφειλόμενες στο έργαλειο με το οποίο λείαινε ο τεχνίτης τις παρειές του ανάγλυφου κοσμήματος και απομάκρυνε τα περισσεύματα του πηλού. Πρβλ. **K1**.

Χρονολογία: "Ό,τι για το **K3**.

K8 (πίν. 4δ, σχέδ. 3β και 5α)

MN 7359.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Γρόττα.

Χρόνος: 1978.

Διαστάσεις: Μ 0.12, Υ 0.115, Π άκανόνιστο.

Χρώμα πηλού: 2.5 YR 6/6. Γκριζος πυρήνας.

Ύφή πηλού: Πολύ ακάθαρτος, με άφθονη μίκα και μικρά χαλίκια για το σῶμα του άγγείου. Καλύτερα κοσκινισμένος για τη διακόσμηση.

"Όστρακο από τη βάση του λαιμού ανάγλυφου πίθου. Τρεις παράλληλες, ανάγλυφες, όριζόντιες ταινίες τριγωνικής τομής κατέχουν το επάνω άκρο του όστράκου. Κάτω άπ' αυτές «κρέμεται» κόσμημα από συστήματα τριῶν ανάγλυφων ταινιών τριγωνικής τομής, που σχηματίζουν ενάλληλες μισές έλλείψεις. Χειροποίητη διακόσμηση, ιδιαίτερα όξεία άπόληξη τῶν ανάγλυφων ταινιών. Δέν υπάρχουν έγχαράξεις στο σῶμα του άγγείου για τη στερέωση τῆς διακόσμησης ούτε έγχάρακτα ή έμπιεστα κοσμήματα.

Χρονολογία: Γύρω στο 700.

K9 (πίν. 5α)

MN 7360.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Γυμνασίου.

Χρόνος: 1962.

Διαστάσεις: α) Μ 0.08, Υ 0.085, Π 0.025, β) Μ 0.14, Υ 0.105, Π 0.025, γ) Μ 0.09, Υ 0.11, Π 0.025.

Χρώμα πηλού: 2.5 YR 6/6. Γκριζος πυρήνας.

Ύφή πηλού: Άκάθαρτος, με πολλά χαλίκια για το σῶμα του άγγείου. Ό ίδιος και για τη διακόσμηση. Πολύ εύθρυπτος.

Βιβλιογραφία: ΑΔ 18 (1963), Χρονικά, 275, πίν. 319γ. Anderson, Na 37.

Τρία μη συγκολλώμενα όστρακα από τους ὤμους ή τήν κοιλία ανάγλυφου πίθου. Καί στα τρία σώζονται υπόλοιπα κλιμακωτού κοσμήματος ανάμεσα σε συστήματα όριζόντιων παράλληλων ταινιών τριγωνικής τομής.

Χειροποίητη διακόσμηση, σε χαμηλό ανάγλυφο, όξεία άπόληξη ταινιών τριγωνικής τομής. Δέν υπάρχουν έγχαράξεις για τη στερέωση τῆς διακόσμησης ούτε έγχάρακτα ή έμπιεστα κοσμήματα.

Χρονολογία: Άρχές α΄ τετάρτου 7ου αϊ.

K10 (πίν. 5β)

MN 7356.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Κλουβάτου.

Χρόνος: 1957-1958.

Διαστάσεις: Μ 0.135, Υ 0.16, Π 0.03. Πλάτος ζώνης συνεχούς σπείρας 0.095.

Χρώμα πηλού: 5 YR 5/6. Γκριζος πυρήνας.

Ύφή πηλού: Πολύ ακάθαρτος, με πολλά μικρά χαλίκια για το σῶμα του άγγείου. Κοσκινισμένος για τη διακόσμηση. Πολύ εύθρυπτος.

Όστρακο από το λαιμό ανάγλυφου πίθου. Μεγάλη κατακόρυφη συνεχής σπείρα πλαισιωμένη από συστήματα διπλών κατακόρυφων ταινιών τριγωνικής τομής. Χειροποίητη διακόσμηση σε χαμηλό ανάγλυφο, όξεία απόληξη ταινιών τριγωνικής τομής. Δεν υπάρχουν έγχαραξεις στο σώμα του άγγείου για τη στερέωση της διακόσμησης που απολεπίζεται πολύ εύκολα.

Χρονολογία: α' τέταρτο 7ου αϊ.

K11 (πίν. 5γ)

MN 7357.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Κλουβάτου.

Χρόνος: 1957-1958.

Διαστάσεις: Μ 0.09, Υ 0.05, Π 0.025.

Χρώμα πηλοῦ: 2.5 YR 5/6. Γκρίζος πυρήνας.

Ύψη πηλοῦ: Πολύ ακάθαρτος, με πολλά μικρά χαλίκια για το σώμα του άγγείου. Κάπως καλύτερα κοσκινισμένος για τη διακόσμηση.

Όστρακο ανάγλυφου πίθου με τμήμα σπειροειδούς κοσμήματος πάνω από ανάγλυφη ταινία πλάτους 0.01 μ. Χειροποίητη διακόσμηση, όξεία απόληξη ταινιών τριγωνικής τομής, ελαφρές έγχάρακτες γραμμές στο σώμα του άγγείου για τη στερέωση της ανάγλυφης ταινίας.

Χρονολογία: α' τέταρτο 7ου αϊ.

Εικονιστικά θέματα του 7ου αϊ.

K12 (πίν. 5δ)

MN 1640.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Γυμνασίου.

Διαστάσεις: Μ 0.155, Υ 0.10, Π 0.027.

Χρώμα πηλοῦ: 5 YR 6/6. Γκρίζος πυρήνας.

Ύψη πηλοῦ: Ακάθαρτος, με μικρά χαλίκια για το σώμα του άγγείου. Όμοιος περίπου και για τη διακόσμηση.

Όστρακο από την κοιλιά ανάγλυφου πίθου με ιδιαίτερα φθαρμένη επιφάνεια. Τρεις χειροποίητες, λεπτές, παράλληλες ανάγλυφες ταινίες αποτελούν το κάτω όριο ζώνης διακοσμημένης με παράσταση συνωρίδας (;) πρὸς τὰ ἀριστερά, ἀπὸ τὴν ὁποία σώζονται μόνο τὰ πόδια καὶ τὰ γεννητικὰ ὄργανα τῶν δύο ἀλόγων. Ἐξίσου πιθανὸ ὅμως εἶναι νὰ εἰκονίζονταν τὰ ζῶα ἐλεύθερα, ἀφοῦ δὲ φαίνεται κάτω ἀπὸ τὴν κοιλιά τους ὁ ρυθμὸς τοῦ ἄρματος στὸ ὁποῖο ἦταν ζεμένα. Ἡ διακόσμηση ἔχει γίνεи με τὴ βοήθεια μήτρας. Δεν υπάρχουν έγχαραξεις στο σώμα του άγγείου για τη στερέωση της διακόσμησης οὔτε καὶ ἐγχάρακτα ἢ ἐμπέιστα κοσμήματα.

Χρονολογία: Ἀρχές α' τετάρτου 7ου αϊ.

K13 (πίν. 6α)

MN 7361.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Γυμνασίου.

Χρόνος: 1962.

Διαστάσεις: Μ 0.052, Υ 0.05, Π 0.026.

Χρώμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/6. Γκρίζος πυρήνας.

Ύψη πηλοῦ: Ακάθαρτος, με μικρά χαλίκια για το σώμα του άγγείου. Ὁ ἴδιος γιὰ τὸ σῶμα τοῦ άγγείου καὶ γιὰ τὴ διακόσμηση.

Βιβλιογραφία: ΑΔ 18 (1963), Χρονικά, 275, πίν. 320β. Anderson, Na 42.

Ώστρακο ανάγλυφο πιθου με την παράσταση ανθρώπινου κεφαλιού «κατά τομήν» πρὸς τὰ ἀριστερά. Μεγάλο ἀμυγδαλωτὸ μάτι, τοξωτὸ φρύδι, ἰσχυρὸ πηγούνι, χοντρή μακριὰ μύτη καὶ ἔλικοειδῆ αὐτιά με μακρὸ λοβό. Τὰ μαλλιά μαζεμένα με ταινία (:) στὴ βάση τοῦ κρανίου, πέφτουν σὲ βοστρύχους πίσω στὸν τράχηλο. Κανόνας ἐπάνω στὸ ἐντελῶς ἐπίπεδο κρανίο. Ἰδιαίτερα ψηλὸς λαιμός. Στὸ κάτω δεξιὸ ἄκρο τοῦ ὄστρακου σώζεται ἐξόγκωμα ποὺ καταλήγει σὲ δύο παράλληλες ὀριζόντιες αὐλακες καὶ τρεῖς μικρὲς παράλληλες εὐθειες, κάθετες πρὸς τὶς πρῶτες. Πρόκειται γιὰ φτεροὸ σφίγγας; Ἡ διακόσμηση ἔγινε με τὴ βοήθεια μήτρας.

Χρονολογία: β' τέταρτο 7ου αἰ. (670-660 π.Χ.).

K14 (πίν. 6β, 7-8, σχέδ. 5β)

MN 1612, 1608, 1634, 1607, 1610, 2181.

Προέλευση: Χώρα Νάξου. Ἀκριβὴς θέση σημειώνεται μόνο γιὰ τὸ MN 2181 (πίν. 8β): Λόφος Ἀπλωμάτων.

Χρόνος: 1958.

Διαστάσεις: α) M 0.255, Y 0.19, Π ±0.03, β) M 0.28, Y 0.175, Π ±0.03, γ) M 0.26, Y 0.23, Π ±0.03, δ) M 0.15, Y 0.10, Π 0.021, ε) M 0.19, Y 0.09, Π ±0.03, στ) M 0.065, Y 0.06, Π 0.026.

Χρῶμα πηλοῦ: Κυμαίνεται μεταξύ 5 YR 6/6 καὶ 5 YR 5/6. Γκριζὸς πυρήνας.

Ἰσχύς πηλοῦ: Χονδρόκοκκος, με πολλὰ μικρὰ χαλίκια γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Λίγο πιὸ καθαρὸς γιὰ τὴν παράσταση.

Βιβλιογραφία: N. M. Kontoleon, «Das heutige Bild der archaischen Kunst der Kykladen», *Atti del Setimo Congr. intern. di Arch. Class. I* (1961), 270, πίν. 3. Fittschen, 82. *Ker. VI*₂, 70, σημ. 218, 264, 398. Anderson, Na 120.

Πολλὰ ὄστρακα ἀπὸ τὸ λαιμὸ μεγάλου ἀνάγλυφο πιθου, ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα κολλοῦν μεταξύ τους καὶ συναπαρτίζουν πέντε μεγαλύτερα κομμάτια. Τὰ στοιχεῖα ποὺ μᾶς δίνουν εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ ἀποκαταστήσουμε με κάθε λεπτομέρεια τὴν παράσταση ποὺ στόλιζε τὴ μετόπη τοῦ λαιμοῦ (σχέδ. 5β) καὶ νὰ ὑπολογίσουμε τὸ συνολικὸ ὕψος τοῦ ἀνάγλυφο πιθου, ποὺ πρέπει νὰ ἦταν ±1.90 μ. Τρεῖς ἀνάγλυφες, παράλληλες, ὀριζόντιες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς ὀρίζουν τὸ σημεῖο στὸ ὁποῖο ἐνώνεται ὁ λαιμὸς με τοὺς ὤμους τοῦ ἀγγείου καὶ συγχρόνως χρησιμεύουν ὡς «ἔδαφος», ὅπου πατοῦν οἱ ἀνάγλυφες μορφὲς τῆς μετόπης τοῦ λαιμοῦ. Πρέπει νὰ περιέβαλλαν τὴ βάση τοῦ λαιμοῦ σὲ ὅλη τὴν περίμετρο. Ἀκριβῶς ἀπὸ κάτω «κρέμεται» γλωσσωτὸ κόσμημα. Τὴ μετόπη πλαισιώνουν δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ δύο κατακόρυφοι σύνθετοι πλοχομοί, ποὺ χωρίζονται ἀπ' αὐτὴ με διπλὲς ἀνάγλυφες, κατακόρυφες, παράλληλες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς. Τὸ ἀριστερὸ μισὸ τῆς μετόπης κατέχει ἀκέφαλη ἀνδρική μορφή σὲ εὐρὺ διασκελισμὸ πρὸς τὰ δεξιὰ. Φορεῖ ὑποδήματα καὶ προβάλλει τὸ ἀριστερὸ πόδι, τὸ ὁποῖο πατᾶ με ὀλόκληρο τὸ πέλμα, ἐνῶ τὸ φερόμενο πρὸς τὰ πίσω δεξιὸ μὸλις ἀγγίζει με τὴν ἄκρη τῶν δακτύλων τὸ ἔδαφος. Ὁ ἄνδρας εἶναι ντυμένος με κοντὸ διακοσμημένο χιτῶνα (κλιμακωτὸ κόσμημα στὸ στήθος, κρόσσια στὴν παρυφή πάνω ἀπὸ τὸ μηρὸ) καὶ κρατᾶ ξίφος στὸ λυγισμένο δεξιὸ χέρι, με τὸ ὁποῖο ἐτοιμάζεται νὰ χτυπήσει λιοντάρι, ἀπέναντί του. Ὁ τελαμώνας τοῦ ξίφους διακρίνεται διαγώνια πάνω στὸ στήθος καὶ ἡ θήκη (στολισμένη με δικτυωτὸ) ἐξέχει ἐμπρὸς καὶ πίσω ἀπὸ τὸν κορμὸ του. Ἀπὸ τὸ ἀνυψωμένο ἀριστερὸ χέρι, με τὸ ὁποῖο ἄρπαζε κατὰ πᾶσα πιθανότητα τὸν ἀντίπαλό του, σώζεται μόνο ὁ ἀγκώνας. Ἐγχάρακτος ρόμβος με στιγμὲς στολίζει τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ δεξιοῦ μηροῦ. Ἀπὸ τὸ λιοντάρι, ποὺ κατέχει τὸ δεξιὸ μισὸ τῆς μετόπης καὶ κινεῖται πρὸς τὰ ἀριστερὰ, σώζεται μόνο μέρος τοῦ κεφαλιοῦ καὶ τῆς χαίτης, τμήματα μηρῶν καὶ πελμάτων, στὰ ὁποῖα διακρίνονται τὰ νύχια καὶ ἡ ἄκρη τῆς οὐρᾶς. Τὸ στόμα τοῦ ζώου εἶναι ἀνοιχτὸ καὶ ἀφήνει νὰ φαίνονται τὰ δόντια. Τὶς δύο μορφὲς χωρίζει ἐγχάρακτος μίσχος λουλουδιοῦ ποὺ κυματίζει ἀνάμεσά τους. Οἱ μορφὲς τοῦ ἄνδρα καὶ τοῦ λιονταριοῦ εἶναι χειροποίητες καὶ σὲ ψηλὸ ἀνάγλυφο. Ἀφθονες βαθιὲς ἐγχαράξεις ἀποδίδουν ὅλες τὶς λεπτομέρειες καὶ διακοσμοῦν ἐπιφάνειες (δικτυωτὸ-κλιμακωτὸ κόσμημα). Οἱ σύνθετοι πλοχομοὶ ποὺ πλαισιώνουν τὴν παράσταση ἔχουν γίνε με τὴ βοήθεια μήτρας, ἐνῶ τὸ γλωσσωτὸ κόσμημα τοῦ ὤμου με σφραγίδα. Βαθιὲς ἀκανόνιστες ἐγχαράξεις στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου βοηθοῦν στὴ στερέωση τῶν πλοχῶν καὶ τοῦ γλωσσωτοῦ, δὲν ὑπάρχουν ὁμοίως κάτω ἀπὸ τὴ χειροποίητη διακόσμηση. Ἡ στερέωση τῆς

τελευταίας επιτυγχάνεται με την ἐγχάραξη πού περιγράφει τις μορφές, μετὰ τὴν τοποθέτησή τους πάνω στο ἄγγειο.

Χρονολογία: β' τέταρτο 7ου αἰ. (γύρω στὸ 660 π.Χ.).

K15 (πίν. 9α)

MN 1606.

Προέλευση: Νάξος.

Διαστάσεις: Μ 0.175, Υ 0.115, Π 0.025.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/6. Γκριζός πυρήνας.

Ἵψη πηλοῦ: Ἀκάθαρτος, με πολλή μίκα καὶ μικρὰ χαλίκια γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου καὶ γιὰ τὴν παράσταση.

Ὅστρακο ἀπὸ τὸ λαιμὸ ἀνάγλυφου πίθου. Δύο ἀνάγλυφες, κατακόρυφες, παράλληλες λεπτές ταινίες με στρογγυλευμένη ἀπόληξη χωρίζουν τὸ ὄστρακο σὲ δύο τμήματα. Δεξιὰ σώζεται ἡ κλείδωση τοῦ πίσω ποδιοῦ αἰλουροειδοῦς (λιονταριοῦ;), με ἐγχάρακτη δήλωση λεπτομερειῶν. Ἀριστερὰ ὑπάρχει κατακόρυφο κόσμημα πού ἀποτελεῖ συνδυασμὸ πλέγματος σπειρῶν καὶ σύνθετου πλοχμοῦ. Οἱ ρόμβοι πού σχηματίζονται ἀνάμεσα γεμίζουν με ὀκτάφυλλους ρόδακες, ἐνῶ στὸ κέντρο κάθε σπείρας ὑπάρχει «ὀφθαλμός». Τὸ πόδι τοῦ ζώου χειροποίητο. Τὸ κατακόρυφο κόσμημα ἔγινε με μήτρα. Βαθιές ἐγχάραξεις στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου βοηθοῦν στὴ στερέωσή του.

Χρονολογία: Περί τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ.

K16 (πίν. 9β, σχέδ. 6α)

MN 1601.

Προέλευση: Νάξος.

Διαστάσεις: Μ 0.08, Υ 0.09, Π 0.021.

Χρῶμα πηλοῦ: 7.5 YR 6/4. Ἡ στερέωση τοῦ ὄστράκου με γύψο δὲν ἐπιτρέπει νὰ διαπιστώσουμε τὴν ὕπαρξη γκριζοῦ πυρήνα.

Ἵψη πηλοῦ: Ἀκάθαρτος, χονδρόκοκκος, με μικρὰ χαλίκια γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Λίγο καλύτερα κοσκινισμένους γιὰ τὴν παράσταση.

Ὅστρακο ἀπὸ τὴν κοιλιά ἀνάγλυφου πίθου. Ἐπάνω ἀπὸ δύο ἀνάγλυφες, ὀριζόντιες, παράλληλες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς, σώζονται τὰ πίσω πόδια καὶ ἡ οὐρὰ αἰλουροειδοῦς (λιονταριοῦ;) πρὸς τὰ ἀριστερὰ. Τὸ ἀνάγλυφο ἔχει γίνε με μήτρα, δὲν ὑπάρχουν ἐγχάρακτα ἢ ἐμπέστα κοσμήματα οὔτε φαίνονται ἀκανόνιστες ἐγχάραξεις στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου γιὰ τὴν στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: β' τέταρτο 7ου αἰ. (γύρω στὸ 660 π.Χ.).

K17 (πίν. 9γ, σχέδ. 6β)

MN 7362.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Γρόττα.

Χρόνος: 1981.

Διαστάσεις: Μ 0.095, Υ 0.09, Π 0.018.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 5/4. Γκριζός πυρήνας.

Ἵψη πηλοῦ: Χονδρόκοκκος, με πολλὰ μικρὰ χαλίκια γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Καλύτερα κοσκινισμένους γιὰ τὴν διακόσμηση.

Βιβλιογραφία: ΠΑΕ 1981, 294, πίν. 201α. Ἔργον 1981, 58, πίν. 95.

Ὅστρακο ἀπὸ τὴν κοιλιά ἀνάγλυφου πίθου. Στὸ κάτω μέρος τοῦ ὄστράκου σώζονται ἴχνη ἀνάγλυφης

ταινίας, που αποτελείωσε το προς τα κάτω όριο διακοσμητικής ζώνης, από την παράσταση της οποίας διατηρείται ο κορμός και το κεφάλι ύπτιου όπλιτη. Φορεί κορινθιακό κράνος με ψηλό λόφο, κρατᾶ «ἀργεία» ἀσπίδα με δωδεκάφυλλο ρόδακα ως ἐπίσημα και δύο δόρατα στο ὑψωμένο χέρι του. Ἡ λαβὴ τοῦ ξίφους ἐξέχει πέρα ἀπὸ τὴν ἀσπίδα. Ἐπάνω ἀπὸ τὸ πρόσωπό του και σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτό, εἰκονίζονται τέσσερα πόδια ἀλόγων. Στὸ ἐπάνω δεξιὰ ἄκρο τοῦ ὄστράκου διατηρεῖται τμήμα ἀνάγλυφης ταινίας σὲ θέση που ἀντιστοιχεῖ με τὸ ρυθμὸ τοῦ ἄρματος. Τὸ ἀνάγλυφο ἔχει γίνει με τὴ βοήθεια μήτρας. Ἐλαφρῶς ἐγγράραξη ξεχωρίζει τὰ πόδια τῶν ἀλόγων μεταξύ τους και διορθώνει ἀτέλειες. Δὲν ὑπάρχουν ἐγγράρακτα ἢ ἐμπέστα κοσμήματα. Στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου διακρίνονται ἐγγαράξεις γιὰ τὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: β' τέταρτο 7ου αἰ. (670-660 π.Χ.).

K18 (πίν. 9δ)

MN 1600.

Προέλευση: Νάξος, τυχαῖο εὔρημα.

Διαστάσεις: Μ 0.14, Υ 0.92, Π δὲν εἶναι δυνατό νὰ μετρηθεῖ ἐξαιτίας τοῦ γύψου που χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴ στερέωση τοῦ ὄστράκου.

Χρῶμα πηλοῦ: 5 YR 7/4. Ἡ παρουσία τοῦ γύψου ἐμποδίζει τὴ διαπίστωση ὑπαρξης γκριζοῦ πυρήνα.

Ἐμφάνιση πηλοῦ: Ἀκάθαρτος, με πολλὰ μικρὰ χαλίκια γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Ὁ ἴδιος και γιὰ τὴ διακόσμηση.

Βιβλιογραφία: Schäfer, 72 c. Anderson, Na 41. Myk. Pith., 42.

Ὅστρακο ἀπὸ τὴν κοιλιὰ ἀνάγλυφου πίθου. Σῶζει τμήμα συνωρίδας πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἐπάνω στοῦ δίφρου ὑπάρχει μόνο ὁ ἠνίοχος. Ἡ διακόσμηση ἔχει γίνει με τὴ βοήθεια μήτρας. Δὲν ὑπάρχουν ἐγγράρακτα ἢ ἐμπέστα κοσμήματα οὔτε φαίνονται ἐγγαράξεις στοῦ σῶμα τοῦ ἀγγείου γιὰ τὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: β' τέταρτο 7ου αἰ. (660-650 π.Χ.).

K19 (πίν. 10, σχέδ. 7γ)

MN 1611.

Προέλευση: Νάξος.

Διαστάσεις: Μ 0.49, Υ 0.24, Π δὲν εἶναι δυνατό νὰ μετρηθεῖ γιὰ τοὺς ἴδιους με τὸ **K18** λόγους. Υ ζώνης με παράσταση: 0.145. Υ ταινίας με συνεχὴ σπείρα: 0.05.

Χρῶμα πηλοῦ: Κυμαίνεται μεταξύ 5 YR 7/4 και 6/4. Δὲν μπορούμε νὰ διαπιστώσουμε τὴν ὑπαρξη γκριζοῦ πυρήνα.

Ἐμφάνιση πηλοῦ: Χονδρόκοκκος, με πολλὰ μικρὰ χαλίκια γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Καλύτερα κοσκινισμένους γιὰ τὴ διακόσμηση.

Πέντε συγκολλώμενα ὄστρακα συναπαρτίζουν μεγάλο κομμάτι ἀπὸ τὴν κοιλιὰ ἀνάγλυφου πίθου. Δύο ἀνάγλυφες παράλληλες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς (χωρὶς ἰδιαίτερα ὀξεία ἀπόληξη) ὀρίζουν πρὸς τὰ πάνω ζώνη που διακοσμεῖται με παράσταση συνωρίδας πρὸς τὰ ἀριστερά. Ἐπάνω στοῦ δίφρου ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἠνίοχο ὑπάρχει και ὁ «παραιβᾶτης», ὄπλισμένος με «βοιωτικὴ» ἀσπίδα. Ἀκολουθεῖ δεύτερο ἄρμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖο σώζεται μόνο τὸ κεφάλι τοῦ δευτέρου ἀλόγου και ἡ ἄκρη τοῦ δόρατος τοῦ «παραιβᾶτη» (:). Τὰ ἄρματα πατοῦν πάνω σὲ δύο ἀνάγλυφες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς που χωρίζουν τὴ ζώνη αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἐπόμενη, τὴν ὁποία στολίζει ἀνάγλυφη συνεχὴς σπείρα πρὸς τὰ ἀριστερά. Τὰ ἄρματα ἔχουν γίνει με τὴ βοήθεια μήτρας σὲ ἰδιαίτερα ψηλὸ ἀνάγλυφο ἢ σπείρα με ἐπίπεδη σφραγίδα. Ἐγγάραξη ξεχωρίζει τὰ πόδια τῶν ἀλόγων μεταξύ τους. Οἱ ἀνάγλυφες παράλληλες ταινίες εἶναι χειροποίητες. Δὲν ὑπάρχουν ἐγγράρακτα ἢ ἐμπέστα κοσμήματα οὔτε διακρίνονται ἐγγαράξεις στοῦ σῶμα τοῦ ἀγγείου γιὰ τὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: β' τέταρτο 7ου αἰ. (660-650 π.Χ.).

K20 (πίν. 11, 12α, σχέδ. 7α-β)

MN 1603.

Προέλευση: Νάξος.

Διαστάσεις: Μ 0.46, Υ 0.305, Π δέν είναι δυνατό νά μετρηθεῖ γιά τούς ἴδιους λόγους μέ τά **K18** καί **K19**. Υ ζώνης μέ παράσταση 0.15. Υ ταινίας μέ συνεχή σπείρα 0.05.

Χρῶμα πηλοῦ: Κυμαίνεται μεταξύ 5 YR 6/6 καί 5/6. Δέν μπορούμε νά διαπιστώσουμε τήν ὑπαρξη γκριζου πυρήνα.

Ύψη πηλοῦ: Χονδρόκοκκος, μέ πολλά μικρά χαλίγια γιά τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Καλύτερα κοσκινισμένος γιά τή διακόσμηση.

Δεκαπέντε συγκολλώμενα ὄστρακα συναπαρτίζουν μεγάλο κομμάτι ἀπό τήν κοιλιὰ ἀνάγλυφου πίθου, πού στολίζεται ἀπό τρεῖς διάκοσμες ζῶνες. Ἡ πρώτη σώζει ἴχνη γλωσσωτοῦ κοσμήματος καί χωρίζεται ἀπό τήν ἐπόμενη μέ μία ἀνάγλυφη ταινία τριγωνικῆς τομῆς. Στή δεύτερη ὑπάρχει εἰκονιστική παράσταση: ἀριστερά ὑπολείμματα συνωρίδας πρὸς τὰ δεξιά. Σώζεται μέρος τῶν ἀλόγων καί τὸ χέρι τοῦ ἠνιόχου μέ τὰ ἡνία. Δεξιά ἀποσπασματικὴ παράσταση κρανοφόρου ἄνδρα πού ἐπιτίθεται μέ δόρυ πρὸς τὰ ἀριστερά. Στὸ ἄλλο χέρι του κρατᾶ ἀπὸ τὸν ἀστράγαλο ἓνα πόδι. Ἀπέναντί του ὑπολείμματα ντυμένης μορφῆς πού μέ τὸ ἀριστερὸ χέρι προσπαθεῖ νά ἀγγίξει τὸ γένι τοῦ ἐπιτιθέμενου ὀπλίτη. Διπλῆς ἀνάγλυφες παράλληλες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς (χωρὶς ἰδιαίτερα δεξιά ἀπόληξη) πλαισιώνουν τήν ἐπόμενη ζώνη πού στολίζει συνεχῆς σπείρα πρὸς τὰ ἀριστερά. Τὸ ἐπάνω ζευγὸς ταινιῶν χρησιμεύει καί ὡς «ἔδαφος», στὸ ὁποῖο πατοῦν οἱ μορφές τῆς μεσαίας ζώνης. Οἱ εἰκονιστικὲς παραστάσεις ἔχουν γίνει μέ τὴ βοήθεια μήτρας, τὰ ἄλογα εἰδικότερα εἶναι σὲ ἰδιαίτερα ψηλὸ ἀνάγλυφο. Τὸ γλωσσωτὸ κόσμημα εἶναι προῖον ἐπίπεδης σφραγίδας, ἐνῶ ἡ τρέχουσα σπείρα ἔγινε μέ μήτρα. Βαθιὰ ἐγγράφη ξεχωρίζει τὰ πόδια τῶν ἀλόγων μεταξύ τους. Δέν ὑπάρχουν ἐγγράφακα ἢ ἐμπέστα κοσμήματα. Βαθιῆς ἀκανόνιστες ἐγγράξεις στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου βοηθοῦν στή στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: β' τέταρτο 7ου αἰ. (660-650 π.Χ.).

K21 (πίν. 12β)

MN 7363.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Γυμνασίου.

Χρόνος: 1962.

Διαστάσεις: Μ 0.145, Υ 0.17, Π 0.025.

Χρῶμα πηλοῦ: 10 R 6/8. Γκριζὸς πυρήνας.

Ύψη πηλοῦ: Ἀρκετὰ ἀκάθαρος, μέ μικρά χαλίγια γιά τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Κοσκινισμένος γιά τή διακόσμηση.

Βιβλιογραφία: ΑΔ 18 (1963), Χρονικά, 275, πίν. 320α. Anderson, Na 35.

Τρία συγκολλώμενα ὄστρακα ἀνάγλυφου πίθου. Δύο ἀνάγλυφες παράλληλες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς χωρίζουν τὸ κομμάτι σὲ δύο ζῶνες. Στὴν ἐπάνω ὑπόλοιπα συνωρίδας πρὸς τὰ ἀριστερά. Σώζονται τὰ τέσσερα πίσω πόδια δύο ἀλόγων, ὁ τροχὸς καί ἴχνη ἀπὸ τὸ τιμόνι τοῦ ἄρματος, καθὼς καί μέρος τῆς πλεχτῆς «ἐπιδιφριάδος», πού διακρίνεται μέσα ἀπὸ τὰ κενὰ τοῦ τροχοῦ. Στὴν κάτω ζώνη, ποικιλία πλέγματος σπειρῶν ὅμοια μέ ἐκείνη τοῦ **K61**. Ἡ διακόσμηση ἔγινε μέ τὴ βοήθεια μήτρας. Δέν ὑπάρχουν ἐγγράφακα ἢ ἐμπέστα κοσμήματα οὔτε διακρίνονται ἐγγράξεις στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου γιά τή στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: Περί τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. (660-640 π.Χ.).

K22 (πίν. 12γ)

MN 1613.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Γυμνασίου.

Διαστάσεις: Μ 0.255, Υ 0.105, Π δὲν εἶναι δυνατό νὰ μετρηθεῖ γιὰ τοὺς ἴδιους μὲ τὰ **K19, K20** καὶ **K21** λόγους.

Χρῶμα πηλοῦ: 5 YR 6/4. Δὲν μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε τὴν ὑπαρξὴ γκριζοῦ πυρήνα.

Ἔμφη πηλοῦ: Χονδρόκοκκος, μὲ πολλὰ μικρὰ χαλίκια γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Καλύτερα κοσκινισμέ- νος γιὰ τὴ διακόσμηση.

Ὅστρακο ἀπὸ τὴν κοιλιὰ ἀνάγλυφου πίθου. Στὸ ἀριστερὸ ἄκρο κατακόρυφη ταινία μὲ ἀπλὸ πλοχμό. Δεξιὰ ὑπόλοιπα ἄρματος (συνωρίδας;), ἀπὸ τὸ ὁποῖο σώζεται μόνο ὁ δίφρος καὶ πάνω του ὁ γενειοφό- ρος ἠνίοχος. Ὁ ὄπλισμένος μὲ κορινθιακὸ κράνος, «βιοιωτική» ἀσπίδα καὶ δόρυ (ἢ δόρατα;) «παραιβά- της» πατὰ μὲ τὸ ἓνα πόδι στὸ δίφρο καὶ μὲ τὸ ἄλλο στὸ ἔδαφος. Ἡ διακόσμηση ἔγινε μὲ τὴ βοήθεια μήτρας. Δὲν ὑπάρχουν ἐγχάρακτα ἢ ἐμπίεστα κοσμήματα. Κάτω ἀπὸ τὴν ταινία μὲ τὸν πλοχμὸ διακρί- νονται ἐγχαράξεις στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου γιὰ τὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: Μέσα πρὸς γ' τέταρτο 7ου αἰ.

K23 (πίν. 13α)

MN 2178.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Ἀπλώματα.

Χρόνος: 1960.

Διαστάσεις: Μ 0.095, Υ 0.14, Π 0.025.

Χρῶμα πηλοῦ: 5 YR 7/6. Γκριζος πυρήνας.

Ἔμφη πηλοῦ: Χονδρόκοκκος, μὲ πολλὰ μικρὰ χαλίκια γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Καλύτερα κοσκινισμέ- νος γιὰ τὴ διακόσμηση.

Δύο συγκολλώμενα ὄστρακα ἀπὸ τὴν κοιλιὰ ἀνάγλυφου πίθου. Τὴν ἀριστερὴ πλευρὰ κατέχει κατακό- ρυφη ταινία μὲ ἀπλὸ πλοχμό, ἐνῶ δεξιὰ τῆς σώζονται οἱ οὐρὲς καὶ ἴχνη τῶν πίσω ποδιῶν δύο ἀλόγων πὺ στέκονται παράλληλα. Ἡ εἰκονιστικὴ παράσταση φαίνεται ὅτι ἔγινε μὲ τὴ βοήθεια μήτρας, ἐνῶ ὁ πλοχμὸς μὲ κυλινδρική σφραγίδα. Δὲν ὑπάρχουν ἐγχάρακτα ἢ ἐμπίεστα κοσμήματα οὔτε ἐγχαράξεις στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου γιὰ τὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: β' τέταρτο 7ου αἰ. (660-650 π.Χ.).

K24 (πίν. 13β)

MN 7364.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Γυμνασίου.

Χρόνος: 1962.

Διαστάσεις: Μ 0.22, Υ 0.13, Π 0.025.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/6. Γκριζος πυρήνας.

Ἔμφη πηλοῦ: Ἀκάθαρτος, μὲ μικρὰ χαλίκια γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Κοσκινισμένος γιὰ τὴ διακό- σμηση.

Βιβλιογραφία: ΑΔ 18 (1963), Χρονικά, 275, πίν. 319β. Anderson, Na 36.

Ὅστρακο ἀπὸ τὴν κοιλιὰ ἀνάγλυφου πίθου. Στὸ δεξιὸ ἄκρο δύο ὄπλεις ἀπὸ μπροστινὰ πόδια ἀλόγων πατοῦν ἐπάνω σὲ ὀριζόντια ἀνάγλυφη ταινία τριγωνικῆς τομῆς. Ἀριστερὰ κατακόρυφη ταινία μὲ ἀπλὸ πλοχμό. Τὰ πόδια τῶν ἀλόγων ἔγιναν μὲ τὴ βοήθεια μήτρας ὅπως καὶ ὁ κατακόρυφος πλοχμὸς. Δὲν ὑπάρχουν ἐγχάρακτα ἢ ἐμπίεστα κοσμήματα καὶ διακρίνεται μία μόνο κατακόρυφη ἐγχαράξη στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου γιὰ τὴ στερέωση τοῦ πλοχμοῦ.

Χρονολογία: β' τέταρτο 7ου αἰ. (660-650 π.Χ.).

K25 (πίν. 13γ-δ)

MN 1657, 1639, 1636.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Γυμνασίου.
Διαστάσεις: α) M 0.14, Y 0.14, Π 0.019, β) M 0.12, Y 0.11, Π 0.019, Y άκόσμητης ζώνης 0.057. γ) Συνανήκον άκόσμητο όστρακο MN 1636: M 0.15, Y 0.105, Π 0.019.
Χρῶμα πηλοῦ: 5 YR 6/8. Χωρίς γκριζο πυρήνα.
Ύφή πηλοῦ: Πολύ άκάθαρτος, χονδρόκοκκος, με πολλά μικρά χαλίκια για τὸ σῶμα τοῦ άγγείου. Καλύτερα κοσκινισμένος για τὴ διακόσμηση.

Τρία μὴ συγκολλῶμενα όστρακα από τὴν κοιλία ανάγλυφου πίθου. Μὲ συστήματα διπλῶν ανάγλυφων ταινιῶν τριγωνικῆς τομῆς (χωρίς ιδιαίτερα όξεία άπόληξη), χωρίζονται σὲ ζῶνες, ἢ μία τουλάχιστον από τις όποίες εἶχε παράσταση δύο άλόγων (πὸν ἔσερναν ἄρμα;) πρὸς τὰ άριστερά. Σῶζονται τέσσερις όπλῆς στὴν ἑπάνω ζῶνη τοῦ MN 1657 καὶ τὰ κεφάλια δύο άλόγων στὴν κάτω ζῶνη τοῦ MN 1639. Ύπολειμματα κάποιου καμπυλόγραμμου κοσμήματος ὑπάρχουν στὴν ἑπάνω ζῶνη τοῦ ἴδιου όστράκου. Φαίνεται ὅτι κάτω από τὴ ζῶνη με τὰ ἄλογα ὑπῆρχε ἄλλη άκόσμητη ζῶνη. Ἡ παράσταση ἔχει γίνει με τὴ βοήθεια μήτρας. Δὲν ὑπάρχουν ἐγχάρακτα ἢ ἐμπιεστα κοσμήματα.

Χρονολογία: Περί τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. (660-640 π.Χ.).

K26 (πίν. 14α)

MN 2182.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Ἐπλώματα.

Χρόνος: 1960.

Διαστάσεις: M 0.09, Y 0.046, Π 0.024.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/8.

Ύφή πηλοῦ: Πολύ άκάθαρτος, με μικρά χαλίκια για τὸ σῶμα τοῦ άγγείου. Κοσκινισμένος για τὴν παράσταση.

Όστρακο ανάγλυφου άγγείου. Στὸ δεξιό του μισό σῶζεται τμῆμα τῆς διακόσμησης πὸν δὲν αναγνωρίζεται με άκρίβεια. Ἦσως εἰκονίζει τροχό ἄρματος πρὸς τὰ δεξιά καὶ μπροστά του τὰ πόδια καὶ τις οὐρὲς δύο άλόγων (πρβλ. τὸ αντίστοιχο μέρος τῆς συνωρίδας στὸ **K21**). Ἡ παράσταση ἔγινε με τὴ βοήθεια μήτρας. Δὲ διακρίνονται ἐγχάρακτες γραμμὲς στὸ σῶμα τοῦ άγγείου για τὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: Μέσα 7ου αἰ. (;).

K27 (πίν. 14β, σχέδ. 8α)

MN 1641.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Γυμνασίου.

Διαστάσεις: M 0.13, Y 0.08, Π 0.024.

Χρῶμα πηλοῦ: 5 YR 6/6. Γκριζος πυρήνας.

Ύφή πηλοῦ: Χονδρόκοκκος, άκάθαρτος, με πολλά μικρά χαλίκια για τὸ σῶμα τοῦ άγγείου. Καλύτερα κοσκινισμένος για τὴ διακόσμηση.

Όστρακο ανάγλυφου πίθου. Ἐδιάγνωστη παράσταση, πιθανῶς συνωρίδα με φτερωτὰ ἄλογα πρὸς τὰ δεξιά, πὸν ἔγινε με τὴ βοήθεια μήτρας. Βαθιὲς ἐγχαραξεις στὸ σῶμα τοῦ άγγείου βοηθοῦν στὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: 7ος αἰ. Ἡ ἔξαιρετικά κακὴ διατήρηση τοῦ όστράκου δὲν ἑπιτρέπει άκριβέστερη χρονολόγηση.

K28

Ἐθνικὸ Ἐρχαιολογικὸ Μουσείο Ἐθηνῶν.

Προέλευση: «Ἐπὸ τὴ Νάξο».

Βιβλιογραφία: Fittschen, 97. Anderson, Na 81.

Κένταυρος γονατισμένος πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ τὰ χέρια ἀνυψωμένα, σὲ ἀλληλοδιαδοχὴ μὲ λιοντάρι πάλι πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἡ διακόσμηση ἔγινε μὲ τὴ βοήθεια κυλινδρικής σφραγίδας.

Χρονολογία: τελευταῖο τέταρτο 7ου αἰ. (Δὲν μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω τὸ κομμάτι στὸ EM).

Γραμμικὴ διακόσμηση 7ου καὶ 6ου αἰ. μὲ σφραγίδα ἢ μήτρα

K29 (πίν. 14γ)

MN 7365.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Γρόττα (οἰκόπεδο Βασιλάκη).

Χρόνος: 1981.

Διαστάσεις: M 0.075, Y 0.08, Π 0.015.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 5/6. Γκρίζος πυρήνας.

Ἐμφάνιση πηλοῦ: Ἀκάθαρτος, μὲ πολλὰ μικρὰ χαλίκια γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Καθαρότερος γιὰ τὴ διακόσμηση.

Ὅστρακο ἀνάγλυφο ἀγγείου μὲ τμήμα ἰδιαίτερα πυκνοῦ κλιμακωτοῦ κοσμήματος. Ἡ διακόσμηση ἔγινε μὲ τὴ βοήθεια μήτρας. Ὁξεία ἀπόληξη τῶν ταινιῶν τριγωνικῆς τομῆς. Στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου ὑπάρχουν ἐγχαράξεις γιὰ τὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: α' μισό 7ου αἰ.

K30 (πίν. 14δ-στ)

MN 2161α-β, 2186.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Ἀπλώματα.

Χρόνος: 1960.

Διαστάσεις: α) M 0.09, Y 0.104, Π 0.027, β) M 0.095, Y 0.085, Π 0.027, γ) M 0.037, Y 0.139, Π 0.024.

Χρῶμα πηλοῦ: 5 YR 6/6. Γκρίζος πυρήνας.

Ἐμφάνιση πηλοῦ: Ἀκάθαρτος, μὲ πολλὰ μικρὰ χαλίκια γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Ἰδιαίτερα καλὰ κοσκινισμένος γιὰ τὴ διακόσμηση.

Δύο ὄστρακα ἀπὸ τὴν κοιλιὰ (MN 2161α-β) καὶ ἓνα ἀπὸ τὴ λαβὴ (MN 2186) ἀνάγλυφο πίθου. Τὰ ὄστρακα τῆς κοιλιᾶς σώζουν τμήμα ζώνης διακοσμημένης μὲ περίεργη ποικιλία κλιμακωτοῦ (;) κοσμήματος: οἱ ἀνάγλυφες ταινίες ἡμικυκλικῆς τομῆς ποὺ τὸ ἀποτελοῦν κάμπτονται σὲ ἀμβλείες γωνίες. Τὸ κομμάτι ἀπὸ τὴ λαβὴ στολίζεται μὲ τεθλασμένη ἀνάγλυφη ταινία ἡμικυκλικῆς τομῆς. Ἡ διακόσμηση εἶναι χειροποίητη. Δὲν ὑπάρχουν ἐγχαράξεις στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου γιὰ τὴ στερέωσή της.

Χρονολογία: α' μισό 7ου αἰ.

K31 (πίν. 15α-β)

MN 7366.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Κλουβάτου.

Χρόνος: 1957-1958.

Διαστάσεις: α) M 0.115, Y 0.12, Π 0.032, β) M 0.105, Y 0.055, Π 0.032.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 5/6. Γκρίζος πυρήνας.

Ἐμφάνιση πηλοῦ: Πολὺ ἀκάθαρτος, μὲ ἄμμο καὶ μικρὰ χαλίκια γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Ὁ ἴδιος καὶ γιὰ τὴ διακόσμηση.

Δύο οστρακα ανάγλυφου πίθου. Έπάνω από τρεις ανάγλυφες παράλληλες ταινίες υπάρχει κλιμακωτό κόσμημα που δε διατηρείται σε όλο του το ύψος. Όλες οι ταινίες που απαρτίζουν τη διακόσμηση έχουν ημικυκλική τομή και έχουν γίνει σε πολύ χαμηλό ανάγλυφο. Για την κατασκευή τους χρησιμοποιήθηκε μήτρα. Δε διακρίνονται έγχαραξεις στο σώμα του αγγείου για τη στερέωση της διακόσμησης.

Χρονολογία: Μέσα 6ου αι.

K32 (πίν. 15γ)

MN 1602.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Γυμναστηρίου.

Χρόνος: 1958.

Διαστάσεις: M 0.18, Y 0.09, Π δεν είναι δυνατό να μετρηθεί εξαιτίας του γύψου που στερεώνει το οστρακο.

Χρώμα πηλού: 2.5 YR 5/6. Η ύπαρξη γκριζού πυρήνα δεν είναι δυνατό να διαπιστωθεί.

Ύψη πηλού: Ό,τι και για το **K30**.

Όστρακο από ανάγλυφο πίθο, στολισμένο με κόσμημα το οποίο δίνει την εντύπωση άπλου πλοχμού. Στην πραγματικότητα πρόκειται για «κόμβους» που ενώνονται μεταξύ τους με σπείρες, ενώ συνεχή ημικύκλια (festoons) πλαισιώνουν το σύνολο. Οι δύο χαμηλές ανάγλυφες ταινίες, που ορίζουν τη διάκοσμη ζώνη έγιναν μαζί με τον «πλοχμό» από κυλινδρική μάλλον σφραγίδα (χωρίς να μπορούμε να αποκλείσουμε τη χρήση μήτρας). Σε άμεση συνέχεια προς την κάτω χαμηλή ανάγλυφη ταινία, υπάρχουν δύο ακόμη παράλληλες ταινίες σε ψηλό ανάγλυφο (χωρίς ιδιαίτερα όξεία απόληξη), που είναι χειροποίητες. Δεν υπάρχουν έγχαρακτες γραμμές στο σώμα του αγγείου για τη στερέωση της διακόσμησης.

Χρονολογία: Μέσα - β' μισό 7ου αι.

K33 (πίν. 15δ)

MN 1658.

Προέλευση: Νάξος.

Διαστάσεις: M 0.09, Y 0.072, Π 0.023.

Χρώμα πηλού: 2.5 YR 6/8. Γκριζός πυρήνας.

Ύψη πηλού: Ό,τι και για το **K30**.

Όστρακο ανάγλυφου αγγείου που φέρει διακόσμηση όμοια με το **K32**.

Χρονολογία: Μέσα - β' μισό 7ου αι.

K34 (πίν. 15ε)

MN 7367.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Γρόττα (οικόπεδο Βασιλάκη).

Χρόνος: 1980.

Διαστάσεις: M 0.105, Y 0.075, Π 0.025.

Χρώμα πηλού: 5 YR 5/4. Γκριζός πυρήνας.

Ύψη πηλού: Χονδρόκοκκος, με πολλά μικρά χαλίκια. Ο ίδιος για το σώμα του αγγείου και για τη διακόσμηση.

Όστρακο ανάγλυφου πίθου με διακόσμηση όμοια με των **K32** και **K33**.

Χρονολογία: Μέσα - β' μισό 7ου αι.

K35 (πίν. 16α)

MN 7368.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Κλουβάτου.

Χρόνος: 1957-1958.

Διαστάσεις: α) Μ 0.08, Υ 0.065, Π 0.024. β) Μ 0.09, Υ 0.065, Π 0.024.

Χρῶμα πηλοῦ: 5 YR 6/6. Γκριζος πυρήνας.

Ύφή πηλοῦ: "Ο,τι καὶ γιὰ τὸ **K30**

Δύο ὄστρακα ἀνάγλυφου πίθου μὲ διακόσμηση συνεχοῦς σπείρας πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἀνάμεσα σὲ συστήματα δύο παράλληλων ἀνάγλυφων ταινιῶν τριγωνικῆς τομῆς (χωρὶς ἰδιαίτερα ὀξεία ἀπόληξη). Ἡ σπείρα, μαζὶ μὲ τὴν ἐσωτερικὴ ἀπὸ τὶς ταινίες ποὺ τὴν πλαισιώνουν, ἔχει γίνεῖ μὲ τὴ βοήθεια μήτρας. Ἡ ἐξωτερικὴ ἀνάγλυφη ταινία χειροποίητη. Ἐγχάρακτες γραμμὲς στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου γιὰ τὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: Τέλη β' τετάρτου 7ου αἰ.

K36

Ἄρ. καταγραφῆς εὐρετηρίου ἀνασκαφῆς: P4.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Κλουβάτου.

Χρόνος: 1957-1958.

Διαστάσεις: Μ 0.08, Υ 0.09, Π 0.024.

Χρῶμα πηλοῦ: 5 YR 5/6. Γκριζος πυρήνας.

Ύφή πηλοῦ: "Ο,τι καὶ γιὰ τὸ **K30**.

Ὅστρακο ἀπὸ τὴν κοιλιά ἀνάγλυφου πίθου. Δύο παράλληλες ἀνάγλυφες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς, χωρὶς ἰδιαίτερα ὀξεία ἀπόληξη, χωρίζουν σὲ δύο τμήματα τὸ ὄστρακο. Ἐπάνω ἴχνη σπειροειδοῦς κοσμημάτων, κάτω ἴχνος ἀπὸ ἀδιάγνωστη παράσταση.

K37 (πίν. 16β)

MN 1635.

Προέλευση: Νάξος.

Διαστάσεις: Μ 0.128, Υ 0.10, Π 0.025.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/8. Γκριζος πυρήνας.

Ύφή πηλοῦ: Πολὺ ἀκάθαρτος, ἰδιαίτερα εὐθρυπτος. Καθαρότερος γιὰ τὴ διακόσμηση.

Ὅστρακο ἀπὸ κάλυμμα (;) ἀνάγλυφου ἀγγείου. Εἶναι τελείως ἐπίπεδο καὶ ἡ διακόσμηση τοποθετημένη ἔτσι ὥστε νὰ ἀποτελεῖ τμήμα περιφέρειας κύκλου. Μετὰ ἀπὸ δύο ἀνάγλυφες, χειροποίητες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς ὑπάρχει ἀπλὸς πλοχμὸς ποὺ φαίνεται νὰ ἔγινε μὲ κυλινδρική σφραγίδα.

Χρονολογία: Μέσα - β' μισὸ 7ου αἰ.

K38 (πίν. 16δ)

MN 2179.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Ἀπλώματα.

Χρόνος: 1960.

Διαστάσεις: Μ 0.09, Υ 0.07, Π 0.024.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 5/6. Γκριζος πυρήνας.

Ύφή πηλοῦ: "Ο,τι καὶ γιὰ τὸ **K30**.

Ὅστρακο ἀπὸ τὴν κοιλιά ἢ τοὺς ὄμους ἀνάγλυφου πίθου. Σῶζει τμήμα κατακόρυφης ταινίας μὲ ἀπλὸ

πλοχμό τυπωμένο με κυλινδρική σφραγίδα. Κατὰ πᾶσα πιθανότητα τὸ κόσμημα χωρίζε σὲ μετόπες ὀριζόντια ζώνη με παραστάσεις στὴν κοιλιά ἢ τοὺς ὄμους τοῦ ἀγγείου. Δὲν ὑπάρχουν ἐγχάρακτες γραμμὲς γιὰ τὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: Μέσα - β' μισὸ 7ου αἰ.

K39 (πίν. 16γ)

MN 7369.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Ἀπλώματα.

Χρόνος: 1963.

Διαστάσεις: Μ 0.105, Υ 0.07, Π 0.016.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/6. Γκρίζος πυρήνας.

Ἔμφη πηλοῦ: Ὅ,τι καὶ γιὰ τὸ **K30**.

Ὅστρακο ἀπὸ τὴν κοιλιά ἢ τοὺς ὄμους ἀνάγλυφου πίθου. Σῶζει τμῆμα κατακόρυφης ταινίας με ἀπλὸ πλοχμὸ ποὺ ἐγινε με τὴ βοήθεια μήτρας. Ἐγχάρακτες γραμμὲς βοηθοῦν στὴ στερέωση τῆς διακόσμησης. Ἴσως ὁ πλοχμὸς ἐξυπηρετοῦσε τὸν ἴδιο σκοπὸ με ἐκείνον τοῦ **K38**.

Χρονολογία: Μέσα - β' μισὸ 7ου αἰ.

K40 (πίν. 16ε)

MN 7370.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Ἀπλώματα.

Χρόνος: 1963.

Διαστάσεις: Μ 0.078, Υ 0.072, Π 0.02.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/6. Γκρίζος πυρήνας.

Ἔμφη πηλοῦ: Ὅ,τι καὶ γιὰ τὸ **K30**.

Ὅστρακα ἀπὸ τὴν κοιλιά ἢ τοὺς ὄμους ἀνάγλυφου πίθου. Ἰσχύουν καὶ ἐδῶ ὅσα ἀναφέρονται στὴν περιγραφή τοῦ **K38**. Ἰδιαίτερα ὀξὺ καὶ καθαρὸ τύπωμα.

Χρονολογία: Μέσα - β' μισὸ 7ου αἰ.

K41

MN 7371.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Γυμνασίου.

Χρόνος: 1962.

Διαστάσεις: Μ 0.07, Υ 0.075, Π 0.021.

Χρῶμα πηλοῦ: 5 YR 7/6. Γκρίζος πυρήνας.

Ἔμφη πηλοῦ: Ἀκάθαρτος, με μικρὰ χαλίκια. Ὁ ἴδιος γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου καὶ γιὰ τὴ διακόσμηση.

Ὅστρακο ἀπὸ τὴν κοιλιά ἢ τοὺς ὄμους ἀνάγλυφου πίθου. Τὴ μέση περίπου τοῦ ὀστράκου κατέχει κατακόρυφη ταινία με ἀπλὸ πλοχμὸ, τυπωμένο με κυλινδρική σφραγίδα, σὲ ἰδιαίτερα χαμηλὸ ἀνάγλυφο. Δὲν ὑπάρχουν ἐγχαράξεις στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου γιὰ τὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: Μέσα - β' μισὸ 7ου αἰ.

K42

MN 7372.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Γυμνασίου.

Χρόνος: 1962.

Διαστάσεις: M 0.10, Y 0.07, Π 0.018.

Χρώμα πηλού: 5 YR 6/4. Γκρίζος πυρήνας.

Ύφή πηλού: "Ό,τι και για τὸ K30.

Ὅστρακο ἀπὸ τὴν κοιλιά ἢ τοὺς ὤμους ἀνάγλυφου πίθου. Στὴν ἀριστερὴ πλευρά του κατακόρυφος πλοχμὸς ποὺ ὀρίζεται δεξιὰ ἀπὸ χειροποίητη ἀνάγλυφη ταινία τριγωνικῆς τομῆς. Ὁ πλοχμὸς ἔγινε μὲ τὴ βοήθεια μήτρας. Ἐγχάρακτες γραμμὲς στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου γιὰ τὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: Μέσα - β' μισὸ 7ου αἰ.

K43

Ἄρ. καταγραφῆς εὐρετηρίου ἀνασκαφῆς: P6 α-β.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Κλουβάτου.

Χρόνος: 1957-1958.

Διαστάσεις: α) M 0.12, Y 0.062, Π 0.02, β) M 0.10, Y 0.07, Π 0.02.

Χρώμα πηλού: 2.5 YR 5/6. Γκρίζος πυρήνας.

Ύφή πηλού: Ἀκάθαρτος, μὲ πολλὰ μικρὰ χαλίκια καὶ ἄμμο. Ὁ ἴδιος γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου καὶ γιὰ τὴ διακόσμηση.

Δύο ὄστρακα ἀπὸ τὴν κοιλιά ἢ τοὺς ὤμους ἀνάγλυφου πίθου. Ἡ διατήρησή τους εἶναι πολὺ κακὴ. Καὶ τὰ δύο σώζουν στὴ μία ἄκρη κατακόρυφη ταινία μὲ ἀπλὸ πλοχμὸ. Στὸ ὑπόλοιπο τμημά τους ὑπάρχει ἀδιάγνωστη παράσταση. Ἐγχάρακτες γραμμὲς στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου γιὰ τὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: Μέσα - β' μισὸ 7ου αἰ.

K44 (πίν. 17β)

Ἄρ. καταγραφῆς εὐρετηρίου ἀνασκαφῆς: AE 80/80.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Γρόττα.

Χρόνος: 1980.

Διαστάσεις: M 0.095, Y 0.085, Π 0.023.

Χρώμα πηλού: 10 R 5/6. Γκρίζος πυρήνας.

Ύφή πηλού: "Ό,τι και για τὸ K30.

Πολὺ φθαρμένο ὄστρακο ἀνάγλυφου ἀγγείου. Σώζει τμημα ἀπλοῦ πλοχμοῦ, ποὺ ἔχει γίνεи μάλλον μὲ τὴ βοήθεια μήτρας, πλαισιωμένου ἀπὸ δύο χειροποίητες ἀνάγλυφες ταινίες. Ἐντονες ἐγχαραξεις στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου γιὰ τὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: Μέσα - β' μισὸ 7ου αἰ.

K45 (πίν. 17α, γ-δ)

MN 1660, 1643.

Προέλευση: Νάξος.

Διαστάσεις: α) M 0.13, Y 0.095, Π 0.025, β) M 0.052, Y 0.044, Π 0.023, γ) M 0.04, Y 0.03, Π 0.023.

Χρώμα πηλού: Κυμαίνεται μεταξὺ 2.5 YR 6/6 καὶ 6/8. Γκρίζος πυρήνας.

Ύφή πηλού: Μέτρια ἀκάθαρτος γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου, καθαρότερος γιὰ τὴ διακόσμηση.

Τρία ὄστρακα ἀνάγλυφου πίθου. Ἡ ὕφή καὶ τὸ χρώμα τοῦ πηλοῦ εἶναι περίπου ὁμοια καὶ στὰ τρία, δὲν μποροῦμε ὁμως νὰ ὑποστηρίξουμε μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα ὅτι ἀνήκουν στὸ ἴδιο ἀγγεῖο. Φέρουν ἔντο-

νες έγχαράξεις για τή στερέωση τής διακόσμησης, ή όποία δέν είναι δυνατό νά διευκρινιστεί άν έχει γίνει μέ σφραγίδα ή μήτρα, και παρουσιάζε κάποιο καμπυλόγραμμο θέμα (σπειρες ή άπλό πλοχμό).

K46 (πίν. 17ε-στ)

MN 1662, 1642.

Προέλευση: Νάξος.

Διαστάσεις: α) Μ 0.153, Υ 0.09, Π 0.023, β) Μ 0.055, Υ 0.047, Π 0.022.

Χρώμα πηλοϋ: 5 YR 6/8. Γκριζός πυρήνας.

Ύψη πηλοϋ: 'Ακάθαρτος, μέ μικρά χαλίκια για τὸ σῶμα τοϋ άγγείου. Πολύ καθαρὸς για τή διακόσμηση.

Τρία όστρακα ανάγλυφου πίθου, άπό τά όποία τά δύο έχουν συγκολληθεϊ. Δύο όριζόντιες παράλληλες, ανάγλυφες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς (στό β' όστρακο διατηρεϊται μόνο ή μία) όρίζουν πρὸς τά κάτω ζώνη μέ γλωσσωτὸ κόσμημα, πὸν φαίνεται ότι έγινε μέ επίπεδη σφραγίδα. Τὸ τύπωμα είναι άνισο, άλλου άπαλότερο, άλλου περισσότερο έντονο. Μεταξϋ δεϋτερης και τρίτης γλώσσας άπό άριστερά, έγινε κάποιο λάθος στη σφράγιση ή ό χῶρος πὸν έμενε ήταν περιορισμένος, μέ άποτέλεσμα ή σφραγίδα νά πατήσει σέ προϋπάρχουσα γλώσσα και ό τεχνίτης νά διορθώσει τὸ λάθος μέ τὸ χέρι. Έτσι άπομένουν δύο μόνο ανάγλυφες κατακόρυφες νευρώσεις ανάμεσα στις δύο γειτονικές γλώσσες άντι για τις κανονικές τέσσερις. Βαθιές έγχαράξεις στό σῶμα τοϋ άγγείου για τή στερέωση τής διακόσμησης.

Χρονολογία: β' τέταρτο 7ου αϊ.

K47 (πίν. 18α)

MN 1609.

Προέλευση: Νάξος.

Διαστάσεις: Μ 0.165, Υ 0.07, Π 0.024.

Χρώμα πηλοϋ: 2.5 YR 6/6. Γκριζός πυρήνας.

Ύψη πηλοϋ: 'Ιδιαίτερα άκάθαρτος, μέ υπερβολικά πολλή μίκα και μικρά χαλίκια. 'Ο ίδιος για τὸ σῶμα τοϋ άγγείου και για τή διακόσμηση.

Όστρακο ανάγλυφου πίθου μέ διακόσμηση γλωσσωτοϋ κοσμήματος, πὸν έγινε μέ επίπεδη σφραγίδα. Μεταξϋ δεϋτερης και τρίτης γλώσσας άπό δεξιά ύπάρχει ή ίδια κακοτεχνία πὸν περιγράψαμε και στό **K46**. Δέ διακρίνονται έγχαράξεις στό σῶμα τοϋ άγγείου για τή στερέωση τής διακόσμησης.

Χρονολογία: β' τέταρτο 7ου αϊ.

K48 (πίν. 18β)

MN 7373.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Κλουβάτου.

Χρόνος: 1957-1958.

Διαστάσεις (τοϋ μεγαλύτερου κομματιοϋ): Μ 0.13, Υ 0.12, Π κυμαίνεται μεταξϋ 0.034 και 0.024.

Χρώμα πηλοϋ: 5 YR 6/6. Πολύ έντονος μαϋρος πυρήνας.

Ύψη πηλοϋ: "Ο,τι και για τὸ **K30**.

'Επτά όστρακα ανάγλυφου πίθου άπό τὸ σημείο ένωσης τοϋ λαιμοϋ μέ τοϋς ώμους τοϋ άγγείου. Στο μεγαλύτερο άπό τά όστρακα σώζεται ίχνος άπό τήν πρόσφυση τής λαβῆς. Τή βάση τοϋ λαιμοϋ περιέβαλλαν τρεις ανάγλυφες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς χωρίς ιδιαίτερα όξεία άπόληξη. 'Από τήν τελευταία πρὸς τά κάτω ξεκινά γλωσσωτὸ κόσμημα πὸν έγινε μέ επίπεδη σφραγίδα. Παρατηροϋνται και έδῶ λάθη στη σφράγιση, όμοια μέ τοϋ **K46**. Στο μεγαλύτερο όστρακο τὸ γλωσσωτὸ κόσμημα άρχίζει 2 έκ. δεξιά τοϋ σημείου πρόσφυσης τής λαβῆς και ή άρχή όρίζεται μέ έγχάρακτη κατακόρυφη γραμμή.

Χρονολογία: β' τέταρτο 7ου αϊ.

K49 (πίν. 18γ)

MN 7374.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Ἀπλώματα.

Χρόνος: 1963.

Διαστάσεις: Μ 0.29, Υ 0.15, Π 0.039 (στο παχύτερο σημείο). Υ ζώνης με γλωσσωτό κόσμημα 0.06.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/6. Γκριζος πυρήνας.

Ἵψή πηλοῦ: Ἰδιαίτερα ἀκάθαρτος, με πολλές μικρές πέτρες γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Κάπως καθαρότερος γιὰ τὴ διακόσμηση.

Δύο συγκολλημένα ὄστρακα ἀπὸ τὸ σημεῖο ἔνωσης τοῦ χείλους με τὸ λαιμὸ ἀνάγλυφου πίθου. Τρεῖς παράλληλες ὀριζόντιες, ἀνάγλυφες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς, χειροποίητες, περιβάλλουν τὴ βάση τοῦ χείλους. Ἀπὸ τὴν τελευταία πρὸς τὰ κάτω «κρέμεται» γλωσσωτό κόσμημα κατασκευασμένο με ἐπίπεδη σφραγίδα, ποὺ πρέπει νὰ εἶχε χαραγμένες ἐπάνω της τρεῖς γλῶσσες (δύο ἰσοῦσες ἀριστερὰ καὶ μία κάπως φαρδύτερη καὶ μεγαλύτερη δεξιὰ). Μεταξὺ δευτέρας καὶ τρίτης γλῶσσας ἀπὸ δεξιὰ διακρίνεται τὸ σημεῖο στὸ ὁποῖο ἢ μία σφράγιση πατᾶ πάνω στὴν προηγούμενη καταστρέφοντας λίγο τὶς «νευρώσεις» ποὺ περιβάλλουν τὶς μεταξὺ τῶν γλωσσῶν «γραμμές». Δὲ διακρίνονται ἐγχαράξεις στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου γιὰ τὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: β' τέταρτο 7ου αἰ.

K50 (πίν. 19-20)

MN 7375.

Προέλευση: Νάξος, τυχαῖο εὑρημα ἀπὸ τὴ θάλασσα.

Διαστάσεις: Υ 0.57, διάμ. (ἔσωτερικὴ) 0.52, περίμ. 1.69, Π (κατὰ μέσον ὄρο) 0.025.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 5/6.

Ἵψή πηλοῦ: Ὅ,τι καὶ γιὰ τὸ **K30**.

Λαιμὸς μεγάλου ἀνάγλυφου πίθου, ἐξαιρετικὰ διαβρωμένος καὶ με πολὺ ἐπίπαγο ἀπὸ τὴν παραμονὴ του στὴ θάλασσα. Καλύτερα διατηρεῖται τὸ κάτω τμήμα του. Ἡ διακόσμηση εἶναι διαρθρωμένη ὡς ἐξῆς: τρεῖς ὀριζόντιες παράλληλες, ἀνάγλυφες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς περιβάλλουν τὸ λαιμὸ στὸ σημεῖο ἔκφυσης τοῦ χείλους, ἐνῶ 0.06 μ. χαμηλότερα περιβάλλεται ἀπὸ δύο ἀκόμα παρόμοιες ταινίες. Ἀπ' αὐτὲς ξεκινοῦν τρεῖς κατακόρυφες ζῶνες διακοσμημένες με σύνθετο πλοχμό, πλαισιωμένο ἀπὸ συστήματα τεσσάρων παράλληλων ἀνάγλυφων ταινιῶν τριγωνικῆς τομῆς (χωρὶς ἰδιαίτερα ὀξεία ἀπόληξη). Οἱ κατακόρυφες διάκοσμες ζῶνες ἀπέχουν μεταξύ τους 0.08 μ. καὶ κατέχουν τὸ κέντρο καὶ τὶς δύο πρὸς τὶς λαβὲς ἄκρες τῆς κύριας ὄψης τοῦ λαιμοῦ. Ἡ πίσω ὄψη εἶναι ἀκόσμητη. Τόσο οἱ κατακόρυφες, ὅσο καὶ οἱ ὀριζόντιες ἀνάγλυφες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς εἶναι χειροποίητες, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ ἐφάπτονται με τοὺς πλοχμοὺς καὶ ἔχουν σκαλιστεῖ στὴν ἴδια με τοὺς τελευταίους μήτρα. Οἱ λαβὲς δὲ σώζονται, διατηρεῖται ὅμως ἐπάνω στὸ ἀγγεῖο τὸ ἴχνος τους με πιὸ σκοῦρο χρῶμα. Δὲ διακρίνονται ἐγχαράξεις στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου γιὰ τὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: γ' τέταρτο 7ου αἰ.

K51 (πίν. 21, σχέδ. 8β)

MN 7376.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγὰδι Κλουβάτου.

Χρόνος: 1957-1958.

Διαστάσεις τοῦ μεγαλύτερου κομματιοῦ ποὺ προήλθε ἀπὸ τὴ συγκόλληση τεσσάρων ὄστράκων: Μ 0.28, Υ 0.23, Π 0.023.

Χρῶμα πηλοῦ: 5 YR 6/6. Γκριζος πυρήνας.

Ἵψή πηλοῦ: Ὅ,τι καὶ γιὰ τὸ **K30**. Ἀρκετὰ καλὰ ψημένος, δὲν τρίβεται εὐκόλα.

Δεκατρία ὄστρακα, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα συγκολλῶνται καὶ τὰ ὁποῖα δίνουν στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀποκατά-

σταση του λαιμού μεγάλου ανάγλυφου πίθου. Τρεις οριζόντιες παράλληλες, ανάγλυφες ταινίες τριγωνικής τομής ακριβώς κάτω από το σημείο εκφυσης των λαβών περιβάλλουν το εμπρός μισό της βάσης του λαιμού. Έμπρός από τις δύο λαβές, των οποίων διατηρούνται ίχνη, υπάρχει σύστημα τριών κατακόρυφων ανάγλυφων ταινιών τριγωνικής τομής, που όριζον από τη μία πλευρά κατακόρυφη ζώνη με διακόσμηση σύνθετου πλοχμού. Την άλλη του πλευρά όριζον δύο ανάγλυφες κατακόρυφες ταινίες τριγωνικής τομής. Δεν έχουμε στοιχεία που να μας πληροφορούν αν κατακόρυφος πλοχμός, πλαισιωμένος από ανάγλυφες ταινίες τριγωνικής τομής, κατείχε τον κεντρικό χώρο του λαιμού. Το σημείο εκφυσης του χείλους όρίζεται από οριζόντια ανάγλυφη ταινία τριγωνικής τομής. Δε φαίνεται να υπήρχε διακόσμηση στην πίσω όψη του λαιμού. Είναι πολύ πιθανό μερικά δσπρακα από λαβές (**K67**), που βρέθηκαν μαζί, να ανήκουν στο ίδιο άγγείο. Δυστυχώς δε συγκολλώνται. Οί ανάγλυφες ταινίες τριγωνικής τομής, τόσο οί όριζόντιες όσο και οί κατακόρυφες, είναι χειροποίητες. Ό πλοχμός έγινε με τη βοήθεια μήτρας. Έγχαράξεις στο σωμα του άγγείου για τη στερέωση του πλοχμού. Παρόμοιες έγχαράξεις βοηθούν στη στερέωση των λαβών.

Χρονολογία: β' μισό 7ου αϊ.

K52 (πίν. 22α)

MN 1605.

Προέλευση: Νάξος.

Διαστάσεις: M 0.13, Y 0.095, Π ±0.02.

Χρώμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/4. Ό γύψος που συγκρατεί το δσπρακο δεν επιτρέπει να διαπιστώσουμε την ύπαρξη γκριζου πυρήνα.

Ύψη πηλοῦ: Ό,τι και για το **K30**.

Όσπρακο από το λαιμό ανάγλυφου πίθου. Σώζει διακόσμηση κατακόρυφου σύνθετου πλοχμού, πλαισιωμένου από μιá άριστερά και τρεις δεξιά ανάγλυφες ταινίες τριγωνικής τομής. Ό πλοχμός έχει γίνει με τη βοήθεια μήτρας. Στο σωμα του άγγείου διακρίνονται έγχαράξεις για τη στερέωση της διακόσμησης.

Χρονολογία: β' τέταρτο 7ου αϊ.

K53 (πίν. 22β-γ)

MN 7377.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Κλουβάτου.

Χρόνος: 1957-1958.

Διαστάσεις: α) M 0.08, Y 0.08, Π 0.023, β) M 0.075, Y 0.08, Π 0.023.

Χρώμα πηλοῦ: 5 YR 6/6. Γκριζος πυρήνας.

Ύψη πηλοῦ: Άκάθαρτος, με πολλά μικρά χαλίκια για το σωμα του άγγείου. Έλάχιστα καθαρότερος για τη διακόσμηση. Πολύ εϋθρυπτος.

Δύο, μη συγκολλόμενα, δσπρακα από το λαιμό ανάγλυφου πίθου, που σώζουν διακόσμηση κατακόρυφου σύνθετου πλοχμού, πλαισιωμένου από κατακόρυφες παράλληλες, ανάγλυφες ταινίες τριγωνικής τομής, χωρίς ιδιαίτερα όξεία άπόληξη. Ό πλοχμός έχει γίνει με τη βοήθεια μήτρας. Έγχαράξεις στο σωμα του άγγείου για τη στερέωση της διακόσμησης.

Χρονολογία: γ' τέταρτο 7ου αϊ.

K54 (πίν. 22ε)

MN 2183.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Άπλώματα.

Χρόνος: 1960.

Διαστάσεις: Μ 0.165, Υ 0.06, Π κυμαίνεται μεταξύ 0.026 και 0.028.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/6. Γκριζός πυρήνας.

Ύφή πηλοῦ: Ἄρκετὰ ἀκάθαρτος, μὲ μικρὰ χαλίκια γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Πολὺ καθαρὸς γιὰ τὴ διακόσμηση.

Ὅστρακο ἀπὸ τὸ λαιμὸ ἀνάγλυφου πίθου. Στὴν ἀριστερῇ του πλευρὰ διατηρεῖται τμῆμα σύνθετου πλοχμοῦ, ποὺ ἐγινε μὲ τὴ βοήθεια μήτρας καὶ ὀρίζεται δεξιὰ ἀπὸ δύο παράλληλες κατακόρυφες, χειροποίητες, ἀνάγλυφες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς. Ἴδιαίτερα ὀξὺ καὶ καθαρὸ τύπωμα τοῦ πλοχμοῦ. Δεξιὰ σώζεται τμῆμα ἐγχάρακτου σπειροειδοῦς κοσμήματος, ποὺ θυμίζει τὸ ἀντίστοιχο κόσμημα στὸ **K14** (MN 1634).

Χρονολογία: γ' τέταρτο 7ου αἰ.

K55 (πίν. 22δ)

MN 7386.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Ἀπλώματα.

Χρόνος: 1963.

Διαστάσεις: Μ 0.045, Υ 0.04, Π 0.025.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 5/4. Γκριζός πυρήνας.

Ύφή πηλοῦ: Ὅ,τι καὶ γιὰ τὸ **K54**.

Ὅστρακο ἀπὸ τὸ λαιμὸ (;) ἀνάγλυφου πίθου μὲ τμῆμα σύνθετου πλοχμοῦ, ποὺ ἐγινε μὲ τὴ βοήθεια μήτρας, ἴσως τῆς ἴδιας μὲ τὸ **K54**. Ἴδιαίτερα ὀξὺ καὶ καθαρὸ τύπωμα.

Χρονολογία: γ' τέταρτο 7ου αἰ.

K56 (πίν. 23α)

MN 7378.

Προέλευση: Νάξος, περισυλλογή.

Χρόνος: 1949-1951.

Διαστάσεις: Μ 0.18, Υ 0.10, Π 0.018.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 5/6. Γκριζός πυρήνας.

Ύφή πηλοῦ: Ὅ,τι καὶ γιὰ τὸ **K30**.

Ὅστρακο ἀπὸ τὸ λαιμὸ ἢ τὴν κοιλιά ἀνάγλυφου πίθου. Δύο παράλληλες ὀριζόντιες, ἀνάγλυφες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς ὀρίζουν πρὸς τὰ πάνω τμῆμα ὀριζόντιου σύνθετου πλοχμοῦ, ποὺ ἐγινε μὲ τὴ βοήθεια μήτρας.

Χρονολογία: β' μισὸ 7ου αἰ.

K57 (πίν. 23β)

MN 7379.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Ἀπλώματα.

Χρόνος: 1970.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/6. Γκριζός πυρήνας.

Ύφή πηλοῦ: Ἄρκετὰ ἀκάθαρτος, ὁ ἴδιος γιὰ τὴ διακόσμηση καὶ γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου.

Δύο συγκολλώμενα ὄστρακα ἀνάγλυφου πίθου. Μία ἀνάγλυφη ὀριζόντια ταινία τριγωνικῆς τομῆς χωρίζει τὸ κομμάτι σὲ δύο ἄνισα τμήματα, τὸ μεγαλύτερο τῶν ὁποίων στολίζει σύνθετος πλοχμὸς ποὺ ἐγινε μὲ τὴ βοήθεια μήτρας.

Χρονολογία: β' μισὸ 7ου αἰ.

K58 (πίν. 23γ)

MN 2158.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, 'Απλώματα.

Χρόνος: 1960.

Διαστάσεις: Μ 0.065, Υ 0.055, Π 0.02.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/6. Γκριζος πυρήνας.

Ύφή πηλοῦ: "Ο,τι καὶ γιὰ τὸ **K30**.

"Οστρακο ἀνάγλυφου πίθου. Σῶζει τμήμα σύνθετου πλοχμοῦ καὶ μέρος τοῦ ἑνὸς συστήματος ἀπὸ τρεῖς ἀνάγλυφες παράλληλες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς ἀπὸ τὰ δύο ποὺ τὴν πλαισίωσαν. Ὁ πλοχμὸς φαίνεται ὅτι ἔγινε μὲ τὴ βοήθεια μήτρας.

Χρονολογία: γ' τέταρτο 7ου αἰ.

K59 (πίν. 23δ)

MN 7387.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Γρόττα.

Χρόνος: 1978.

Διαστάσεις: Μ 0.065, Υ 0.055, Π 0.015.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 5/6.

Ύφή πηλοῦ: "Ο,τι καὶ γιὰ τὸ **K30**.

"Οστρακο ἀνάγλυφου πίθου μὲ τμήμα σύνθετου πλοχμοῦ, ποὺ ἔγινε πιθανότατα μὲ μήτρα. Ἐγχαράξεις στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου γιὰ τὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: γ' τέταρτο 7ου αἰ.

K60 (πίν. 23ε)

MN 7380.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, 'Απλώματα. «Ἐκ τῆς νοτίας περιοχῆς τοῦ οἰκοδομήματος ἔνθα (κατὰ τὸ 1961) ἀνευρέθη μωσαϊκὸν δάπεδον καὶ ὑπόλοιπα τοιχογραφιῶν. Πολὺ χαμηλότερον τῶν τοίχων τοῦ ὡς ἄνω οἰκοδομήματος, μεταξὺ τῶν λίθων — καὶ ὑπ' αὐτοὺς — ἀκανονίστου τμήματος τοίχου ἐξ ἀργῶν λίθων.» (ΠΑΕ 1963, 153). Στὸ ἴδιο σημεῖο βρέθηκαν μελανόμορφα καὶ γεωμετρικὰ ὄστρακα καὶ λίγο πιὸ μακριὰ τάφοι ἀπὸ τοὺς ΠΓ χρόνους καὶ ἐξῆς.

Χρόνος: 1963.

Διαστάσεις: Μ 0.14, Υ 0.11, Π 0.025.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/4. Γκριζος πυρήνας.

Ύφή πηλοῦ: "Ο,τι καὶ γιὰ τὸ **K30**.

Βιβλιογραφία: ΠΑΕ 1963, 153, πίν. 138α.

Τέσσερα συγκολλώμενα ὄστρακα ἀνάγλυφου πίθου διακοσμημένα μὲ ποικιλία πλέγματος σπειρῶν ὅμοια μὲ ἐκεῖνη τοῦ **K15** (MN 1606). Τρεῖς ἀνάγλυφες παράλληλες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς, χωρὶς ἰδιαίτερα ὀξεῖα ἀπόληξη, πλαισιώνουν ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ τὸν πλοχμὸ, ὁ ὁποῖος ἔγινε μὲ τὴ βοήθεια μήτρας. Βαθιῆς ἐγχαράξεις στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου βοηθοῦν στὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: Μέσα 7ου αἰ.

K61 (πίν. 24α)

MN 1604.

Προέλευση: Νάξος.

Διαστάσεις: Μ 0.235, Υ 0.12, Π 0.021.

Χρώμα πηλοῦ: 2.5 YR 5/6. Ὁ γύψος ποῦ συγκρατεῖ τὸ κομμάτι δὲν ἐπιτρέπει νὰ διαπιστώσουμε τὴν ὑπαρξὴ γκρίζου πυρήνα.

Ἐμφάνιση πηλοῦ: Ἰδιαίτερα ἀκάθαρτος, μὲ πολλὰ μικρὰ χαλίκια γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Λίγο πιὸ καθαρὸς γιὰ τὴ διακόσμηση.

Δύο συγκολλώμενα ὄστρακα ἀπὸ τοὺς ὤμους ἢ τὴν κοιλιὰ ἀνάγλυφου πίθου. Ἀνάμεσα σὲ δύο ἀνάγλυφες χειροποίητες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς, χωρὶς ἰδιαίτερα ὀξεία ἀπόληξη, ὑπάρχει πλέγμα σπειρῶν μὲ «ὀφθαλμοῦς» στὰ σημεῖα ὅπου ἔπρεπε κανονικὰ νὰ ἐλίσσονται οἱ σπεῖρες. Ὁ μεταξὺ τεσσάρων σπειρῶν σχηματιζόμενος ρόμβος γεμίζει μὲ ἐνάλληλους, προοδευτικὰ σμικρυνόμενους ρόμβους. Τὸ κόσμημα ἐγινε μὲ τὴ βοήθεια μήτρας. Ἐγχαράξεις στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου γιὰ τὴ στερέωση τῆς διακόσμησης.

Χρονολογία: γ' τέταρτο 7ου αἰ.

K62 (πίν. 24β)

MN 1661.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Γυμνασίου.

Διαστάσεις: Μ 0.205, Υ 0.115, Π 0.025.

Χρώμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/6.

Ἐμφάνιση πηλοῦ: Πολὺ ἀκάθαρτος, μὲ μικρὲς πέτρες γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Λίγο πιὸ καθαρὸς γιὰ τὴ διακόσμηση.

Ὅστρακο ἀπὸ τὸν ὤμο ἢ τὴν κοιλιὰ ἀνάγλυφου πίθου. Ἀπὸ τὴ διακόσμηση σώζεται ἐλάχιστο τμῆμα ζώνης μὲ ἄνθη καὶ μπουμπούκια λωτοῦ ποῦ πλασιώνουν, ὅπως φαίνεται, χειροποίητες ἀνάγλυφες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς (διατηρεῖται τμῆμα μόνο τῆς κάτω ταινίας). Ἡ διατήρηση εἶναι πολὺ κακὴ. Ἡ διακόσμηση ἐγινε μᾶλλον μὲ μήτρα. Δὲν ὑπάρχουν ἐγχαράξεις γιὰ τὴ στερέωσή της στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου.

Χρονολογία: β' - γ' τέταρτο 7ου αἰ.

K63 (πίν. 24γ)

MN 7388.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Ἀπλώματα. Βρέθηκε μαζί μὲ τὸ **K60**.

Χρόνος: 1963.

Διαστάσεις: Μ 0.072, Υ 0.072, Π 0.02.

Χρώμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/6. Γκρίζος πυρήνας.

Ἐμφάνιση πηλοῦ: Ἀκάθαρτος, μὲ πολλὰ μικρὰ χαλίκια γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Πολὺ καθαρὸς γιὰ τὴ διακόσμηση.

Βιβλιογραφία: ΠΑΕ 1963, 153.

Ὅστρακο ἀνάγλυφου ἀγγείου (πίθου;), ποῦ σώζει τμῆμα ζώνης διακοσμημένης μὲ ἄνθη λωτοῦ ἐναλλασσόμενα πρὸς ἐπτάφυλλα ἀνθέμια ποῦ φυτρώνουν ἀπὸ ζευγὸς ἀντιθετικῶν ἐλικῶν μὲ «ὀφθαλμοῦς» στὸ κέντρο τους, τὶς ὁποῖες συνδέουν δύο μικρὰ ὀριζόντια στελέχη. Στὴν πραγματικότητα οἱ ἑλικες ἔχουν συρρικνωθεῖ σὲ δύο κύκλους μὲ «ὀφθαλμοῦς» στὸ κέντρο. Τρεῖς ὀριζόντιες, παράλληλες, ἀνάγλυφες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς ὀρίζουν ἐπάνω τὴ διάκοσμη ζώνη. Οἱ δύο ἐπάνω εἶναι χειροποίητες, ἢ τελευταία ἔχει χαραχθεῖ στὴν ἴδια μήτρα μὲ τοὺς λωτοὺς καὶ τὰ ἀνθέμια. Ἰδιαίτερα ὀξὺ καὶ καθαρὸ τύπωμα.

Χρονολογία: β' τέταρτο 6ου αἰ.

K64 (πίν. 25α)

MN 7381.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, Ἀπλώματα. Βρέθηκε μαζί με τὰ **K60** και **K63**.

Χρόνος: 1963.

Διαστάσεις: Μ 0.10, Υ 0.08, Π 0.02, ὕψος διάκοσμης ζώνης: 0.04.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/6. Γκριζος πυρήνας.

Ἵψη πηλοῦ: Ὅ,τι και γιὰ τὸ **K63**.

Βιβλιογραφία: ΠΑΕ 1963, 153, πίν. 138α.

Ὅστρακο ἀνάγλυφου πίθου, διακοσμημένο με ὀριζόντια σειρὰ σιγμοειδῶν ἐλίκων ποὺ ἔχουν «ὀφθαλμοὺς» στὸ κέντρο τους και συνδέονται μεταξύ τους με διπλά, μικρὰ ὀριζόντια στελέχη. Ἐπάνω και κάτω ἀπ' αὐτὰ φυτρῶνουν τετράφυλλα ἀνθέμια, ἐνῶ μπουμπούκια λωτοῦ συμπληρῶνουν τὰ κενὰ ποὺ ἀπομένουν. Τὸ σύνολο πλαισιώνεται ἀπὸ δύο συστήματα τριῶν παράλληλων ταινιῶν τριγωνικῆς τομῆς, ἀπὸ τις ὁποῖες οἱ ἐσωτερικὲς εἶναι χαμηλότερες και ἔχουν χαραχθεῖ στὴν ἴδια με τὸ κυρίως κόσμημα μήτρα, ἐνῶ οἱ ἄλλες εἶναι περισσότερο ἔξερρες και χειροποίητες. Ἴδιαίτερα καθαρὸ και ὀξὺ τύπωμα.

Χρονολογία: α' τέταρτο 6ου αἰ.

K65 (πίν. 25β, σχέδ. 9α)

MN 7382.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Γυμνασίου.

Χρόνος: 1962.

Διαστάσεις: Μ 0.20, Υ 0.15, Π κυμαίνεται μεταξύ 0.02 και 0.04.

Χρῶμα πηλοῦ: 10 R 5/6. Γκριζος πυρήνας.

Ἵψη πηλοῦ: Ἀκάθαρτος με μικρὰ χαλίκια. Ὁ ἴδιος γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου και γιὰ τὴ διακόσμηση.

Μεγάλο ὄστρακο ἀνάγλυφου πίθου, ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου ὁ λαιμὸς ἐνώνεται με τὸ χεῖλος. Στὸ ἀριστερὸ του ἄκρο ἔχνη ἀπὸ τὴν ἔνωση με τὴ λαβή. Κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ χεῖλος ζώνη διακοσμημένη με ὀριζόντιες σιγμοειδεῖς ἔλικες και ἀνθέμια, πλαισιωμένη ἀπὸ δύο ἀνάγλυφες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς. Πιθανότατα ἔγινε με τὴ μήτρα ἀπὸ τὴν ὁποία προῆλθε ἡ διακόσμηση τοῦ **K64**. Κάτω ἀπὸ τὴ ζώνη με τὰ ἀνθέμια, στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ ὄστράκου, τρεῖς παράλληλες κατακόρυφες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς ὀριζαν ἀριστερὰ τὸ πλαίσιο τῆς μετόπης τοῦ λαιμοῦ.

Χρονολογία: α' τέταρτο 6ου αἰ.

K66

Ἵαρ. καταγραφῆς εὐρετηρίου ἀνασκαφῆς: 7α-β.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Κλουβάτου.

Χρόνος: 1957-1958.

Χρῶμα πηλοῦ: 2.5 YR 5/6. Γκριζος πυρήνας.

Ἵψη πηλοῦ: Ὅ,τι και γιὰ τὸ **K65**.

Δύο μὴ συγκολλώμενα ὄστρακα ἀνάγλυφου πίθου. Και τὰ δύο σώζουν τμήμα τριῶν ὀριζόντιων παράλληλων, ἀνάγλυφων ταινιῶν τριγωνικῆς τομῆς, χωρίς ἰδιαίτερα ὀξεία ἀπόληξη. Δύο παράλληλες κατακόρυφες ἐγγάρακτες γραμμὲς, κάθετες πρὸς τις ταινίες ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω, διακρίνονται και στὰ δύο ὄστρακα. Πιθανότατα βοήθησαν στὴ στερέωση τῆς ἀνάγλυφης διακόσμησης ποὺ ἔχει χαθεῖ.

K67 (πίν. 25γ, σχέδ. 9β, 10)

Ἵαρ. καταγραφῆς εὐρετηρίου ἀνασκαφῆς: Ρ 8γ-σ.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Κλουβάτου.
Χρόνος: 1957-1958.
Χρώμα πηλοῦ: Κυμαίνεται μεταξύ 5 YR 7/4 καὶ 5 YR 6/4.
Ύψη πηλοῦ: Ἀκάθαρτος με πολλὰ μικρὰ χαλίκια.

Δεκαέξι ὄστρακα ἀπὸ διάφορα σημεῖα τῶν λαβῶν ἑνὸς ἢ καὶ περισσότερων ἀνάγλυφων πίθων. Ἄν καὶ δὲν κολλοῦν μεταξύ τους, μιὰ προσπάθεια ἀποκατάστασης τοῦ σχήματός τους δίνει κατακόρυφες ταινιόσχημες λαβές, ποὺ ξεκινοῦν λίγο κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ καταλήγουν στοὺς ὤμους τοῦ ἀγγείου. Στὴν κύρια ὄψη τοῦ πίθου ἕνα πῆλινο «διάφραγμα», διάτρητο ἀπὸ ὀρθογώνια ἀνοίγματα, ἐνώνει τὸ λαιμὸ πρὸς τὴ λαβή. Στολίζεται ἀπὸ παράλληλες ἀνάγλυφες χειροποίητες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς.

K68

Ἄρ. καταγραφῆς εὐρετηρίου ἀνασκαφῆς: P 11α-γ.
Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Κλουβάτου.
Χρόνος: 1957-1958.
Χρώμα πηλοῦ: 5 YR 6/4.
Ύψη πηλοῦ: Ἀρκετὰ καθαρὸς.

Τρία μὴ συγκολλώμενα ὄστρακα ἀπὸ τὸ διάτρητο διάφραγμα ποὺ ἐκκλίνει τὴν κύρια ὄψη ταινιόσχημης λαβῆς ἀνάγλυφου πίθου. Ἡ λαβὴ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποκατασταθεῖ. Ἐγγάρακτες γραμμὲς ἴσως ἀποτελοῦν τὴ διακόσμηση (;).

K69 (πίν. 25ε)

MN 2180.
Προέλευση: Χώρα Νάξου, Ἀπλώματα.
Χρόνος: 1960.
Διαστάσεις: M 0.047, Y 0.064, Π 0.018.
Χρώμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/8.
Ύψη πηλοῦ: Ἀκάθαρτος με πολλὰ μικρὰ χαλίκια. Ὁ ἴδιος γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου καὶ γιὰ τὴ διακόσμηση.

Μικρὸ ὄστρακο ἀνάγλυφου πίθου. Διακοσμεῖται με κατακόρυφο ἀπλὸ πλοχμὸ ἀνάμεσα σὲ δύο ἀνάγλυφες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς. Ἡ μία πλευρὰ τοῦ ὄστράκου — σὲ ἐπαφὴ με τὸν πλοχμὸ — εἶναι τελειῶς ἐπίπεδη καὶ φαίνεται ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐνωτόταν με τὸ λαιμὸ τοῦ ἀγγείου. Τὸ γεγονὸς αὐτό, τὸ σχετικὰ μικρὸ πάχος τοῦ ὄστράκου, καθὼς καὶ ἡ ἔλλειψη ὁποιασδήποτε καμπυλότητος, συνηγοροῦν στὸ ὅτι τὸ ὄστρακο προέρχεται ἀπὸ τὸ διάφραγμα ποὺ ἔφραζε τὴν κύρια ὄψη τῆς ταινιόσχημης λαβῆς ἀνάγλυφου πίθου.

K70 (πίν. 25δ)

MN 1644.
Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Γυμνασίου.
Διαστάσεις: M 0.105, Y 0.06, Π (στὸ παχύτερο σημεῖο) 0.044.
Χρώμα πηλοῦ: 2.5 YR 6/8.
Ύψη πηλοῦ: Ἀκάθαρτος, με μικρὰ χαλίκια. Ὁ ἴδιος γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου καὶ γιὰ τὴ διακόσμηση.

Ὁστρακο ἀπὸ τὸ πῆλινο διάτρητο διάφραγμα ποὺ ἔφραζε τὴν κύρια ὄψη λαβῆς ἀνάγλυφου πίθου. Ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ του πλευρὰ εἶναι ἐπίπεδο καὶ φαίνεται ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐνωτόταν με τὸ λαιμὸ τοῦ ἀγγείου. Τελειωμένη ἐπίσης καὶ ἑλαφρὰ καμπύλη εἶναι ἡ κάτω ὄψη του. Ἀνήκει ἴσως στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ διαφράγματος καὶ ἀμέσως μετὰ θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχε τὸ πρῶτο ὀρθογώνιο ἀνοίγμα. Διακοσμεῖται με ἀνάγλυφες χειροποίητες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς, χωρὶς ἰδιαίτερα ὀξεία ἀπόληξη.

K71 (πίν. 26α)

Ἄρ. καταγραφῆς εὐρετηρίου ἀνασκαφῆς: P 12α-γ.

Προέλευση: Χώρα Νάξου, πηγάδι Κλουβάτου.

Χρόνος: 1957-1958.

Διαστάσεις (τοῦ μεγαλύτερου κομματιοῦ): Μ 0.28, Υ 0.13, Π κυμαίνεται μεταξύ 0.02-0.035.

Χρῶμα πηλοῦ: 5 YR 7/6.

Ἔφη πηλοῦ: Ὅ,τι καὶ γιὰ τὸ **K30**.

Τρία ὄστρακα (ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ δύο συγκολλῶνται) ἀπὸ τὸ χεῖλος ἀνάγλυφου πίθου. Ἡ μόνη διακόσμηση εἶναι δύο παράλληλες ἀνάγλυφες ταινίες τριγωνικῆς τομῆς, χειροποίητες, ποὺ περιβάλλουν τὸ σημεῖο ἔνωσης χείλους καὶ λαιμοῦ.

ΤΕΧΝΙΚΗ

Πηλός

Ο πηλός τῶν ναξιακῶν ἀνάγλυφων πίθων δὲν εἶναι ιδιαίτερα καθαρὸς καὶ ἔχει μεγάλη περιεκτικότητα σὲ ὀξειδία σιδήρου, τὰ ὁποῖα μὲ τὸ ψήσιμο τοῦ δίνουν βαθὺ καστανοκόκκινο χρῶμα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄφθονη μίκα πού περιέχει⁸, βρίσκουμε συνήθως μέσα του χαλίκια σὲ μεγάλο ἀριθμὸ καὶ ποικιλία μεγεθῶν, πού ἐνίσχυναν τὴ συνοχὴ τοῦ ἀγγείου⁹. Συνήθως ὁ πηλὸς πού χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴ διακόσμηση εἶναι καλύτερα κοσκινισμένος καὶ, ὅταν περιέχει ξένα σώματα (χαλίκια), εἶναι τόσο μικρὰ πού δύσκολα ξεχωρίζουν μὲ γυμνὸ μάτι. Ἐξαιρετικὰ καθαρὸς πηλός, ἀραιωμένος, χρησιμοποιεῖται κατὰ κανόνα γιὰ νὰ ἐπιχρίσει ἐξωτερικὰ ὅλο τὸ ἀγγεῖο, ἀφοῦ τελειώσει ἡ διακόσμηση, καὶ νὰ τοῦ δώσει ἐνιαία ὄψη.

Ψήσιμο

Ὅταν ψηθεῖ τὸ ἀγγεῖο, ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ὄψη του ἀποκτοῦν ἓνα κοκκινοκάστανο χρῶμα, πού κυμαίνεται συνήθως ἀνάμεσα στὶς ἀποχρώσεις 2.5 YR 5/6 ἢ 6/6 καὶ 5 YR 6/6. Εἶναι φανερὸ — καὶ ἀπὸ τὴ σύγχρονη πρακτικὴ — ὅτι οἱ δυσκολίες στὸ ψήσιμο πρέπει νὰ ἦταν πολὺ μεγάλες. Γι' αὐτὸ προκαλοῦν κατάπληξη ὀρισμένα προϊόντα τοῦ ναξιακοῦ ἐργαστηρίου μὲ τὴν τελειότητα τοῦ ψησίματός τους, ὅπως π.χ. τὰ ὄστρακα πού συναπαρτίζουν τὸ **K4**. Σ' αὐτά, παρ' ὅλο πού ἡ πρώτη ὕλη δὲν εἶναι καλύτερη ἀπ' ὅ,τι σὲ ἄλλα παραδείγματα, ἡ συνοχὴ ἀνάμεσα στὴν ἀνάγλυφη διακόσμηση καὶ στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου, ἡ ἔλλειψη γκρίζου πυρήνα, ἡ σκληρότητα τὴν ὁποία ἔχει ἀποκτήσει ὁ πηλὸς ὁ ὁποῖος δὲν τρίβεται ἔχοντας διατηρήσει στὴ διακόσμηση ὅλη τὴν καθαρότητα καὶ δξύτητα τοῦ πλασίματος, μαρτυροῦν πολὺ ὑψηλὸ ἐπίπεδο τεχνικῆς. Βέβαια ὅμοια παραδείγματα δὲν εἶναι πολὺ συχνά, καὶ στὶς περισσότερες περιπτώσεις ὑπάρχει λεπτότερος ἢ παχύτερος γκρίζος πυρήνας, ἐνῶ ἀρκετὰ συχνὰ ὁ πηλὸς τρίβεται πολὺ εὔκολα καὶ τὰ ἀνάγλυφα κοσμήματα ξεκολλοῦν ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου.

Κατασκευὴ τοῦ πίθου

Δυστυχῶς μέχρι σήμερα ἡ ἔρευνα δὲν ἔφερε στὸ φῶς ἀκέραιο ναξιακὸ ἀνάγλυφο πίθο, ὥστε νὰ βγάλουμε τὰ συμπεράσματά μας γιὰ τὸν τρόπο κατασκευῆς του μὲ ἀπόλυτη ἀσφάλεια. Βρέθηκαν ὅμως ἀρκετὰ μεγάλα κομμάτια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μπορούμε νὰ καταλάβουμε πολλὰ καὶ τὰ ὁποῖα ἐπιτρέπουν μὲ πολὺ μεγάλη προσέγγιση ἀποκατάσταση τοῦ σχήματος μερικῶν τουλάχιστον ναξιακῶν ἀνάγλυφων πίθων¹⁰. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὡς πρὸς τὸ σχῆμα πλησιάζουν πολὺ τοὺς σύγχρονους τηνιακοὺς καὶ βοιωτικοὺς πίθους, θεωρῶ δικαιολογημένη τὴν ἄποψη ὅτι καὶ ὁ τρόπος κατασκευῆς πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἀνάλογος¹¹. Πολλὰ τέλος μπορούν νὰ μᾶς διδάξουν σχετικὰ οἱ σχεδὸν ἀκέραιοι ἀκόσμητοι πίθοι πού βρίσκονται στὸ Μουσεῖο Νάξου.

Ἡ ἀξιοθαύμαστη τεχνικὴ πού ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν κατασκευὴ τόσο μεγάλων ἀγγείων μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὴ σύγχρονη πρακτικὴ¹², πού δὲν πρέπει νὰ διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὴν ἀρχαία, ἐκτὸς μόνο στὸν πλοῦτο τῆς ἀνάγλυφης διακόσμησης.

Ότι σώζεται από τους ναξιακούς ανάγλυφους πίθους δείχνει ότι πρέπει να τους εφτιαχναν ξεκινώντας από τη βάση και προσθέτοντας διαδοχικούς δακτυλίους, οι οποίοι έπαιρναν την κατάλληλη κλίση με τη βοήθεια του άργα περιστρεφόμενου τροχού και των χεριών του άγγειοπλάστη. Την άποψη αυτή στηρίζει η ύπαρξη στους πρωιμότερους από τους πίθους¹³ ανάγλυφων ταινιών πλάτους ± 0.01 , που κατά τα φαινόμενα περιέβαλλαν εξωτερικά ολοκληρωτό κάτω μισό του αγγείου στα σημεία των ενώσεων των δακτυλιδιών, σχηματίζοντας έτσι ακόσμητες ζώνες ύψους 0.10-0.13 μ. ή και μεγαλύτερες καθώς πλησιάζουν προς τη βάση. Η λειτουργία τους είναι διπλή: ισχυροποιούν τις ενώσεις και συγχρόνως εξυπηρετούν την αισθητική του συνόλου. Τελευταίες προσαρμόζονταν οι λαβές. Φυσικά δεν είναι απαραίτητο να χρησιμοποιούσαν στην αρχαιότητα τόσους δακτυλίους όσους σήμερα. Δύο-τρία δακτυλίδια για το σώμα και ένα για το λαιμό θα ήταν αρκετά. Όπωςδήποτε, εκτός από το **K1**, δε διακρίνεται κανένα ίχνος ένωσης στην εσωτερική πλευρά των αγγείων, ούτε καν στα σημεία που θα περίμενε κανείς κάτι τέτοιο (π.χ. στη μετάβαση από το λαιμό στο σώμα ή από το χείλος στο λαιμό). Παράλληλα χαμηλά εξάρματα ή αυλακώσεις στο εσωτερικό των πίθων όφειλονται στα ίχνη που αφήνουν υποχρεωτικά τα δάκτυλα του τεχνίτη πάνω στον πηλό καθώς γυρίζει ο τροχός. Γενικά δεν παρατηρούνται μεγάλες αυξομειώσεις στο πάχος των τοιχωμάτων των αγγείων εκτός από το σημείο όπου ενώνεται το σώμα με το λαιμό¹⁴ ή το χείλος με το λαιμό¹⁵.

Διακόσμηση

Τα ανάγλυφα κοσμήματα στερεώνονται στο άγγειο, αφού ολοκληρωθεί ή κατασκευή του και έφ' όσον ο πηλός δεν έχει ακόμα στεγνώσει, με λίγο νερό ή με λίγο αραιωμένο πηλό. Μπορούμε να διακρίνουμε τους τρόπους διακόσμησης σε τρεις κατηγορίες: 1) στη χειροποίητη, 2) σε εκείνη που γίνεται με τη βοήθεια σφραγίδας και 3) σ' εκείνη που γίνεται με χρήση μήτρας. Πολύ συχνά χρησιμοποιούνται και οι τρεις τρόποι στο ίδιο άγγειο¹⁶.

Χειροποίητη

Στους πρώιμους πίθους **K1-K11**, η διακόσμηση έχει γίνει όλη με το χέρι, είτε πρόκειται για εικονιστικά θέματα είτε για γραμμικά κοσμήματα. Στη δεύτερη περίπτωση κατάπληξη προκαλεί ή κανονικότητα του κοσμήματος, που είναι τέτοια ώστε μόνο αδιόρατες ασυμμετρίες καθώς και τα ίχνη από τα δάκτυλα του άγγειοπλάστη μαρτυρούν ότι δε χρησιμοποιήθηκε σφραγίδα ή μήτρα.

Οι ανάγλυφες ταινίες που απαρτίζουν τα γραμμικά κοσμήματα έχουν τριγωνική τομή, με έντονα όξεία απόληξη, παρόμοια μ' εκείνη που βρίσκουμε και σε όρισμένα τμήματα των εικονιστικών παραστάσεων (π.χ. στα πόδια και το λαιμό των δορκάδων του **K1** ή στα κέρατα των αιγάδων του **K2**)¹⁷. Τουτό όφειλεται στον τρόπο με τον οποίο γίνεται ή διακόσμηση: ο τεχνίτης χρησιμοποιεί λεπτές και στενές λωρίδες πηλού, τις οποίες προσαρμόζει στο σώμα του πίθου με λίγο νερό ή αραιωμένο πηλό, δίνοντάς τους συγχρόνως το επιθυμητό σχήμα με πίεση ανάμεσα στο δείκτη και τον αντίχειρα. Οι εικονιστικές παραστάσεις (π.χ. το σώμα των δορκάδων) έγιναν με την προσαρμογή μικρής ποσότητας πηλού πάνω στο άγγειο και ελεύθερο πλάσιμό τους με το χέρι. Μικρό ξύλινο εργαλείο με λοξή απόληξη βοήθησε τον τεχνίτη να μαζέψει τα περισσεύματα του πηλού και συγχρόνως να κολλήσει πιέζοντας το περιγραμμά του κοσμήματος πάνω στο σώμα του αγγείου. Αποτέλεσμα αυτού είναι ή ύπαρξη άβαθων έγχαράξεων που παρακολουθούν την πορεία των κοσμημάτων (βλ. π.χ. **K1**, **K2**, **K7**) και που δε θα πρέπει με κανένα τρόπο να συγχέουμε με τις βαθιές ακανόνιστες έγχαράξεις που γίνονται άργότερα στο σώμα των πίθων, για να ισχυροποιήσουν τη στερέωση κοσμημάτων φτιαγμένων με τη βοήθεια σφραγίδας ή μήτρας. Παρόμοιες έγχαράξεις δεν υπάρχουν

στά πρώιμα άγγεϊα με τη χειροποίητη διακόσμηση, όπως επίσης δεν υπάρχει εγγάρακτη δήλωση λεπτομερειών των μορφών, πράγμα που θα συμβεί αργότερα (π.χ. **K14, K15**).

Η χειροποίητη διακόσμηση συνεχίζεται και κατά τον 7ο αι., τώρα όμως περιορίζεται στα εικονιστικά θέματα, ενώ τα γραμμικά κοσμήματα γίνονται κατά κανόνα με μήτρα ή σφραγίδα (**K14**). Ο τρόπος δεν αλλάζει: παχύτερες ή λεπτότερες ταινίες πηλοϋ (ανάλογα με το επιθυμητό ύψος του αναγλύφου), προσαρμόζονται στο άγγείο και πλάθονται ελεύθερα. Ένα λεπτό στρώμα καθαροϋ και άραιωμένου πηλοϋ περνιέται πάνω από τη διακόσμηση, βοηθώντας στην καλύτερη εμφάνιση αλλά συγχρόνως και στη μεγαλύτερη συνοχή της προς το σώμα του άγγείου, όπως ακριβώς συνέβαινε και στους πρώιμους πίθους. Αφθονες όμως εγγάρακτες λεπτομέρειες προστίθενται τώρα στις μορφές, επάνω από το στρώμα του άραιωμένου πηλοϋ, με τη βοήθεια αϊχμηροϋ έργαλειοϋ.

Με σφραγίδα

Από τα κομμάτια ανάγλυφων πίθων που βρέθηκαν στη Νάξο βγαίνει το συμπέρασμα ότι οί τεχνίτες τους χρησιμοποίησαν δύο τύπους σφραγίδας: την επίπεδη σφραγίδα και την κυλινδρική¹⁸.

Η χρήση τους στη διακόσμηση πίθων αρχίζει και εδώ μετά τη στροφή προς τον 7ο αι.¹⁹ και δεν έχουν αφήσει πάνω στα άγγεϊα ίχνη τέτοια που να μπορούμε με ασφάλεια να πούμε αν ήταν πέτρινες, πήλινες ή ξύλινες²⁰. Ακόμα, η χρησιμοποίησή τους περιορίζεται σε διακοσμητικά αποκλειστικά θέματα και όχι σε εικονιστικά²¹, τουλάχιστον όπως δείχνουν τα μέχρι σήμερα εύρηματα²². Ιδιαίτερα χρησιμοποιήθηκε η επίπεδη σφραγίδα στην έκτύπωση του γλωσσωτοϋ κοσμήματος συνήθως γύρω από τη βάση του λαιμοϋ ή του χείλους των άγγειων, και συχνά διακρίνουμε σημεία όπου η δεύτερη σφράγιση έχει πατήσει πάνω στην προηγούμενη, καταστρέφοντας έτσι ένα μικρό τμήμα στο σημείο έπαφής των δύο σφραγίσεων, που διορθώνει κατόπιν ο τεχνίτης με το χέρι²³. Και άλλα απλά κοσμήματα έγιναν με επίπεδη σφραγίδα, όπως η τρέχουσα σπείρα στο **K19**²⁴. Με την κυλινδρική σφραγίδα έχουν γίνει πιο περίπλοκα θέματα, όπως π.χ. ο άπλος πλοχμός (**K23, K41**)²⁵, γιατί η κανονικότητα με την οποία ξετυλίγεται και η έλλειψη διπλών έκτυπώσεων δε δικαιολογεί χρήση επίπεδης σφραγίδας. Προκειμένου να χρησιμοποιήσει ο τεχνίτης σφραγίδα στη διακόσμηση, έκοβε λεπτή ταινία πηλοϋ στο επιθυμητό μέγεθος, την κολλοϋσε στο κατάλληλο μέρος του άγγείου με νερό ή άραιωμένο πηλο και πίεξε πάνω της την επίπεδη ή κυλοϋσε την κυλινδρική σφραγίδα. Τυχόν λάθη διορθώνονταν με το χέρι και με αϊχμηροϋ έργαλειο²⁶. Αραιωμένος πηλος που επέχριε την έντυπη διακόσμηση βοηθοϋσε στην καλύτερη εμφάνιση και συνοχή της με το σώμα του άγγείου.

Με μήτρα

Είναι η τεχνική με την οποία έχει γίνει το μεγαλύτερο μέρος του διακόσμου των ναξιακών ανάγλυφων άγγειων του 7ου αι., είτε πρόκειται για εικονιστικές παραστάσεις είτε για διακοσμητικά θέματα, όπως π.χ. για τα διάφορα είδη σύνθετων πλοχμών: η κανονικότητα του κοσμήματος θα δικαιολογοϋσε χρήση κυλινδρικής σφραγίδας, όμως μ' αυτή την τεχνική δε θα ήταν δυνατό το τύπωμα της «κλειστής» αρχής και του τέλους του σύνθετου πλοχμοϋ²⁷. Και πάλι έκοβε ο άγγειοπλάστης λεπτή ταινία πηλοϋ στις επιθυμητές διαστάσεις, τώρα όμως, πριν την κολλήσει στο σώμα του άγγείου, την πίεξε μέσα στην κατάλληλη μήτρα. Στα φτιαγμένα με αυτό τον τρόπο εικονιστικά θέματα το βάθος του αναγλύφου είναι σύμφυτο με την παράσταση. Μόνο ένα χονδρικό «ξάκρισμα» γινόταν, πριν κολληθεί στον πίθο, το οποίο δεν παρακολοϋθοϋσε ακριβώς το περίγραμμα της παράστασης. Με προσοχή και κατάλληλο φωτισμό είναι δυνατό να διακρίνει κανείς γύρω από τα εικονιστικά θέματα τα σημεία στα

όποια ό καλλιτέχνης έχει πιέσει και λειάνει τώ «βάθος» τώ ανάγλυφου, ώστε νά τώ «σβήσει» μέσα στην έπιφάνεια τώ υπόλοιπου άγγείου. Όλες οί λεπτομέρειες είναι σκαλισμένες άπό την άρχή στη μήτρα και δέν προστίθενται με άιχμηρό έργαλειώ μετά την προσαρμογή τής παράστασης στό σώμα τώ πίθου²⁸.

Τή στερεότητα τής συναρμογής, προκειμένου για εικονιστικά και διακοσμητικά θέματα πού έχουν γίνει με σφραγίδα ή με μήτρα, ένίσχυαν σε άρκετές περιπτώσεις βαθιές άκανόνιστες έγχαραξεις πού «άγρίευαν» τή λεία έπιφάνεια τώ άγγείου²⁹. Άπό ό,τι σώζουν τά ναξιακά ανάγλυφα όστρακα δέ νομίζω νά δικαιολογεΐται ή άποψη για τήν ύπαρξη έγχαραξέων-όδηγών, πού βοηθούσαν τόν καλλιτέχνη στην τοποθέτηση τής διακόσμησης έπάνω στό άγγείο³⁰. Πιστεύω ότι οί έγχάρακτες γραμμές είναι τυχαίες και βιαστικές, για νά «άγρίψει» άπλώς ή έπιφάνεια. Και στην περίπτωση τών ανάγλυφων άπό μήτρα, ένα πέραςμα με λεπτοκοσκινισμένο άραιωμένο πηλό έκλεινε τήν όλη διαδικασία κατασκευής.

Κοσμήματα και εικονιστικές ζωφόροι χωρίζονται μεταξύ τους άπό μία ή περισσότερες (συνήθως τρεις) παράλληλες ανάγλυφες ταινίες τριγωνικής τομής, πάντοτε χειροποίητες, άκόμα κι όταν ή υπόλοιπη διακόσμηση έχει γίνει με σφραγίδα ή με μήτρα. Ό καλλιτέχνης στερέωνε πάνω στό άγγείο πρώτα τις παράλληλες αυτές ταινίες και κατόπιν τοποθετούσε άνάμεσά τους τήν ταινία πηλού, πού θα διακοσμούσε με τή σφραγίδα ή πού είχε ήδη πάνω της τώ άποτύπωμα τής μήτρας. Μερικές φορές μαζί με τώ κόσμημα ήταν χαραγμένες στη μήτρα δύο χαμηλές «γραμμές» πού τώ πλαισιώνουν. Ξεχωρίζουν άπό τις χειροποίητες χάρη στην κανονικότητά τους και γιατί έχουν ήμικυκλική τομή³¹, ένώ οί χειροποίητες έχουν περισσότερο όξεία άπόληξη. Με τή βοήθεια άιχμηρού έργαλείου ό τεχνίτης έκανε καθαρότερο τώ περίγραμμά τους, άπομακρύνοντας τά περισεύματα τώ πηλού και συντελώντας στην καλύτερη στερέωσή τους έπάνω στό άγγείο, όπως άκριβώς γινόταν και για τά χειροποίητα κοσμήματα και παραστάσεις.

Χρώματα, έπίχρισμα

Άπό τά μέχρι σήμερα εύρήματα δέν έχουμε στοιχεία για τήν ύπαρξη όποιουδήποτε είδους χρώματος ή βερνικιού στους ναξιακούς ανάγλυφους πίθους και τώ πιό πιθανό είναι ότι οί ναξιακούς άγγειοπλάστες δέν τά χρησιμοποίησαν ποτέ σε αυτή τήν κατηγορία τής κεραμικής³². Σε μία μόνο περίπτωση, στό **K4** (έξι όστρακα), ό λεπτοκοσκινισμένος και άραιωμένος πηλός πού περάστηκε πάνω άπό τή διακόσμηση δέν είναι ίδιος με εκείνον άπό τόν όποιο κατασκευάστηκε τώ άγγείο και ό διάκόσμος του. Έχει λευκοκίτρινη χροιά και μεγάλη πρόσμειξη άμμου (:), με άποτέλεσμα νά ξεχωρίζει άπό όλα τά υπόλοιπα ναξιακά ανάγλυφα όστρακα χάρη στό υπόλευκο χρώμα και τήν κοκκώδη ύφή του, πού δίνει τήν έντύπωση έπιχρίσματος. Φαίνεται ότι πρόκειται για προσπάθεια μεγαλύτερης στεγανοποίησης τώ άγγείου. Τήν επάλειψη τής έξωτερικής έπιφάνειας τών άγγείων με ειδικό λευκοκίτρινο χώμα έξακολουθούν και σήμερα οί κανατάδες στην Άμοργό. (Εύχαριστώ τήν καθηγήτρια κ. Λ. Μαραγκού για τήν υπόδειξη). Άνάλογη πρακτική παρατηρήσαμε και στη Χίο, όπου τώ κάτω μισό όξυπύθμενων άμφορέων και πιθαριών είχε συχνά επάλειψη άπό άσβεστιούχο πηλό, πού οί ντόπιοι χρησιμοποιούν και σήμερα και όνομάζουν «μπρουσελάνη» (= πορσελάνη).

ΣΧΗΜΑ - ΔΙΑΤΑΞΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ

Ἄν γιὰ τοὺς κρητικούς, ροδιακοὺς καὶ τηνιακοὺς πίθους ὑπάρχουν, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἀκόμα τοῦ Schäfer³³, στοιχεῖα ἀρκετὰ ὥστε νὰ ἐπιτρέπουν τὴν παρακολούθηση τῆς ἐξέλιξης τοῦ σχήματος κατὰ περιοχές, δὲ συμβαίνει τὸ ἴδιο προκειμένου γιὰ τὰ ναξιακὰ ἀνάγλυφα ἀγγεῖα. Ἡ ἐξαιρετικὰ ἀποσπασματικὴ τους κατάσταση μᾶς ἐπιτρέπει μόνο ὑποθέσεις, πὺ πλησιάζουν ἴσως πολὺ τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ μὲ κανένα τρόπο δὲν ἀποτελοῦν βεβαιότητες. Κάποια θετικότερη ἀπάντηση στὸ πρόβλημα, τουλάχιστον γιὰ τὰ πρῶμα ἀγγεῖα, θὰ δώσει πιθανότατα ὁ μεγάλος ταφικὸς ἀνάγλυφος πίθος πὺ βρέθηκε πρόσφατα στὶς ἀνασκαφὲς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας (1988) στὸν Πλίθο Νάξου, ὅταν ὀλοκληρωθεῖ ἡ συντήρησή του.

Τὰ ὄστρακα πὺ ἀνήκουν στοὺς πίθους **K1** καὶ **K3**, συνδυαζόμενα, παρέχουν τὴ δυνατότητα ἀποκατάστασης τοῦ περιγράμματος τοῦ ἀγγείου ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχονται, ἂν καὶ ὄχι ὀλόκληρου (βλ. σχέδ. 1 καὶ 4). Πρόκειται καὶ στὶς δύο περιπτώσεις γιὰ πρῶμα ἔργα καὶ οἱ μόνοι ἄλλοι, περίπου σύγχρονοι, κυκλαδικοὶ ἀνάγλυφοι πίθοι, μὲ τὸ σχῆμα τῶν ὁποίων θὰ μπορούσαν νὰ συγκριθοῦν, εἶναι τὰ ὄστρακα ἀρ. Εὐρ. 148+1195+16+64+951, καθὼς καὶ ὁ πίθος M162 τῆς Ζαγορᾶς, ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 8ου αἰ.³⁴.

Τὸ σημεῖο ἔνωσης τοῦ λαιμοῦ μὲ τὸν ὄμο τοῦ **K1** δὲ σώζεται, ὑπάρχει ὅμως ἓνα κομμάτι τοῦ ὄμου (ἀπὸ τὴν πίσω ὄψη τοῦ ἀγγείου ἀφοῦ δὲν ἔχει διακόσμηση) (σχέδ. 1, τομὴ α-β), πὺ παρουσιάζει μεγάλη κυρτότητα καὶ κάνει ἀναγκαστικὴ τὴ σχετικὰ ἀπότομη μετάβαση ἀπὸ τὸν ὄμο στὸ λαιμό. Ἀκόμα ἐντονότερη εἶναι ἡ κύρτωση τοῦ ὄμου, πὺ παρουσιάζεται στὴ σχεδιαστικὴ ἀποκατάσταση τοῦ περίπου σύγχρονου πίθου τῆς Ζαγορᾶς ἀρ. Εὐρ. 148+1195+16+64+951 (βλ. παραπάνω). Δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ὑπάρχει ἐδῶ ἡ διακοπὴ στὴ συνέχεια τοῦ περιγράμματος πὺ ξεχωρίζει τὸ λαιμὸ στὸν πίθο τοῦ Ξώμπουργου μὲ τὴ γραμμικὴ διακόσμηση (M. Ervin-Caskey, πίν. 2.7). Ἀποκλείεται τελείως ὅμως νὰ ἔχει ὁ **K1** τὸν τύπο ἔνωσης λαιμοῦ-ὄμου πὺ παρουσιάζει τὸ μεγάλο κομμάτι τοῦ πίθου «τοῦ χοροῦ» ἢ ὁ πίθος τῆς «Γεννήσεως», ἀπὸ τὰ πρῶιότερα μνημεῖα πὺ ἐπιτρέπουν μὲ βεβαιότητα ἀναγνώριση σχήματος στὴ σειρὰ τῶν τηνιακῶν ἀνάγλυφων πίθων. Καὶ βέβαια δὲν ἔχει τὴν ἐντονα σφαιρικὴ κοιλιά, πὺ φθάνοντας ὡς τὴν ὑπερβολὴ στὸν πίθο τῆς «Γεννήσεως», περᾶ διάφορα στάδια ἐξέλιξης, εἶναι ὅμως πάντοτε χαρακτηριστικὴ στοὺς πίθους τῆς «Ποτνίας» τοῦ EM, τοῦ Περσέα στὸ Λοῦβρο (CA 795), στὸν πίθο τῆς Μυκόνου καὶ στὸν ἀνάγλυφο πίθο τῆς Θήρας. Νομίζω ὅτι τὸ πλησιέστερο παράλληλο ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ σώματος βρῖσκει ὁ **K1** στὸν κατὰ 75 περίπου χρόνια νεότερο πίθο τῆς Βοστώνης MFA 99506 (M. Ervin-Caskey, πίν. 6.24). Γενικὰ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ μέγιστη διάμετρος τοῦ ἀγγείου εἶναι ἀρκετὰ ψηλὰ ὥστε νὰ τονίζεται ὁ κατακόρυφος ἄξονάς του, ἢ πρὸς τὰ πάνω τάση του.

Στὴν περίπτωσή τοῦ **K3** εἴμαστε πῶ τυχεροί. Διατηρεῖται ἓνα μεγάλο κομμάτι ἀπὸ τὸ λαιμὸ καὶ τὸν ὄμο τοῦ ἀγγείου, πὺ δείχνει ὅτι ἡ κυρτότητα τοῦ ὄμου δὲν εἶναι ἐντονη καὶ τὸ περίγραμμα, στὸ σημεῖο τῆς ἔνωσης μὲ τὸ λαιμό, σχηματίζει ἐνιαία, «ρέουσα» καμπύλη. Πρόκειται γιὰ τὸν τύπο ἔνωσης λαιμοῦ-ὄμου, πὺ βρῖσκουμε στὸν πίθο τῆς «Ποτνίας» τοῦ EM ἢ στὸν πίθο μὲ τὸν Περσέα καὶ τὴ Μέδουσα τοῦ Λοῦβρου (CA 795). Τὸ γενικὸ ὅμως σχῆμα τοῦ **K3** διαφέρει ἀπὸ τὰ πῶ πάνω παραδείγματα: ἡ κοιλιά του δὲν ἔχει τὴν ἐντονη σφαιρικότητα τῶν προηγουμένων, ἡ μέγιστη διάμετρος εἶναι καὶ σ' αὐτὸν τοποθετημένη ψηλὰ, ὥστε νὰ τονίζεται ὁ κατακόρυφος ἄξονας τοῦ ἀγγείου καὶ ὄχι ὁ ὀριζόντιος, ὅπως στὰ

ἀγγεία πού ἀναφέραμε. Συγκρινόμενο μὲ τοὺς δύο ΥΓ Π πίθους τῆς Ζαγοράς (βλ. παραπάνω) πλησιάζει πολὺ τὸ περίγραμμα τοῦ Μ162.

Ἄν καὶ ἀπὸ δύο μόνο ἀγγεία (κι αὐτὰ ἀποσπασματικά) δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ βγοῦν γενικὰ συμπεράσματα γιὰ τὸ σχῆμα τῶν ναξιακῶν ἀνάγλυφων πίθων, δὲν μποροῦμε νὰ μὴν παρατηρήσουμε ὅτι: α) σὲ γενικὲς γραμμὲς ἐντάσσονται στὰ σχήματα πού γνωρίζουμε ἀπὸ τοὺς κυκλαδικοὺς πίθους καὶ β) ὅτι τὸ πιὸ ἐξελιγμένο σχῆμα, ἐκεῖνο τοῦ **K1**, ἐμφανίζεται πολὺ νωρῖς, ὅπως καὶ στὴν Ἄνδρο, ἀντίθετα μὲ τὰ συμβαίνοντα στοὺς πίθους Τήνου - Βοιωτίας³⁵.

Μερικὲς ἀκόμα παρατηρήσεις εἶναι δυνατὲς μὲ βάση τὰ κομμάτια πού ἔχουμε στὰ χέρια μας: κρίνοντας ἀπὸ τὰ **K8**, **K14**, **K48** (σχέδ. 3β, πίν. 7α καὶ 18β), θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ ναξιακοὶ ἀνάγλυφοι πίθοι στὴν πλειονότητά τους ἀκολουθοῦν ἐνιαῖο περίγραμμα κατὰ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ λαιμὸ στοὺς ὤμους, ὅπως καὶ οἱ ὑπόλοιποι κυκλαδικοὶ (μὲ ἐξαίρεση τὸν πίθο ἀπὸ τὸ Ξώμπουργο μὲ τὴ γραμμικὴ διακόσμηση, γιὰ τὸν ὁποῖο μιλήσαμε³⁶). Τὰ σπαράγματα λαβῶν πού διατηρήθηκαν (**K67**, **K68**, **K69**, **K70**, σχέδ. 9β, 10α-β) δείχνουν ὅτι τὸν 7ο τουλάχιστον αἰῶνα οἱ λαβὲς τῶν ναξιακῶν πίθων δὲ διαφέρουν ἀπὸ τὶς λαβὲς μὲ διάτρητο «διάφραγμα» τῶν τηνιακῶν, βοιωτικῶν καὶ ροδιακῶν πίθων τῆς ὁμάδας Καμίρου καὶ Ἰαλυσσοῦ, χωρὶς ἀπ' ὅσο φαίνεται νὰ φθάνουν τὶς μπαρόκ ὑπερβολὲς μερικῶν ἀπ' αὐτές³⁷. Τὰ περισσότερα ναξιακὰ ὄστρακα λαβῶν στολίζονται μὲ ἀπλὲς ἀνάγλυφες παράλληλες «γραμμὲς» καὶ σὲ μεμονωμένες περιπτώσεις μὲ τεθλασμένη γραμμὴ (**K29**), ἐγχάρακτες γραμμὲς (**K68**) καὶ ἀπλὸ πλοχμὸ (**K69**). Τὰ ἴχνη ἀπὸ τὴν πρόσφυση τῆς λαβῆς πού ἔχουν διατηρηθεῖ στὸ λαιμὸ **K50** παρουσιάζουν μιὰ ἰδιοτυπία: πρόκειται καὶ ἐδῶ γιὰ λαβὴ πλάτους ± 0.12 μ., ἢ ἔμπρὸς ὄψη τῆς ὁποίας φράζεται ἀπὸ διάτρητο «διάφραγμα», ὅπως εἶναι ὁ κανόνας γιὰ τὰ ἀγγεία πού ἀναφέραμε. Ἐνῶ ὅμως ἡ πίσω ὄψη τῆς λαβῆς τῶν τελευταίων παραμένει ἀνοικτὴ, ὑπάρχουν ἴχνη πάνω στὸν **K50** πού δείχνουν ὅτι ἓνα, ἴσως καὶ δύο, πῆλινα στελέχη στὸ πίσω μέρος τῶν λαβῶν ἐνίσχυναν τὴ στερέωσή τους μὲ τὸ λαιμὸ τοῦ ἀγγείου. Ἐνα παράλληλο — στὴ γραπτὴ κεραμικὴ — προσφέρουν οἱ λαβὲς τοῦ ΠΑ ἀμφορέα τῆς Ἐλευσίνας³⁸.

Κρίνοντας ἀπὸ τὶς διαστάσεις τῶν **K1** καὶ **K3**, καθὼς καὶ ἀπὸ τοὺς λαιμοὺς **K14**, **K50**, **K51**, τὸ ὕψος τῶν ὁποίων μαζὶ μὲ τὸ χεῖλος θὰ πρέπει κατὰ μέσον ὄρο νὰ ἀποτελεῖ τὸ 1/3 τοῦ συνολικοῦ ὕψους τῶν ἀγγείων ἀπὸ τὰ ὁποῖα προῆλθαν³⁹, καταλήγουμε ἀναγκαστικὰ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἀρκετοὶ ναξιακοὶ ἀνάγλυφοι πίθοι ἦταν ἀσυνήθιστα μεγάλοι, μερικοὶ ἴσως καὶ γιγάντιοι. Ἔτσι οἱ **K1**, **K3** πρέπει νὰ ἦταν πάνω ἀπὸ 1.70 μ. ψηλοί, τὸ ἴδιο καὶ τὰ ἀγγεία στὰ ὁποῖα ἀνῆκαν οἱ λαιμοὶ **K50** καὶ **K51**. Ἡ παράσταση πού στόλιζε τὴ μετόπη τοῦ λαιμοῦ **K14** ὑπολογίζω ὅτι εἶχε ὕψος ± 0.55 μ. Ἐὰν προσθέσουμε 0.10 μ. γιὰ τὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου καὶ γιὰ τὶς ἀνάγλυφες ταινίες πού ὄριζαν ἐπάνω καὶ κάτω τὴ μετόπη, φθάνουμε σὲ συνολικὸ ὕψος λαιμοῦ 0.65 μ., ὁπότε μὲ τοὺς μετριότερους ὑπολογισμοὺς τὸ ὕψος τοῦ ἀγγείου ξεπερνοῦσε τὸ 1.90 μ. Σὲ ἀνάλογο ὕψος πρέπει νὰ ἔφθανε πίθος διακοσμημένος μὲ ἀπλὲς ἀνάγλυφες ταινίες πλάτους 0.05 μ. ἀνὰ διαστήματα 0.10 μ., ἢ κοιλιά τοῦ ὁποίου εἶναι ἐκτεθειμένη στὶς σκάλες πού ὀδηγοῦν στὰ ὑπόγεια τοῦ Μουσείου Νάξου. Τὸ ὑπερβολικὸ μέγεθος εἶναι χαρακτηριστικὸ τῶν περισσότερων ροδιακῶν ἀνάγλυφων πίθων τῆς Καμίρου καὶ τῆς Ἰαλυσσοῦ⁴⁰, δὲ συναντιέται ὅμως τὸ ἴδιο συχνὰ στοὺς τηνιακοὺς - βοιωτικοὺς πίθους⁴¹. Δὲ θὰ ἦταν παρακινδυνευμένο νὰ ποῦμε ὅτι οἱ ναξιακοὶ ἀνάγλυφοι πίθοι ξεχωρίζουν ἀνάμεσα στοὺς ὑπόλοιπους κυκλαδικοὺς ἀπὸ μιὰ ἐντονη τάση πρὸς τὸ μνημειῶδες μέγεθος καὶ τὸν τονισμό τοῦ κατακόρυφου ἄξονα, τάση πού ἀποτελεῖ κοινὸ παρονομαστὴ καὶ τῶν ἄλλων ἐκδηλώσεων τοῦ ναξιακοῦ καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος.

Ὡς πρὸς τὸν τύπο καὶ τὴ διάταξη τῆς διακόσμησης ἐλάχιστα εἶναι δυνατὸ νὰ διαπιστωθοῦν. Φαίνεται πολὺ πιθανὴ ἡ ὑπαρξὴ ἀνάγλυφων πίθων μὲ ἀποκλειστικὰ γραμμικὴ διακόσμηση γύρω στὰ τέλη τοῦ 8ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰ. Πρὸς τὴν ἄποψη αὐτὴ ὀδηγοῦν τὰ ὄστρακα τῶν ἀγγείων **K3**, **K4**, **K5**. Τὴν ὑπόθεση ἐπιβεβαίωσε πρόσφατα ἡ εὑρεση ἀποσπασματικοῦ ἀλλὰ δυνάμενου νὰ ἀποκατασταθεῖ στὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀνάγλυφου πίθου

κατά την ανασκαφή του νεκροταφείου στον Πλίθο της Νάξου από την 'Αρχαιολογική 'Υπηρεσία⁴². 'Η αναλογία πρὸς τοὺς ροδιακοὺς πίθους γίνεται τώρα προφανῆς ὄχι μόνο στὶς ὑπερβολικὲς διαστάσεις, ἀλλὰ καὶ στὸν τύπο τῆς διακόσμησης. 'Ενῶ ὅμως τὸ ὕψος πλησιάζει τὰ πρὸς τὰ πάνω ναξιακὰ ἀγγεῖα στὶς ομάδες Καμίρου - 'Ιαλυσσοῦ, ἡ διάταξη τῆς διακόσμησής τους σὲ εὐδιάκριτες, ὄχι πάντοτε ἰσοῦσες ζώνες, πού ξεχωρίζουν μεταξύ τους μὲ τρεῖς συνήθως λεπτὲς παράλληλες ἀνάγλυφες «γραμμὲς» τριγωνικῆς τομῆς, δὲν εἶναι ἀναγκαστικὴ γιὰ τοὺς ροδιακοὺς πίθους. 'Ετσι, στὴν ομάδα τῆς Λίνδου οἱ διάκοσμες ζώνες δὲν εἶναι τόσο πυκνὲς καὶ ξεχωρίζουν συνήθως μὲ δύο χονδροειδεῖς ἀνάγλυφες ταινίες πού ἀπέχουν μεταξύ τους⁴³. Στὴν ομάδα πάλι Καμίρου - 'Ιαλυσσοῦ τὰ κοσμήματα βρίσκονται συχνὰ σὲ ἄμεση συνέχεια τὸ ἓνα πρὸς τὸ ἄλλο, μὲ ἀποτέλεσμα πολλὲς φορὲς νὰ χάνεται ἡ καθαρὸτητα τῆς διάρθρωσης καὶ τὸ σύνολο νὰ δίνει τὴν ἐντύπωση κεντημένου ὑφάσματος⁴⁴. 'Η σαφήνεια στὴν ἄρθρωση τῆς γραμμικῆς διακόσμησης, ἀντίθετα, δὲ λείπει ἀπὸ κανένα ὄστρακο πρῶμου ναξιακοῦ ἀνάγλυφου πίθου, ὅσο τουλάχιστον ἡ ἀποσπασματικὴ τους κατάσταση μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κρίνουμε. Σχετικὰ μὲ τὴ θέση τῶν κοσμημάτων ἐπάνω στὰ ἀγγεῖα αὐτὰ δὲν μποροῦμε τίποτε νὰ ποῦμε, πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι διακρίνεται κάποια προτίμηση γιὰ διακόσμηση τοῦ λαιμοῦ μὲ σπειροειδῆ κοσμήματα (**K3, K6, K10**, πίθος Πλίθου) καὶ ὅτι παρατηρεῖται ἐναλλαγὴ εὐθύγραμμων καὶ καμπυλόγραμμων κοσμημάτων στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου.

Κατὰ τὸν 7ο αἰ. οἱ ναξιακοὶ πίθοι ἔχουν πλούσια εἰκονιστικὴ διακόσμηση, τόσο στὸ λαιμὸ ὅσο καὶ στὸ σῶμα. Μεγάλῃ μετόπῃ μὲ μυθικὸ θέμα πλαισιωμένη συνήθως ἀπὸ κατακόρυφες ταινίες μὲ σύνθετο πλοχμὸ (**K14, K15**) στολίζει τὸ λαιμὸ καὶ ἀποτελεῖ τὸ κέντρο βάρους τῆς διακόσμησης τοῦ ἀγγείου. Εἰκονιστικὰ θέματα, συνήθως μυθικὰ (**K17, K20**), στολίζουν τοὺς ὤμους καὶ τὴν κοιλιά τοῦ ἀγγείου ἄλλοτε σὲ συνεχεῖς ζωφόρους (**K19, K20**) καὶ ἄλλοτε σὲ μετόπες πού ξεχωρίζουν μεταξύ τους μὲ κατακόρυφες ταινίες στολισμένες μὲ ἀπλὸ πλοχμὸ. Δὲν ἔχει σωθεῖ καμιὰ τέτοια μετόπῃ ὁλόκληρη, δὲν μπορῶ ὅμως νὰ ἐξηγήσω τὸ πλῆθος τῶν ὄστράκων πού σώζουν τμῆμα κατακόρυφου ἀπλοῦ πλοχμοῦ (**K38, K39, K40, K41, K42, K43**), παρὰ μόνο ὡς διαχωριστικὰ ἀνάμεσα σὲ γειτονικὲς μετόπες. 'Αλλωστε, τρία ὄστρακα (**K22, K23, K24**) διατηροῦν παράλληλα καὶ μέρος ἀπὸ τὴν εἰκονιστικὴ παράσταση τῆς μετόπης. Θὰ ἦταν παράλογο νὰ δεχτοῦμε ὅτι σὲ ὅλες τὶς πρὸς πάνω περιπτώσεις ὁ κατακόρυφος πλοχμὸς ὄριζε ἀπλῶς τὴν ἀρχὴ ἢ τὸ τέλος μιᾶς συνεχοῦς ζωφόρου μὲ εἰκονιστικὰ θέματα. 'Οριζόντιες ταινίες μὲ καμπυλόγραμμα συνήθως κοσμήματα πλαισιώνουν τὶς ζώνες. Γιὰ τὸ χωρισμὸ σὲ μετόπες τῶν ζωνῶν τῆς κοιλιάς ἢ τοῦ ὤμου τῶν ναξιακῶν ἀνάγλυφων πίθων, γιὰ τὴ σχέση τους μὲ τὰ ἀντίστοιχα κρητικὰ παραδείγματα καὶ γιὰ τὴ σημασία τοῦ φαινομένου, πού ἐκτὸς ἀπὸ δύο παράλληλα (τὸν πίθο τῆς Μυκόνου καὶ τὸ θηραϊκὸ ἀνάγλυφο πίθο) δὲν εἶναι συνηθισμένο στὶς Κυκλάδες, ἔχει γράψει ὁ Ν. Κοντολέων ἤδη τὸ 1961⁴⁵.

Μιὰ δευτέρῃ ομάδα ἀνάγλυφων ἀγγείων τοῦ 7ου αἰ. ἀντὶ γιὰ τὴ μετόπῃ τοῦ λαιμοῦ μὲ τὴν εἰκονιστικὴ παράσταση παρουσιάζει σύστημα γραμμικῆς διακόσμησης, πού πλησιάζει πολὺ ἐκεῖνο τῆς ροδιακῆς ομάδας τῆς Λίνδου καὶ μερικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν Κάμιρο⁴⁶, δηλαδὴ κατακόρυφες παράλληλες ταινίες μὲ σύνθετο πλοχμὸ, πού στολίζουν τὴν ἐμπρὸς ὄψη τοῦ λαιμοῦ (**K50, K51**);).

Σὲ γενικὲς γραμμὲς ἡ ναξιακὴ ἀνάγλυφη κεραμεικὴ, ἐνῶ στὴν οὐσία της παραμένει πάντοτε κυκλαδική, ὅμως ἔχει σὲ πολλὰ σημεῖα συγγένειες μὲ τὴν ἀντίστοιχη ροδιακὴ (ὕψος, πρῶμα ἀγγεῖα μὲ ἀποκλειστικὰ γραμμικὴ διακόσμηση, διάταξη τῶν κοσμημάτων στὸ λαιμὸ ὀρισμένης ομάδας ἀγγείων). Τὴ γενικότερη συγγένεια πού παρουσιάζει τὸ σχῆμα τῶν τηνιακῶν - βοιωτικῶν πίθων μὲ τοὺς ροδιακοὺς ἔχουν ἤδη παρατηρήσει οἱ Schäfer καὶ Κοντολέων⁴⁷.

Δὲ νομίζω ὅτι μποροῦμε νὰ ἀναγνωρίσουμε προτεραιότητα τῆς Ρόδου ἀπέναντι στὶς Κυκλάδες εἰδικὰ γιὰ τὴν ἀνάγλυφη κεραμεικὴ μὲ ἀποκλειστικὰ γραμμικὴ διακόσμηση. 'Η χρονολόγηση τῶν πρῶτων ροδιακῶν ἀνάγλυφων πίθων γύρω στὸ 740 δὲν ἔχει σταθερὰ ἐρεῖ-

σματα, πράγμα που παραδέχεται ο ίδιος ο Schäfer (σελ. 65). Θεωρώ σωστότερη τη χρονολογία γύρω στο 700 που προτείνει ο Coldstream και στην οποία καταλήγει για διαφορετικούς λόγους και ο Θέμελης⁴⁸. Η πρόσφατη δημοσίευση των εύρημάτων από τη Ζαγορά Άνδρου έδειξε την παρουσία ανάγλυφης γραμμικής διακόσμησης στους πίθους ήδη από τους τελευταίους ΜΓ χρόνους. Δυστυχώς όμως τα σωζόμενα ανάγλυφα όστρακα είναι μικρά και λίγα, ώστε δε μας επιτρέπουν να γνωρίζουμε αν τα γραμμικά θέματα συνδυάζονταν με εικονιστικά (όπως π.χ. στο **K1**) ή αν αποτελούσαν την αποκλειστική διακόσμηση του αγγείου. Όπωςδήποτε αν δεν έχουμε, για την ώρα τουλάχιστον, τα στοιχεία να αναγνωρίσουμε σε ένα όρισμένο καλλιτεχνικό κέντρο την πρωτοπορία στην κατασκευή πίθων με γραμμική μόνο διακόσμηση, είμαστε σε θέση να διαπιστώσουμε ότι γύρω στα τέλη του 8ου αι. οι πίθοι αυτοί είναι ιδιαίτερα δημοφιλείς στο χώρο του Αιγαίου, αφού εκτός από την πρώτη εμφάνιση των ροδιακών έχουμε τους ναξιακούς **K3**, **K4**, **K5** κτλ., τους πίθους της Ζαγοράς και τα όστρακα από την Έρέτρια⁴⁹.

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ - ΧΡΗΣΗ

Όπως γίνεται φανερό από τον κατάλογο, πέντε είναι τα σημεία της Χώρας Νάξου που έδωσαν όστρακα ανάγλυφων πίθων: η Γρόττα και ο λόφος των Ἀπλωμάτων, ιδιαίτερα η ΝΔ πλαγιά (τώρα και το νεκροταφείο Πλίθου), στη βορινή παραλία της σύγχρονης πόλης, και τρία ἀρχαία πηγάδια στις ΝΑ παρυφές της, κοντά στο δρόμο που οδηγεί στο έσωτερικό του νησιού. Τα δύο ἀπ' αὐτὰ βρέθηκαν στην αὐλή του Γυμνασίου και στο Γυμναστήριο, ἐνῶ το τρίτο στο οικόπεδο Κλουβάτου (βλ. τοπογραφικό Χώρας Νάξου, σχέδ. 11). Ἀπό τοὺς 71 ἀριθμοὺς που περιλαμβάνει ὁ κατάλογος, γιὰ 15 κομμάτια δὲν μπόρεσα νὰ διαπιστώσω προέλευση καὶ χρόνο κατὰ τὸν ὁποῖο βρέθηκαν. Δυστυχῶς ἀνάμεσά τους περιλαμβάνονται τὰ πολὺ σημαντικὰ **K19** καὶ **K20**. Γιὰ τὰ όστρακα που συναπαρτίζουν τὸ λαιμὸ τοῦ πίθου **K14**, δὲ σημειώνεται πούθενά προέλευση, ἂν καὶ σαφῶς ἀναφέρεται στις σημειώσεις Ν. Κοντολέοντος ὁ χρόνος εὑρεσης (καλοκαίρι 1958) καὶ μνεία τοῦ γεγονότος γίνεται στο AM 73 (1958), 133. Ὅμως, τὸ ὅτι κατὰ τὸ 1958 ὁ Ν. Κοντολέον διηύθυνε τὶς ἀνασκαφές στο λόφο τῶν Ἀπλωμάτων (ΠΑΕ 1958), καθὼς καὶ τὸ ὅτι τὸ «συνανῆκον» όστρακο MN 2182 βρέθηκε τὸ 1961 στὰ Ἀπλώματα, συνηγοροῦν νὰ δεχτοῦμε ὡς τόπο προέλευσης αὐτοῦ τοῦ πολὺ σημαντικοῦ ἀγγείου τὴν περιοχή τοῦ λόφου Ἀπλωμάτων.

Πενήντα χρόνων ἀνασκαφές τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὴ βόρεια παραλία τῆς Χώρας⁵⁰ ἔδειξαν, πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία, ὅτι ὁ λόφος τῶν Ἀπλωμάτων (καὶ οἱ γύρω περιοχές, ὅπως ὁ Πλίθος) ὑπῆρξε, χωρὶς διακοπὴ ἀπὸ τοὺς Πρωτοκυκλαδικοὺς χρόνους μέχρι καὶ τοὺς Ἀρχαίκοις, τὸ παραδοσιακὸ νεκροταφείο τῶν κατοίκων, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ σύγχρονη ὑπαρξὴ ἄλλων νεκροταφείων γύρω ἀπὸ τὸ Κάστρο⁵¹ ἢ ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ θέσης τῆς ἀρχαίας πόλης⁵². Παράλληλα, ἔγινε φανερό ὅτι ἓνα παχύτατο στρώμα ἐπίχωσης, 1 μ. περίπου, μὲ ἄφθονη γεωμετρικὴ καὶ ἀνατολίζουσα κεραμεικὴ, που παρεμβάλλεται μεταξὺ τῶν ἀδιατάρακτων ΠΓ στρωμάτων καὶ τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν λειψάνων τῆς περιοχῆς Γρόττας, ἔχει μεταφερθεῖ στις ἀρχές τῆς Ἑλληνιστικῆς περιόδου ἀπὸ τὸ μεγάλο νεκροταφείο τῶν Ἀπλωμάτων⁵³. Θεωρῶ λοιπὸν δικαιολογημένη τὴν ὑπόθεση ὅτι τὰ κομμάτια ἀνάγλυφων πίθων (27 ἀριθμοὶ τοῦ καταλόγου), που βρέθηκαν στὰ Ἀπλώματα καὶ στὴ Γρόττα μέσα στὴν παχιά ἐπίχωση που ἀναφέραμε, προέρχονται ἀπὸ τὸ μεγάλο γεωμετρικὸ καὶ ἀρχαϊκὸ νεκροταφείο τῶν Ἀπλωμάτων. Ἡ ταφικὴ χρῆση τῶν ἀνάγλυφων πίθων βεβαιώνεται ἀνασκαφικὰ ἀπὸ ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ ροδιακῶν πίθων⁵⁴, καθὼς καὶ γιὰ τοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς λακωνικοὺς ἀνάγλυφους πίθους⁵⁵. Ὁ πίθος τῆς Μυκόνου περιεῖχε ἀνθρώπινα κόκαλα⁵⁶ καὶ ὁ πίθος τῆς «Ποτνίας» τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου συνδέεται ἀναμφίβολα μὲ ταφή⁵⁷. Μέσα σὲ τάφο, στὴ Μερέντα Ἀττικῆς, βρέθηκαν τὰ κομμάτια μεγάλου ἀνάγλυφου πίθου, ὁ ὁποῖος σώζει στὴ μετόπη τοῦ λαιμοῦ τὴν παράσταση Μινώταυρου πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ ἐγγάρακτη σφίγγα κάτω ἀπὸ τὴν κοιλιὰ του, πρὸς τὰ δεξιὰ⁵⁸. Ταφικοὶ εἶναι καὶ οἱ νεότεροι ἀνάγλυφοι πίθοι που βρέθηκαν στὸν Ἀδάμαντα Μήλου⁵⁹, στὰ Λεγραινὰ Ἀττικῆς⁶⁰ καὶ στο Δίπυλο⁶¹.

Ἀφοῦ κανένας ἀπὸ τοὺς ναξιακοὺς ἀνάγλυφους πίθους που μᾶς ἀπασχολοῦν δὲ βρέθηκε ὀλόκληρος καὶ *in situ*⁶², δὲν μποροῦμε νὰ ξέρουμε ἂν χρησιμοποιήθηκαν ὡς σήματα τοῦ τάφου ἢ ἂν θάφτηκαν ἔχοντας μέσα τους τὸ νεκρὸ ἢ τὶς στάχτες του. Καὶ οἱ δύο δυνατότητες μαρτυροῦνται ἀνασκαφικὰ⁶³, ὅμως ἡ μνημειακότητα τοῦ μεγέθους καὶ τῆς διακόσμησης τῶν

ναξιακῶν πίθων κάνουν ιδιαίτερα δελεαστική τὴν ἄποψη ὅτι τὰ ἐπιβλητικά αὐτὰ ἀγγεῖα στέκονταν ἐπάνω στοὺς τάφους ἐπιφανῶν νεκρῶν, προβάλλοντας στὸ θεατὴ τὴ διακοσμημένη κύρια ὄψη τους⁶⁴. Τὴ σήμανση τάφων μὲ μεγάλα γραπτὰ ἀγγεῖα γνωρίζουμε γιὰ τοὺς ΥΓ καὶ πρῶιμους Ἀρχαῖκούς χρόνους ἀπὸ τὴν Ἀττική, τὸ Ἄργος, τὴν Τίρυνθα, τὴν Ἐρέτρια, τὴν Κόρινθο⁶⁵. Ἡ ἐντύπωση ποὺ θὰ προκαλοῦσαν οἱ ναξιακοὶ πίθοι ὡς σήματα, μόνο μὲ ἐκείνη τῶν ἀγγείων-σημάτων τοῦ Κεραμικοῦ μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ, κάνοντας πάλι φανερὴ τὴ συγγένεια στὶς αἰσθητικὲς ἐπιλογὲς τῶν ναξίων καὶ ἀθηναίων καλλιτεχνῶν, ποὺ ἔχει ἐπανειλημμένα παρατηρηθεῖ, ιδιαίτερα στὴν κεραμικὴ τῶν δύο περιοχῶν⁶⁶.

Ἄλλοι 29 ἀριθμοὶ τοῦ καταλόγου βρέθηκαν στὴν ἀντίθετη ἄκρη τῆς σύγχρονης πόλης, στὴν περιοχὴ τοῦ Γυμνασίου⁶⁷, τοῦ Γυμναστηρίου καὶ στὸ οἰκόπεδο Κλουβάτου, μέσα σὲ τρία ἀρχαῖα πηγάδια, μαζί μὲ ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ εἰδωλίων, ὀστράκων καὶ μικρῶν ἀκόσμητων ἀγγείων, κυρίως ὕδριδων. Φαίνεται ὅτι τὰ τρία πηγάδια βρίσκονται μέσα στὸ χῶρο τοῦ Θεσμοφορίου, ποὺ τοποθετεῖται στὴ θέση αὐτῆ⁶⁸, καὶ τὸ περιεχόμενό τους πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἱερό. Στὴν ἴδια περιοχὴ ἀποκαλύφθηκαν γεωμετρικοὶ κυρίως τάφοι⁶⁹. Ἡ παρουσία ἀνάγλυφων πίθων σὲ ἱερὸ Δῆμητρας καὶ Κόρης μαρτυρεῖται μὲ τὸν καθαρότερο, νομίζουμε, τρόπο στὸ Ξώμπουργο Τήνου⁷⁰. Τὸ περιεχόμενο τῶν πηγαδιῶν τοῦ ναξιακοῦ Θεσμοφορίου — ἀρχαῖκὰ ἕως ὕστερα κλασικὰ εἰδῶλια, μελαμβαφὴ ὄστρακα, «μικύλλα» ἀγγεῖα, κυρίως ὕδριες ἀλλὰ καὶ ἀμφορεῖς, οἰνοχόες καὶ σκύφοι, μαρμάρινοι «ὄροι» καὶ γλυπτὰ — δὲν ἔχει ἀκόμα δημοσιευθεῖ, ὥστε δὲ γνωρίζουμε μὲ ἀκρίβεια τὰ χρονικὰ ὄρια στὰ ὁποῖα ἐκτείνεται ἡ λειτουργία του. Ἀλλὰ κι ἂν ἀκόμη δὲ φθάνει μέχρι τὴ στροφὴ τοῦ 8ου πρὸς τὸν 7ο αἰ.⁷¹, ὁπότε νὰ ἐρμηνεύεται ἡ ὑπαρξὴ μέσα στὰ πηγάδια Γυμνασίου καὶ Κλουβάτου τῶν **K2, K5, K9, K10, K11**, ὑπάρχουν πάντα οἱ γεωμετρικοὶ τάφοι τῆς περιοχῆς ποὺ δικαιολογοῦν πέρα γιὰ πέρα τὴν ὑπαρξὴ τους⁷².

Ἐρμηνεῖα τῆς παρουσίας καὶ ἐπομένως τῆς χρήσης τῶν ἀνάγλυφων πίθων μέσα σὲ ἱερὸ ἀφιερωμένο *Δῆμητρι καὶ Κόρηι καὶ Διὶ Εὐβουλεῖ* δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἐπιχειρηθεῖ χωρὶς νὰ προηγηθεῖ ἐξονυχιστικὴ ἔρευνα τοῦ χώρου καὶ τῶν εὐρημάτων τοῦ ναξιακοῦ Θεσμοφορίου⁷³ καὶ χωρὶς νὰ ὀλοκληρωθοῦν οἱ ἀνασκαφὲς καὶ ἡ μελέτη τοῦ ἱεροῦ στὸ Ξώμπουργο Τήνου, τόσο περισσότερο ποὺ οἱ γνώμες τῶν ἐδικῶν ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνεῖα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων καὶ τῆς χρήσης τῶν κινητῶν εὐρημάτων τοῦ τελευταίου διχάζονται⁷⁴. Παράλληλα, μιὰ ἔρευνα σχετικὰ μὲ τὸν τύπο καὶ τὴν χρῆση ἀγγείων ποὺ βρίσκονται κατὰ κανόνα σὲ Θεσμοφόρια θὰ ἔβγαине ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς ἐργασίας αὐτῆς. Γιὰ τὴν ὥρα λοιπὸν μόνο εἰκασίες μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν ἀναφορικὰ μὲ τὸν προορισμὸ τῶν πίθων στὸ Θεσμοφόριο τῆς Χώρας Νάξου. Πρόκειται γιὰ ἀναθήματα ποὺ τὰ χρησιμοποιοῦσαν καὶ γιὰ τὴ φύλαξη ἀγαθῶν; Γεγονὸς εἶναι πάντως ὅτι ἀνάγλυφοι πίθοι ὅμοιοι στὸ σχῆμα καὶ τὴ διακόσμηση συναντιῶνται ἀδιάκριτα σὲ τάφους καὶ σὲ ἱερά Δῆμητρας. Ἡ Δῆμητρα καὶ ἡ Κόρη εἶναι οἱ θεότητες μὲ τὸν «κατ' ἐξοχὴν» χθόνιο χαρακτήρα μέσα στὸ ἑλληνικὸ Πάνθεο καὶ ἡ σχέση τους μὲ τὸν κάτω κόσμον καὶ τὸ βασίλειον τῶν νεκρῶν εἶναι ἀπαραγνώριστη. Ἄλλωστε στὴν Ἀθήνα οἱ νεκροὶ ὀνομάζονταν «δημήτρειοι»⁷⁵. Τὸ ὅτι λοιπὸν ὁ ἴδιος τύπος ἀγγείου συνοδεύει τὸ νεκρὸ στὴν τελευταία του κατοικία καὶ παράλληλα βρίσκει τὴ θέση του σὲ ἱερὸ χθόνιων θεοτήτων πρέπει νὰ ἔχει τὴ σημασία του, γιὰ τὴ διερεύνηση τῆς ὁποίας τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε, στὴ Νάξο τουλάχιστον, δὲν εἶναι ἀκόμη ἀρκετά.

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

Παρά την εξαιρετικά αποσπασματική τους κατάσταση, τὰ ὄστρακα τῶν ναξιακῶν ἀνάγλυφων πίθων ἀφήνουν νὰ μαντέψουμε τὸν εἰκονογραφικὸ πλοῦτο τῶν ἐντυπωσιακῶν αὐτῶν ἀγγείων. Ὅπως εἶδαμε, πολλὰ εἶχαν ἀποκλειστικὰ γραμμικὴ διακόσμηση, ἐνῶ σὲ ἄλλα τὰ γραμμικὰ κοσμήματα χρησιμοποιοῦνται μόνο ὡς πλαισίωση τῶν εἰκονιστικῶν θεμάτων. Γιὰ συστηματικούς λόγους ἐξετάζω πρῶτα τὰ εἰκονιστικὰ θέματα καὶ στὴ συνέχεια τὰ γραμμικὰ. Χώρῃς τὸ εἰκονιστικὸ θεματολόγιο τῶν ναξιακῶν ἀνάγλυφων ὄστράκων σὲ πέντε ὁμάδες (αἶγαγροι, δορκάδες, σφίγγες, εἰκονιστικὰ θέματα μὲ λιοντάρι, εἰκονιστικὰ θέματα μὲ ἄρματα), ἀνάλογα μὲ τὸ μοτίβο ποῦ ἐπανερχεται σὲ κάθε σκηνή, εἴτε αὐτὴ ἔχει μυθικὸ περιεχόμενο εἴτε ὄχι. Τὰ γραμμικὰ κοσμήματα κατατάσσονται κατὰ εἶδη. Τελευταῖα ἐξετάζονται φυτικὰ διακοσμητικὰ θέματα, ὅπως ἀνθέμια, ἄνθη λωτῶν κτλ.

ΕΙΚΟΝΙΣΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Αἶγαγροι

Ἐπιθέτουμε μὲ μεγάλη πιθανότητα ἀλήθειας ὅτι τὰ εἰκονιζόμενα στὸ **K2** (πίν. 2α, σχέδ. 3α) εἶναι αἶγαγροι, ζῶα ἰδιαίτερα ἀγαπητὰ στὴν ἐλληνικὴ εἰκονογραφία ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους. Τὴν ἐπανεμφάνισή τους στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους κάνουν στὴν ἀττικὴ ΜΓ Ι ἀγγειογραφία⁷⁶ καὶ στὴ συνέχεια στὰ ΥΓ Ι ἀττικὰ χρυσὰ διαδήματα⁷⁷ λίγο μετὰ τὰ ἐλάφια⁷⁸, ποῦ ξεκινοῦν σ' αὐτὰ ἀπὸ τὴ ΜΓ ΙΙ⁷⁹ καὶ τὴν ΥΓ Ια⁸⁰ περίοδο. Οἱ αἶγαγροι εἰκονίζονται ἄλλοτε καθιστοὶ στὴ χαρακτηριζόμενη ὡς «νησιωτικῆς» καταγωγῆς στάση (μὲ τὸ κεφάλι ἐμπρός, μὲ ἐμφανὴ καὶ τὰ τέσσερα πόδια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἐμπρὸς δεξιὸ διπλωμένο κάτω ἀπὸ τὴν κοιλιὰ τοῦ ζώου, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ ἀπλωμένο)⁸¹, ἄλλοτε νὰ βόσκουν⁸² ἢ νὰ περπατοῦν μὲ τὸ κεφάλι πίσω⁸³.

Καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ τύποι γίνονται συνήθεις στὴ γραπτὴ κεραμικὴ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῶν ΥΓ χρόνων, μὲ ἐπικρατέστερο τὸν τύπο τοῦ καθισμένου ζώου ποῦ στρέφει τὸ κεφάλι κατὰ κανόνα πρὸς τὰ πίσω⁸⁴ καὶ σπανιότερα ἐμπρός⁸⁵. Συχνὸς ἐπίσης εἶναι ὁ τύπος τοῦ ὄρθιου ζώου, ποῦ στέκεται ἢ περπατᾷ μὲ τὸ κεφάλι ἐμπρός⁸⁶ καὶ σπάνια μὲ τὸ κεφάλι πίσω⁸⁷. Ἐλάχιστες εἶναι οἱ παραστάσεις αἰγάγων ποῦ βόσκουν⁸⁸. Ἐνας τέταρτος τύπος, καθαρὰ κυκλαδικὸς-εὐβοϊκός, εἶναι οἱ αἶγαγροι ποῦ πλαισιώνουν τὸ δένδρο τῆς ζωῆς, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται καὶ στὴν ἴδια τὴ Νάξο⁸⁹.

Τὰ σωζόμενα πάνω στὸ ὄστρακο **K2** ἔχνη αἰγάγου δὲ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ καθορίσουμε σὲ ποῖον ἀπὸ τοὺς πιὸ πάνω τύπους ἀνήκουν οἱ ναξιακοὶ ἀνάγλυφοι αἶγαγροι καὶ γιὰ τοῦτο δὲ θὰ ἀσχοληθοῦμε διεξοδικὰ μὲ τὸ θέμα. Ἡ ὑπαρξὴ σύγχρονων περίπου παραλλήλων ἀπὸ τὸ Ξώμπουργο τῆς Τήνου⁹⁰ δὲ νομίζω ὅτι προωθεῖ τὴ λύση τοῦ προβλήματος. Θὰ μπορούσαμε ἴσως μόνο νὰ δεχτοῦμε — μὲ βάση τὴ συχνότητα μὲ τὴν ὁποία παρουσιάζονται βαδίζοντα ζῶα στὴν ΥΓ ναξιακὴ ἀγγειογραφία⁹¹ — ὅτι οἱ πιθανότητες νὰ εἰκονίζονται βαδίζοντες οἱ ναξιακοὶ αἶγαγροι εἶναι περισσότερες ἀπὸ τὶς πιθανότητες ποῦ ἔχουν νὰ εἶναι καθιστοί. Φυσικὰ, ἐξαιτίας τῆς θέσης τῶν κεράτων, ἀποκλείεται νὰ βόσκουν ἢ νὰ πλαισιώνουν τὸ δένδρο

της ζωής⁹². Τίποτα επίσης δεν μπορούμε να πούμε για το αν το κεφάλι τους είναι στραμμένο εμπρός ή πίσω, γιατί και στις δύο περιπτώσεις τα κέρατα ακολουθούν την ίδια καμπύλη. Το μόνο βέβαιο είναι ότι πρέπει να κοιτούν προς τα δεξιά, γιατί το δεξί κέρατο στο δσπρακο K2 παρουσιάζεται να τελειώνει με δξεία απόληξη στο άριστερό άκρο του (ύποθετική αποκατάσταση στο σχέδ. 3α)⁹³.

Δορκάδες

Τὰ ζῶα αὐτὰ κοσμοῦν τὴν ἐπάνω ζώνη τοῦ K1 (πίν. 1, σχέδ. 2). Ἡ δορκάδα ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἑλληνικὴ εἰκονογραφία τῶν ἱστορικῶν χρόνων πάνω στὰ χρυσὰ ἀττικά διαδήματα, κατὰ τοὺς ἴδιους μὲ τοὺς αἰγάρους χρόνους. Ἀλλὰ ἂν στὶς παραστάσεις τῶν διαδημάτων τὰ ἐλάφια ἔχουν τὴν πρωτοκαθεδρία καὶ οἱ αἰγαγοὶ διατηροῦν σχεδὸν ἐξίσου σημαντικὲς θέσεις, οἱ δορκάδες ἔχουν πιεσθεῖ σὲ δευτερεύοντα σημεῖα, σχεδὸν δὲ διακρίνονται⁹⁴. Μόνο ἀργότερα, στὸ ΥΓ Πβ διάδημα ἀπὸ τὴν Ἐρέτρια⁹⁵, μία ἀπὸ τὶς εἰκονιζόμενες δορκάδες κατέχει τὸ ἀριστερὸ μισὸ τοῦ διαδήματος, ἰσοδύναμα μὲ τὶς ὑπόλοιπες παριστανόμενες μορφές⁹⁶.

Ἀπὸ τὶς πρωιμότερες ἐμφάνσεις τῶν δορκάδων στὴν ἐπίπεδη τέχνη εἶναι ἐκεῖνες στὸν ἀμφορέα EM 804 καὶ τὴν οἰνοχόη EM 811⁹⁷, τὴν ἴδια σχεδὸν περίοδο πὺ πρωτοπαρουσιάζονται στὰ χρυσὰ διαδήματα. Ἀπὸ τότε τὰ ζῶα αὐτὰ ἀποκτοῦν μεγάλη δημοτικότητα καὶ γρήγορα ξεπερνοῦν τὰ ὄρια τῆς Ἀττικῆς γιὰ νὰ ἐπεκταθοῦν στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα. Στὴ γραπτὴ κεραμεικὴ δὲν ἔχουμε πιά τὶς σκηνὲς κυνηγιοῦ, ὅπου οἱ δορκάδες ἐμφανίζονται μόνες τους, ὅπως στὰ διαδήματα, ἀλλὰ συνεχεῖς ζωφόρους μὲ τὸ ζῶο νὰ ἐπαναλαμβάνεται στὴν ἴδια στάση, παίζοντας οὐσιαστικὰ τὸ ρόλο γραμμικοῦ κοσμήματος, ἔτσι ὥστε ὁ ζωντανὸς κόσμος νὰ ἐντάσσεται ἀρμονικὰ μέσα στὴ γεωμετρικὴ διακοσμητικὴ ἀντίληψη⁹⁸.

Ὁ τύπος μὲ τὸν ὁποῖο παρουσιάζεται κατὰ κανόνα ἡ δορκάδα στὶς χρυσὲς ταινίες (Ohly, A5-A13 καὶ δύο ἀπὸ τὶς δορκάδες τοῦ E3) εἶναι ἐκεῖνος τοῦ ζώου πὺ βαδίζει ἢ στέκεται, στρέφοντας τὸ κεφάλι πρὸς τὰ πίσω. Ἐνας δεύτερος ὕστερος τύπος, τῆς δορκάδας πὺ θηλάζει τὸ μικρὸ τῆς, ἐμφανίζεται μία φορὰ στὸ διάδημα Ohly E3⁹⁹.

Ἀντίθετα, στὴν ἀγγειογραφία ὑπάρχει πολὺ μεγαλύτερη ποικιλία. Παλαιότερος (ΥΓ Ια), καὶ μὲ συντριπτικὴ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ ἀπέναντι στοὺς ὑπόλοιπους, εἶναι ὁ τύπος τῆς δορκάδας πὺ βόσκει σὲ ζωφόρους. Ἀπὸ τοὺς ἴδιους χρόνους ἔχουμε καὶ τὴν πρώτη ἐμφάνιση τοῦ ζώου σὲ μετόπη, πάνω στὴν ΥΓ Ια πυξίδα P 5066 τῆς Ἀγορᾶς¹⁰⁰. Ἀξίζει νομίζω νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ ζωγράφος τοῦ συγκεκριμένου ἀγγείου προσπάθησε νὰ χωρέσει στὸ στενὸ διάστημα πὺ εἶχε στὴ διάθεσή του καὶ τοὺς δύο τύπους μὲ τοὺς ὁποίους εἶχε μάθει νὰ βλέπει τὴ δορκάδα: νὰ βόσκει (ὅπως στὶς ζωφόρους τῶν ἀγγείων) καὶ νὰ στέκεται μὲ τὸ κεφάλι πρὸς τὰ πίσω (ὅπως στὰ χρυσὰ διαδήματα). Ἀπὸ ὅσο τουλάχιστον μᾶς ἐπιτρέπει νὰ γνωρίζουμε ἢ ἀνασκαφικὴ τύχη μέχρι σήμερα, οἱ δύο πὺ πάνω τύποι ξεκίνησαν σχεδὸν συγχρόνως, δὲν ἦταν ὅμως τὸ ἴδιο δημοφιλεῖς. Ἐνῶ ἡ βόσκουσα δορκάδα, εἴτε σὲ ζωφόρους εἴτε μόνη τῆς σὲ μετόπη, γνώρισε πολὺ πλατιὰ διάδοση, ἢ ὄρθια μὲ τὸ κεφάλι πίσω συναντιέται σὲ περιορισμένο ἀριθμὸ ἔργων¹⁰¹. Ἴσως γιὰ τὸ ἐνῶ ἡ στάση αὐτὴ ἐξηγεῖται εὐκόλα ἀπὸ τὸν ἐπικείμενο κίνδυνο, ὅταν τὸ ζῶο ἐντάσσεται σὲ μεγαλύτερη σκηνὴ κυνηγιοῦ ἢ λιονταριῶν, πὺ ἐπιτίθενται σὲ χορτοφάγα (ὅπως συμβαίνει στὶς παραστάσεις τῶν χρυσῶν ταινιῶν), δὲν ἔχει νόημα ὅταν ἡ δορκάδα ἐπαναλαμβάνεται σὲ ζωφόρους ἢ ὅταν εἰκονίζεται μόνη τῆς σὲ μετόπες, ὅπου τίποτε δὲν τὴν ἀπειλεῖ. Ὁ τύπος ἀποκτᾶ πάλι δημοτικότητα στὰ ΠΑ καὶ ΠΚ ἀγγεῖα, ὅταν ξαναρχίζουν οἱ ἀγῶνες ζῶων καὶ τὰ κυνήγια¹⁰². Κατὰ τὴν ΥΓ Ιβ περίοδο καὶ πάντα στὸν κύκλο τοῦ ζωγράφου τοῦ Διπύλου ἐμφανίζεται ἕνας ἐπίσης σπάνιος τύπος, τοῦ ζώου πὺ κάθεται μὲ τὸ κεφάλι πρὸς τὰ πίσω¹⁰³. Ἡ προέλευση ἀπὸ τὸν πρωιμότερο (βλ. προηγούμενα) καὶ πολὺ πλατιὰ διαδεδομένο ἀνάλογο τύπο τοῦ αἰγάρου γίνεται νομίζω προφανὴς ἀπὸ τὴ σύγκριση τῶν ζωφόρων στοὺς σκύφους Μονάχου 6402 (αἰγαγοὶ) καὶ EM 866 (δορκάδες)¹⁰⁴.

Οί ομοιότητες στη στάση τῶν δύο εἰδῶν ζῶων εἶναι τόσες, πού ὁ Coldstream (GGP 40, σημ. 3) πιστεύει ὅτι στό ἀγγεῖο EM 866 πρόκειται γιά παραδρομή κάποιου ἀμελοῦς βοηθοῦ τοῦ ζ. τοῦ Διπύλου πού ἔβαλε αὐτιά ἀντί γιά κέρατα στή σειρά τῶν καθιστῶν ζῶων. Νομίζω ὅτι ὁ τεχνίτης, ἀμελής ἢ ὄχι, ἤθελε ἀπό τήν ἀρχή νά ζωγραφίσει δορκάδες ἀφοῦ, ἐκτός ἀπό τήν πιό ἀρμονική καμπύλη τοῦ λαιμοῦ, φρόντισε νά παρουσιάσει τὸ σῶμά τους μακρύτερο, μιὰ καὶ πρόκειται γιά πολὺ μεγαλύτερα ἀπὸ τοὺς αἰγάγρους ζῶα, τόνισε τήν κάτω σιαγόνα τους καὶ δὲν τὶς ἐφοδίασε μὲ γένια, ὅπως γινόταν συνήθως γιά τοὺς αἰγάγρους.

Ἡ ὕδρια τῆς Χαλκίδας, ἔργο τοῦ ζ. τοῦ Cesnola γύρω στό 730, μᾶς γνωρίζει τὶς δορκάδες στό δένδρο τῆς ζωῆς (BICS 18 (1971), πίν. Ib-c). Πρόκειται γιά παραλλαγή τοῦ ἀνάλογο τύπου τῶν αἰγάγρων.

Πολὺ ἀργὰ — ΥΓ Πβ καὶ Ὑπογεωμετρικοὶ χρόνοι — ἐμφανίζονται δύο ἀκόμα σπάνιοι τύποι τῆς δορκάδας πού στέκεται ἢ βαδίζει μὲ τὸ κεφάλι ἐμπρὸς¹⁰⁵ καὶ τῆς δορκάδας πού κάθεται μὲ τὸ κεφάλι ἐμπρὸς¹⁰⁶.

Σπάνια γενικὰ ἐμφανίζεται ἡ δορκάδα ἢ τὸ ἐλάφι καὶ ἀκόμα σπανιότερα ὁ αἰγάγρος στὶς τοξωτὲς πόρπες μὲ ὀρθογώνιο πλακίδιο. Ἡ κατηγορία αὐτῆ τῆς μικροτεχνίας δείχνει ἰδιαίτερη ἀγάπη στὴν παράσταση πουλιῶν, ἀλόγων, λιονταριῶν, ψαριῶν, πλοίων καί, τέλος, μυθικῶν σκηνῶν¹⁰⁷. Κάνουν ὅμως τὴν ἐμφάνισή τους πολὺ νωρίς: ἐλάφια πού βόσκουν παρουσιάζονται σὲ δύο ἀπὸ τὶς χρυσὲς ἀττικὲς πόρπες τῆς συλλογῆς Elgin, ἀπὸ τοὺς ΜΓ Π ἀκόμα χρόνους¹⁰⁸. Ὅταν μετὰ τὴν ΥΓ Ι περίοδο παύει ἡ ἀττικὴ παραγωγή ἐγγάρακτων πορπῶν μὲ πλακίδιο καὶ ἀρχίζουν τὰ προϊόντα τῶν βοιωτικῶν ἐργαστηρίων, ἔχουμε τὸν τύπο τῆς δορκάδας πού βόσκει σὲ δύο ὅμοιες πόρπες τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (BMCat. 119, 1 καὶ 2), ἀπὸ τοὺς ΥΓ Πα πρὸς β χρόνους¹⁰⁹. Πολὺ συχνὰ παρουσιάζονται διαμελισμένες δορκάδες, λεία λιονταριῶν, σὲ κάπως πιὸ ὕστερες πόρπες, καὶ γύρω στὰ τέλη τοῦ αἰῶνα ἓνα ὠραῖο ἐλάφι πού βόσκει σὲ πόρπη μὲ τὴν παράσταση ἄθλων τοῦ Ἡρακλῆ (;) (Φιλαδέλφεια, ἰδιωτ. συλλογή)¹¹⁰. Τὸν ὕστερο τύπο τῆς ὀρθιας δορκάδας μὲ τὸ κεφάλι ἐμπρὸς ἔχουμε στὴν ὑπογεωμετρικὴ βοιωτικὴ πόρπη EM 8003¹¹¹, καθὼς καὶ σὲ τρεῖς μικρότερες πόρπες ἀπὸ τὴ Ρόδο, τὴν Ὀλυμπία καὶ τὶς Φερές, πού ἀποτελοῦν ἐνιαία ὁμάδα καὶ ἀνήκουν σὲ ἄλλο ἐργαστήριον¹¹².

Ἡ δορκάδα δὲν ἐμφανίζεται πολὺ συχνὰ στὰ ἀνάγλυφα ἀγγεῖα καὶ πάντως αὐτὲς τοῦ **K1** ἀποτελοῦν τὴν πρωιμότερη βεβαιωμένη περίπτωση. Ὁ τύπος στὸν ὁποῖο ἀνήκουν τὰ ζῶα τοῦ **K1** εἶναι ἐκεῖνος τῆς ὀρθιας ἢ βαδίζουσας δορκάδας, μὲ στραμμένο πίσω τὸ λαιμὸ καὶ τὸ κεφάλι. Πρόκειται, ὅπως εἶδαμε, γιά τὸν παλαιότερο τύπο, μαζί μὲ αὐτὸν τοῦ ζῶου πού βόσκει καὶ συναντιέται ἐδῶ γιά πρώτη φορά στὴν κυκλαδικὴ ἀνάγλυφη κεραμεικὴ τῶν ΥΓ χρόνων¹¹³. Ὅπως δὴποτε, ὁ τύπος εἶναι ἐκεῖνος τῶν δορκάδων τῶν χρυσῶν ἀττικῶν διαδημάτων καὶ θὰ ἦταν λογικὸ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἔχουμε μπροστὰ μας μία ἀκόμα περίπτωση πού ἐνισχύει τὶς ἀπόψεις πολλῶν ἐρευνητῶν¹¹⁴ γιά κυκλαδικὴ καταγωγή τῶν κοίλων τύπων, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους προῆλθαν οἱ πρώιμες χρυσὲς ταινίες, ἂν δὲν ὑπῆρχαν μερικὲς πολὺ ἰσχυρὲς ἀντενδείξεις. Πρώτη καὶ πιὸ βασικὴ: δὲν ἔχει μέχρι τώρα βρεθεῖ στὰ νησιά κανένα διάδημα (ἢ μήτρα), ἀνάλογο μὲ τὰ ἀττικά¹¹⁵, ἐνῶ τὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ἀττικὴ πληθαίνουν μέρα μὲ τὴ μέρα. Ἐπειτα, τὸ θέμα πού εἰκονίζονται οἱ πρώιμες χρυσὲς ταινίες (χορτοφάγα ζῶα νά βόσκουν, λιοντάρια νά ἐπιτίθενται) δὲν ἐμφανίζεται στὶς Κυκλάδες παρὰ πολὺ ἀργότερα¹¹⁶. Ἡ σχέση, τέλος, τοῦ **K1** μὲ ἀνάλογες σκηνὲς εἶναι πολὺ μακρινή: ἡ δορκάδα δὲν ἐμφανίζεται ἐδῶ μαζί μὲ σαρκοβόρα ἢ ἔστω μόνη τῆς σὲ μετόπη, ὥστε νά μπορούμε νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι ἀποτελεῖ ἀπότμημα μεγαλύτερης σκηνῆς «ἀγῶνα ζῶων». Ἐπαναλαμβάνεται σὲ συνεχὴ ζωφόρο, ἰσοδύναμη μὲ γραμμικὸ κόσμημα, ἐπομένως δὲν εἶναι πιὰ παρὰ μόνον μακρινὴ ἀνάμνηση τῆς ἀρχικῆς πηγῆς τῆς ἐμπνευσῆς τῆς. Καὶ φυσικὰ πρέπει νά ἔχει καὶ κάποια χρονικὴ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτήν. Θεωρῶ λογικότερο νά δεχτοῦμε γιά τὶς ναξιακὲς δορκάδες τοῦ **K1** ἐπίδραση ἀπὸ ἀττικά πρότυπα¹¹⁷, παρὰ νά ὑποθέσουμε ὅτι ξεκινοῦν ἀπὸ πρωιμότερες κυκλαδικὲς παραστάσεις, π.χ. τὶς μῆτρες τῶν χρυσῶν ταινιῶν, τῶν ὁποῖων κανένα

ἴχνος δὲν ἔχει βρεθεῖ μέχρι σήμερα. Ἄλλωστε, ἡ ἐπίδραση τῆς ΥΓ ἀττικῆς ἀγγειογραφίας στὴ ναξιακὴ ἔχει ἰδιαίτερα τονιστεῖ¹¹⁸, ὥστε δὲ θὰ πρέπει νὰ μᾶς ξενίζει ἂν αὐτὴ ἔχει ἐπεκταθεῖ καὶ στὴν ἀνάγλυφη κεραμεικῆ¹¹⁹.

Σφίγγα

Ὅπως ἐπισημάνθηκε στὸν κατάλογο, εἶναι πολὺ πιθανὸ τὸ ἀνθρώπινο κεφάλι τοῦ **K13** (πίν. 6α) νὰ ἀνήκει σὲ σφίγγα. Πρὸς τὴν ἄποψη αὐτὴ ὀδηγεῖ ὄχι μόνον τὸ σωζόμενο στὸ κάτω δεξιὸ μέρος τοῦ ὄστρακου ἴχνος, ποὺ ἐρμηνεύθηκε ὡς τμῆμα φτεροῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐξαιρετικὰ ψηλὸς λαιμὸς, ποὺ εἶναι συχνὸς στὶς σφίγγες, ἰδιαίτερα τὶς ΠΑ καὶ τῶν τριῶν φάσεων¹²⁰, ἀλλὰ καὶ τὶς κρητικὲς, γραπτῆς¹²¹ ἢ ἀνάγλυφες¹²². Τὸ χτένισμα καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου δὲ διαφέρουν ἀπὸ ἐκεῖνα τῶν ἄλλων ναξιακῶν κεφαλιῶν τοῦ β' τετάρτου τοῦ 7ου αἰ. (βλ. σχετικὴ συζήτηση στὴ συνέχεια, σελ. 72-74). Τὸ κάποιον μέγεθος τοῦ **K13** ἐπέτρεψε στὸ χαρακτὴ τῆς μήτρας νὰ ἀποδώσει μὲ αὐλακώσεις τὴ φορά τῆς κόμμωσης στὸ κρανίον. Ἐπάνω στὸ κεφάλι ὑπάρχει ἀνάγλυφος κανόνας, ἀπὸ τὸν ὁποῖο πιθανότατα θὰ φύτρωναν ἔλικες κατὰ τὸ πρότυπο τῆς σφίγγας Délos XVII, Ba 7.

Ἐὰν θεωρήσουμε ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ σφίγγα, θὰ πρέπει τὸ σωζόμενο κάτω δεξιὰ ἀνάγλυφο ἴχνος νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς ὁ ἀνασηκωμένος ὤμος ἀνθρώπινης μορφῆς ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἀλλὰ ἔχει τὸν κορμὸ κατ' ἐνώπιον. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ δὲν ἐξηγεῖται ὁ δυσανάλογος ψηλὸς λαιμὸς οὔτε οἱ αὐλακώσεις ἐπάνω στὸν «ῥομφαίον», γιὰ νὰ μὴ μιλήσουμε γιὰ τὸν κανόνα στὸ κεφάλι.

Τὸ λεῖον τμῆμα τοῦ ἀναγλύφου ποὺ θεώρησα μέρος τῆς φτερούγας (βλ. περιγραφή στὸν Κατάλογο) πιστεύω ὅτι ἀντιστοιχεῖ στὸ σημεῖο ὅπου φυτρῶνουν τὰ πούπουλα καὶ τὸ ὁποῖο χωρίζεται μὲ δύο ὀριζόντιους κανόνες ἀπὸ τὸ μέρος ὅπου φυτρῶνουν τὰ μακρύτερα φτερά, πρβ. τὸν ἀνάλογο σχηματισμὸ στὰ φτερωτὰ ἄλογα τοῦ ναξιακοῦ ἀμφορέα τῆς Ἐφροδίτης, στὶς σφίγγες τοῦ ἀμφορέα Délos XVII, Bc 19 ἢ σὲ πολλὰ κρητικὰ ἀνάγλυφα σφίγγες, εἰδικὰ τῆς τρίτης ὁμάδας τοῦ Schäfer¹²³.

Τὴν πρώτη ἐμφάνισή της στὶς Κυκλάδες κάνει ἡ σφίγγα σὲ γραμμικὸ νησιωτικὸ ἀμφορέα τοῦ τέλους τοῦ 8ου αἰ.¹²⁴ Οἱ σφίγγες μὲ τὴν περιέργη ἀνθεμωτὴ «ποδιά» ἀνάμεσα στὰ ἐμπρὸς πόδια εἶναι χαρακτηριστικὸ θέμα τῶν ζωγράφων τῆς ναξιακῆς ὁμάδας Délos XVII, Ba (Ba 6-7-8)¹²⁵. Τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἔχουμε παραδείγματα σφίγγων ἀπὸ τὴ ναξιακὴ ἀγγειογραφία τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ 7ου αἰ. θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρηθεῖ τυχαῖο. Ἡ σφίγγα τοῦ **K13** συμπληρώνει αὐτὸ τὸ κενό. Τὸ θέμα δὲ λείπει ἀπὸ τὰ «μηλιακὰ» ἀγγεῖα¹²⁶ καί, παρ' ὅλο ποὺ εἶναι σπάνιο, δὲν εἶναι ἄγνωστο στὴν κυκλαδικὴ ἀνάγλυφη κεραμεικῆ: ἀπὸ τὸ Ξώμπουργο τῆς Τήνου ἔχουμε ὄστρακο μὲ κεφάλι καὶ φτερὸ σφίγγας πρὸς τὰ ἀριστερὰ¹²⁷ (χαμένο σήμερα), ἀπὸ τὸ δεύτερο τέταρτο τοῦ 7ου αἰ., καὶ ἀπὸ τὴ Μήλο μεγαλύτερο κομμάτι μὲ ἀνάγλυφη ζωφόρο, ὅπου βαδίζουσες σφίγγες ἐναλλάσσονται μὲ λιοντάρια πρὸς τὰ ἀριστερὰ, ἀπὸ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 6ου αἰ.¹²⁸.

Ὅπως γιὰ τὴ σφίγγα τοῦ Ξώμπουργου, ἔτσι καὶ γιὰ ἐκείνη τοῦ **K13** δὲν ἔχουμε τρόπο νὰ μάθουμε τὴ στάση ἢ τὸ context στὸ ὁποῖο εἰκονίζονταν. Ἦταν μόνη της σὲ μετόπη, ὅπως οἱ σφίγγες τῶν ἀμφορέων Délos XVII, Ba ἢ πολλὰ κρητικὰ ἀνάγλυφα σφίγγες; Ἀκολουθοῦσε ἄλλα ζῶα ἢ τέρατα σὲ ζωφόρο, ὅπως στὸ ἀνάγλυφο ὄστρακο τῆς Μήλου ἢ σὲ ὄστρακα ἀπὸ τὴν Περαχώρα καὶ τὸ Ἡραῖο τοῦ Ἄργου¹²⁹; Ἀποτελοῦσε τμῆμα ἐραλδικοῦ ζεύγους σφίγγων, ὅπως οἱ περισσότερες κρητικὲς; Καμιὰ ἀπάντηση δὲν εἶναι ἀσφαλῆς. Τὸ μόνον ποὺ θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ ἐπισημάνουμε εἶναι ὅτι ἡ σφίγγα χρησιμοποιεῖται στοὺς χρόνους αὐτοὺς ὡς ἓνα καθαρὰ διακοσμητικὸ θέμα, ποὺ δημιουργήθηκε κάτω ἀπὸ ἀνατολικὴ ἐπίδραση καὶ δὲν ἔχει ἀκόμα ταυτιστεῖ μὲ κάποιον συγκεκριμένον μῦθον ἢ δοξασίαν¹³⁰. Τὴν ἐξαιρετικὴ διάδοση τοῦ θέματος, ἰδιαίτερα κατὰ τὸ δεύτερον μισὸ τοῦ 7ου αἰ., στοὺς κρητικὸς ἀνάγλυφους πίθους ἐξετάζει διεξοδικὰ ὁ Schäfer¹³¹. Ἐκτὸς Κρήτης ἡ συχνότητά του στὴν ἀνά-

γλυφη κεραμεική δὲν εἶναι ἰδιαίτερα σημαντική. Ἐναφέρθησαν ἤδη οἱ σημαντικότερες παραστάσεις σφιδγγῶν ἀπὸ τὶς Κυκλάδες καὶ τὴν καλλιτεχνική περιοχὴ τῆς Κορίνθου. Σ' αὐτὲς θὰ πρέπει νὰ προσθέσουμε τὸν ἀνάγλυφο τρίποδα τῆς Θάσου στὸ ΕΜ Ἀθηνῶν¹³², τὶς σφιδγγες τῶν ροδιακῶν πίθων¹³³, ἐκεῖνες τῶν λακωνικῶν ἀνάγλυφων ἀγγείων, δύο λαρνάκων ἀπὸ τὴν Τανάγρα καὶ ἑνὸς ὄστράκου ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη¹³⁴.

Εἰκονιστικὰ θέματα μὲ λιοντάρι

K14 (πίν. 6β, 7, 8, σχέδ. 5β). Πολλὰ μικρὰ ὄστρακα συγκολλήθηκαν καὶ δημιούργησαν πέντε μεγαλύτερα κομμάτια ἀπὸ τὴ μετόπη πού στόλιζε τὸ λαιμὸ ἀνάγλυφου πίθου. Ὅ,τι σώζεται μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀποκαταστήσουμε τὴν παράσταση ἄνδρα πού ἐπιτίθεται ἀπὸ ἀριστερὰ μὲ ξίφος ἐναντίον λιονταριοῦ.

Ἐπὸ τὴν ἀνδρική μορφή διατηροῦνται τόσα τμήματα, ὥστε νὰ μὴν ἔχουμε ἀμφιβολία γιὰ τὴ στάση τῆς: κινεῖται πρὸς τὸ ἀριστερὰ μὲ διασκελισμὸ ὄκτῶ περίπου ἑκατοστῶν, τὸ ἀριστερὸ πέλμα πατᾶ μὲ ὄλο του τὸ μῆκος ἐνῶ τὸ δεξιὸ ἀκουμπᾶ στὸ ἔδαφος μὲ τὴν ἄκρη τῶν δακτύλων. Μὲ τὸ δεξιὸ χέρι, λυγισμένο στὸν ἀγκῶνα σὲ ὀρθὴ γωνία, κρατᾶ ξίφος πού κατευθύνει ἐναντίον τοῦ λιονταριοῦ, ἀπέναντί του. Τὸ ἀριστερὸ χέρι, ἀπὸ τὸ ὁποῖο διακρίνεται μόνο ὁ ἀγκῶνας, πρέπει νὰ ἦταν σηκωμένο στὸ ὕψος τοῦ ὤμου καὶ νὰ ἐκτεινόταν ἐμπρὸς, ἀρπάζοντας τὸ λιοντάρι. Τὸ ὕψος τῆς ἀνδρική μορφῆς ὑπολογίζεται γύρω στὰ 55 ἑκατοστὰ μὲ βάση τὴν κλίμακα πού μᾶς δίνουν τὰ διάφορα σωζόμενα μέρη του. Στὸ ἴδιο ὕψος καταλήγουμε ἂν χρησιμοποιήσουμε τὸ μῆκος τοῦ ποδιοῦ (8 ἑκατοστὰ), ἀφοῦ γνωρίζουμε ὅτι οἱ πρωιμότεροι ἑλληνικοὶ κοῦροι ἔχουν ἀναλογία ὕψος/μῆκος ποδιοῦ 1:7 (Νέας Ὑόρκης, Σουβίου, Κλέοβις-Βίτων)¹³⁵. Τὸ ὕψος τοῦ ἄνδρα μᾶς δίνει καὶ τὸ ὕψος τῆς μετόπης τοῦ λαιμοῦ.

Τὰ προβλήματα ἐμφανίζονται στὴν προσπάθεια ἀποκατάστασης τοῦ λιονταριοῦ, γιὰτὶ ἀπὸ τὰ κομμάτια πού σώζονται εἶναι δυνατὸ νὰ τὸ ἀναπαραστήσουμε εἴτε:

α) νὰ βαδίζει πατώντας μὲ τὰ τέσσερα ἄκρα στὸ ἔδαφος, ὁπότε τὸ ἀριστερὸ χέρι τοῦ ἥρωα τὸ ἀρπάζει κάπου ἀπὸ τὰ αὐτιά, εἴτε

β) ὀρθιο, στηριγμένο στὸ ἔδαφος μὲ τὰ δύο πίσω σκέλη, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ ἐμπρὸς πατᾶ στὸ φυτικὸ κόσμημα πού εἰκονίζεται ἐγγράρακτο ἀνάμεσα στὸν ἄνδρα καὶ τὸ ζῶο (σχέδ. 5β). Στὴν περίπτωση αὕτὴ τὴ θέση τοῦ δεξιοῦ ἐμπρὸς σκέλους δηλώνει ἡ κατακόρυφη γλυφὴ πού σώζεται στὸ δεξιὸ ἄκρο τοῦ κομματιοῦ μὲ τὴν παράσταση τοῦ ἀνδρικοῦ κορμοῦ (πίν. 6β). Μὲ αὐτὸ τὸ πόδι ἀρπάζει τὸν ἀριστερὸ βραχίονα τοῦ «ἥρωα» πού φθάνει ἔτσι στὸ ὕψος τοῦ λαιμοῦ τοῦ ζῶου καὶ τὸ κρατᾶ ἀπὸ κεῖ ἢ ἀπὸ τὸ ρύγχος του. Ἡ διαφορετικὴ στάση τοῦ λιονταριοῦ προϋποθέτει φυσικὰ διαφορετικὸ μῆκος παράστασης. Ἡ γνώση τῆς περιμέτρου τοῦ λαιμοῦ στὸ σημεῖο ὅπου πατοῦν οἱ μορφές θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ μᾶς βοηθήσει στὴ λύση τοῦ προβλήματος, δυστυχῶς ὁμως τὸ μεγαλύτερο σωζόμενο κομμάτι (MN 1608), ἀπὸ τὸ ὁποῖο μπορούμε νὰ μάθουμε τὴν περίμετρο στὸ σημεῖο πού μᾶς ἐνδιαφέρει¹³⁶, μᾶς δίνει κατὰ τὴ μέτρηση δύο διαφορετικὰ τόξα: τὸ πρῶτο ἔχει ἀκτῖνα 0.365 μ. καὶ τὸ δεύτερο 0.285 μ. Ἐτσι, καὶ οἱ δύο ἀποκαταστάσεις θὰ ἦταν πιθανές, ἀνάλογα μὲ τὸ τόξο πού θὰ δεχόμασταν ὡς ὀρθό. Γιὰτὶ στὴν περίπτωση α' ἡ περίμετρος τοῦ λαιμοῦ εἶναι: $0.365 \times 2 \times 3.14 = 2.29$ μ. Οἱ λαβὲς καταλαμβάνουν σὲ πλάτος κατὰ μέσον ὄρο: $0.12 \times 2 = 0.24$ μ., ὁπότε ἀπομένει ἀπὸ τὴν περίμετρο: $2.29 - 0.24 = 2.05$ μ. Γνωρίζουμε ὅτι διακοσμεῖται μόνο ἡ ἐμπρὸς ὄψη: $2.05 : 2 = 1.025$ μ. Ἐπὸ τὸ διάστημα αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἀφαιρέσουμε τὸ χῶρο πού κατέχουν δεξιά κι ἀριστερὰ οἱ πλοχοὶ καὶ οἱ ἀνάγλυφες γραμμὲς πού τοὺς πλαισιώνουν, καθὼς καὶ τὸ κενὸ διάστημα πού μεσολαβεῖ μέχρι τὶς λαβὲς: 0.03 (κενὸ μέχρι τὴ λαβὴ) + 0.026 (τρὶς παράλληλες ἀνάγλυφες γραμμὲς) + 0.08 (πλοχμὸς) + 0.016 (δύο παράλληλες ἀνάγλυφες γραμμὲς) = $0.152 \times 2 = 0.304$ μ. Ἀπομένει λοιπὸν γιὰ τὴ μετόπη τοῦ λαιμοῦ τμήμα: $1.025 - 0.304 = 0.72$ μ., χῶρος παραπάνω ἀπὸ ἀρκετὸς γιὰ νὰ φιλοξενήσει τὸ λιοντάρι σὲ ὄλο του τὸ μῆκος.

Στὴν περίπτωση β' (ἂν δηλαδὴ χρησιμοποιήσουμε ἀκτῖνα 0.285 μ.) καὶ κάνοντας τοὺς

Ίδιους υπολογισμούς έχουμε καθαρό μήκος παράστασης 0.47 μ., όποτε τὸ λιοντάρι μόνο ὄρθιο χωρεῖ.

Θεωρῶ σωστὴ τὴ β' περίπτωση, μετὸ λιοντάρι ἀνορθωμένο, γιὰ τοὺς ἐξῆς λόγους¹³⁷:

1) Ἡ μεγαλύτερη ἀκτίνα (0.365 μ.) τοῦ λαιμοῦ ἔχει σὰν ἐπακόλουθο ἀνάλογη αὐξηση τοῦ συνολικοῦ ὕψους τοῦ ἀγγείου προκειμένου νὰ διατηρηθεῖ κάποια ἀρμονία στὸ σχῆμά του. Ἦδη ὅμως μετὸ ἀκτίνα 0.285 μ. τὸ ὕψος τοῦ πίθου πρέπει νὰ εἶναι γύρω στὰ 1.90 μ.¹³⁸. Μετὸ ἀκτίνα 0.365 τὸ ὕψος του πρέπει νὰ ξεπερνᾷ τὰ 2.20 μ., διαστάσεις δηλαδὴ ὑπερβολικῆς, ἂν υπολογίσουμε καὶ τὴν παράλληλη αὐξηση τῆς διαμέτρου τῆς κοιλιᾶς.

2) Τὸ τμήμα τοῦ κομματιοῦ MN 1608 ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ τόξο μετὸ μικρότερη ἀκτίνα εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἔχει ὑποστῆ τὴ λιγότερη φθορὰ καὶ στὸ ὅποιο δὲν ὑπάρχει καμιά σύγχρονη ἐπέμβαση, πράγμα ποὺ δὲ συμβαίνει μετὸ ὑπόλοιπο τμήμα του, στὸ ὅποιο ὑπάρχουν δύο σπασίματα καὶ ἐπανασυγκολλήσεις μετὸ συνακόλουθο κίνδυνο ἀλλοίωσης τῆς ἀρχικῆς καμπυλότητος.

3) Τὸ φυτικὸ κόσμημα ἀνάμεσα στὸν «ἥρωα» καὶ τὸ λιοντάρι, ἐνῶ στὴν α' περίπτωση εἶναι ἀπλᾶ ἓνα παραπληρωματικὸ κόσμημα (πρβ. τὸ μίσχο ποὺ κλείνει δεξιὰ τὴν παράσταση τοῦ φόνου τῆς Μέδουσας στὸ βοιωτικὸ ἀνάγλυφο πίθο Λούβρου CA 795, ἐδῶ πίν. 28γ), στὴν β' ἀποκατάσταση γίνεται ὀργανικὸ τμήμα τῆς παράστασης χρησιμεύοντας γιὰ στήριγμα τοῦ ἀριστεροῦ ἐμπρὸς σκέλους τοῦ λιονταριοῦ.

4) Θεωρῶ τὸ ἴχνος ποὺ κόβει διαγώνια τὸ δεύτερο μῆρὸ τοῦ ζώου στὸ κομμάτι πίν. 8α ὡς τὸ ἀποτύπωμα τῆς οὐρᾶς ποὺ ἔχει ξεκολλήσει. Στὴν περίπτωση αὐτὴ πρόκειται ἀναγκαστικὰ γιὰ τὰ δύο πίσω πόδια τοῦ λιονταριοῦ ποὺ, ἐφόσον βρίσκονται τόσο κοντὰ στὸ πόδι τοῦ ἥρωα, τὸ ζῶο μόνο ἀνορθωμένο μπορεῖ νὰ εἰκονίζεται.

5) Τέλος, ἐνῶ ὁ χῶρος τῆς μετόπης τοῦ λαιμοῦ γεμίζει ἀρμονικὰ μετὸς δύο ὄρθιες μορφές, ὅταν τὸ λιοντάρι περπατᾷ, μένει ἓνα μεγάλο κενὸ στὸ ἐπάνω δεξιὸ τέταρτο¹³⁹ καὶ χαλᾷ ἡ ἰσορροπία τῆς εἰκόνας.

Τὸ θέμα τοῦ ἀνδρα ποὺ ἀγωνίζεται ἐναντίον λιονταριοῦ ἔχει πολὺ παλιᾶς ρίζες στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ συνδέεται στενὰ μετὸ κυνήγι λεόντων, ἀφοῦ θὰ μπορούσαμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι πρόκειται γιὰ ἀπότμημα τῆς εὐρύτερης αὐτῆς παράστασης¹⁴⁰. Ἡ πάλαι τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὰ φοβερὰ αἰλουροειδῆ, ποὺ ἐνσαρκώνουν ὅλη τὴ δύναμη καὶ ἀγριότητα τῆς φύσης, ἔγινε ἀπὸ πολὺ νωρὶς ἰδιαίτερα ἀγαπητὸ θέμα τῆς ἑλληνικῆς εἰκονογραφίας: ἡ μινωικὴ τέχνη ἀγαπᾷ περισσότερο τοὺς ἀγῶνες ζῶων ὅπου ἀδιαφιλονίκητος πρωταγωνιστὴς εἶναι τὸ λιοντάρι¹⁴¹, ἐνῶ στοὺς Μυκηναίους χρωστᾶμε μερικῆς ἀπὸ τὶς ὠραιότερες παραστάσεις κυνηγιοῦ λεόντων ἀπὸ ἀσπιδοφόρους κυνηγοῦς¹⁴². Τὴν παλαιότατη ἀπεικόνισή της στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους (λίγο πρὶν τὰ μέσα τοῦ 9ου αἰ.) βρίσκουμε σὲ ἀγγεῖο ἀπὸ τὴν Κνωσό¹⁴³, ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ βλέπουμε τὸ τόσο συνηθισμένο ἀργότερα στὶς χρυσῆς ταινίες, στὶς κρητικῆς ἀσπίδες καὶ στὴν ἀγγειογραφία θέμα τοῦ κυνηγοῦ ποὺ κατασπαράζουν λιοντάρια¹⁴⁴. Κυνήγι λιονταριῶν, ὅπου παίρνουν μέρος περισσότεροι κυνηγοί, εἶναι ἰδιαίτερα συχνὸ στὴν ΠΚ ἀγγειογραφία, ἀλλὰ καὶ στὶς ἀσπίδες τοῦ Ἰδαίου¹⁴⁵. Ὁ ἀγῶνας ἀνάμεσα σὲ ἀνδρα καὶ σὲ λιοντάρι ποὺ βαδίζει δὲν εἶναι ἐπίσης σπάνιος¹⁴⁶. Πλησιέστατη θεματικὰ πρὸς τὸ ναξιακὸ ἀνάγλυφο πίθο εἶναι ἡ παράσταση ἀνδρα ἀνάμεσα σὲ δύο ἀνορθωμένα λιοντάρια¹⁴⁷, ἀφοῦ, ἂν ἀφαιρέσουμε τὸ ἀριστερὸ λιοντάρι (ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴ χάλκινη φαρέτρα τῆς Φορτέτσας, ὅπου ὁ ἄντρας εἶναι ὀπλισμένος), ἔχουμε τὴν εἰκόνα τῆς μετόπης τοῦ λαιμοῦ τοῦ ναξιακοῦ ἀγγείου. Κρανοφόρος ἀνδρας, ντυμένος μετὸς κοντὸ χιτῶνα ποὺ ἀντιμετωπίζει ἓνα ὄρθιο λιοντάρι, στολίζει μερικὰ χάλκινα καὶ χρυσὰ κρητικὰ ἔργα τορευτικῆς ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 9ου καὶ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 8ου αἰ. Ἔχουμε ἐδῶ τὴν πρώτη ἐμφάνιση τοῦ θέματος ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους¹⁴⁸. Τὸ βρίσκουμε πάλι γύρω στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 8ου αἰ. νὰ διακοσμεῖ τὰ πόδια πῆλινου ὑποκρητηρίου ἀπὸ τὸν Κεραμεικό¹⁴⁹.

Με ιδιαίτερη έπιμονή ύποστηρίχθηκε ή άνατολική καταγωγή τών παραστάσεων άγώνα άνάμεσα σέ άνθρώπους και λιοντάρια, όχι μόνο γιατί οί πρωιμότερες άπεικονίσεις του στόν έλληνικό χώρο κατά τούς ιστορικούς χρόνους θεωρούνται έργα άνατολικών εργαστηρίων έγκαταστημένων στην Έλλάδα¹⁵⁰ ή γιατί άπό τó 700 κέ. έπικρατεί ó άνατολικός τύπος άπόδοσης τού λιονταριού (νεοχιτιτικός - άσσυριακός), αλλά και με βάση τó συλλογισμό ότι τά λιοντάρια δέν ήταν πολú συνηθισμένο είδος τής έλληνικής πανίδας¹⁵¹, έπομένως έλάχιστοι άπό τούς καλλιτέχνες πού τά παριστούσαν είχαν τήν τύχη (ή τήν άτυχία) νά παρακολουθήσουν πραγματικό κυνήγι λιονταριού, όποτε θά έπρεπε νά άναζητήσουν τήν έμπνευσή τους στα μεγάλα άνατολικά άνάγλυφα πού είκονίζουν τó θέμα¹⁵². Άπό τήν άλλη μεριά όμως οί άνάλογες παραστάσεις στόν έλληνικό χώρο είναι πολú παλιές, έμφανίζονται πριν τά μέσα τού 9ου αι. κι άκόμα παλιότερα, στην έποχή τού Χαλκού, έτσι ώστε νά γίνεται ιδιαίτερα προβληματική ή άνίχνευση τής προέλευσής τους¹⁵³.

Όπωςδ ήποτε, τó μοτίβο τού άνδρα πού άγωνίζεται με ξίφος έναντίον ένός όρθιου λιονταριού βρίσκει, όπως είδαμε, τά άμεσα παράλληλά του στα πιό πάνω έργα τορευτικής τού τέλους τού 9ου και τού α΄ μισού τού 8ου αι., πού θεωρούνται κατασκευάσματα άνατολιτών τεχνιτών έγκαταστημένων στην Κρήτη. Είναι λοιπόν πολú λογικότερο νά άναζητήσουμε άνάμεσα τους τó πρότυπο πού άκολούθησε ó νάξιος καλλιτέχνης, παρά νά ψάξουμε τίς πηγές έμπνευσής του στα πρωιμότερα άνατολικά είκονογραφικά παράλληλα¹⁵⁴. Τó θέμα αυτό καθ' έαυτό φαίνεται νά είναι άνατολικό¹⁵⁵, νομίζω όμως ότι εύκολότερα θά μπορούσε ó κυκλαδίτης τεχνίτης νά έρθει σέ έπαφή με τά άνατολικής έμπνευσης προϊόντα τού κρητικού εργαστηρίου, πού άλλωστε μεταφέρονται¹⁵⁶ και είναι πιό κοντά του χρονικά (ας μη ξεχνάμε ότι πρόκειται για είδη πολυτελείας πού περνούσαν σαν κειμήλια άπό γενιά σέ γενιά), άκόμα και με μυκηναϊκά είδη χρυσοχοΐας¹⁵⁷. Φυσικά μένει πάντα ή δυνατότητα τών άνατολικής κατασκευής χαλιών ή ύφασμάτων, καθώς και τών άνατολικών έργων μικροτεχνίας, πού άπό τó 700 π.Χ. τουλάχιστον βρίσκονται και στη Νάξο¹⁵⁸.

Τó έπόμóνο έρώτημα πού πρέπει νά άπαντηθεί είναι τó αν ή παράστασή μας άνάγεται σέ μυθικό θέμα — και ειδικότερα στόν πρώτο άθλο πού έκανε ó 'Ηρακλής όταν μπήκε στην ύπηρεσία τού Εύρυσθέα, δηλαδή τó φόνο τού λιονταριού τής Νεμέας — ή αν πρόκειται άπλά για σκηνή κυνηγιού. Έφόσον ó άνδρας τού ναξιακού άνάγλυφου πίθου δέν παρουσιάζει κανένα άπό τά γνωρίσματα εκείνα πού θά μάς επέτρεπαν νά τόν χαρακτηρίσουμε ως 'Ηρακλή (ρόπαλο, τόξο, φαρέτρα, πού άλλωστε δέν τόν συνοδεύουν άναγκαστικά στα πρώιμα έργα, βλ. σχετική συζήτηση κατά τή διαπραγμάτευση τού **K20** στη συνέχεια), μόνο ή είκονογραφική όμοιότητα τής παράστασής μας με μεταγενέστερες έστω, αλλά βεβαιωμένες άπεικονίσεις τού πρώτου ήράκλειου άθλου θά άποτελοΐσε ένδειξη για τó ότι και στο άνάγλυφο άγγείο είκονίζεται ó ίδιος ήρωας. Ό άγώνας τού 'Ηρακλή με τó λιοντάρι είχε χαρακτήρα μονομαχίας: ó ήρωας κατέβαλε τó ζώο πνίγοντάς το (στην είκονογραφία πολλές φορές τó άντιμετωπίζει με ξίφος¹⁵⁹), έντελώς μόνος, χωρίς τή βοήθεια άλλων κυνηγών ή σκύλων. Άπό τίς σωζόμενες λοιπόν παραστάσεις με κυνήγι λιονταριού θά πρέπει νά μάς άπασχολήσουν μόνο όσες παρουσιάζουν τόν άνδρα νά άγωνίζεται μόνος με τó ζώο¹⁶⁰.

Οί πρωιμότερες άπεικονίσεις τού θέματος είναι εκείνες τών κρητικών χάλκινων και χρυσών έλασμάτων, όπου κρανοφόρος βυθίζει τó ξίφος του στο σώμα όρθιου λιονταριού. Οί όμοιότητές τους, όμως, με τó «δεσπότη θηρών» στη φαρέτρα τής Φορτέτσας είναι τόσες, πού μπορούν νά στηρίξουν τήν άποψη ότι και σ' αυτά ή παράσταση έχει θρησκευτικό περιεχόμενο. Τó νόημα τών σκηνών πού διακοσμούν τά πόδια τού πήλινου ύποκρητηρίου τού Κεραμεικού (Κετ. V₁, 177, πίν. 69, άρ. εύρ. 407) έχει συζητηθεί εύρύτατα και παρά τó ότι ó Brommer (βλ. σημ. 149) και άλλοι τίς θεωρούν ως τήν παλαιότατη παράσταση τού πρώτου ήράκλειου άθλου, νομίζω ότι έχουν δίκιο οί Dunbabin, Fittschen, Kübler¹⁶¹ νά πιστεύουν ότι πρόκειται για άπεικόνιση σκηνών άπό τήν πραγματικότητα (βουκολική ζωή).

Πολλές και συνήθως αναπάντητες ἀμφιβολίες ὑπάρχουν καὶ γιὰ τὴ σημασία τῶν ἄλλων πρώιμων ἀπεικονίσεων μονομαχίας ἀνθρώπου-λιονταριού.

Ἐτσι, ἡ παρουσία σκύλου στὰ ΥΓ χάλκινα συμπλέγματα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Σάμο¹⁶², καθὼς καὶ σὲ Μέση ΠΚ πυξίδα ἀπὸ τὸν τάφο 32 τοῦ Φαλήρου¹⁶³, τὰ χαρακτηρίζει ὡς πραγματικὰ κυνήγια, ἐνῶ ἡ πολὺ ἀποσπασματικὴ διατήρηση πίνακα ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη μὲ τὸ ἴδιο θέμα¹⁶⁴ δὲ μᾶς ἐπιτρέπει ἀσφαλῆ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα.

Οἱ δύο ἄνδρες ποὺ παρουσιάζονται στὰ ἀνάγλυφα ὄστρακα ἀπὸ τὴν Ἀμοργὸ (Καρλσρούη, Badisches Landesmuseum B2673)¹⁶⁵ ἴσως δὲν ἀνήκουν σὲ ἐπαναλαμβανόμενο μοτίβο μονομαχίας ἥρωα-λιονταριού, ἀλλὰ ἀποτελοῦν τμῆμα εὐρύτερης σκηνῆς κυνηγιού. Πιθανὸ θὰ ἦταν τὸ μυθικὸ περιεχόμενο γιὰ τὴν παράσταση τῆς βοιωτικῆς ΥΓ πυξίδας στὴν Ἀθήνα, EM 256¹⁶⁶. Τὸ μικρὸ ὅμως μέγεθος τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς, σὲ σύγκριση μὲ τὶς διαστάσεις τοῦ θηρίου, εἶναι σοβαρὸ ἐμπόδιο στὴν ταύτισή της μὲ τὸν Ἡρακλῆ. Ἀνάλογη δυσκολία ὑπάρχει γιὰ τὴ μυθικὴ ἐρμηνεία τοῦ ἀγῶνα ἀνθρώπου-λιονταριού στὸν ΠΚ κρατηρίσκο ἀπὸ τὴ Σάμο¹⁶⁷, παράλληλα μὲ τὴν παρουσία στὴν ἴδια ζωφόρο πολλῶν ἄλλων μορφῶν ἀνθρώπων καὶ ζώων, πραγματικῶν ἢ φανταστικῶν (ἀνάμεσά τους μιὰ Ἀθηνᾶ), ποὺ δυσχεραίνουν τὴν ταύτιση τῆς σκηνῆς μὲ τὸν πρῶτο ἠράκλειο ἄθλο.

Ἡ παράσταση τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τῆς βοιωτικῆς «ἡμισεληνοειδοῦς» πόρπης τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου 3204 θεωρήθηκε ἀπὸ πολλοὺς ἀγῶνας μὲ τὸ λιοντάρι τῆς Νεμέας, γιὰ τὴν οἱ δύο μορφές ποὺ κρατοῦν ἀπὸ τὸ λαιμὸ πουλιά, στὴν ἀριστερὴ πλευρᾶ της, ἐρμηνεύθηκαν ὡς Ἡρακλῆς-Ἰόλαος καὶ Στυμφαλίδες Ὀρνίθες. Πρῶτος ὁ W. A. Müller¹⁶⁸ ἀναγνώρισε δύο γυμνὲς γυναικεῖες μορφές στὴ θέση τῶν δύο ἡρώων, ἄποψη ποὺ ἀκολούθησε ἡ πλειονότητα τῶν ἐρευνητῶν. Εἶναι φανερὸ ὅτι στὴν περίπτωσή αὐτὴ καταρρεῖ ἡ θεωρία περὶ λιονταριού τῆς Νεμέας¹⁶⁹. Ἄλλωστε, τὸ δόρυ δὲν εἶναι τὸ συνηθισμένο ὄπλο τοῦ Ἡρακλῆ (βλ. στὴ συνέχεια σελ. 84). Τὸ εἶδος τοῦ ὄπλισμοῦ ἀλλὰ καὶ ἡ περιέργη στάση (ὁ εἰκονιζόμενος κοιτάζει στὴν ἀντίθετη ἀπὸ τὸ λιοντάρι κατεύθυνση) ἐμποδίζουν νὰ ἀναγνωρίσουμε τὸν ἥρωα σὲ ΥΓ ὄστρακο κρατήρα ἀπὸ τὰ Φανὰ τῆς Χίου μὲ τὴν παράσταση ἄνδρα ποὺ φορεῖ κράνος, κρατᾷ ἀσπίδα καὶ ἐπιτίθεται μὲ δόρυ ἐναντίον λιονταριού¹⁷⁰. Ἀκόμα, ἐπειδὴ δὲ σώζεται τὸ ἀριστερὸ μέρος τῆς εἰκόνας, δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀποτελεῖ τμῆμα μεγαλύτερης, κυνηγετικῆς σκηνῆς. Ἡ ἴδια ἐπιφύλαξη γιὰ πολὺ ἀποσπασματικὴ διατήρηση ἰσχύει γιὰ τὰ Μέσα ΠΚ ὄστρακα ἀπὸ τὸν Ἀετὸ τῆς Ἰθάκης καὶ ἀπὸ τὴν Περαχώρα¹⁷¹. Τὸ κράνος καὶ ἡ ἀσπίδα, ποὺ δὲν εἶναι τυπικὰ ὄπλα τοῦ Ἡρακλῆ στὸν ἀγῶνα μὲ τὸ λιοντάρι, ἐμποδίζουν νὰ ἀναγνωρίσουμε μὲ ἀσφάλεια τὸν ἥρωα σὲ δύο ὄστρακα κρατήρα τοῦ πολυχρῶμου ρυθμοῦ ἀπὸ τὰ Ὑβλαῖα Μέγαρα. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι σ' αὐτὰ ὁ κυνηγὸς φέρει ὑποδήματα ὅμοια μὲ τὰ εἰκονιζόμενα στὸν πίθο μας¹⁷². Τελικὰ μόνο γιὰ δύο ἀπὸ τὶς πρώιμες παραστάσεις «μονομαχίας» ἀνθρώπου-λιονταριού μπορεῖ μὲ ἀρκετὴ πιθανότητα ἀκρίβειας νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι παρουσιάζουν τὸ φόνο τοῦ θηρίου τῆς Νεμέας: γιὰ τὰ κομμάτια τοῦ ναξιακοῦ ἀνάγλυφου πίθου καὶ γιὰ ἀλάβαστρο ἀπὸ τὶς Συρακοῦσες, τῆς Μεταβατικῆς περιόδου (Payne, NC, 126, εἰκ. 44 bis. Fittschen, 82, L33, 88).

Τὸ νόημα τῆς παράστασης τῆς Μέσης ΠΚ κοτύλης ἀπὸ τὸν Ἀετὸ τῆς Ἰθάκης, ποὺ συγκαταλέγει ὁ Fittschen (L43) στὶς ἀπεικονίσεις τοῦ πρώτου ἄθλου, εἶναι νομίζω πολὺ προβληματικὴ, γιὰ τὸ ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐντάσσεται σὲ ζωφόρο μὲ ἄλλα τέρατα (Χίμαιρα), παρουσιάζει τὸ λιοντάρι νὰ περπατᾷ πρὸς τὰ δεξιὰ, ἐνῶ ὁ ὑποτιθέμενος Ἡρακλῆς μοιάζει νὰ τὸ ἔχει καβαλήσει¹⁷³.

Οἱ πρώτες παραστάσεις ποὺ γίνονται ὁμόφωνα ἀποδεκτὲς ὡς ἀγῶνας τοῦ ἥρωα μὲ τὸ λιοντάρι τῆς Νεμέας ἀνάγονται στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 7ου αἰ. καὶ διακρίνονται σὲ δύο τύπους: 1α) Ὁ Ἡρακλῆς στραγγαλίζει τὸ ζῶο ποὺ κινεῖται πρὸς τὰ δεξιὰ, ἀγκαλιάζοντας ἀπὸ πίσω τὸ λαιμὸ του μὲ τὰ δύο χέρια, ἐνῶ ὁ ἴδιος εἶναι γονατισμένος δίπλα του στὴ στάση τοῦ «ἐν γούνασιν δρόμου». Τὸν τύπο εἰκονογραφεῖ μιὰ σειρά μετοπῶν ποὺ στολίζουν ὄχανα

ἀσπίδων ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία καὶ τὸ Noicattaro. Ξεκινοῦν τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 7ου αἰ. καὶ ἐξελίσσονται μέχρι τὸ τέλος περίπου τοῦ 6ου¹⁷⁴. Ἡ ἐξέλιξη παρατηρεῖται κυρίως στὴ στάση τοῦ Ἡρακλῆ, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ἐγκαταλείπει τὸ σχῆμα τοῦ «ἐν γούνασιν δρόμου» καὶ καταλήγει νὰ παρουσιάζεται ὀρθίος σὲ διάσταση πρὸς τὰ δεξιά. 1β) Παραλλαγή τοῦ πρώτου τύπου εἶναι ἐκείνη στὴν ὁποία οἱ ἀντίπαλοι εἶναι ὀρθιοὶ καὶ συμπλεκόμενοι δημιουργοῦν τριγωνικὴ ἀετωματικὴ σύνθεση. Τὸ σχῆμα γνωρίζουμε ἀπὸ τὰ ὄχανα τῆς Ὀλυμπίας τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 6ου αἰ. ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἀγγειογραφία¹⁷⁵. Ἡ παραλλαγή αὕτη βρῖσκεται, ὡς πρὸς τὴ διάταξη τῶν μορφῶν στὸ χῶρο, πολὺ κοντὰ στὸ δεύτερο τύπο μὲ τὸν ὁποῖο μᾶς εἶναι γνωστὸς εἰκονογραφικὰ ὁ πρῶτος ἠράκλειος ἄθλος, δηλαδὴ τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ λιονταριοῦ μὲ ξίφος, γιὰ τὸν ὁποῖο ὑπάρχει ἐκτὸς ἀπὸ τὴν εἰκονογραφικὴ καὶ φιλολογικὴ παράδοση¹⁷⁶. Ἀπὸ τὶς πρωιμότερες βεβαιωμένες παραστάσεις του (στροφή 7ου πρὸς 6ο αἰ.) εἶναι οἱ πήλινοι πίνακες ἀπὸ τὸ Σούνιο στὸ ΕΜ Ἀθηνῶν, δυστυχῶς πολὺ ἀποσπασματικοί, ὅπου ὅμως ἡ ὑπαρξὴ τόξου καὶ φαρέτρας ὑποσημαίνουν τὸν ἀγωνιζόμενο ἥρωα ὡς τὸν Ἡρακλῆ¹⁷⁷. Ἀλλὰ καὶ ἡ εἰκονογραφικὴ ἀπόδοση τοῦ πρώτου ἄθλου στὴν ἀττικὴ μελανόμορφη ἀγγειογραφία ἀκολουθεῖ ἀρκετὰ νωρὶς τὸ δεύτερο αὐτὸ τύπο¹⁷⁸, τὸν ὁποῖο ξαναβρίσκουμε στὰ ὄχανα τῆς Ὀλυμπίας, ἀπὸ τὸ β' τέταρτο μέχρι τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. καὶ σὲ χάλκινο ἔλασμα τοῦ πρώτου 6ου αἰ. ἀπὸ τὴν Περραχώρα¹⁷⁹. Οἱ ἀναλογίες τῶν πιὸ πάνω μνημείων μὲ τὴ μετόπη τοῦ λαιμοῦ τοῦ ναξιακοῦ πίθου εἶναι ἐντυπωσιακὲς τόσο περισσότερο, γιὰτι καὶ στὰ πρῶτα καὶ στὸ δεύτερο οἱ μορφὲς πρέπει νὰ ἀναπτυχθοῦν μέσα στὸν περιορισμένο χῶρο μιᾶς μετόπης. Ἰδιαίτερα πλησιάζουν τὴν παράστασή μας οἱ πίνακες ἀπὸ τὸ Σούνιο, ὅπου ὁ ἥρωας φορεῖ κοντὸ χειριδωτὸ χιτῶνα καὶ ὅπου διακρίνεται ἡ θήκη τοῦ ξίφους, στὴ μέση περίπου τοῦ στήθους, ὅπως καὶ στὰ κομμάτια τοῦ ναξιακοῦ πίθου. Ἀκόμα, ἡ τοποθέτηση τῶν χειρῶν εἶναι ὅμοια στὰ δύο μνημεῖα: τὸ ὀλισσμένο μὲ ξίφος δεξιὸ χεῖρ περνᾷ ἐμπρὸς ἀπὸ τὸν κορμό, στὸ ὕψος τῆς μέσης, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ λυγίζει στὸν ἀγκῶνα ἀρπάζοντας τὸ λιοντάρι ἀπὸ τὸ λαιμό. Ἡ ἐξαιρετικὰ ἀποσπασματικὴ κατάσταση τοῦ ἀνάγλυφου πίθου δὲ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ γνωρίζουμε ἂν ὁ «ἥρωας» εἶχε τόξο καὶ φαρέτρα οὔτε ἂν εἶχε γενειάδα, ὅπως συμβαίνει στὰ πήλινα ἀνάγλυφα τοῦ Σουνίου. Πολλὲς ἀναλογίες παρουσιάζει ὡς πρὸς τὴ στάση ὁ ναξιακὸς «ἥρωας» καὶ μὲ τὸν Ἡρακλῆ τῶν ὀχάνων τῆς Ὀλυμπίας (βλ. σημ. 179), ἰδιαίτερα μὲ τὴ μετόπη IVg καὶ μὲ τὸ κομμάτι 74, στὰ ὁποῖα ἡ κίνηση τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ εἶναι ἀκριβῶς ἐκείνη τοῦ ἀνάγλυφου πίθου. Ἡ μεγάλη διαφορὰ βρῖσκεται στὴν ἔλλειψη ἐνδυμασίας ἀλλὰ καὶ στὴ στήριξη τοῦ δεξιοῦ ποδιοῦ, τὸ ὁποῖο ἐνῶ στὰ ὄχανα πατᾶ ὀλόκληρο τὸ πέλμα, στὸν πίθο μόνις ἀγγίζει τὸ ἔδαφος μὲ τὴ μύτη τοῦ παπουτσιοῦ. Ἡ στάση τοῦ λιονταριοῦ τῶν ὀχάνων πλησιάζει σὲ γενικὲς γραμμὲς ἐκείνην τοῦ πίθου (βλ. ἀποκατάσταση σχέδ. 3β), νομίζω ὅμως ὅτι, σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε, θὰ πρέπει νὰ ἀποκαταστήσουμε τὸ ναξιακὸ λιοντάρι περισσότερο ἀνορθωμένο καὶ φυσικὰ μὲ τὴν οὐρὰ ἀνάμεσα στὰ σκέλη.

Ὅπωςδήποτε, οἱ ἀναλογίες τῆς μετόπης τοῦ λαιμοῦ τοῦ πίθου μας μὲ τὶς πιὸ πάνω, μεταγενέστερες βέβαια, παραστάσεις τοῦ ἠράκλειου ἄθλου καὶ ἰδιαίτερα μὲ τοὺς πήλινους πίνακες τοῦ Σουνίου, εἶναι τόσες, ὥστε εἶναι δυνατὸ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι τὸ **K14** παρουσιάζει τὸν παλαιὸν τύπο μονομαχίας ἀνθρώπου μὲ λιοντάρι, ποὺ ὅμως μπορεῖ ἤδη νὰ ἀναλάβει τὸν εἰκονιστικὸ συμβολισμό τοῦ Ἡρακλῆ καὶ τοῦ πρώτου ἄθλου του.

Προχωροῦμε στὴ λεπτομερῆ ἐξέταση καθεμιᾶς ἀπὸ τὶς δύο μορφὲς ποὺ εἰκονίζει ἡ μετόπη.

Ἀνδρική μορφή

Μὲ ἰδιαίτερα ἐπιμελημένη ἐγγάραξη ἀποδίδει ὁ ἀγγειοπλάστης τὶς λεπτομέρειες τῆς ἐνδυμασίας (πίν. 6β): ἂν καὶ τὸ τμήμα τοῦ ρούχου ποὺ σκεπάζει τὸν κορμὸ εἶναι διακοσμημένο

διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι ἐκεῖνο πού καλύπτει τοὺς γλουτοὺς, πιστεύω ὅτι πρόκειται γιὰ ἐνιαῖο κοντὸ χιτῶνα καὶ ὄχι γιὰ κάποιο εἶδος ἐπενδύτη ἢ θώρακα πού ἔχει φορεθεῖ πάνω ἀπὸ χιτωνίσκο¹⁸⁰. Ἡ ἐγγάρακτη γραμμὴ πού συνεχίζει πρὸς τὰ πάνω τὴν καμπύλη τοῦ μηροῦ, καταλήγοντας στὸ ὕψος τῶν νεφρῶν, δὲ νομίζω ὅτι δηλώνει τὸ πρὸς τὰ κάτω ἄκρο θώρακα. Ξεχωρίζει ἀπλὰ τὸ μηρὸ ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα βοηθώντας στὴν καλύτερη κατανόηση τῆς ἄρθρωσης τῶν μελῶν, ὅπως ἀκριβῶς γίνεται στὰ αἰλουροειδῆ τῶν ναξιακῶν ἀγγείων, ἢ ὁμοπλάτη τῶν ὁποίων περιγράφεται ὀλόκληρη ἢ καὶ ἀποδίδεται μὲ διαφορετικὸ χρῶμα ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα τοῦ ζώου¹⁸¹.

Τὸ πάνω μέρος τοῦ χιτῶνα τοῦ ἥρωα στολίζεται μὲ ἐγγάρακτο κλιμακωτὸ κόσμημα στὴ χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴ νησιωτικὴ καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὴ ναξιακὴ κεραμικὴ παραλλαγή του¹⁸². Οἱ γραμμὲς πού τὸ ἀποτελοῦν σπᾶνε σὲ μεγάλα τμήματα εὐθείας, πολὺ μεγαλύτερα πάντως ἀπὸ ὅ,τι τὰ ἀντίστοιχα ἀττικά παραδείγματα, καὶ συνήθως τὰ ὀριζόντια μέρη εἶναι μακρύτερα ἀπὸ τὰ κατακόρυφα. Τὸ κυριότερο ὅμως χαρακτηριστικὸ, σὲ σύγκριση μὲ τὴν ἀττικὴ μορφή τοῦ κοσμήματος, εἶναι ὅτι οἱ ἀποστάσεις ἀνάμεσα στὶς παράλληλες τεθλασμένες γραμμὲς εἶναι πολὺ μικρὲς συγκρινόμενες μὲ τὸ μῆκος κάθε τμήματος εὐθείας, ὥστε τὸ σύνολο νὰ παρουσιάζεται ἰδιαίτερα πυκνὸ καὶ νὰ δίνεται γενικὰ ἢ ἐντύπωση κυματισμοῦ τῆς διακοσμημένης ἐπιφάνειας. Γίνεται ἔτσι κατάλληλο γιὰ στολισμὸ ὄχι μόνον στενῶν ὀριζόντιων ταινιῶν, ἀλλὰ καὶ πλατύτερων ἐπιφανειῶν, ἀκόμα καὶ μετοπῶν. Πρόκειται γιὰ θέμα πού χρησιμοποιοῦν πάντοτε σχεδὸν οἱ νάξιοι καλλιτέχνες προκειμένου νὰ στολίσουν ἐνδύματα: τὸ βρίσκουμε στὸ χιτῶνα τῆς Ἐφροδίτης τοῦ ναξιακοῦ ὀμώνυμου ἀμφορέα καὶ στὸ πῆλινο ἀγαλμάτιο τῆς Σίφνου¹⁸³, ὄχι ὅμως καὶ στὸ χιτῶνα τῆς «Πενθεσίλειας» τοῦ **K20** (πίν. 11β), ὁ ὁποῖος στολίζεται μὲ δικτυωτό. Τὸ κάτω τμήμα τοῦ χιτῶνα σκεπάζει τοὺς γλουτοὺς καὶ καταλήγει σὲ παρυφὴ διακοσμημένη μὲ σειρὰ ἐμπιστων στιγμῶν ἀνάμεσα σὲ δύο ἐγγάρακτες γραμμὲς. Ἀκριβῶς ἀπὸ κάτω ὑπάρχουν ἐγγάρακτα τρίγωνα μὲ τὴν κορυφὴ πρὸς τὰ κάτω, πού πιστεύω ὅτι παριστάνουν ἓνα εἶδος κρόσσια (θυσσάνους). Πρβ. τὴν ἀπόληξη τοῦ χιτῶνα τοῦ Ἄρη στὸν ἀμφορέα τῆς Ἐφροδίτης¹⁸⁴, καθὼς καὶ τοὺς θυσσάνους στοὺς χιτῶνες τῶν ἡρώων τοῦ πίθου τῆς Μυκόνου.

Στιγμὲς ἀνάμεσα σὲ ἐγγάρακτες γραμμὲς πλαισιώνουν τὸν τελαμόνα τοῦ ξίφους, ὁ ὁποῖος διακρίνεται διαγώνια πάνω στὸ στήθος, ἀλλὰ καὶ πίσω ἀπὸ τὸ δεξιὸ βραχίονα. Ἡ θήκη τοῦ ξίφους στολίζεται μὲ δικτυωτὸ κόσμημα¹⁸⁵ καὶ μόνον στὸ στόμιο ἔχει ἐγκάρσια ταινία μὲ στιγμὲς. Ἡ διαμόρφωση αὐτὴ τοῦ στομίου, ὅπως καὶ ἡ μικρὴ τριγωνικὴ ἀπόληξη στὸ ἐπάνω μέρος, βρίσκουν τὰ ἀκριβῆ παράλληλά τους στὶς θήκες ξιφῶν πού εἰκονίζονται οἱ μετόπες 7, 8, 10, 16 τοῦ πίθου τῆς Μυκόνου καὶ νομίζω ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἰσχύει καὶ γι' αὐτὰ ἢ ἐρμηνεῖα πού ἔδωσε ἡ M. Ervin-Caskey¹⁸⁶ καὶ πού ἐπαληθεύεται ἀπὸ τὴν παράσταση τῆς θήκης τοῦ ξίφους τοῦ Περσέα στὸν πίθου τοῦ Λούβρου CA 795 (πίν. 28γ) καὶ στὸ ὄστρακο CA 937. Ἀπὸ τὸ ἴδιο ξίφος σώζεται μέρος τῆς λεπίδας καὶ εἰδικότερα τὸ τμήμα τῶν ὤμων, ὅπου σημειώνονται μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμέλεια τὰ καρφιά πού στερέωναν τὸ φυλακτήρα πάνω στὴ λεπίδα. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ χαρακτηριστικὸ, καθὼς καὶ ὁ κυρτὸς σχηματισμὸς φυλακτήρα καὶ ὤμων τοῦ ξίφους, μᾶς ὀδηγεῖ νὰ τὸ κατατάξουμε στὸν τύπο I τοῦ Snodgrass (Naue II)¹⁸⁷. Οἱ κάπως περίεργες ἀναλογίαι, ὁ τονισμὸς τοῦ πλάτους σὲ βάρος τοῦ μήκους, εἶναι συνηθισμένες στὶς παραστάσεις τῶν ξιφῶν τοῦ τύπου I κατὰ τὸν 7ο αἰ.¹⁸⁸ Νομίζω ὅτι ὁ «μύκης» τοῦ ξίφους θὰ πρέπει νὰ ἀποκατασταθεῖ κατὰ τὸ γνωστὸ, ἀπὸ τὸν πίθου τῆς Μυκόνου καὶ τὸν Περσέα τοῦ Λούβρου, σχῆμα μισοφέγγαρου.

Ἐπάνω στὸ δεξιὸ μηρὸ τοῦ ἄνδρα διακρίνεται ἐγγάρακτος ρόμβος διαιρούμενος ἀπὸ δύο χιαζόμενες κεραεῖς σὲ τέσσερις μικρότερους, μὲ στιγμὲς στὸ κέντρο τους. Τὸ κόσμημα (diamond pattern) ἔχει πολὺ μακριὰ ἱστορία. Ἐὰν δὲν ἀσχοληθοῦμε μὲ τοὺς μυκηναϊκοὺς προδρόμους του¹⁸⁹ οὔτε μὲ τὶς ἄπειρες παραλλαγές πού παρουσιάζει ὁ ρόμβος στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους καὶ περιοριστοῦμε ἀποκλειστικὰ στὸ συγκεκριμένο μοτίβο, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι

συναντιέται από τους γεωμετρικούς χρόνους όχι μόνο ως παραπληρωματικό κόσμημα, αλλά και ως άλυσίδα παρόμοιων ρόμβων που στολίζουν ολόκληρη ζώνη του άγγείου. Ή διάδοσή του είναι ευρύτατη στην άττική¹⁹⁰, την κορινθιακή¹⁹¹, την κρητική¹⁹² και την κυκλαδική¹⁹³ άγγειογραφία, ιδιαίτερα από τον 7ο αϊ. Στη ναξιακή κεραμική ανάλογο κόσμημα (τέσσερις μικρότεροι ρόμβοι που συναπαρτίζουν ένα μεγαλύτερο) και στην ίδια θέση βρίσκουμε στον Άρη του άμφορέα της Άφροδίτης.

Ό στολισμός των γυμνών μερών του άνδρικού ιδίως σώματος με διάφορα μικρά μοτίβα είναι πρακτική που συναντούμε στην έλληνική τέχνη από τους προϊστορικούς χρόνους, συνεχίζεται κατά τους γεωμετρικούς και επιδίδει τον 7ο αϊ., χωρίς αυτό να σημαίνει ότι εξαφανίζεται άργότερα: μπορούμε να την παρακολουθήσουμε μέχρι τους τελευταίους αρχαίους χρόνους¹⁹⁴. Ή σημασία τους έχει συζητηθεί από πολλούς και διάφορες έρμηνείες έχουν κατά καιρούς δοθεί. Θεωρήθηκε ότι πρόκειται για κάποια μορφή τατουάζ¹⁹⁵, ότι είναι ένα είδος φυλαχτού που κρέμεται στη θέση αυτή¹⁹⁶, ότι πρόκειται για τη διακόσμηση των «παραμηριδίων», και των αντίστοιχων τμημάτων του άμυντικού όπλισμού που προστάτευε τους βραχιόνες¹⁹⁷, ότι τέλος είναι άπλά παραπληρωματικά κοσμήματα που γεμίζουν κενές επιφάνειες. Τό πρόβλημα εξέτασε τελευταίος συστηματικά ό Β. Fellmann (βλ. σημ. 194) και διαπίστωσε ότι δέν είναι δυνατό να δοθεί έναία έρμηνεία για όλα τά είδη κοσμημάτων ούτε για όλα τά πρόσωπα πάνω στα όποια συναντιώνται. Άλλο είναι τό νόημά τους όταν στολίζουν τους μηρούς και τους βραχιόνες πολεμιστών και άλλο όταν στολίζουν τά αντίστοιχα μέλη θεών, δαιμόνων ή ήρώων. Όπωσδήποτε δέ θά πρέπει να θεωρηθούν παραπληρωματικά κοσμήματα¹⁹⁸. Για τό ρόμβο ειδικότερα παρατήρησε ότι χρησιμοποιείται κατά κανόνα για να στολίσει όπλίτες. Τό γεγονός ότι παράλληλα χρησιμοποιείται ως «έπίσημα» άσπίδων άλλα και ως κόσμημα «παραμηριδίων» ή προστατευτικών βραχιόνων, τόν όδήγησε στο συμπέρασμα ότι στη συνείδηση του πολεμιστή ήταν άρκετή για τήν προστασία του συγκεκριμένου μέλους ή σχεδίαση έπάνω του του κοσμήματος που στόλιζε τό αντίστοιχο τμήμα άμυντικού όπλισμού¹⁹⁹. Τούτο ίσχυε ιδιαίτερα για τά παραμηρίδια, τά όποια ένώ προστάτευαν μέρη του σώματος που μένουν άκάλυπτα από τό θώρακα ή τήν άσπίδα, όμως γίνονταν πολύ ένοχλητικά, ιδίως όταν ό όπλίτης έπρεπε να τρέξει. Ή άντικατάστασή τους λοιπόν από τό «ιδεόγραμμά» τους φαίνεται ιδιαίτερα πρακτική, άφου όλη ή προστατευτική τους δύναμη έχει περάσει στο μοτίβο που τά διακοσμούσε.

Έδω θά πρέπει να σημειωθεί ή παρουσία μικρών κοσμημάτων από στιγμές (ρόμβος, δύο παράλληλες γραμμές) στους μηρούς ή τόν ώμο του κατά τά άλλα τελείως γυμνού Ήρακλή, σε μελανόμορφες παραστάσεις του άώνα με τό λιοντάρι της Νεμέας, με τόν Άνταίο ή τόν Άχελωό, από τό δεύτερο μισό του βου αϊ.²⁰⁰ Θεωρώ λογικό τό συμπέρασμα ότι κι αν ακόμα τά μοτίβα αυτά δέ διατηρούν πιά τό αρχικό τους νόημα, όμως ξεκινούν από παραστάσεις όπως αυτή του ναξιακού ανάγλυφου πίθου, όπου ό κατ' έξοχήν «ήρωας» άναζητᾶ στον άώνα του με τό θηρίο τήν προστασία που εξασφάλιζαν στους κοινούς πολεμιστές παρόμοια κοσμήματα.

Πολύ χαρακτηριστικά είναι τά υποδήματα που φορεί ό άνδρας του πίθου μας. Πρόκειται για ένα είδος μπότες, άφου δέ σταματούν στους άστραγάλους, όπως συμβαίνει με τά άπλά παπούτσια²⁰¹, άνοικτες στο εμπρός μέρος, έπάνω από τό μετατόρσιο, που δένονται με χιαζόμενους ιμάντες. Ή άκρη τους στρέφει προς τά πάνω, σχηματίζοντας μία στρογγυλή άπόληξη που θυμίζει τήν ανάλογη διαμόρφωση των νεοελληνικών τσαρουχιών. Δέν έχουμε στοιχεία να καθορίσουμε τό ύψος τους, άπ' ό,τι όμως μάς πληροφορούν τά μνημεία, τό είδος αυτό των υποδημάτων πρέπει να έφθανε περίπου μέχρι τή μέση της κνήμης, σπανιότερα και μέχρι τό γόνατο. Τά στοιχεία που σώζει ή παράστασή μας είναι νομίζω άρκετά για να κατατάξουμε τά παπούτσια του Ήρακλή του ναξιακού πίθου στην κατηγορία των αρχαίων «ένδρομίδων»²⁰², είδος μπότας που παρουσιάζεται στην εικονογραφία από τόν 7ο αϊ. κέ. και συναντιέται σε

πρόσωπα από τα όποια απαιτείται συχνή και γρήγορη κίνηση: τὸν Περσέα²⁰³, τὸν Ἑρμῆ²⁰⁴, τὸν Ἡρακλῆ²⁰⁵, τὶς Γοργόνες²⁰⁶. Εἶναι τὰ χαρακτηριστικά παπούτσια τῆς κυνηγέτιδας Ἄρτεμης, ἀλλὰ ἀρκετὲς φορές τὰ φοροῦν Ἄμαζόνες. Ἡ περίεργη ἀπόληξη τῶν παπουτσιῶν τοῦ Ἡρακλῆ θυμίζει τὰ «χεττιτικά ὑποδήματα», ἀν καὶ δὲν ἔχουν ἀκριβῶς τὴ μυτερή πρὸς τὰ πάνω προεξοχή τῶν τελευταίων²⁰⁷. Ὁ τύπος τῶν «χεττιτικῶν ὑποδημάτων» ἦταν ιδιαίτερα ἀγαπητὸς στὶς «ἰωνικὲς» περιοχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου²⁰⁸ καὶ δὲ λείπει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ Νάξο, ἀπ' ὅπου ἔχουμε ΜΓ Π ὁμοίωμα ζεύγους παπουτσιῶν μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ πρὸς τὰ πάνω στροφή τῆς μύτης (ΜΝ 493, ἀπὸ τάφο τῆς περιοχῆς Γυμνασίου)²⁰⁹.

Λιοντάρι

Δυστυχῶς σώζεται πολὺ ἀποσπασματικά, ἀρκετὰ ὅμως ὥστε νὰ μποροῦμε νὰ ἀναγνωρίσουμε τὰ χαρακτηριστικά πού μᾶς βοηθοῦν νὰ τὸ κατατάξουμε στὸ νεοχεττιτικὸ τύπο (πίν. 7β, 8).

Τὸ γενικὸ σχῆμα τοῦ προσώπου εἶναι περίπου τετράγωνο. Τὸ αὐτί του, πού μόλις διακρίνεται, πρέπει νὰ ἦταν καρδιόσχημο καὶ ὀπωσδήποτε ἐξέχει ὄρθιο πάνω ἀπὸ τὴ χαιτή, ὥστε εἶναι βέβαιο ὅτι δὲν ἀνήκει στὸν πρῶτο καί, ἀπὸ ὅσο μποροῦμε νὰ διακρίνουμε, οὔτε στὸ δεύτερο τύπο τῶν ΠΑ λιονταριῶν σύμφωνα μὲ τὴν κατάταξη πού κάνει ὁ Kübler²¹⁰. Ὁ,τι σώζεται ἀπὸ τὸ μάτι του μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι εἶναι ἀμυγδαλόσχημο καὶ τοποθετημένο ψηλά, στὸ ἔξαρμα τοῦ μετώπου πού σχηματίζεται ἀνάμεσα στὸ ρύγχος καὶ στὰ αὐτιά. Ἡ ὕπαρξη ἢ ὄχι φρυδιοῦ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ διαπιστωθεῖ²¹¹, ὀπωσδήποτε δὲν εἶναι ἀναγκαστικὴ γιὰ τὰ ναξιακὰ λιοντάρια²¹². Ἰκανοποιητικὴ εἶναι ἡ διατήρηση τοῦ στόματος, τῶν χειλιῶν καὶ μέρους τῶν δοντιῶν. Τὸ στόμα δὲν εἶναι τελείως ἀνοικτό, ὅπως στὴν πῆλινη προτομὴ λιονταριοῦ ἀπὸ τὸ Καμινάκι Νάξου²¹³ ἢ στὸ λιοντάρι τοῦ ὄστράκου BCH 85 (1961), 851, εἰκ. 4. Δείχνει μόνο τὰ δόντια του, ἔχοντας κλειστὰ τὰ σαγόνια, ὅπως τὸ θηρίο τοῦ ἀμφορέα τοῦ θεάτρου (Délou XVII, πίν. XIII, Bb1). Τὰ χεῖλη ἀποδίδονται μὲ διπλὴ ἐγκάρια γραμμὴ πού περιγράφει τὸ στόμα σὲ ὄλο του τὸ μῆκος καὶ στολίζεται μὲ στιγμές. Ἐχουμε ἐδῶ σχηματισμὸ ἐντελῶς ἀνάλογο μὲ τὸ κεφάλι ἀπὸ τὸ Καμινάκι, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ ναξιακὰ λιοντάρια τῆς ὁμάδας Délou XVII, C καὶ μὲ μερικὰ ΠΑ λιοντάρια²¹⁴, ὅπου ἡ διπλὴ γραμμὴ χρησιμεύει γιὰ νὰ ξεχωρίσει τὸ ρύγχος ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο πρόσωπο φθάνοντας ἀπὸ τὴ μύτη μέχρι τὴ μέση τοῦ σαγονιοῦ²¹⁵. Πολὺ χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ γωνιώδης σχηματισμὸς τῆς κάτω γνάθου πού, καθὼς συνδέεται πρὸς τὸ λαιμὸ τοῦ ζώου, σχηματίζει ἕνα βαθὺ κόλπο. Τὴ διαμόρφωση αὐτὴ βρίσκουμε ἀρχικὰ στὸ λιοντάρι τοῦ ἀμφορέα τοῦ Θεάτρου, κατόπιν στὸ λιοντάρι τοῦ ναξιακοῦ ὄστράκου (βλ. παραπάνω) καὶ σὲ λιοντάρι τῆς ὁμάδας Leyden (ἀμφορέας Παρισιοῦ, ὄχι τόσο ἐντονη), τέλος στὰ ἀγγεῖα τῆς ὁμάδας Délou XVII, C (1, 3, 9). Ἀντίθετα, δὲ χαρακτηρίζει τὰ ΠΑ, ΠΚ ἢ κρητικὰ²¹⁶ λιοντάρια.

Περίεργος εἶναι ὁ σχηματισμὸς τῆς χαιτῆς τοῦ ζώου καὶ πάντως διαφορετικὸς ἀπ' ὅ,τι μᾶς γνωρίζει ἡ σύγχρονη ναξιακὴ ἀγγειογραφία: πρόκειται γιὰ μακριοὺς παράλληλους βοστρύχους, πού θυμίζουν πολὺ περισσότερο χαιτὴ ἀλόγου παρὰ χαιτὴ λιονταριοῦ²¹⁷. Ἡ χαιτὴ τῶν ναξιακῶν λιονταριῶν ἀπὸ τὸ δεύτερο τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. κέ. εἶναι μία ἀδιαφοροποίητη μάζα πού συνεχίζει τὸ χρωματισμὸ τοῦ σώματος καὶ δὲ διακρίνεται ἀπὸ τὸ λαιμὸ. Οὐσιαστικὰ δὲν ὑπάρχει²¹⁸. Οἱ πλούσιοι βόστρυχοι τοῦ ἀνάγλυφου λιονταριοῦ ὅμως, παρὰ τὸ μεγαλόπρεπο κυματισμὸ τους, δὲν ὑπερβαίνουν τὸ ἐξωτερικὸ περίγραμμα τοῦ τραχήλου, εἶναι ἐγγεγραμμένοι μέσα στὸ γενικὸ σχῆμα τοῦ κεφαλιοῦ²¹⁹. Τὸ πλησιέστερο παράλληλό τους βρίσκουν στὴ διαμόρφωση τῆς χαιτῆς τῶν λιονταριῶν CVA, Berlin 1, πίν. 35 (δίνος A43) πού ὁ Kübler κατατάσσει στὴν γ' ὁμάδα τῶν ΠΑ λιονταριῶν, καθὼς καὶ στὸ λιοντάρι τῆς ὑδρίας 1344 τῆς Μυκόνου²²⁰. Παρὰ τὴ μεγάλη χρονικὴ ἀπόσταση ἀπαραγνώριστη ὁμοιότητα παρουσιάζει ἡ χαιτὴ τοῦ λιονταριοῦ τοῦ K14 μὲ τὴ χαιτὴ τῶν μαρμάρινων λιονταριῶν τῆς Δήλου. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις πρόκειται γιὰ μακριοὺς παράλληλους βοστρύχους πού,

παρά τὸν κυματισμό τους, δὲν ταράσσουν τὴν ἡρεμία τοῦ ἐξωτερικοῦ περιγράμματος τῆς μορφῆς²²¹.

Ἄπὸ τὸ σῶμα τοῦ ζώου ἐλάχιστα πράγματα σώζονται: οἱ μηροὶ τῶν τριῶν ποδιῶν, ἡ ἄκρη τῆς οὐρᾶς καὶ τὰ πέλματα τῶν πίσω ποδιῶν. Μᾶς ἐπιτρέπουν ὅμως νὰ διαπιστώσουμε ὅτι εἶχε τὰ λεπτὰ καὶ ψηλὰ ἄκρα ποῦ χαρακτηρίζουν τὰ ΠΑ λιοντάρια τῆς γ' ομάδας τοῦ Kübler²²² καὶ ποῦ μαντεύουμε (γιατὶ σώζονται ἀποσπασματικά) στὰ ζῶα τοῦ ἀμφορέα Délos XVII, Bb1 καὶ τοῦ ναξιακοῦ ὄστράκου BCH 85 (1961), 851, εἰκ. 4. Τὰ ὑπόλοιπα λιοντάρια ἀπὸ τὸ δεῦτερο τέταρτο καὶ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ., ποῦ ἔχουν κατὰ καιροὺς θεωρηθεῖ ναξιακά (;), εἶναι ξαπλωμένα²²³, κάθονται²²⁴ στὰ πίσω πόδια ἢ παρουσιάζονται σὲ προτομή²²⁵, ὥστε νὰ μὴ μπορούμε νὰ κρίνουμε γιὰ τὸ ὕψος τῶν ποδιῶν τους. Ἐνα ἐγγράκτο V στὰ γόνατα ξεχωρίζει τις κνήμες ἀπὸ τοὺς μηρούς (πρβ. τὴν ἀντίστοιχη διαμόρφωση στὸ δῖνο A43, CVA, Berlin 1, πίν. 35.1. Ἡ ἀπόδοση ὅμως τοῦ πέλματος διαφέρει ἐντελῶς ἀπὸ ἐκείνη τῆς γ' ομάδας τῶν ΠΑ λιονταριῶν καὶ βρίσκεται ἐντελῶς μέσα στὴ ναξιακὴ παράδοση. Δὲν ὑπάρχουν ἐδῶ οἱ παράλληλες κυματιστὲς γραμμές, χαρακτηριστικὲς τῶν πελμάτων τῶν ἀττικῶν αἰλουροειδῶν τῆς γ' ομάδας ἢ ἡ παραπλήσια διαμόρφωση τῶν ποδιῶν τῶν «μηλιακῶν» λιονταριῶν τῆς ὄριμης φάσης (ομάδα τῶν σειρήνων)²²⁶, ἀντίθετα, ἡ ἀπόδοσή τους πλησιάζει ἐκείνη τῶν ζῶων τῆς β' ἀττικῆς ομάδας («Ballentatze»)²²⁷. Τὸ πέλμα μοιάζει χονδρικὰ μὲ σφαῖρα, μέσα στὴν ὁποία ἀποδίδονται ἐγγράκτα δύο μεγάλα τριγωνικὰ νύχια. Πανομοιότυπος εἶναι ὁ σχηματισμὸς τῶν πελμάτων στὰ ἀγγεῖα Délos XVII, C1 καὶ C9, καθὼς καὶ σὲ ναξιακὰ ἀδημοσίευτα ὄστρακα ἀπὸ τὰ Ἐπλώματα καὶ τὴ Γρόττα ποῦ σώζουν ἄκρα αἰλουροειδῶν. Μιὰ προγενέστερη φάση μέσα στὴν ἴδια κατεύθυνση ἀντιπροσωπεύουν, νομίζω, τὰ πόδια τῶν λιονταριῶν στὸν ἀμφορέα τοῦ Θεάτρου (Délos XVII, Bb1) καὶ στοὺς ἀμφορεῖς Délos XVII, Ba8 καὶ Ba10 (σφίγγα καὶ λιοντάρι ἀντίστοιχα).

Ἡ οὐρὰ φέρεται πρὸς τὰ κάτω, ἀνάμεσα στὰ δύο πίσω σκέλη, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰ περισσότερα βαδίζοντα ΠΑ ἀλλὰ καὶ ναξιακὰ λιοντάρια²²⁸. Μὲ κανένα τρόπο ἡ θέση της δὲν ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴν ὀρθία στάση τοῦ ζώου μας, ἀφοῦ δὲ λείπουν τὰ παραδείγματα ναξιακῶν ἐραλδικῶν λιονταριῶν μὲ τὴν οὐρὰ πρὸς τὰ πάνω²²⁹. Ἡ ἄκρη της εἶναι παχύτερη, κατὰ τὸ πρότυπο τῶν κορινθιακῶν λιονταριῶν²³⁰.

Ἡ πιὸ πάνω ἀνάλυση τῆς ἀπόδοσης τῶν ἀνατομικῶν λεπτομερειῶν τοῦ λιονταριοῦ μας δείχνει τὴν καταγωγή του ἀπὸ τὸ νεοχεττιτικὸ τύπο, βοηθεῖ νὰ τὸ τοποθετήσουμε μέσα στὴν ἐξέλιξη τῆς ναξιακῆς κεραμικῆς (βλ. «Τεχνοτροπία», στὴ συνέχεια) καὶ κάνει φανερὴ τὴ σχέση του μὲ τὰ ΠΑ λιοντάρια τῆς γ' ομάδας τοῦ Kübler, σχέση ποῦ διαπιστώνεται γιὰ τὸ λιοντάρι τοῦ ὄστράκου BCH 85 (1961), 851, εἰκ. 4 καὶ γιὰ τὰ λιοντάρια τῶν ἀγγείων τῆς ομάδας Délos XVII, C. Ἡ σύγκριση τῶν τελευταίων μὲ ὅσες παραστάσεις λιονταριῶν βρέθηκαν πάνω στὸ νησὶ γίνεται ἀβίαστα, εἶναι σχεδὸν ἀναγκαστικὴ, πράγμα ποῦ ἀποτελεῖ ἕναν πρόσθετο λόγο γιὰ τὴ σύνδεση τῆς ομάδας C μὲ τὴν καλλιτεχνικὴ παραγωγή τῆς Νάξου. Ἀρχαιομετρικὲς ἐρευνες, τὰ ἀποτελέσματα τῶν ὁποίων ἀνακοίνωσαν οἱ R. Jones καὶ N. Μποζάνα-Κούρου στὸ σεμινάριο τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς στὴν Ἀθήνα, στίς 22-1-83, κάνουν τὴν πιὸ πάνω σύνδεση ἀκόμα πιὸ πιθανή²³¹.

Τὴν παράλληλη ἀνάπτυξη καὶ ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα στὸν ἀττικὸ καὶ νησιώτικο τύπο λιονταριοῦ ἔδειξε ὁ Kübler²³²: ἡ σχέση εἶναι ἰδιαίτερα φανερὴ προκειμένου γιὰ τὰ ναξιακὰ λιοντάρια, ἄλλωστε τὰ παραδείγματα ποῦ χρησιμοποιοῖ προέρχονται ἀποκλειστικὰ σχεδὸν ἀπὸ τὸ ναξιακὸ ἐργαστήριο. Ἡ θυσσανωτὴ χαιτή, ποῦ ἐμφανίζεται παράλληλα στὰ «μηλιακά» καὶ τὰ κορινθιακὰ ἀγγεῖα γύρω στὸ 660²³³, ἀφήνει ἀνεπηρέαστα τὸ ἀττικὸ καὶ τὸ ναξιακὸ ἐργαστήριο, ποῦ παραμένουν στὸν παλαιὸ συμβατικὸ τρόπο ἀπόδοσης τῆς χαιτῆς ἀρκετὰ μετὰ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα. Πειράματα ὅπως αὐτὸ τοῦ K14 ἢ τοῦ δίνου A43 (CVA, Berlin 1, πίν. 35.1) δὲν εἶχαν ἄμεση συνέχεια.

K15 (πίν. 9α). Τίποτε σχεδὸν δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ λεχθεῖ γιὰ τὸ ὄστρακο, παρὰ μόνο ὅτι

τὸ εἰκονιζόμενο πίσω πόδι αἰλουροειδοῦς (λιονταριοῦ;) δείχνει ὅτι τὸ ζῶο εἶχε περίπου ὅμοιες διαστάσεις μὲ τὸ λιοντάρι τοῦ **K14**. Τοῦτο, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ὅτι τὸ **K15** προέρχεται ἀπὸ τὸ λαϊμὸ ἀνάγλυφου πίθου, ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι μνημειώδεις παραστάσεις, ὅπως αὐτὴ τοῦ **K14**, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν μεμονωμένα παραδείγματα στὴ ναξιακὴ ἀνάγλυφη κεραμεικῆ.

K16 (πίν. 9β, σχέδ. 6α). Οἱ μικρὲς διαστάσεις τοῦ αἰλουροειδοῦς (ὕψος ποδιῶν 0.06 μ.) δείχνουν ὅτι πρέπει νὰ διακοσμοῦσε ζώνη τῆς κοιλιᾶς ἀνάγλυφου πίθου²³⁴, ὁπότε ἡ πιὸ πιθανὴ στάση του εἶναι νὰ βαδίζει πρὸς τὰ ἀριστερά, εἴτε σὲ ζωφόρο λιονταριῶν εἴτε σὲ ἐναλλαγὴ μὲ ἄλλα μυθικὰ ὄντα (πρβ. **K28**). Ἡ ὀρθία στάση πρέπει μᾶλλον νὰ ἀποκλεισθεῖ, ὄχι μόνο γιατί εἶναι ἀνοίκεια σὲ ζωφόρο κοιλιᾶς, ἀλλὰ καὶ γιατί τὸ συνηθισμένο ὕψος τῶν ζωφόρων στοὺς ναξιακοὺς ἀνάγλυφους πίθους (± 0.15 μ.) δὲ θὰ ἦταν ἀρκετὸ προκειμένου γιὰ ζῶο μὲ τὶς ἀναλογίες τοῦ **K16**. Τὸ ζῶο τοῦ ὀστράκου μας ἔχει τὰ ψηλὰ καὶ λεπτὰ σκέλη τῶν ΠΑ λιονταριῶν, ἐνῶ ἡ ἀπόδοση τῶν ἄκρων ποδιῶν δὲ βρίσκεται ἐντελῶς μέσα στὴ ναξιακὴ παράδοση (βλ. **K14**): ἔχει διατηρηθεῖ ἡ γενικὴ σφαιρικὴ διαμόρφωση, δὲν ὑπάρχουν ὅμως τὰ δύο μεγάλα τριγωνικὰ νύχια, ὅπως στὸ **K14**, ἴσως γιατί δὲν τὸ ἐπέτρεπε ἡ διαφορτικὴ τεχνικὴ κατασκευῆς (μήτρα). Πλησιάζει περισσότερο ἀττικὰ παραδείγματα τῆς β' ὀμάδας τοῦ Kübler. Ἡ οὐρὰ φέρεται πρὸς τὰ κάτω, ἀνάμεσα στὰ δύο πίσω σκέλη καὶ καταλήγει σὲ λογχοειδῆ παχύτερη ἀπόληξη (πρβ. **K14**, ὅπου καὶ σχετικὴ συζήτηση). Ἡ ὁμοιότητα μὲ τὸ ΠΑ λιοντάρι Ker. VI₂, πίν. 82 (Εὐρ. 151, ἀρ. Κατ. 102) εἶναι ἐκπληκτικὴ ὡς πρὸς τὶς ἀναλογίες καὶ τὴν στάση. Ἐπιβεβαιώνεται ἔτσι καὶ στὴν περίπτωση τοῦ **K16** ἡ ἀπαραγνώριστη σχέσις ἀνάμεσα στὰ ναξιακὰ καὶ τὰ ΠΑ λιοντάρια, εἰδικότερα πρὸς ἐκεῖνα ποὺ ὁ Kübler κατατάσσει στὴν γ' ὀμάδα²³⁵.

Εἰκονιστικὰ θέματα μὲ συνωρίδες²³⁶

Πολυάριθμες εἶναι οἱ παραστάσεις συνωρίδων στοὺς ναξιακοὺς ἀνάγλυφους πίθους²³⁷. Σὲ μερικὲς μάλιστα (**K18** πίν. 9δ, **K19** πίν. 10, σχέδ. 7γ, **K20** πίν. 11, 12α), ἡ διατήρηση εἶναι τέτοια ποὺ ἐπιτρέπει νὰ διακρίνουμε καθαρὰ τὰ μέρη τοῦ ἄρματος καὶ τὴ σαγὴ τῶν ἀλόγων.

Σὲ ὄσες περιπτώσεις σώζεται ὁ δίφρος τοῦ ἄρματος²³⁸, φαίνεται καθαρὰ ὅτι πρόκειται γιὰ ἰδιαίτερα ἐλαφριά κατασκευὴ, πράγμα ποὺ ἀποτελοῦσε μόνιμη ἐπιδίωξη τοῦ «ἄρματοπηγοῦ» (Ἰλ. Δ 485), ὥστε νὰ μὴν κουράζονται τὰ ἄλογα. Τὰ ἐπίθετα ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Ὅμηρος γιὰ τὸ δίφρο (*εὐξέστος, εὐξοος, κολλητός*)²³⁹ προσιδιάζουν σὲ ξυλουργικὴ ἐργασία καὶ ξύλινα πρέπει νὰ ἦταν τὰ κυριότερα μέρη τῶν ἄρμάτων. Στὸν Ὅμηρο ἀρκετὰ συχνὰ ἀναφέρονται κοσμήματα ἀπὸ πολύτιμα μέταλλα ποὺ στόλιζαν τὰ ἄρματα θεῶν καὶ ἡρώων (τῆς Ἥρας μάλιστα ἦταν σχεδὸν ὀλόκληρο κατασκευασμένο ἀπὸ χαλκὸ, ἀσήμι καὶ χρυσό, Ἰλ. Ε 723-30), χωρὶς αὐτὸ νὰ ἔχει ἐπίπτωση στὸ βᾶρος κι ἐπομένως στὴν ταχύτητά τους. Ἰσως πρόκειται γιὰ κοσμήματα κατασκευασμένα ἀπὸ λεπτὸ φύλλο μετάλλου²⁴⁰. Πάντως, τίποτε παρόμοιο δὲ διακρίνεται στὰ ναξιακὰ ἀνάγλυφα ἄρματα. Σὲ μία περίπτωση (**K21** πίν. 12β τὸ στηθαῖο τοῦ δίφρου, *ἐπιδιφριάς, περίφραγμα*, Πολ. Ι, 142, Ἰλ. Κ 475)²⁴¹, εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ πλέγμα, εἰκονογραφώντας ἔτσι τὸ ὀμηρικὸ *δίφρος εὐπλεκῆς ἢ εὐπλεκτος*²⁴². Στὶς ὑπόλοιπες περιπτώσεις ἔχουν ἀπλῶς περιοριστεῖ οἱ διαστάσεις τοῦ ξύλινου στηθαίου στὸ ἀπολύτως ἀναγκαῖο καὶ πούθεν τὸ ὕψος του δὲν ξεπερνᾷ τὸ γόνατο τοῦ ἡνιόχου. Τὸ ἐπάνω τμημὰ του καταλήγει σὲ ἓνα εἶδος χειρολαβῆς, τὴν *ἄντυγα*²⁴³, ἰδιαίτερα ὕψωμένη ἐμπρὸς καὶ στὰ δύο πλάγια, ὥστε νὰ προσφέρει ἀσφαλὲς κράτημα τὴν ὥρα ποὺ τὸ ἄρμα τρέχει ἢ στὸ ἀνέβασμα καὶ τὸ κατέβασμα. Στὸ **K18** ἡ ἐπιδιφριάς ἔχει περιοριστεῖ σ' ἓνα μικρὸ τρίγωνο πάνω ἀπὸ τὸν τροχό, ἐνῶ ἡ ἄντυγα μόνη προστατεῖ κᾶπως τὸν ἡνιόχο ἀπὸ πτώση (πρβ. τὴν ἀντίστοιχη διαμόρφωση στὸ ἄρμα τοῦ θηραϊκοῦ ἀνάγλυφου πίθου, AM 73 (1958), πίν. 102, 1). Ὁ ἄξονας²⁴⁴, πάνω στὸν ὁποῖο στηρίζεται τὸ σῶμα τοῦ ἄρματος, δὲ φαίνεται στὶς ναξιακὲς ἀνάγλυφες παραστάσεις, πράγμα τελείως φυσικὸ ἀφοῦ τὸν κρύβουν οἱ ρόδες.

Σε όλες τις περιπτώσεις τῶν ναξιακῶν ἀνάγλυφων ἀρμάτων ἔχουμε ἐπομένως ἀπεικόνιση τοῦ ἑλαφροῦ ἀγωνιστικοῦ ἄρματος ποῦ ὁ Greenhalgh²⁴⁵ κατατάσσει στὴν ὁμάδα του G3 (τύπος ἄρματος τῆς κυρίως Ἑλλάδας). Ἀπὸ τοὺς δύο τροχοὺς ποῦ στερεώνονται στὶς ἄκρες τοῦ ἄξονα εἰκονίζεται τώρα πιά μόνο ὁ ἕνας²⁴⁶ καὶ εἶναι, σὲ ὅσες περιπτώσεις σώζεται, τετράκτινος²⁴⁷. Τὰ μέρη ποῦ τὸν ἀποτελοῦν διακρίνονται ἰδιαίτερα καλὰ στὰ ὄστρακα **K19** καὶ **K21**: Ἔτσι ἡ *πλήμνη* ἀποδίδεται σὰν μικρὸ σφαιρίδιο καὶ ἡ *ἴτυς* ξεχωρίζει μὲ βαθὺ αὐλάκι ἀπὸ τὶς ἀκτίνες. Μόνο τὸ μεταλλικὸ στεφάνι ποῦ περιέβαλλε ἐξωτερικὰ τὴν ἴτυν, τὸ *ἐπίσωτρον*, δὲ διακρίνεται²⁴⁸. Οἱ τροχοὶ ἔπρεπε νὰ ἔχουν ἀρκετὰ μεγάλη διάμετρο, ὥστε νὰ μποροῦν τὰ ἄρματα νὰ ὑπερπηδοῦν τὶς ἀνωμαλίες τοῦ ἐδάφους καὶ νὰ περνοῦν ἐπάνω ἀπὸ τοὺς νεκροὺς ἢ τοὺς πληγωμένους ποῦ κείτονταν στὸ πεδίο τῆς μάχης (βλ. **K17** πίν. 9γ). Παράλληλα ὁμως τὸ ἄρμα ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀρκετὰ χαμηλό, ὥστε νὰ μπορεῖ εὐκόλα νὰ ἀνεβαίνει καὶ νὰ κατεβαίνει ὁ ὄπλισμένος παραιβάτης (βλ. **K22** πίν. 12γ). Ὁ Wiesner προτείνει διάμετρο γύρω στὸ 1 μ. Ἰδιαίτερα καλὰ σημειώνεται στὰ περισσότερα ὄστρακα τὸ τιμόνι (*ρυμὸς*) τοῦ ἄρματος²⁴⁹. Στὴ μοναδικὴ περίπτωση ποῦ σώζεται ἡ πρὸς τὰ πάνω στρεφόμενη ἄκρη του (*πρῶτος ρυμὸς, πρώτη πέζα*, Ἰλ. Ζ 40, Ω 272), ὁ τεχνίτης δὲν κατάφερε νὰ τὴν τοποθετήσει ἀκριβῶς στὴ συνέχεια τοῦ κάτω τμήματος τοῦ τιμονιοῦ καὶ μοιάζει σὰν νὰ πρόκειται γιὰ ξεχωριστὸ κομμάτι (**K19**). Τὸ *ζυγόδεσμον*²⁵⁰ ἀποδίδεται μὲ γλυφὴ ὁμοίας ὕψους καὶ ἴσου πάχους μὲ τὸ τιμόνι. Μόνο σὲ μία περίπτωση (**K22**) φαίνεται ὅτι εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ διαφορετικὸ ὑλικό, ἀπὸ σχοινὶ πιθανότατα, ἀφοῦ μὲ μικρὲς ἐγγαράξεις δηλώνεται ὅτι πρόκειται γιὰ πλεγμένο ἀντικείμενο (πρβ. ὁμοία διαμόρφωση στὸν ἀνάγλυφο θηραϊκὸ πίθο). Ὁ κόμπος ποῦ τὸ στερεώνει στὴν ἄντυγα φαίνεται ἐλάχιστα στὸ **K18**, ἐνῶ στὸ **K19** διακρίνεται τὸ δέσιμό του πάνω στὸν *πρῶτο ρυμὸ*²⁵¹. Ὁ *ζυγὸς*²⁵² δὲ διακρίνεται σὲ κανένα ἀπὸ τὰ δύο ὄστρακα ποῦ σώζουν τὸ μέρος τοῦ ἄρματος στὸ ὁποῖο θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει (**K19, K20**), πράγμα πολὺ φυσικὸ ἂν ἀναλογιστεῖ κανένας τὶς προοπτικὲς δυσκολίες ποῦ συνεπάγεται ἡ ἀπεικόνισή του. Ἄλλωστε, καὶ πολὺ ἀργότερα, ὅταν οἱ γνώσεις τῆς προοπτικῆς πλησίαζαν πολὺ τὶς σημερινές, ὁ *ζυγὸς* φαινόταν καθαρὰ μόνο στὶς «κατ' ἐνώπιον» παραστάσεις ἀρμάτων.

Ἡ σαγὴ τῶν ἀλόγων ἀποδίδεται μὲ ἀρκετὲς λεπτομέρειες στὰ πιὸ πάνω δύο κομμάτια. Ἔτσι, στὸ **K19** ἔχουμε τὰ *λέπαδνα*²⁵³ (τὶς ζῶνες ποῦ συγκρατοῦν τὸ ἄλογο στὸ ζυγὸ) γιὰ τὴν κοιλιά καὶ τὸ λαιμὸ τῶν ζῶων, ἐνῶ στὸ **K20** διατηροῦνται μόνο ἐκεῖνα τῆς κοιλιάς. Τὰ ἡνία σώζονται πολὺ καλὰ στὸ **K19** καὶ λιγότερο στὰ **K20** καὶ **K22**. Τὰ ὑπόλοιπα τμήματα (*χαλινὸς, ἄμπυξ, παρήμιον*)²⁵⁴, μὲ τὰ ὁποῖα στερεώνονται τὰ ἡνία στὸ κεφάλι, διακρίνονται ἐλάχιστα στὸ **K19**, τὸ μοναδικὸ κομμάτι ποῦ σώζει τὰ κεφάλια τῶν ἀλόγων. Ἡ παρουσία τους δὲν εἶναι ἀναγκαστικὴ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα ναξιακὰ ἀνάγλυφα ἄρματα, γιὰτὶ ὑπάρχει καὶ ἄλλος τρόπος ζεψίματος, ποῦ συναντοῦμε στὸ ναξιακὸ ὄστρακο ΠΑΕ 1961, πίν. 156γ, ὅπου ὁ χαλινὸς συγκρατεῖται μέσα στὸ στόμα τοῦ ζῶου ἀπὸ δύο ἱμάντες ποῦ φαίνονται πάνω ἀπὸ τὸ ρύγχος του.

Ἀριθμὸς ἀλόγων

Δύο πάντοτε ζῶα σέρνουν τὰ ἄρματα στὰ ναξιακὰ ἀνάγλυφα ἀγγελία καί, ἐκτὸς ἀπὸ δύο περιπτώσεις²⁵⁵, εἰκονίζονται σὲ στάση βαδίσματος. Εἶναι ἀξιοσημείωτο τὸ γεγονός ὅτι καὶ στὴ γραπτὴ ναξιακὴ κεραμεικὴ τοῦ 7ου αἰ. εἰκονίζονται (ἀπὸ ὅ,τι τουλάχιστον γνωρίζουμε μέχρι σήμερα) συνωρίδες καὶ ποτὲ τέθριππα²⁵⁶. Δὲν πιστεύω ὅτι ἡ ἀνυπαρξία τεθρίπων στὴ ναξιακὴ εἰκονογραφία ἀντιστοιχεῖ μὲ πραγματικὴ ἀπουσία τους ἀπὸ τὴ σύγχρονη ναξιακὴ κοινωνία. Τρίππα καὶ τέθριππα κάνουν γιὰ πρώτη φορὰ τὴν ἐμφάνισή τους κατὰ τοὺς ΥΓ χρόνους²⁵⁷, ὁπότε ἡ παρουσία τους εἶναι ἰδιαίτερα συχνή. Συνεχίζονται στὸν 7ο αἰ. καὶ γίνονται ἰδιαίτερα μνημειώδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα κέ. στὴν Ἀττικὴ²⁵⁸, τὴν Κόρινθο²⁵⁹, τὶς Κυκλάδες²⁶⁰ κ.ά. Δὲ θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ θεωρήσουμε ὅτι τεχνικοὶ λόγοι ὑπαγόρευσαν τὴν ἀπομάκρυνσή τους ἀπὸ τὶς παραστάσεις τῶν ναξιακῶν ἀνάγλυφων πίθων, ἀφοῦ τὰ συναντοῦμε ἀρκετὰ συχνὰ στὰ κορινθιακὰ²⁶¹, ἀκόμα καὶ στὰ κυκλαδικὰ²⁶² ἀνάγλυφα ἀγγελία, καὶ

φυσικά δὲ θὰ μπορούσε νὰ σταθεῖ ἡ ὑπόθεση ὅτι ὁ νάξιος καλλιτέχνης εἶχε μικρότερη δεξιότητα ἀπὸ τοὺς συναδέλφους του τῆς ὑπόλοιπης Ἑλλάδας.

Νομίζω ὅτι ἡ παρουσία πάντοτε συνωρίδων καὶ ποτὲ τεθρίπων ἢ τριίπων στὴ ναξιακὴ εἰκονογραφία ὑπαγορεύεται ἀπὸ συγκεκριμένες καλλιτεχνικὲς τάσεις τῆς ναξιακῆς «καλῆς κοινωνίας», πού πρέπει νὰ ἦταν ὁ κυριότερος ἀγοραστής αὐτῶν τῶν μεγάλων καὶ ἀκριβῶν ἀγγείων. Ἡ καθαρὴ — ἂν καὶ κάπως ἀνόργανη — μορφή, ἡ μνημειακὴ ἔκφραση μὲ ὅσο τὸ δυνατό σαφέστερα, ἀπλούστερα μέσα, ἀποτελοῦν βασικὴ ἐπιδίωξη τῆς ἐπίπεδης ἀλλὰ καὶ τῆς τρισδιάστατης ναξιακῆς τέχνης²⁶³. Αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς βασικὲς κατευθυντήριες γραμμὲς τῆς ναξιακῆς αἰσθητικῆς ἐξυπηρετεῖ ἡ παρουσίαση τοῦ ἄρματος στὴν πιὸ ἀπλή του μορφή: τὰ τέθριππα θὰ ἀπαιτοῦσαν τὴν παράσταση σὲ βάθος τεσσάρων ἀλόγων καὶ ὀκτὼ ἡνίων, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ θαμπώσει ἡ σαφήνεια καὶ ἡ καθαρότητα τοῦ σχεδίου.

Ἄλλωστε στὰ νησιὰ οἱ κρητομυκηναϊκὲς ἀναμνήσεις εἶχαν διατηρηθεῖ ζωηρότερες καὶ ἡ συνωρίς εἶναι ὁ μοναδικὸς τύπος ἄρματος πού γνώρισε ἡ προϊστορικὴ τέχνη²⁶⁴.

Περιγραφή ἀλόγων

Τὰ μόνα κομμάτια πού μᾶς δίνουν μὲ ἀρκετὴ πληρότητα τὴν εἰκόνα τῶν ἀλόγων στοὺς ναξιακοὺς ἀνάγλυφους πίθους εἶναι τὰ **K18**, **K19** καὶ **K20** (πίν. 9δ, 10, 11, 12α, σχέδ. 7γ). Τὰ σκέλη τῶν ζώων εἶναι ἰδιαίτερα μακριὰ καὶ λεπτά, χωρὶς πλαστικὴ δήλωση ἀνατομικῶν λεπτομερειῶν ἐκτὸς ἀπὸ τὸ «σησαμοειδὲς ὄστουν», πού ἐξέχει πίσω ἀπὸ τὴν ὀπλή, καὶ μερικὲς φορὲς τὶς τρίχες πού φυτρῶνουν ἐπάνω του²⁶⁵. Τὸ γόνατο δὲ διακρίνεται, τὰ ἰσχία εἶναι πολὺ τονισμένα, λίγο ψηλότερα ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα καὶ στὴν περίπτωση τῶν **K19** καὶ **K20** σὲ ἰδιαίτερα ἐξεργὸ ἀνάγλυφο. Ἡ οὐρά, σὲ ὅσα ὄστρακα σώζεται, εἶναι μακριὰ μέχρι τὸ ἔδαφος καὶ οἱ τρίχες τῆς πέφτουν ἴσιες πρὸς τὰ κάτω, ὅπως στὰ ἄλλα τῶν κρητικῶν ἀνάγλυφων πίθων τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ 7ου αἰ.²⁶⁶ Τὸ σῶμα τῶν ζώων — ὅπου διατηρεῖται — εἶναι κυλινδρικό, λεπτὸ καὶ μακρὸ, ἰδιαίτερα στὸ **K20**, καὶ σχηματίζει μιὰ ἐλαφρῖα καμπύλη πρὸς τὸ ἔδαφος. Στὸ σημεῖο πού ἡ κοιλία ἐνώνεται μὲ τοὺς γλουτοὺς λεπταίνει ἰδιαίτερα. Τὸ στῆθος, ὁ λαιμὸς καὶ τὸ κεφάλι τῶν ζώων σώζονται μόνο στὸ κομμάτι **K19**. Ἐδῶ τὸ στῆθος δὲν εἶναι προτεταμένο (πρβ. ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης), συνεχίζει ὁμαλὰ τὴ γραμμὴ τῶν ἐμπρὸς ἀριστερῶν ποδιῶν. Τὸ κεφάλι εἶναι μακρὸ, περίπου ὅσο ὁ λαιμὸς, μὲ πολὺ ἰσχυρὴ σιαγόνα καὶ τὸ χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴ Νάξο γωνιῶδη σχηματισμὸ τοῦ κάτω χεῖλους. Τὸ στόμα εἶναι κλειστό. Πρόκειται οὐσιαστικὰ γιὰ τὸν κρητικὸν τύπον ἀλόγου τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ 7ου αἰ. μὲ τὰ ψηλὰ καὶ λεπτὰ πόδια καὶ τὸ μακρὸ, ἐλαστικὸ κορμὸ, προσαρμοσμένο στὶς ναξιακὲς ἀπαιτήσεις γιὰ κομπή, εὐγενική, ἀλλὰ κάπως ἀνόργανη μορφή. Ἕνας θύσανος πέφτει ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ μικρὰ αὐτιά καὶ σκεπάζει τὸ μέτωπο, φθάνοντας σχεδὸν μέχρι τὴ μέση τοῦ κεφαλοῦ, κατὰ τὸ γνωστὸ στὴν ΠΑ, κρητικὴ καὶ κυκλαδικὴ κεραμικὴ τρόπο. Ἡ χαιτὴ φθάνει μέχρι τὰ λέπαδνα καὶ σκεπάζει τὰ 2/3 τοῦ πάχους τοῦ λαιμοῦ σὲ ὅλο του τὸ μῆκος. Οἱ τρίχες τῆς ἀποδίδονται σὰν λεπτὰ αὐλάκια πού σχηματίζουν ἐλαφρῖες παράλληλες καμπύλες σχήματος ἀντίστροφου S. Ἀκριβὲς παράλληλο δὲν ἔχει ἡ ναξιακὴ ἀγγειογραφία. Ἡ χαιτὴ τοῦ **K19** βρίσκεται κάπου ἀνάμεσα σ' ἐκείνη τῶν ἀλόγων τοῦ ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης καὶ στὶς προτομὲς τῶν ἀλόγων τῆς ομάδας Délos XVII, C. Ἀπὸ τὰ ἀνάγλυφα κυκλαδικὰ ἀγγεῖα πλησιάζει περισσότερο στὴ χαιτὴ τῶν ἀλόγων τοῦ θηραϊκοῦ πίθου καὶ τοῦ τηνιακοῦ ὄστράκου Anderson, Te 105, τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ 7ου αἰ. Οἱ τρίχες ἀποδίδονται σ' αὐτὰ μὲ πυκνὲς παράλληλες μικρὲς εὐθεῖες καὶ σχηματίζουν ἐνιαία μάζα πού ξεχωρίζει ἔντονα ἀπὸ τὸ λαιμό. Ἡ θηραϊκὴ χαιτὴ βρίσκει τὸ πλησιέστερο παράλληλό της στὴ μηλιακὴ ὕδρια 568 τοῦ Μουσείου τῆς Μυκόνου²⁶⁷.

Ὅτι σώζεται στὰ ὑπόλοιπα ὄστρακα μὲ παράσταση ἄρματος εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ μᾶς πληροφορήσει ὅτι τὰ ζῶα εἰκονίζονται παντοῦ βαδίζοντα ἐκτὸς ἀπὸ δύο περιπτώσεις (**K17** καὶ **K27**, πίν. 9γ καὶ 14β, σχέδ. 6β καὶ 8α).

Ἐκ τῶν δύο ἄλογα τῶν συνωρίδων τῶν **K18, K19, K20** παρουσιάζεται ὁλόκληρο μόνο τὸ ἔμπρως, ἐκεῖνο δηλαδή ποῦ βρίσκεται πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ θεατῆ. Τὴν ὑπαρξὴ τοῦ δεύτερου κάνει φανερὴ τὸ κεφάλι του, ποῦ τεντώνεται ἔμπρως ἐνῶ τοῦ πρώτου βλέπει πρὸς τὰ κάτω²⁶⁸, ἡ δεύτερη οὐρὰ καὶ ἡ πλαστικὴ ἀκμὴ ποῦ παρακολουθεῖ σὲ ὄλο τὸ μήκος τὴν ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ στήθους καὶ τῶν ποδιῶν τοῦ πρώτου ζώου. Στὴν περίπτωσι τοῦ **K20** ἡ ἀκμὴ αὐτῆ συνεχίζεται καὶ κάτω ἀπὸ τὴν κοιλιὰ. Σὲ τρία πολὺ ἀποσπασματικὰ κομμάτια, τὰ **K12** (πίν. 5δ), **K21** (πίν. 12β) καὶ **K25** (πίν. 13γ-δ), τὰ πόδια τῶν ἀλόγων παρουσιάζονται ξεχωρισμένα, μὲ ὄχι σπουδαῖα αἰσθητικὰ ἀποτελέσματα, τουλάχιστον γιὰ τὸ **K12**, ὅπου ἡ διατήρησι εἶναι κάπως καλύτερη. Στὸ ἴδιο ὄστρακο ὁ διασκελισμὸς τῶν ζώων εἶναι περιορισμένος, ἐνῶ στὰ **K18, K19, K20** καὶ **K21** εἶναι ἰδιαίτερα εὐρῆς. Σὲ ὅσες περιπτώσεις σώζονται οἱ τέσσερις ὄπλεις παρουσιάζονται νὰ πατοῦν μὲ ὄλο τους τὸ μήκος στὸ ἔδαφος, πράγμα τελείως ἀφύσικο ὅταν τὸ ζῶο βαδίζει²⁶⁹. Ἄλλη παρανόησι τῆς πραγματικότητος ὑπάρχει στὴν κατεύθυνσι τῶν ποδιῶν στὰ κομμάτια **K19** καὶ **K20**: ὁ τεχνίτης θέλει νὰ παραστήσει βάδισμα, ἀφοῦ τὰ σκέλη εἶναι τελείως ἄκαμπτα, ἡ θέσι τῶν ποδιῶν ὅμως προσιδιάζει σὲ τρέξιμο (ἀντίστροφι προβολὴ ποδιοῦ στὸ ἔμπρως καὶ πίσω ζεύγος)²⁷⁰.

Ἡ θέσι τῶν ποδιῶν τῶν ἀλόγων στὸ **K17**, λοξὴ πρὸς τὰ πίσω, βρίσκει τὸ ἀκριβὲς παράλληλό της στὴ διάταξι τῶν πίσω ποδιῶν τῶν ἀλόγων στὸ θηραϊκὸ ἀνάγλυφο πίθο. Σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ θέσι τοῦ ρυμοῦ, ποῦ μόνο τὰ πίσω πόδια εἶναι δυνατὸ νὰ συναντᾶ στὸ ὕψος τῆς κλειδώσις, συμπεραίνω ὅτι στὸ ὄστρακο πρέπει νὰ εἰκονίζοταν συνωρίδα μὲ ἄλογα ποῦ καλπάζουν πρὸς τὰ ἀριστερὰ σηκώνοντας τὰ ἔμπρως πόδια πάνω ἀπὸ τὸ ἔδαφος (στὸ ἴδιο μὲ τὸ θηραϊκὸ ἀνάγλυφο πίθο σχῆμα) καὶ ὄχι τέθριππο μὲ ἄλογα ποῦ βαδίζουν ἤρεμα πρὸς τὰ ἀριστερὰ. Ἐὰν συνέβαινε τὸ τελευταῖο, τότε τὰ τέσσερα ἀριστερὰ πίσω πόδια (ἡ παρουσία καὶ ἡ θέσι τοῦ ρυμοῦ κάνει ἀναγκαστικὸ τὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιὰ τὰ πίσω πόδια), θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν τὴν ἐντελῶς ἀντίθετη λοξὴ κλίσι. Ἡ ἀποσπασματικὴ διατήρησι τοῦ ὄστράκου δὲ μᾶς ἐπιτρέπει περισσότερες διαπιστώσεις σχετικὰ μὲ τὸ ἄρμα καὶ τὰ ἄλογα (βλ. σχῆδ. 6β). Γιὰ τὸ **K27** μόνον εἰκασίεις μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν: νομίζω ὅτι εἰκονίζει τὸ στήθος, τὰ τέσσερα ἔμπρως ἀνυψωμένα πόδια, τὴ βάση τοῦ λαιμοῦ καὶ μέρος τῶν φτερῶν δύο φτερωτῶν ἀλόγων ποῦ καλπάζουν σέρνοντας ἄρμα πρὸς τὰ δεξιὰ. Τὴν ἀποψὴ μου στηρίζω στὶς ἀναλογίεις ποῦ παρουσιάζει μὲ τὸ ὄστρακό μας ἡ διαμόρφωσι τοῦ ἀντίστοιχου τμήματος τοῦ Πηγᾶσου στὸ πινάκιο τοῦ Βελλεροφόντη ἀπὸ τὴ Θάσο²⁷¹ καὶ τῶν φτερωτῶν ἀλόγων ποῦ σέρνουν τὸ ἄρμα τῆς Ἀφροδίτης στὸν ὁμώνυμο ναξιακὸ ἀμφορέα²⁷². Μὲ τὸν πρώτο ἔχει κοινὴ τὴν ἀνύψωσι τῶν ποδιῶν καὶ τὴ χαρακτηριστικὴ γωνία ποῦ σχηματίζει ὁ μῆρος τοῦ ζώου καθὼς σηκώνεται ἔμπρως (πρβ. τὴν ἀνάλογη διαμόρφωσι στὸν ἀμφορέα Délos XVII, Bc2 καὶ στὸν ἀνάγλυφο θηραϊκὸ πίθο). Μὲ τὰ δεύτερα βρίσκω ἀναλογίεις στὸ σχηματισμὸ τῆς βάσις τῶν φτερῶν: ὑπάρχει καὶ στὸ ἀνάγλυφο ὄστρακο τὸ διπλὸ πλαίσιο ποῦ ξεχωρίζει ἀριστερὰ τὸ τμήμα τῆς φτερούγας μὲ τὰ πούπουλα, ἀπὸ ἐκεῖνο στὸ ὁποῖο φυτρῶνουν τὰ μικρότερα ὀριζόντια φτερά, ἐνῶ τὸ δεξιὸ ὄριό του ὀρίζεται μὲ μόνὸ πλαίσιο (πρβ. τὸν ἀντίστοιχο σχηματισμὸ τοῦ φτεροῦ στὸ ἄλογο τοῦ πινακίου τῆς Θάσου²⁷³). Στὴν ἀντίρρησι ὅτι ἡ φτερούγα φυτρῶνει ἀπὸ τὸ ἔμπρως μέρος τῆς κοιλιᾶς καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν ὄμο, ὅπως στὰ πιὸ πάνω παραδείγματα, μπορεῖ νὰ ἀντιπαραταχθεῖ ἡ παράστασι τοῦ Πηγᾶσου στὸν κρητικὸ ἀνάγλυφο πίθο τοῦ Λούβρου CA 4523²⁷⁴, ὅπου ὑπάρχει διαμόρφωσι ἀκριβῶς ἀντίστοιχη μὲ τοῦ **K27**. Ὅπωςδήποτε καὶ κακὴ διατήρησι τοῦ ὄστράκου κάνει ὁποιαδήποτε περαιτέρω προσάθεια ἀποκατάστασις προβληματικὴ (βλ. σχῆδ. 8α).

Ὁ καλπασμὸς δὲν εἶναι ἄγνωστος στὸ ρεπερτόριο τῆς ναξιακῆς γραπτῆς κεραμεικῆς: ἓνα ὀραιότατο παράδειγμά του ἀναφέραμε ἤδη, τὸν ἀμφορέα Délos XVII, Bc2²⁷⁵, καὶ ἓνα δεύτερο ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ Νάξο εἶναι τὸ ὄστρακο BCH 85 (1961), 851, εἰκ. 3, μὲ τὰ ὁποῖα τὸ **K27** ἔχει κοινὸ τὸ σχηματισμὸ τοῦ ὄμου τῶν ἀνυψωμένων ἔμπρως ποδιῶν (στὰ γραπτὰ ἀγγεῖα ξεχωρίζει μὲ «ἐξηρημένη» καμπύλη, ποῦ ἀποδίδεται πλαστικὰ στὸ ἀνάγλυφο ὄστρακο).

Κατεύθυνση άρμάτων

Ἐκ τῆς ἀριστερᾶς πρὸς τὰ δεξιὰ κατευθύνονται τὰ ἄρματα στὰ ὄστρακα **K18, K20, K22, K26, K27**. Ἀντίθετη κατεύθυνση, δηλαδή ἀπὸ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερά, ἔχουν τὰ ἄρματα στὰ ὄστρακα **K12, K17, K19, K21, K24, K25**.

Ἡ κατεύθυνση τῆς κίνησης στὴν ἑλληνικὴ τέχνη ἔχει ἀπασχολήσει πολλοὺς ἐρευνητὲς πρόσφατα καὶ στὸ παρελθόν, οἱ ὅποιοι κατέληξαν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἐνῶ ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ κίνηση εἶναι ἡ πιὸ συνηθισμένη γιὰ τὰ ἔργα ἀπὸ τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἡ κίνηση πρὸς τὰ ἀριστερά ἀποτελεῖ τὸν κανόνα γιὰ τὴν Ἰωνία καὶ γιὰ ὅσες περιοχὲς ἡ ἔργα βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴν καλλιτεχνικὴ τῆς ἐπιρροή²⁷⁶.

Καθὼς παρατηροῦμε, οἱ δύο κατευθύνσεις συναντιῶνται μὲ τὴν ἴδια περίπου συχνότητα στὰ ναξιακὰ ἄρματα, τόσο τὰ ἀνάγλυφα, ὅσο καὶ τὰ γραπτὰ²⁷⁷.

Ἄν δεχτοῦμε ὅτι ἡ πιὸ πάνω ἄποψη εἶναι σωστὴ καὶ ὅτι ἡ κατεύθυνση τῆς κίνησης στὰ ναξιακὰ ἀνάγλυφα ἄρματα δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τυχαίας ἐπιλογῆς ἢ ὅτι δὲν ὑπαγορεύθηκε γιὰ λόγους εὐκολίας στὴν κατασκευὴ τῆς μήτρας²⁷⁸, τότε ἐπιβιβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὰ ἀνάγλυφα ἀγγελία ἢ εἰκόνα ποὺ εἶχαμε σχηματίσει, μὲ βάση τὴν ἀγγειογραφία, γιὰ τὶς καλλιτεχνικὲς ἐπιρροὲς ποὺ δέχτηκε ἡ ναξιακὴ τέχνη. Καὶ πιὸ συγκεκριμένα: ἔχουν ἤδη παρατηρηθεῖ δύο τεχνοτροπικὲς κατευθύνσεις στὴ ναξιακὴ γραπτὴ κεραμικὴ: μία ποὺ τὴ συνδέει μὲ τὰ καλλιτεχνικὰ ρεύματα τῆς κυρίως Ἑλλάδας καὶ ἡ ἄλλη ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν Ἰωνία καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἀνατολικά ἐργαστήρια²⁷⁹. Ὡς μία ἐκδήλωση τῆς ἐπιρροῆς αὐτῶν τῶν δύο διαφορετικῶν ρευμάτων θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ἡ πρὸς τὰ ἀριστερά ἢ πρὸς τὰ δεξιὰ κατεύθυνση τῆς κίνησης στὰ ναξιακὰ ἀνάγλυφα ὄστρακα. Σταυροδρόμι καὶ σταθμὸς ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολικὴ καὶ τὴν Κυρίως Ἑλλάδα ἢ Νάξος εἶναι φυσικὸ νὰ δεχτεῖ ἐπιδράσεις καὶ ἀπὸ τὶς δύο. Τὶς ἀφομοίωσε ὅμως σὲ τέτοιο σημεῖο ποὺ παρατηρώντας τὰ ἀνάγλυφα ἄρματα, π.χ. στὰ ὄστρακα **K19** καὶ **K20**, δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε, ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὴν «ἰωνικῆς» ἢ «δυτικῆς» ἔμπνευσης φορὰ τους, κατὰ τί εἶναι ἰωνικότερο τὸ ἄρμα στὸ **K19** καὶ ποιά εἶναι τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ χαρακτηρίζαν «δυτικὸ» ἐκεῖνο τοῦ **K20**.

Μιὰ ματιὰ πάντως στὶς παραστάσεις ἄρμάτων σὲ ἀνάγλυφα ἀγγελία ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα δείχνει ὅτι ἡ πρὸς τὰ ἀριστερά φορὰ εἶναι πιὸ συχνὴ σὲ ἔργα περιοχῶν γνωστῶν γιὰ τὶς «ἰωνικῆς» ἐπιρροὲς ποὺ παρουσιάζει ἡ τέχνη τους γενικότερα. Αὐτὸ συμβαίνει π.χ. σὲ ὅλες τὶς παραστάσεις ἄρμάτων τῶν λακωνικῶν ἀνάγλυφων ἀμφορέων (ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα, ΑΔ 19 (1964), Μελέται, πίν. 85γ, ἀριστ.). Συνηθισμένη ἐπίσης εἶναι στὰ ἄρματα τῶν τηνιακῶν ἀνάγλυφων πίθων, καθὼς καὶ σ' ἐκεῖνα ἀπὸ τὴ Θάσο²⁸⁰. Τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἄγνωστο ἀκόμα καὶ σὲ περιοχὲς μὲ πολὺ ἰσχυρὴ δική τους καλλιτεχνικὴ παράδοση ἢ ποὺ ἀνήκουν στὸ «δυτικὸ» ἑλληνικὸ χῶρο ἐπιρροῆς. Ἔτσι, ἀπὸ τὴν Κρήτη ἔχουμε τὴν ἄρματοδρομία στὸ ὄστρακο τῆς Δρήρου καὶ τὴν πῆλινη σίμη τοῦ Παλαικάστρου, ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν ἔχουμε τὰ ὄστρακα ἀρ. κατ. Μουσείου 68²⁸¹ καὶ ἀπὸ τὸ Ἡραῖο τοῦ Ἄργους τὸν πῆλινο πίνακα Waldstein, 53, πίν. XLIX.7.

Ἀνθρώπινη μορφή

Στὸ **K18** (πίν. 9δ) ἔχουμε μόνο τὸν ἠνίοχο, στὰ **K19** (πίν. 10, σχέδ. 7γ) καὶ **K22** (πίν. 12γ) εἰκονίζεται καὶ ὁ ὄπλισμένος «παραιβᾶτης», ὁ ὅποιος στὴν πρώτη περίπτωση στέκεται πάνω στὸ ἄρμα, δίπλα στὸν ἠνίοχο, ἐνῶ στὴ δευτέρῃ ἀνεβαίνει, ἔχοντας πάνω στὸ δίφρο τὸ ἀριστερό του πόδι καὶ πατώντας ἀκόμα στὸ ἔδαφος μὲ τὸ δεξιό. Τὸ παραδοσιακὸ ἔνδυμα τοῦ ἠνίοχου, ὁ μακρὸς ζωσμένος χιτῶνας²⁸², δὲν εἰκονίζεται σὲ καμιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ πάνω παραστάσεις. Οἱ ἠνίοχοι εἶναι ἐδῶ ντυμένοι μὲ κοντὸ χιτῶνα ποὺ μόλις καλύπτει τοὺς γλουτούς. Ἡ ζώνη τους διακρίνεται πολὺ καθαρά. Τὸν ἴδιο τύπο ἐνδυμασίας ἔχει ὁ ἠνίοχος τοῦ ἀνάγλυφου θηραϊκοῦ πίθου, ὁ ἠνίοχος τοῦ β' ἄρματος τοῦ ναξιακοῦ ὄστράκου ΠΑΕ 1960, πίν. 196α καὶ

ὁ Ἄρης στὸν ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης, γιὰ νὰ περιοριστοῦμε σὲ ἔργα ποὺ βρίσκονται μέσα στὴ ναξιακὴ καλλιτεχνικὴ παράδοση²⁸³.

Ὅπως δείχνει ἡ σωζόμενη ἄκρη τοῦ δόρατος, παραιβάτης πρέπει νὰ ὑπῆρχε καὶ στὸ δεύτερο ἄρμα τοῦ **K19**, ἀπὸ τὸ ὁποῖο μόνο τὰ κεφάλια τῶν ἀλόγων ἀπομένουν. Ἄν εἰκονίζονταν μόνο ὁ ἠνίοχος ὄπλισμένος, δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ ὀδηγεῖ συγχρόνως τὸ ἄρμα καὶ νὰ κρατᾶ ἀσπίδα καὶ δόρυ στὴ λοξὴ θέση ποὺ παρουσιάζεται. Ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ «κέντρον» βεβαιώνει ἡ τριγωνικὴ αἰχμὴ στὴν ὁποία καταλήγει καὶ ἡ ὁποία εἶναι πανομοιότυπη μὲ τὴν αἰχμὴ τοῦ δόρατος τοῦ ὀπλίτη στὸ **K20**. Ὅπλισμένοι ἠνίοχοι εἶναι γνωστοὶ στὴν ΥΓ εἰκονογραφία, ἀλλὰ ἔχουν μόνο ἀσπίδα ποὺ θεωρεῖται κρεμασμένη ἀπὸ τὸν τελαμώννα, κράνος καὶ ξίφος, ὄχι δόρυ ποὺ θὰ τοὺς ἐμπόδιζε στὴν ὀδήγησή²⁸⁴. Μεμονωμένα παραδείγματα ὑπάρχουν καὶ ἀπὸ τὸν 7ο αἰ.²⁸⁵.

Ἐλάχιστα ἀνθρώπινα κεφάλια σώζονται στὰ ναξιακὰ ἀνάγλυφα ὄστρακα (**K17**, **K22** καὶ **K13**, πίν. 9γ, 12γ, 6α), ἀρκετὰ πάντως γιὰ νὰ πλουτίσουν τὶς μέχρι σήμερα ἰδιαίτερα φτωχὲς γνώσεις μας γιὰ τὸν τρόπο ἀπόδοσης τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου τὸν 7ο αἰ. στὴ Νάξο²⁸⁶. Ὁ τονισμὸς τῆς μύτης καὶ τοῦ σαγονιοῦ, τὰ στενὰ χεῖλη, τὰ μεγάλα ἀμυγδαλωτὰ μάτια ποὺ τοποθετοῦνται σὲ ἐπαφὴ σχεδὸν μὲ τὴ μύτη, ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὰ κοινὰ στὶς ἀνθρώπινες προτομὲς τῶν περισσοτέρων ἐργαστηρίων τοῦ 7ου αἰ. Ὑπάρχουν ὅμως μερικὲς καθαρὰ ναξιακὲς ἰδιοτυπίες, ποὺ τὶς βλέπουμε νὰ ἐπαναλαμβάνονται σὲ ὅλα τὰ κεφάλια μὲ ναξιακὴ καταγωγὴ.

Πρῶτὴ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε τὴ χοντρή καὶ μακριὰ μύτη, ποὺ ἡ ἔντονη πρὸς τὰ κάτω κλίση τῆς δὲν συναντιέται μὲ τόση συνέπεια σὲ ἄλλα ἐργαστήρια. Ὑπάρχει μερικὲς φορές σὲ ΠΑ κεφάλια, ὅπως π.χ. στὸν Ὀρέστη καὶ τὸν Αἴγισθο τοῦ κρατήρα Α 32 τοῦ Βερολίνου ἢ στὴν οἰνοχόη τῆς Αἴγινας, τοῦ ζ. τῶν Κριῶν, ἀλλὰ πρόκειται γιὰ μεμονωμένα παραδείγματα. Ἀντίθετα, τὴ βρίσκουμε σὲ ὅλα τὰ κεφάλια τῶν πίθων μας, μερικὲς φορές τονισμένη μέχρι γελοιότητος (π.χ. **K13** καὶ **K17**), στὴν Ἀφροδίτῃ τοῦ ὁμώνυμου ναξιακοῦ ἀμφορέα καὶ στὸ μικρὸ πῆλινο κεφάλι τοῦ Μουσείου Νάξου²⁸⁷ (διακρίνεται μόνο στὴν πλάγια ὄψη ποὺ δὲν ὑπάρχει στὶς δημοσιευμένες φωτογραφίες).

Μιὰ δευτέρη ἰδιοτυπία, ποὺ φαίνεται κυρίως σὲ ὅσες μορφὲς δὲν ἔχουν γένια, εἶναι τὸ δυνατό, τραβηγμένο πρὸς τὰ πίσω πηγούνι. Χαρακτηρίζει ἰδιαίτερα τὴν Ἀφροδίτῃ τοῦ γνωστοῦ ἀμφορέα, τὸ ὄστρακο ΠΑΕ 1960, πίν. 197γ καὶ τὸ **K13**, διακρίνεται ὅμως καὶ στὸν «παραιβάτη» τοῦ **K22**. Σύγκριση μὲ κεφάλια τῶν «μηλιακῶν» ἀγγείων κάνει πρὸς φανερὲς τὶς διαφορὲς (π.χ. μὲ τὴν προτομὴ τῆς ὑδρίας Délos XVII, Βc20 ἢ μὲ τὴν «Πότνια» τῆς ὑδρίας Βc19, ἀκόμα καὶ μὲ τὸ Βελλεροφόντη τοῦ ὁμώνυμου θασιακοῦ πινακίου)²⁸⁸. Ἡ μύτη εἶναι σ' αὐτὰ πολὺ χοντρή ἀλλὰ δὲν «κρέμεται» πρὸς τὰ κάτω, τὰ χεῖλη καὶ τὸ πηγούνι βρίσκονται στὴν ἴδια κατακόρυφη εὐθεία. Στὰ πρόσωπα τοῦ «μηλιακοῦ» ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα πάλι, ὑπάρχει τὸ τράβηγμα τοῦ σαγονιοῦ πρὸς τὰ πίσω, ἀλλὰ τὸ μικρὸ τοῦ μέγεθος καὶ ἡ μύτη ποὺ δὲν «κρεμάει» δίνουν τελείως ἄλλη ἔκφραση. Τὰ μάτια ἀποδίδονται στὰ ναξιακὰ ὄστρακα ὅπως καὶ σὲ ὅλα τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ ἐργαστήρια τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 7ου αἰ. Τὸ κάτω βλέφαρο εἶναι ὀριζόντιο, ἐνῶ τὸ ἐπάνω σχηματίζει ψηλὸ τόξο, ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται ἡ ἐκπληκτικὴ ἔκφραση ποὺ ἀποτελεῖ βασικὸ χαρακτήρα τῶν προσώπων τῆς ἐποχῆς. Ὅπου δὲν ὑπάρχει περικεφαλαία, σχεδιάζεται παχύ, καμπυλόγραμμο φρύδι, ὅπως τῆς Ἀφροδίτης (**K13**, **K22**). Τὸ γένι εἶναι μυτερὸ πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ ὅπου τὸ σκεπάζει ἡ περικεφαλαία ἐξέχει μόνο ἡ ἄκρη του. Τὰ αὐτιά (**K13**, **K22**) ἔχουν τὴν ἀνόργανη, ἐλικοειδῆ ἀπόδοση ποὺ βρίσκουμε στὴν Ἀφροδίτῃ, χωρὶς νὰ διακρίνεται μὲ σαφήνεια ὁ λοβὸς ἀπὸ τὴν ἔλικα. Τὰ μαλλιά, στὰ δύο πρὸς πάνω ὄστρακα ὅπου μπορούμε νὰ τὰ παρατηρήσουμε, εἶναι μαζεμένα πίσω, συγκρατοῦνται μὲ ταινία στὸ ὕψος περίπου τῶν αὐτιῶν. Κατόπιν πέφτουν ἐλεύθερα στὸν τράχηλο, σὲ ἐνιαία μάζα γιὰ τὸ **K22**, σὲ βοστρύχους γιὰ τὸ **K13**. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις κατεβαίνουν ἀρκετὰ χαμηλὰ στὸ μέτωπο, λίγο πάνω ἀπὸ τὸ φρύδι (πρβ. χτένισμα κεφαλῆς εἰδωλίου ΠΑΕ

1939-40, 121, εικ. 3α, ύδριας Délos XVII, C6 και όστράκου ΠΑΕ 1960, πίν. 197γ).

Ένα βασικό χαρακτηριστικό τών πρώιμων ναξιακών προσώπων, τó έντονο τριγωνικό περίγραμμα, δέν είνai δυνατό νά διαπιστωθεί στα όστρακά μας, άφού τά κεφάλια εικονίζονται σέ πλάγια όψη. Μπορούμε όμως νά διακρίνουμε τó μικρό βάθος τής κεφαλής και τόν τονισμό τού κατακόρυφου άξονα, ιδιαίτερα στό **K13**²⁸⁹.

Έντύπωση πάντως προκαλεί ή έπιτηδειότητα τών ναξίων χαρακτών τών τύπων άπό τούς όποιους έγιναν τά ανάγλυφα, γιατί κατάφεραν νά άποδώσουν πλαστικά άφθονες λεπτομέρειες τού προσώπου, άκόμα και τες τρίχες στα γένια και τά μαλλιά τού ήνιόχου τού **K22**, πράγμα πού δέν πέτυχαν οί συνάδελφοί τους τού θηραϊκού ή τών τηνιακών ανάγλυφων' πίθων, παρά τó ότι χρησιμοποιήσαν και έγχάραξη πάνω στό ανάγλυφο.

Γενικά θά πρέπει νά τονισθεί ότι τά πρόσωπα τών ναξιακών ανάγλυφων άγγείων διαφέρουν έντελώς άπό όλα τά υπόλοιπα κυκλαδικά έργαστήρια και ιδιαίτερα άπό τά τηνιακά, τά όποια πλησιάζουν πολύ στή «μηλιακή» αίσθηση.

Όπλισμός

Τά **K19** και **K22** (πίν. 10β, 12γ, σχέδ. 7γ) εικονίζουν όπλισμένους τούς «παραιβάτες», στό **K20** (πίν. 11β) διακρίνεται μέρος τού όπλισμού τού έπιτιθέμενου άνδρα, ένω ό πεσμένος όπλίτης τού **K17** (πίν. 9γ) σώζει όλο σχεδόν τόν όπλισμό του.

α) Άμυντικός όπλισμός

1. Και στα τέσσερα πιό πάνω όστρακα οί όπλίτες φέρουν κράνος. Κορινθιακό με ψηλό λόφο στα **K17** και **K20**, πιθανότατα κορινθιακό με ψηλό λόφο στό **K19**, άπό τó όποιο σώζεται μόνο ή άκρη τής *ίππουρίδος*, και κορινθιακό με χαμηλό λόφο στό **K22**. Ό τύπος στόν όποιο άνήκουν τά κορινθιακά κράνη τών **K17** και **K22** είναι ό δεύτερος, σύμφωνα με τήν κατάταξη πού κάνει ό Snodgrass²⁹⁰, γιατί διατηρούν άκόμη άπό τόν α' τύπο κάποιον τονισμό τού ύψους σέ βάρος τού μήκους, ένω συγχρόνως δηλώνεται με άρκετή σαφήνεια ή πρós τά έξω κάμψη τού πίσω περιγράμματος, όχι όμως τόσο έντονα όσο στόν γ' τύπο. Και στις δύο περιπτώσεις τó άνοιγμα για τά μάτια δέν ξεχωρίζει καθαρά άπό τó ίδιο τó μάτι. Στο **K17** ή *ρίς* τού κράνους άποδίδεται με ιδιαίτερη έπιμέλεια, ένω στό **K22** μόλις διακρίνεται, σαν μικρή άκμή πάνω στή μύτη τού παραιβάτη. Για τó **K22** ειδικότερα θά μπορούσε νά υποστηριχθεί ότι εικονίζει μιá προηγμένη φάση τού πραγματικού κράνους EM 7635²⁹¹, πού σώζει σέ όλο του τó μήκος τες δύο παράλληλες χαμηλές άκμές οί όποιες στηρίζαν τó λόφο. Τó πλησιέστερο παράλληλό του στήν ανάγλυφη κεραμεική βρίσκει στό όστρακο άπό τó Πικέρμι Άττικής πού εικονίζει τόν Άντίλοχο, όνομαζόμενον άπό έπιγραφή²⁹². Όμοιότητες, ιδιαίτερα στήν πρós τά πίσω κάμψη, παρουσιάζει με τά κράνη τών όπλιτών τού ανάγλυφου όστράκου άπό τó Άρχηγέσιο τής Δήλου²⁹³, ένω τά αντίστοιχα κράνη στόν πίθο τής Βασιλείας BS 617 άνήκουν σέ πρωιμότερη φάση, όπως δείχνει τó έντελώς κατακόρυφο πίσω περίγραμμά τους²⁹⁴. Ό λόφος όμως στόν πιό πάνω πίθο είναι μεγαλοπρεπέστερος άπό τόν εικονιζόμενο στό **K22**, συγκρατείται άπό ιδιαίτερα διακοσμημένα στηρίγματα και καταλήγει πίσω σέ ουρά. Άναλογίες με τó κράνος τού όστράκου άπό τó Πικέρμι παρουσιάζει, ως πρós τó κυρίως σώμα του, και τó κράνος τού **K17**. Έχει όμως ψηλό λόφο πού στηρίζεται σέ ραδινó στέλεχος. Άνάλογη διαμόρφωση έχει ό ψηλός λόφος — μόνο αυτός σώζεται — στό όστρακο **K20**. Άν μείνουμε μέσα στα πλαίσια τής ανάγλυφης κεραμεικής τού 7ου αι. συναντούμε πέντε παραδείγματα κρανών με ψηλό λόφο στή μετόπη τού λαιμού και ένα στή μετόπη 2B²⁹⁵ τού σώματος τού πίθου τής Μυκόνου. Σε όλες όμως τες περιπτώσεις — είτε εικονίζονται οί παραγναθίδες είτε όχι — πρόκειται για ιδιαίτερο τύπο κράνους και πάντως όχι για κορινθιακό²⁹⁶. Στόν ίδιο τύπο θά πρέπει νά κατατάξουμε τó κράνος τών όπλιτών πού παρουσιάζουν τά όστρακα Απ-

derson, Te 71 και Te 72 από το Ξώμπουργο Τήνου, με χαμηλό και ψηλό λόφο αντίστοιχα²⁹⁷. Κανονικό κορινθιακό κράνος με ψηλό λόφο φορεί ο πολεμιστής που ένεδρεύει στη ζώνη της κοιλιάς του πίθου της Βοστώνης MFA 99505, ο νεκρός πολεμιστής στη μετόπη του λαιμού και εκείνος που ανεβαίνει στο άρμα στη ζώνη της κοιλιάς του λακωνικού ανάγλυφου πίθου του Ήρωου Σπάρτης²⁹⁸.

2. Δύο τύποι **άσπίδων** παρουσιάζονται στα ναξιακά ανάγλυφα άγγεϊα: η βοιωτική (**K19** και **K22**) και η στρογγυλή άσπίδα του όπλίτη (**K17**). "Αν όμως η πρώτη (βλ. στη συνέχεια «Έρμηνεία των παραστάσεων») θεωρείται γενικά από τους έρευνητές ως κατασκευάσμα της φαντασίας των καλλιτεχνών, η δεύτερη ύπηρεξε πραγματικά και χρησιμοποιήθηκε εύρυστα από τις αρχές του 7ου αι., όταν άλλαξε η πολεμική τακτική και η φάλαγγα έγινε το κύριο πολεμικό σωμα²⁹⁹. Προικισμένη με πόρπακα και αντιλαβή επέτρεπε στον όπλίτη να κρατά παράλληλα στο άριστερο χέρι και το ένα από τα δύο του δόρατα, ενώ χτυπούσε με το άλλο³⁰⁰. Η στρογγυλή άσπίδα του όπλίτη είναι ο κοινότερος τύπος στους ανάγλυφους πίθους του 7ου αι. Στρογγυλή «μεσόμαλο» άσπίδα κρατούν πολεμιστές σε ΥΓ όστρακα πίθων από την Τήνο³⁰¹, πρόκειται όμως για τη γνωστή και από την ΥΓ άγγειογραφία μικρή άσπίδα, με μία λαβή στο κέντρο και μεταλλικό «μεσομάλιο» στην έξωτερική όψη³⁰², τελείως διαφορετική στη σύλληψη και στη λειτουργία από τη μεγαλύτερη, βαρύτερη και πολύ άποτελεσματικότερη άσπίδα του όπλίτη. Το επίσημα της άσπίδας στο **K17** βρίσκει το παράλληλό του στο ρόδακα που στολίζει την άσπίδα του δεύτερου από δεξιά όπλίτη στο ΠΑ ύποκρητήριο CVA, Berlin 1, πίν. 34.2. Έχει το γνωστό κυρτό σωμα και το στενό, επίπεδο τελείωμα στην περιφέρεια της κανονικής «άργειας» άσπίδας. Ός προς το γενικό σχήμα μπορεί να συγκριθεί με τις άσπίδες του πίθου της Βασιλείας BS 617, του πίθου της Βοστώνης MFA 99505 και του όστράκου από το Ξώμπουργο, Anderson, Te 81. Οί άσπίδες του πίθου της Μυκόνου και οί όμοιες των τηνιακών όστράκων Anderson, Te 71, AE 1939/41, 28, εικ. 18 δέν ανήκουν στον ίδιο, αλλά σε κάπως προγενέστερο τύπο³⁰³. Η άσπίδα στο όστρακο Kontoleon, πίν. 51b, είναι πιθανότατα τύπου Διπύλου ή βοιωτική. Η βοιωτική άσπίδα εικονίζεται αρκετά σπάνια στους ανάγλυφους πίθους: εκτός από τα ναξιακά παραδείγματα τη συναντούμε στον ένεδρεύοντα πολεμιστή του πίθου της Βοστώνης MFA 99505, στο τηνιακό όστρακο Anderson, Te 70, στη μετόπη του λαιμού του μεγάλου όστράκου από το Ήρωο της Σπάρτης και σε όστρακο λακωνικού ανάγλυφου πίθου στο Μουσείο της Δρέσδης³⁰⁴.

3. **Κνημίδες** διακρίνονται μόνο στα πόδια του επιτιθέμενου όπλίτη στο **K20**. Ανήκουν στον έπιμήκη, άκόσμητο τύπο που επικρατεί στην Ελλάδα από τον 7ο αι. κέ.³⁰⁵. "Αν και είναι δύσκολο να τις ξεχωρίσει κανείς, κνημίδες φορεί ο επιτιθέμενος με τη βοιωτική άσπίδα στη μετόπη του λαιμού του λακωνικού ανάγλυφου όστράκου από το Ήρωο της Σπάρτης καθώς και ο όπλίτης που ανεβαίνει στο άρμα στη ζώνη του ώμου του ίδιου άγγείου.

β) Έπιθετικός όπλισμός

1. Από τη στάση του χεριού τους φαίνεται ότι οί παραιβάτες του **K19** και **K22** κρατούσαν όρθιο **δόρυ**, διακρίνεται όμως μόνο η αιχμή του δόρατος του παραιβάτη του β' άρματος του **K19**, καθώς και η όμοια αιχμή του δόρατος που κραδαίνει ο επιτιθέμενος άνδρας του **K20**. Όσο επιτρέπει να κρίνουμε η κακή διατήρηση των κομματιών, αλλά και η ασάφεια με την όποια αποδίδονται γενικότερα παρόμοιες λεπτομέρειες στην ανάγλυφη κεραμική, οί δύο πιό πάνω σωζόμενες αιχμές ανήκουν στον τύπο που ο Snodgrass όνομάζει G1 και χαρακτηρίζεται από την άποτομη γωνίωση των ώμων και το σχετικά μακρύ σωλήνα³⁰⁶. Σε αρκετά διαφορετικό τύπο ανήκουν οί αιχμές των δύο δοράτων που κρατά ο νεκρός όπλίτης του **K17**: οί όμοί τους φαίνονται περισσότερο στρογγυλεμένοι και νομίζω ότι μπορούν να ταξινομηθούν στην όμάδα E του Snodgrass³⁰⁷, μαζί με τις αιχμές των δοράτων του πίθου της Μυκόνου, του όστράκου Anderson, Te 72, του πίθου της Βασιλείας BS 617, του πίθου της Βοστώνης MFA

99505, τῆς μετόπης τοῦ λαιμοῦ τοῦ λακωνικοῦ ἀνάγλυφου πίθου τῶν Κυνηγῶν κ.ἄ.

2. **Ξίφος**, ἀπὸ τὸ ὁποῖο φαίνεται ἡ λαβή, εἰκονίζεται μόνο στὸ **K17**. Ἡ ταξινόμησή του στὸν τύπο I τοῦ Snodgrass (Naue II)³⁰⁸ δὲν παρουσιάζει δυσκολίες. Πρόκειται γιὰ τὸν τύπο στὸν ὁποῖο ἀνήκουν τὰ ξίφη τοῦ πίθου τῆς Μυκόνου³⁰⁹, ἂν καὶ τὸ ναξιακὸ ὄστρακο δὲν ἀποδίδει λεπτομέρειες, ὅπως τὰ καρφιά ποὺ στερεώνουν τὸ φυλακτήρα καὶ ποὺ δὲν παραλείπει νὰ δηλώσει ὁ καλλιτέχνης τοῦ πίθου τῆς Μυκόνου. Φαίνεται ὅμως καθαρὰ ὁ μύκης τοῦ ξίφους σὲ σχῆμα μισοφέγγαρου, τὸ σφαιρίδιο ποὺ ἀκολουθεῖ καὶ οἱ κυρτοὶ ὤμοι τοῦ φυλακτήρα ποὺ περιβάλλουν τὸ πάνω μέρος τῆς λεπίδας. Εἶναι ὁ πιὸ συνηθισμένος τύπος ξίφους στὴν εἰκονογραφία τοῦ 7ου αἰ. καί, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πίθο τῆς Μυκόνου, ὑπάρχουν μερικὰ ἀκόμα παραδείγματα στὴν ἀνάγλυφη κεραμεικῇ³¹⁰: π.χ. τὸ σπαθὶ τοῦ Περσέα στὸν πίθο τοῦ Λούβρου CA 795 (πίν. 28γ), τὸ ξίφος (φαίνεται μόνο ἡ λαβή) τῶν ὀπλιτῶν στὴ ζώνη τῆς κοιλιᾶς τῶν ἀνάγλυφων λακωνικῶν πίθων τοῦ Θεάτρου καὶ τοῦ Ἡρώου Σπάρτης.

Ἑρμηνεία τῶν παραστάσεων

Στὴν προσπάθεια νὰ βροῦμε τί σήμαιναν γιὰ τοὺς σύγχρονους μὲ τοὺς πίθους θεατὲς οἱ παραστάσεις τῶν ναξιακῶν ἀνάγλυφων ὀστράκων βρισκόμαστε ἀντιμέτωποι μὲ τὰ ἐξῆς προβλήματα:

α) Πρόκειται γιὰ ἀπεικονίσεις τῆς πραγματικότητας ἢ ἔχουμε ἀποκλειστικὰ μυθικὲς σκηνές;

β) Σὲ ποιά ἀπὸ τὰ ὄστρακα ἀποδίδονται ἀγῶνες, σὲ ποιά πομπὲς ἄρμάτων καὶ σὲ ποιά εἰκονίζονται σκηνὲς μάχης;

α) Εἶναι πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία — καὶ σ' αὐτὸ συμφωνοῦν ὅλοι οἱ ἐρευνητὲς — ὅτι ἡ παράσταση τοῦ ἄρματος εἶναι ἀπεικόνιση μιᾶς καθημερινῆς πραγματικότητας. Παράλληλα, ἐνῶ γιὰ τοὺς ΥΓ χρόνους ὑπάρχει μεγάλη διαφωνία ὡς πρὸς τὸ ἂν ἡ χρῆση τους περιοριζόταν στὶς πομπὲς καὶ τοὺς ἀγῶνες κατὰ τὶς κηδεῖες τῶν εὐγενῶν ἢ ἂν ἐπεκτεινόταν καὶ στὴ μάχη σύμφωνα μὲ τὶς ὀμηρικὲς περιγραφές³¹¹, ὅμως γιὰ τοὺς χρόνους ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν δὲν ἔχουμε παρόμοιο πρόβλημα. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰ. κέ. ἡ πολεμικὴ τακτικὴ μεταβάλλεται, ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ ἐπιτηδειότητα τοῦ ἐνὸς παύει νὰ ἔχει τὴ σημασία ποὺ εἶχε παλιά, ἀφοῦ τὸ κύριο πολεμικὸ σῶμα γίνεται ἡ φάλαγγα τῶν ὀπλιτῶν, ποὺ προστατεύονται ἀπὸ στρογγυλὲς («ἀργεῖες») ἀσπίδες καὶ ἔχουν ἓνα ἢ δύο δόρατα καὶ ξίφος³¹². Τὸ ἂν ἐφθάναν στὸ πεδίο τῆς μάχης ἰπεύοντες καὶ ἀφίππευαν γιὰ νὰ πολεμήσουν, ἐνῶ ὁ ἵπποκόμος τους (*ἱππόστροφος*) εἶχε σὲ ἐτοιμότητα τὸ ἄλογο³¹³, δὲ μᾶς ἀφορᾷ ἐδῶ. Ὅπως δὲποτε ὅλοι παραδέχονται ὅτι δὲν ἐφθάναν στὴ μάχη μὲ τὸ ἄρμα οὔτε τὸ χρησιμοποιοῦσαν κατὰ τὴ διάρκειά της. Ἄλλωστε, γιὰ τοὺς χρόνους καὶ τὸ χῶρο ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν ἔχουμε τὴν πολὺ σημαντικὴ μαρτυρία τοῦ πάριου ποιητῆ Ἀρχίλοχου, ὁ ὁποῖος ἐκτὸς τοῦ ὅτι πολέμησε κατὰ τῶν Ναξίων³¹⁴, ἔγινε «ρίψασπις» στὴ Θάσο προκειμένου νὰ τρέξει γρήγορα καὶ νὰ σωθεῖ³¹⁵. Δὲ θὰ εἶχε κανένα λόγο νὰ τὸ κάνει ἂν τὸν περίμενε τὸ ἄρμα του γιὰ νὰ μεταφέρει τὸν ἴδιο καὶ τὴν ἀσπίδα του γρήγορα μακριὰ ἀπὸ τὸν κίνδυνο!

Ὅσες λοιπὸν παραστάσεις ναξιακῶν ἀνάγλυφων ὀστράκων τοῦ 7ου αἰ. εἰκονίζουν ἄρμα νὰ μετέχει μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο σὲ μάχη, ἀναφέρονται πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία σὲ μυθικὰ περιστατικά (εἶναι ἡ περίπτωση τῶν **K17** καὶ **K20**). Σὲ ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ πιὸ πάνω ὄστρακα παρουσιάζονται ὀπλίτες νὰ κρατοῦν «βοιωτικὴ» ἀσπίδα, ποὺ ἀποτελεῖ ἐξέλιξη τῆς ἀσπίδας τύπου «Διπύλου». Ἡ ἀσπίδα τύπου «Διπύλου» κατὰ τὴν ἄποψη πολλῶν ἐρευνητῶν χρησιμοποιοῦνταν στὴν πραγματικότητα³¹⁶, ὅλοι ὅμως συμφωνοῦν ὅτι ἡ διάδοχός της «βοιωτικὴ» ἀσπίδα εἶναι καθαρὸ δημιούργημα τῆς φαντασίας τῶν καλλιτεχνῶν καὶ θὰ ἀρκοῦσε μόνη της γιὰ νὰ χαρακτηρίσει μυθικὴ κάθε σκηνὴ στὴν ὁποία παρουσιάζεται³¹⁷. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ παράσταση τῶν ὀστράκων **K19** καὶ **K22** θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἀνάγεται σὲ μυθικὴ σφαῖρα. Τὸ ἴδιο φυσικὰ ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ **K27**, ὅπου τὸ ἄρμα σέρνουν φτερωτὰ ἄλογα. Γίνε-

ται επομένως φανερό — από όσα τουλάχιστον κομμάτια σώζουν την παράστασή τους σε στοιχειωδώς καλή κατάσταση — ότι οί νάξιοι άγγειοπλάστες του 7ου αϊ. άντλοῦσαν τήν έμπνευσή τους από τὸ θεματολόγιο του μύθου. Ἀμφιβολία θά μπορούσε νά ὑπάρξει μόνο στην περίπτωση του **K18**, όπου ὁ ἡνίοχος εἰκονίζεται ἄνω πάνω στο ἄρμα καὶ ἄοπλος.

β) Ἄς ἔρθουμε τώρα στην εξέταση του β' προβλήματος: σὲ ποιά δηλαδή ὄστρακα εἰκονίζονται ἄγῶνες καὶ ποιά παριστάνουν πομπές (ἐκτὸς φυσικά ἀπὸ τὰ **K17** καὶ **K20** πού παρουσιάζουν πολεμικὲς σκηνές).

Μὲ τὰ ἴδια ἔρωτήματα ἔχει ἀπασχοληθεῖ πλειάδα ἐρευνητῶν προκειμένου νά συλλάβουν τὸ πραγματικὸ νόημα τῶν παραστάσεων ἀρμάτων πάνω στὰ ΥΓ ἄγγεῖα. Ἡ G. Ahlberg, ἐξετάζοντας μὲ μεγάλη λεπτομέρεια τὴν τυπολογία τῶν ζωφόρων ἀρμάτων καὶ τοὺς ἐπιβάτες τους, καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἀρματοδρομίες εἰκονίζονται ὅπου ὑπάρχει μόνο ὁ ἡνίοχος καὶ μάλιστα ἄοπλος³¹⁸, ἐνῶ πομπὴ ἀρμάτων πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ παριστάνεται ὅπου, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κατὰ κανόνα ἄοπλο ἡνίοχο, εἰκονίζεται καὶ ὁ πάνοπλος παραιβάτης πάνω στὸ ἄρμα³¹⁹. Σὲ λίγες περιπτώσεις παρουσιάζεται ἄγῶν ἀποβατικὸς καὶ συγκεκριμένα ὅταν ὁ παραιβάτης ἔχει μόνο τὸ ἓνα πόδι στὸ ἄρμα καὶ τὸ ἄλλο μετέωρο ἢ στὸ ἔδαφος³²⁰. Πάντοτε ὅμως πρόκειται γιὰ σκηνές πού πραγματικά συνέβαιναν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς προθέσεως, τῆς ἐκφορᾶς καὶ τῆς ταφῆς τῶν εὐγενῶν νεκρῶν, τοὺς τάφους τῶν ὁποίων «σήμαιναν» τὰ μεγάλα ΥΓ ἄγγεῖα³²¹. Μὲ τίς πιὸ πάνω ἀπόψεις γιὰ πραγματικὴ χρῆση ἀρμάτων (σὲ πομπές ἢ σὲ ἄγῶνες) στὶς κηδεῖες τῶν εὐγενῶν κατὰ τοὺς ΥΓ χρόνους συμφωνοῦν ὁ Greenhalgh καὶ ὁ Fittschen³²².

Νομίζω ὅτι θά μπορούσαμε νά χρησιμοποιήσουμε τὰ συμπεράσματα στὰ ὁποῖα καταλήγουν γιὰ νά βροῦμε τὸ νόημα τῶν παραστάσεων πού μᾶς ἀπασχολοῦν, ἀφοῦ τὸ ἴδιο θεματολόγιο συνεχίζεται γιὰ ὅλο τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 7ου αϊ. (ἰδιαίτερα στην ἀττική ἀγγειογραφία) καὶ ἀφοῦ εἶναι πολὺ πιθανὸ τὰ ναξιακὰ ἀνάγλυφα ὄστρακα νά προέρχονται ἀπὸ ἄγγεῖα μὲ ταφικὴ χρῆση, ὅπως ἐκεῖνα μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολήθηκαν οἱ πιὸ πάνω ἐρευνητές³²³. Δὲ θά πρέπει νά παραβλέψουμε, τέλος, τὴν κάπως μεταγενέστερη μαρτυρία τῶν λακωνικῶν ταφικῶν ἀνάγλυφων πίθων, ἢ ζώνη τῆς κοιλιᾶς τῶν ὁποίων στολίζεται κατὰ κανόνα μὲ συνωρίδες³²⁴. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ παραστάσεις τῶν ὄστράκων μᾶς ἀνάγονται σὲ μυθικὴ σφαῖρα, ὅπως εἶδαμε προηγουμένως, δὲν ἀποτελεῖ ἔμπόδιο στὴ συναγωγή συμπερασμάτων, μὰ καὶ ὁ καλλιτέχνης δὲ διαθέτει περισσότερους τρόπους γιὰ νά παρουσιάσει τὴν πομπὴ ἢ τοὺς ἄγῶνες πού ἔγιναν κατὰ τὴν ταφὴ κάποιου ὀμηρικοῦ ἥρωα καὶ ἐκείνους πού τέλεσαν συγγενεῖς καὶ φίλοι γιὰ τὴν πραγματικὴ κηδεῖα κάποιου εὐγενοῦς. Ἔτσι, γιὰ τὸ **K18**, πού εἰκονίζει μόνο τὸν ἡνίοχο πάνω σὲ ἰδιαίτερα ἑλαφρὸ ἄρμα, θά μπορούσαμε σύμφωνα μὲ τὰ συμπεράσματα τῆς Ahlberg νά δεχτοῦμε ὅτι παρουσιάζει ἀρματοδρομία ἢ τὰ προκαταρκτικά της (ἄς σημειωθεῖ ἢ περιεργη πρὸς τὰ πίσω κλίση τοῦ σώματος τοῦ ἡνίοχου, σὰν νά προσπαθεῖ νά συγκρατήσῃ ἀνυπόμονα ἄλογα, περιμένοντας τὸ σύνθημα γιὰ τὴν ἔναρξη τοῦ ἀγῶνα), ὁπότε θά ἔπρεπε νά συμπληρώσουμε τὴ ζωφόρο μὲ ἄλλα παρόμοια ἄρματα πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση, ἴσως καὶ μὲ τρίποδες³²⁵ στὴν ἴδια ἢ σὲ ἄλλη ζωφόρο. Φυσικά τίποτα δὲν ἀποκλείει τὴν πιθανότητα νά πρόκειται γιὰ ἄρμα ἀπὸ ὅπου μόλις κατέβηκε ὁ ὀπλισμένος παραιβάτης, προκειμένου νά συμπλακεῖ μὲ ἀντιπάλους του στὴ χαμένη συνέχεια τῆς ζωφόρου, νά πρόκειται δηλαδή καὶ ἐδῶ γιὰ μυθικὸ θέμα. Ἡ πιθανότητα αὐτὴ ἐνισχύεται περισσότερο ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἡνίοχος τοῦ **K18** πρέπει νά φορᾷ κοντὸ χιτῶνα, ὅπως οἱ ἡνίοχοι στὰ **K19** καὶ **K22**, καὶ ὄχι τὸν παραδοσιακὸ μακρὸ χιτῶνα τῶν ἡνίοχων πού παίρνουν μέρος σὲ ἄγῶνες καὶ ὁ ὁποῖος ἔχει γίνεῖ πιὰ κανόνας γιὰ τὸν 7ο αϊ.

Στὸ **K19** σώζεται ὀλόκληρο τὸ πρῶτο ἄρμα μὲ ἡνίοχο καὶ ὀπλισμένο παραιβάτη πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ πίσω του ἴχνη ἀπὸ δεύτερο ἄρμα πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση. Τὸ βᾶδισμα τῶν ἀλόγων καὶ ἡ ἥρεμη στάση τῶν ἐπιβατῶν ὀδηγεῖ περισσότερο στὴν ἄποψη ὅτι πρόκειται γιὰ πομπὴ ἀρμάτων. Καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν μπορούμε νά ἀποκλείσουμε τὴ δυνατότητα νά

εικονίζονται ἄρματα πού μεταφέρουν τοὺς ὀπλισμένους ἥρωες στὴ μάχη, τὴν ὁποία ἴσως παρουσίαζε ἢ συνέχεια τῆς ζωφόρου (ἢ καὶ ἄλλη ζωφόρος). Γιὰ τὸ **K22**, ὅπου ὁ ὀπλισμένος παραιβάτης ἐτοιμάζεται νὰ ἀνέβει στὸ δίφρο, θὰ μπορούσαμε νὰ δεχτοῦμε ὅτι παρουσιάζει *ἀγῶνα ἀποβατικόν*, σύμφωνα μὲ τὰ συμπεράσματα στὰ ὁποῖα κατέληξαν ὁ Fittschen καὶ ἡ Ahlberg³²⁶. Ὅπως δὴποτε παραμένει πάντοτε ἡ δυνατότητα νὰ πρόκειται ἀπλὰ καὶ μόνο γιὰ σκηνὴ ἀναχώρησης πολεμιστῆ.

Σὲ σύγκριση μὲ ὅ,τι συμβαίνει σὲ ἄλλες περιοχὲς — ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς — κατὰ τοὺς ἴδιους χρόνους, εἶναι ἐντυπωσιακὸς ὁ ἀριθμὸς παραστάσεων ἁρμάτων στὰ ναξιακὰ ἀνάγλυφα ὄστρακα. Ὅσο κι ἂν ἡ κατάστασή τους εἶναι ἀποσπασματικὴ καὶ γιὰ τὰ περισσότερα δὲν μπορούμε νὰ ξέρουμε ἂν εἰκονίζον μάχες ἢ νεκρικὲς πομπὲς καὶ ἀγῶνες (μὲ μυθικὸ ἔστω περιεχόμενο), εἶναι ἀρκετὰ ἐκεῖνα πού διατηροῦν τόσα στοιχεῖα ὥστε νὰ θυμίζουν ἐντονα τὶς ἀντίστοιχες ἀττικὲς παραστάσεις τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 7ου αἰ. Δὲν ξέρουμε ἂν στὴ Νάξο τῶν μέσων τοῦ αἰῶνα ὑπῆρχε ἡ πρακτικὴ τῆς πομπῆς καὶ τῶν ἀγῶνων πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ, ὅπως πιστεύουμε ὅτι γινόταν στὴν Ἀττικὴ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ προηγούμενου αἰῶνα. Ἀπὸ τὰ σπαράγματα ὁμως τῶν ἀνάγλυφων πίθων πού ἔφθασαν μέχρις ἐμᾶς μπορούμε νὰ μάθουμε ὅτι κι ἂν ἀκόμα δὲ συνέβαιναν στὴν πραγματικότητα, ἡ πλούσια καὶ ματαιόδοξη ναξιακὴ κοινω- νία τοῦ 7ου αἰ. σεμνυνόταν νὰ στολίζει τὰ ἀγγεῖα-σήματα τῶν τάφων τῆς μὲ παραστάσεις μυθικῶν πομπῶν καὶ ἀγῶνων, ἀκολουθώντας — ὅπως καὶ σὲ ἄλλα πράγματα — τὸ παράδει- γμα τῶν Ἀθηναίων.

Ἐὰν γιὰ τὰ πιὸ πάνω ὄστρακα ὑπάρχουν ἀρκετὲς πιθανότητες νὰ εἰκονίζον πομπὴ ἢ ἀγῶνες, εἶναι βέβαιο ὅτι τὰ κομμάτια **K17** καὶ **K20** ἀποδίδουν σκηνὲς μάχης, στὶς ὁποῖες — μὲ διαφορετικὸ κάθε φορὰ τρόπο — παίρνει μέρος τὸ ἄρμα.

Ἐτσι τὸ **K17** εἰκονογραφεῖ μὲ τὸν πιὸ παραστατικὸ τρόπο τοὺς στίχους τῆς Ἰλιάδας Λ 531-535: *Ὡς ἄρα φωνήσας ἴμασεν καλλίτριχας ἵππους μᾶστιγι λιγυρῆ· τοι δὲ πληγῆς αἴοντες ρίμφ' ἔφερον θοὸν ἄρμα μετὰ Τρῶας καὶ Ἀχαιοῦς, στείβοντες νέκυάς τε καὶ ἀσπίδας· αἵματι δ' ἄξων νέρθεν ἅπας πεπάλακτο καὶ ἄντυγες αἰετὶ περί δίφρον*, ἢ τὴν ἀνάλογη περιγραφή στὸ Υ 498-500. Πάνω ἀπὸ τὸ νεκρὸ πολεμιστῆ, πού κείται στὸ ἔδαφος μὲ ὄλο του τὸν ὀπλισμὸ καὶ κρατᾷ ἀκόμα στὸ χέρι τὰ δύο του δόρατα, περνᾷ καλπάζοντας πρὸς τὰ ἀριστερὰ τὸ ἄρμα τοῦ νικητῆ. Ὅπως ἀφήνει νὰ καταλάβουμε ἡ τοποθέτηση τῶν πίσω ποδιῶν τῶν δύο ἀλόγων, πού μόνα — μαζὶ μὲ τὸν ἄξωνα — σώζονται ἀπὸ τὸ ἄρμα, τὰ ζῶα πρέπει νὰ σήκωναν τὰ ἔμπρὸς πόδια τους στὸν ἀέρα (βλ. σχέδ. 6β), δηλώνοντας ἔτσι τὴ γρήγορη κίνηση καὶ τὴν ἐξαψή τους ἀπὸ τὴ μάχη. Τὰ στοιχεῖα πού σώζει τὸ ὄστρακο δὲ μᾶς ἀφήνουν νὰ ταυτίσουμε τὸ νεκρὸ μὲ συγκεκριμένο ἥρωα οὔτε νὰ μαντέψουμε τὸν ἀγῶνα στὸν ὁποῖο ἔπεσε. Τὰ πιὸ πάνω χωρία τῆς Ἰλιάδας μᾶς ἐπιτρέπουν μόνο νὰ μάθουμε ποιὸς ὀδηγοῦσε τὸ ἄρμα, ὄχι καὶ τὰ ὀνόματα τῶν νεκρῶν πού ποδοπατοῦν τὰ ἄλογα. Ἐτσι ἀπὸ τὸ Λ 531-535 μαθαίνουμε ὅτι τὸ ἄρμα ἀνήκει στὸν Ἔκτορα, ὁ ὁποῖος ἐπιβαίνει ἔχοντας ὡς ἡνίοχο τὸν ἀδελφὸ του Κεβριόνη, νόθο γιὸ τοῦ Πριάμου (Π 737-738). Ἀντίθετα, στοὺς στίχους Υ 498-500 πρόκειται γιὰ τὸ ἄρμα τοῦ Ἀχιλλέα, ὁ ἡνίοχος τοῦ ὁποῖου δὲν ὀνομάζεται. Στὴν περίπτωσή πού δὲν κρίνεται ἱκανοποιητικὴ ἢ ἐρμηνεῖα τῆς παράστασης μὲ βάση τοὺς στίχους Λ 531-535 καὶ Υ 498-500, πού ἀναφέραμε στὴν ἀρχή, γιὰ τὴν ἀφήνουν τὸ νεκρὸ ἥρωα στὴν ἀνωνυμία, ὑπάρχει στὸ Υ 381-395 ἡ περιγραφή τοῦ φόνου τοῦ Ἰφιτίωνα, γιοῦ τοῦ Ὀτρυντέως, ἀπὸ τὸν Ἀχιλλέα, πού ἀντιστοιχεῖ σὲ ὅλα τὰ δεδομένα τῆς σκηνῆς τοῦ ὄστρακου, γνωρίζοντάς μας συγχρόνως καὶ τὰ ὀνόματα τῶν πρωταγωνιστῶν. Ὁ ἐντυπωσιακὸς ὀπλισμὸς τοῦ νεκροῦ, πού βρόντηξε καθὼς ἔπεφτε (Υ 388 *δούπησε δὲ πεσών*), τὸ κράνος μὲ τὸν τεράστιο λόφο, ἡ καταστόλιστη ἀσπίδα, τὸ ξίφος μὲ τὴν ὠραία λαβή, ἀνταποκρίνονται στὴν ὑψηλὴ καταγωγή τοῦ Ἰφιτίωνα, πού ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει *πολέων ἡγήτορα λαῶν* (Υ 383). Τὴν κακὴ του μοῖρα σφράγισε ἡ μεταχείριση πού ἐπιφύλαξαν στὸ πτώμά του τὰ ἄρματα τῶν Ἀχαιῶν ὅταν τὸ καταπάτησαν περνώντας ἀπὸ πάνω του: *τὸν μὲν Ἀχαιῶν ἵπποι ἐπισσώτροις δατέοντο* (Υ 394). Ὁ Ἰφιτίω-

νας έπεσε στην άρχή τής μάχης: *πρώτη έν ύσμίνη*. Καί σ' αυτό τὸ σημεῖο φαίνεται νά συμφωνεῖ ἡ παράσταση τοῦ ὄστράκου, ἀφοῦ ὁ νεκρὸς δὲν πρόλαβε νά ρίξει κανένα ἀπὸ τὰ δύο του δόρατα καὶ παρουσιάζεται νά τὰ κρατᾶ στὸ ἐπιδεικτικὰ — καὶ παράλογα — ὑψωμένο του χέρι.

Ἡ Ἰλιάδα (E 294-296, Λ 143-144) περιγράφει σκηνὲς ὅπου ἥρωες χτυποῦνταν θανάσιμα, τὴν ὥρα πού βρίσκονται ἀκόμη πάνω στὸ ἄρμα τους καὶ πέφτουν ἀπ' αὐτὸ νεκροί, ἐνῶ βροντᾶ ἐπάνω τους ὁ ὄπλισμός τους. Ἄν δεχτοῦμε ὅτι τὸ **K17** ἀποδίδει κάποιο ἀπ' αὐτὰ τὰ χωρία, τὸ ἄρμα θά ἔπρεπε νά ὑπάρχει ὡς συμπληρωματικὸ στοιχεῖο, πού φυσικὰ δὲ νοεῖται νά ποδοπατᾶ τὸ νεκρὸ ἀναβάτη του. Στὸ E 295 ἀναφέρεται ἄλλωστε ρητὰ ὅτι τὰ ἄλογα ὀπισθοχώρησαν τρομαγμένα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ ἀφέντη τους: *παρέτρεσαν δὲ οἱ ἵπποι ὠκύποδες*. Ἀντίθετα, γιὰ τὰ ἀνατολικά τουλάχιστον παράλληλα τοῦ εἰκονογραφικοῦ τύπου πού παρουσιάζει τὸ ὄστρακό μας, εἶναι ὁμόφωνη ἡ γνώμη τῶν ἐρευνητῶν ὅτι ἀκριβῶς ἡ συνωρίς περνᾶ ὀρμητικὰ πάνω ἀπὸ τὸ νεκρὸ πολεμιστὴ καὶ μάλιστα καλπάζοντας, χωρὶς τὸν παραμικρὸ σεβασμὸ πρὸς τὸ πτώμα. Πρόκειται ἐπομένως γιὰ ἄρμα ἐχθρικό. Νομίζω ὅτι αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ νόημα τῆς παράστασης τοῦ **K17**: τὸ ἄρμα περνᾶ πάνω καὶ ὄχι πίσω ἀπὸ τὸ νεκρὸ.

Τὸ εἰκονογραφικὸ θέμα τοῦ σκοτωμένου στὴ μάχη, πάνω ἀπὸ τὸν ὁποῖο περνᾶ ἐχθρικό ἄρμα, ἀποτελεῖ κοινὸ τύπο στὰ ἀνάγλυφα τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὸ 16ο αἰ. π.Χ. καὶ ἐξῆς³²⁷. Ὁ νεκρὸς βρίσκεται συνήθως κάτω ἀπὸ τὰ ἀνασηκωμένα πόδια τῶν ἀλόγων, ἀλλὰ ὑπάρχουν περιπτώσεις³²⁸, ὅπου οἱ τροχοὶ τοῦ ἄρματος εἰκονίζονται νά περνοῦν ἀπὸ πάνω του, ὅπως πρέπει νά συνέβαινε στὸ **K17**.

Παράλληλα μὲ τὴν ἐμφάνισή της στὴν ἀνατολικὴ τέχνη βρίσκουμε τὴν παράσταση τοῦ νικημένου ἀντιπάλου πού ποδοπατᾶ τὸ ἄρμα τοῦ νικητῆ καὶ στὸν ἐλληνικὸ χῶρο, συγκεκριμένα στὴ μυκηναϊκὴ στήλη ἀρ. 1427 τοῦ τάφου V τοῦ Α' ταφικοῦ περιβόλου (μέσα 16ου αἰ. π.Χ.)³²⁹. Δὲ φαίνεται ὁμως ὅτι ἔγινε ἰδιαίτερα ἀγαπητὴ στὴν ἐλληνικὴ τέχνη ἀφοῦ δὲ βρῆκε μιμητὲς στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες: παρὰ τὶς ἀφθονες ἀπεικονίσεις ἀρμάτων καὶ τὶς ἀρκετὲς παραστάσεις πολεμικῶν σκηνῶν, τὸ θέμα πού μᾶς ἀπασχολεῖ δὲ συναντιέται στὴν ΥΓ τέχνη. Μόνον ὁ ΥΓ κρατήρας τοῦ Λούβρου A 519 ἔχει στὴ ζωφόρο κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος δύο νεκροὺς καὶ στὸ κενὸ ἀπὸ πάνω τους δύο τροχοὺς μὲ διακόσμηση ζίγκ-ζάγκ στὴν περιφέρεια. Ἡ Ahlberg³³⁰ πιστεύει ὅτι οἱ δύο τροχοὶ εἶναι, στὴν περίπτωσή αὐτή, τὸ ἰδεόγραμμα τοῦ ἄρματος πού περνᾶ πάνω ἀπὸ τὰ πτώματα τὴν ὥρα τῆς μάχης καὶ ὄχι μιὰ παραλλαγὴ κυκλικοῦ κοσμήματος, ἀπὸ αὐτὰ πού τόσο συνηθίζει ἡ γεωμετρικὴ ἀγγειογραφία. Τὰ ἐπιχειρήματά της θά ἦταν πιὸ πειστικὰ ἂν τὸ ἴδιο ἀκριβῶς μοτίβο δὲν ἦταν τόσο κοινὸ διακοσμητικὸ θέμα³³¹. Πανομοιότυποι τροχοὶ (μὲ στιγμὲς ἀντὶ γιὰ ζίγκ-ζάγκ στὴν περιφέρεια) ἔχουν π.χ. χρησιμοποιηθεῖ γιὰ νά διακοσμήσουν ὀλόκληρη ζωφόρο στὰ θραύσματα τοῦ κρατήρα τοῦ Musée Rodin³³², ὅπου φυσικὰ ἀποκλείεται νά ἀποτελοῦν τὸ ἰδιογραφικὸ σύμβολο ἄρματος. Ἄλλωστε, καὶ στὸν κρατήρα τοῦ Λούβρου A 519 ἡ παράσταση δὲ σώζεται ὀλόκληρη καὶ δὲν ξέρουμε ἂν ὑπῆρχαν δύο μόνον τροχοὶ πάνω ἀπὸ τοὺς νεκροὺς ἢ περισσότεροι στὴν πρὸς τὰ ἀριστερὰ συνέχεια τῆς εἰκόνας. Σκηνὲς μάχης ἐξακολουθοῦν νά εἶναι ἀγαπητὸ θέμα στοὺς καλλιτέχνες τοῦ ἐπόμενου αἰῶνα καὶ φυσικὰ συνεχίζονται οἱ παραστάσεις ἀρμάτων σὲ πομπὲς ἢ σὲ ἀγῶνες κατὰ τὴν πρώιμη ἰδιαίτερα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴ μέση ΠΑ φάση (καὶ ὄχι μόνον στὴν Ἀττικὴ). Ἡ ἀπεικόνιση ὁμως νεκροῦ πολεμιστῆ κάτω ἀπὸ τὸ ἄρμα τοῦ νικητῆ ἐξακολουθεῖ νά ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸ ρεπερτόριο τῆς ἐλληνικῆς εἰκονογραφίας τοῦ 7ου αἰ., ἐνῶ δὲν ἔχει πάψει νά παρουσιάζεται στὴν Ἀνατολή³³³. Ἡ παράσταση τοῦ ναξιακοῦ ἀνάγλυφου ὄστράκου **K17** ἀποτελεῖ ἴσως τὴν παλαιότερη ἐπανεμφάνιση τοῦ θέματος στὸν ἐλληνικὸ χῶρο κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Ἀργότερα θά γίνῃ ἰδιαίτερα ἀγαπητὸ στὴ μελανόμορφη ἀγγειογραφία, κυρίως τὴν ἀττικὴ³³⁴, χωρὶς νά λείπει καὶ ἀπὸ τὴν κορινθιακὴ³³⁵.

Πῶς καὶ ἀπὸ πού ἐμφανίζεται στὴ Νάξο κατὰ τοὺς πρώιμους ἀρχαῖκους χρόνους; Ἡ ἐπαφὴ τῶν Ἑλλήνων μὲ τὴν Ἀνατολὴ εἶχε ἀτονίσει τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς ἱστορικῆς

περιόδου, δὲν εἶχε ὅμως ποτὲ σταματήσει καὶ ἔγινε πολὺ πιὸ ἐντονη ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 8ου αἰ. καὶ ἐξῆς. Οἱ Ἕλληνες ἄποικοι τῶν μικρασιατικῶν παραλίων καὶ οἱ τολμηροὶ ἔμποροι ποὺ ἐπισκέπτονται ὄλο καὶ πιὸ συστηματικὰ τὰ παράλια τῆς Συρίας, τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Αἰγύπτου ἔγιναν οἱ γέφυρες ἀπὸ τὶς ὁποῖες πέρασαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὄχι μόνον πολῦτιμα καὶ δυσεύρετα ὑλικά ἢ ἔτοιμα ἔργα τέχνης, ἀλλὰ καὶ νέες τεχνικές, κυρίως ὅμως νέες ιδέες καὶ θέματα τῆς εἰκονογραφίας. Ὅπως ὅμως συμβαίνει μὲ τὰ ἄλλα «ἀνατολικά» διακοσμητικὰ ἢ εἰκονιστικὰ θέματα (πλοχομοί, σπειροειδῆ κοσμήματα, σφίγγες, γρύπες, λιοντάρια μόνον τους ἢ σὲ κυνήγια ζώων κτλ.), ἔτσι καὶ τὸ θέμα τοῦ ἄρματος ποὺ ποδοπατεῖ νεκρὸ ἀντίπαλο εἶχε παράλληλα ὑπάρξει κτῆμα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης κατὰ τὴν προϊστορικὴ τῆς περίοδο. Ὅταν ἡ μυκηναϊκὴ καλλιτεχνικὴ παράδοση ἀτόνισε στὴν κοιτίδα τῆς κατὰ τὴ στροφή τῆς δευτέρας πρὸς τὴν πρώτη χιλιετία π.Χ., δὲ λησμονήθηκε στὰ νησιά καὶ κυρίως στὰ μικρασιατικὰ παράλια³³⁶. Ἀπὸ ἐκεῖ ἐπηρέασε τὴν ἐξέλιξη τῆς τέχνης τῶν ἐπόμενων αἰώνων, δημιουργώντας, μαζί μὲ πολλοὺς ἄλλους παράγοντες, τὴν «ἀναγέννηση» τῶν πρώιμων ἀρχαϊκῶν χρόνων³³⁷.

Θὰ μπορούσαμε νὰ δεχτοῦμε ὅτι καὶ γιὰ τὸ θέμα μας λειτούργησαν οἱ ἴδιοι μηχανισμοί, ποὺ μὲ τὴ βοήθεια τῆς Ἀνατολῆς ξανάφεραν στὸ προσκήνιο τῆς τέχνης τοῦ 7ου αἰ. μυκηναϊκὰ μοτίβα ποὺ ἔμοιαζαν γιὰ πάντα ξεχασμένα.

Ἡ πιθανότητα βέβαια νὰ ἦρθε ὁ νάξιος τεχνίτης σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ παλαιότερα ἢ σύγχρονά του (βλ. σημ. 333) ἀσσυριακὰ ἀνάγλυφα εἶναι πολὺ μικρὴ. Ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ καὶ γιὰ τὰ ἄλλα εἰκονογραφικὰ θέματα ποὺ ἔγιναν κτῆμα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης τοῦ 7ου αἰ. ἀπὸ «δεύτερο χέρι», ἔτσι καὶ γιὰ τὴν εἰκόνα τοῦ ἄρματος ποὺ ποδοπατᾶ νεκρὸ, ὁ δρόμος ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔφθασε στὸν ἑλληνικὸ χῶρο θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὅτι πέρασε ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Κιλικίας καὶ τῆς Βόρειας Συρίας³³⁸.

Στὴν περίπτωσή μας ὅμως ὑπάρχουν οἱ ἐπανελημμένες ἀναφορὲς τοῦ Ὀμήρου στὴν εἰκόνα τοῦ νεκροῦ ποὺ συντρίβεται ἀπὸ ἐχθρικὸ ἄρμα, γεγονὸς ποὺ δὲ συμβαίνει γιὰ τὰ ἄλλα εἰκονογραφικὰ θέματα ποὺ ἀναβιώνουν κατὰ τὸν 7ο αἰ., ὅπως οἱ σφίγγες ἢ οἱ γρύπες. Καὶ ἡ Ἰλιάδα ἦταν ἡ καθημερινὴ πνευματικὴ τροφὴ τῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς, ἀπὸ ὅπου θὰ μπορούσε νὰ ἀντλήσει ἓνας καλλιτέχνης ἄπειρα θέματα, ιδιαίτερα μάλιστα ὅταν ἡ περιγραφή τους ἐπαναλαμβάνεται τόσο συχνὰ μέσα στὴν ὁμηρικὴ διήγηση. Γιατὶ λοιπὸν θὰ πρέπει ὀπωσδήποτε νὰ ἀναζητήσουμε τὰ ξένα πρότυπα ποὺ ἀκολούθησε ὁ καλλιτέχνης στὴν ἀπόδοση ἐνὸς θέματος καὶ νὰ μὴ δεχτοῦμε ὅτι τὸ δημιουργεῖ ὁ ἴδιος, εἰκονογραφώντας τὴν ὁμηρικὴ περιγραφή ποὺ τοῦ εἶναι τόσο οἰκεία; Ἄς μὴ παραγνωρίζεται ἡ δημιουργικὴ φαντασία καὶ ἡ πρωτοτυπία τῶν καλλιτεχνῶν τῶν Κυκλάδων, ποὺ σὲ πολλὰς περιπτώσεις παρουσίασαν πρῶτοι — μερικὲς φορὲς καὶ μόνοι — ἓνα θέμα³³⁹.

Ἄς ἔλθουμε τώρα στὴν παράσταση τοῦ **K20** (πίν. 11β). Σὲ ζωφόρο εἰκονίζεται συνωρίς πρὸς τὰ δεξιά, μὲ ἄλογα ποὺ βαδίζουν ἤρεμα, καὶ στὴ συνέχεια πολὺ κατεστραμμένη παράσταση γυναικας ποὺ ἰκετεύει ὀπλίτη, ἔτοιμο νὰ τὴ χτυπήσει μὲ τὸ δόρυ του. Τὸ ἄλλο του χέρι κρατᾶ ἀπὸ τὸν ἀστράγαλο ἓνα πόδι. Εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὴν ἐπιθετικὴ στάση τοῦ ἀνδρα καὶ τὴν ἰκετευτικὴ χειρονομία τῆς γυναικας³⁴⁰ ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ εἰρηνικὴ σκηνή. Ἡ ταύτιση ὅμως μὲ συγκεκριμένο γεγονὸς δὲν εἶναι εὐκόλη, γιὰ τὰ τμήματα τῆς παράστασης ποὺ λείπουν, ιδιαίτερα στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ ὅπου ἡ γυναικας, εἶναι τόσα ποὺ ἐπιτρέπουν περισσότερες ἀποκαταστάσεις.

Γιὰ τὸν ἀνδρα οἱ ἀπορίες περιορίζονται στὸ ἂν κρατοῦσε ἢ ὄχι ἀσπίδα καὶ στὴ στάση ποὺ πιθανῶς εἶχε ὁ ἐπάνω κορμὸς του. Ὁ χῶρος ἀπὸ ὅπου ἔχει ἀπολεπιστεῖ ἢ ἀνάγλυφη παράσταση εἶναι ἀρκετὸς ὥστε νὰ οἰκονομηθεῖ βοιωτικὴ ἀσπίδα, ἀνάλογη σὲ διαστάσεις καὶ τύπο μὲ αὐτὴ τοῦ **K22**. Νομίζω ὅτι τὸ ἔξαρμα ποὺ διατηρεῖται πάνω ἀπὸ τὸ χέρι ποὺ κρατᾶ τὸ πόδι δὲν εἶναι τμῆμα τοῦ βραχίονα ἀλλὰ ἡ ἄντυγα τῆς βοιωτικῆς ἀσπίδας, στὸ σημεῖο ὅπου αὐτὴ διακόπτεται. Προσεκτικὴ παρατήρηση τοῦ ὀστράκου δείχνει ὅτι τὸ ἐπάνω ἄκρο τοῦ

ἐξάρματος φαίνεται «τελειωμένο» καί, πέρα ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου διακόπτεται, συνεχίζει χωρὶς φθορὰς τὸ βάθος τοῦ ἀναγλύφου. Ἐὰν ἐπρόκειτο γιὰ τὸ βραχίονα τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ τοῦ ἄνδρα (γιατὶ εἶναι αὐτονόητο ὅτι μὲ τὸ ἀνυψωμένο δεξιὸ κρᾶδαινε τὸ δόρυ), θὰ ἔπρεπε νὰ τοποθετήσουμε τὸν ἀριστερὸ ὤμο στὴ συνέχεια τῆς εὐθείας τοῦ «βραχίονα», μὲ συνέπεια μιὰ τελείως ἀφύσικη συστροφή τοῦ ἐπάνω κορμοῦ: ὁ ὄπλιτης τότε θὰ ἔστρεφε τὴν πλάτη του πρὸς τὸ θεατὴ, ἐνῶ συγχρόνως προβάλλει τὸ δεξιὸ του πόδι. Ὁπωσδήποτε ἡ δυνατότητα δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ. Τὴ στάση βρίσκουμε στὸν ἄνδρα τοῦ ἐλάσματος M108 τῆς Ὀλυμπίας³⁴¹ ἀπὸ τὴ στροφή τοῦ 7ου πρὸς τὸν 6ο αἰ., ἐδῶ ὅμως ἡ συμμετρικὴ πρὸς τὰ πάνω τοποθέτηση τῶν χερῶν μειώνει τὴ δυσάρεστη ἐντύπωση ἀπὸ τὴν παράλογη στάση. Ὁπλίτες ποὺ ἐπιτίθενται μὲ δόρυ ἀπὸ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερά, στρέφοντας ἐπομένως τὴν πλάτη τους πρὸς τὸ θεατὴ, ὑπάρχουν πολλοὶ στὴ σύγχρονη ἀγγειογραφία, ἰδίως τὴν κορινθιακὴ. Στὴν περίπτωση ὅμως αὐτὴ προβάλλουν τὸ ἀριστερὸ τους πόδι ἀποφεύγοντας ἔτσι τὴν τελείως ἀφύσικη θέση γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε³⁴². Ἡ ὑπαρξὴ βοιωτικῆς ἀσπίδας ποὺ καλύπτει ὄλο τὸν ἐπάνω κορμὸ, ἀφήνοντας νὰ φαίνονται μόνο τὰ χέρια καὶ τὸ κεφάλι, λύνει τὸ πρόβλημα προοπτικῆς ποὺ ἀντιμετώπιζε ὁ καλλιτέχνης. Ἡ δυσκολία ὑπάρχει στὸ πῶς τὴν κρατοῦσε ὁ πολεμιστὴς ἀφοῦ καὶ τὰ δύο χέρια του εἶναι ἀπασχολημένα. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι παραμένει πάντοτε ἡ δυνατότητα νὰ τὴν εἶχε κρεμασμένη στὴν πλάτη του ἀπὸ τὸν τελαμώννα, τοποθέτηση ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὴ γιὰ τὴν πρόδρομὸ τῆς ἀσπίδα τύπου Διύλου³⁴³. Ἡ περίπτωση νὰ στρέφει τὸν κορμὸ του πρὸς τὸ θεατὴ, κρατώντας μὲ τὸ δεξιὸ τὸ πόδι καὶ μὲ τὸ ἀριστερὸ τὸ δόρυ πίσω ἀπὸ τὸ κεφάλι του, ὅπως παρουσιάζεται ὁ ὄπλιτης μὲ ξίφος καὶ ἀσπίδα στὸ ἐλεφάντινο ἀνάγλυφο ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ὀρθίας³⁴⁴, δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἀποκλεισθεῖ. Πρβ. ὄστρακο ἀπὸ λακωνικὸ ἀνάγλυφο πίθου, H. Lauter-Bufe, AntK 17 (1974), 89, ὅπου τὰ ὑψωμένα γιὰ ἐπίθεση δόρατα δύο κρानοφόρων ὄπλιτῶν πρὸς τὰ δεξιὰ περνοῦν πίσω ἀπὸ τὸ κεφάλι, ἐνῶ τὰ κρατοῦν μὲ τὸ δεξιὸ χέρι. Τὴ θεωρῶ ὅμως μᾶλλον ἀπίθανη γιατί, ἐκτὸς τοῦ ὅτι κάνει τὸν ἥρωά μας ἀριστερόχειρα, εἶναι καὶ τελείως παράλογη ἀφοῦ τὸν παρουσιάζει νὰ κρᾶδαινε τὸ δόρυ πίσω ἀπὸ τὸ κεφάλι του. Τὸ ὅτι τὸ δόρυ περνᾷ ὀπωσδήποτε πίσω ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ ὄπλιτη γίνεται φανερὸ ἀπὸ τὸ ἴχνος τοῦ στόματος καὶ τῆς γενειάδας ποὺ σώζεται καὶ ποὺ διακόπτει τὴν συνέχεια τοῦ δόρατος. Ὁπωσδήποτε τὰ σωζόμενα στοιχεῖα εἶναι πολὺ ἐλλιπῆ, ὥστε νὰ μπορούμε νὰ εἴμαστε κατηγορηματικοὶ ὑπὲρ μιᾶς μόνο ἀποκατάστασης τοῦ ἄνδρα (βλ. σχέδ. 7α-β).

Πολλὰ προβλήματα παρουσιάζει ἡ προσπάθεια ἀποκατάστασης τῆς γυναικείας μορφῆς. Τὸ ὅτι πρόκειται γιὰ γυναίκα γίνεται φανερὸ κυρίως ἀπὸ τὴν πλαστικὴ δῆλωση τοῦ στήθους ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν καταστόλιστο μὲ δικτυωτὸ κόσμημα³⁴⁵ χειριδωτὸ χιτῶνα, τελείως διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ βραχὺ χιτῶνα μὲ κοντὰ μανίκια ποὺ ἀποτελεῖ τὴν πρὸ συνηθισμένη ἀνδρική ἐνδυμασία τοῦ χώρου καὶ τῆς ἐποχῆς. Τὰ μαλλιά τῆς ἐπίσης πέφτουν στὸ στήθος χτενισμένα μὲ ἄλλο τρόπο ἀπὸ ἐκεῖνον τῶν ἠνιόχων τοῦ ἀνάγλυφου ναξιακοῦ ὄστράκου K22 καὶ τοῦ θηραϊκοῦ ἀνάγλυφου πίθου. Εἶναι τὸ χτένισμα ποὺ συναντοῦμε στὶς γυναῖκες τῶν ἀνάγλυφων πλακιδίων ἀπὸ τὴ Γόρτυνα τῆς Μέσης Δαιδαλικῆς φάσης, μὲ τὰ μαλλιά νὰ πλαισιώνουν τὸ πρόσωπο καὶ νὰ πέφτουν στοὺς ὤμους, σχεδὸν μέχρι τὸ στήθος, σὲ δύο συμμετρικὲς μάζες (πρβ. τὴν κόμμωση τῆς Ἄρτεμης τῆς Νικάνδρης). Θὰ πρέπει νὰ θεωρήσουμε τὸ ἴχνος ποὺ σώζεται στὸ κάτω πλαίσιο τῆς παράστασης ὡς τὰ δάκτυλα τοῦ ποδιοῦ τῆς γυναίκας, ἐφ' ὅσον ἡ θέση του ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ σημεῖο ὅπου θὰ περίμενε κανεὶς νὰ πατᾷ. Σὲ ποιὸν ὅμως ἀνήκει τὸ πόδι ποὺ κρατᾷ ὁ πολεμιστὴς; Σὲ στάση ἀνάλογη μὲ τὸν ἄνδρα τοῦ K20 εἰκονίζεται συνήθως ὁ Νεοπτόλεμος στὶς παραστάσεις τῆς «Ἰλίου Πέρσεως» ἀπὸ τοὺς ΥΓ χρόνους καὶ ἐξῆς³⁴⁶, ὅταν ἐτοιμάζεται νὰ ἐκσφενδονίσει τὸν Ἀστυάνακτα κάτω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς Τροίας. Τὸ θέμα εἶναι ἤδη γνωστὸ στὴν εἰκονογραφία τῶν κυκλαδικῶν ἀνάγλυφων πίθων ἀπὸ τὴν παράσταση τῆς μετόπης ἀρ. 17 τοῦ πίθου τῆς Μυκόνου³⁴⁷, ὅπου ἡ Ἄνδρομάχη κάνει τὴν ἴδια μὲ τὴ γυναικεία μορφή τοῦ ὄστράκου μας ἱκετευτικὴ χειρονομία. Στὴν περίπτωση ποὺ

δεχόμεστε ότι το ναξιακό κομμάτι παρουσιάζει «φόνο Ἀστυάνακτος» θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποκαταστήσουμε τὸν κορμὸ τοῦ παιδιοῦ περίπου διαγώνια πάνω στὴ φούστα τῆς μητέρας του, μὲ τὸ δεξιὸ πόδι λυγισμένο πρὸς τὰ κάτω, ἀφοῦ πρέπει νὰ χωρέσει ὑποχρεωτικὰ μέσα στὸ φθαρμένο τμήμα τῆς εἰκόνας. Ὑπάρχει ὅμως μία ἀνυπέρβλητη δυσκολία σ' αὐτὴ τὴ συμπλήρωση: τὸ πόδι ἔχει ἀποδοθεῖ στὴν ἴδια κλίμακα μὲ τὶς ὑπόλοιπες μορφές καὶ ὄχι σὲ μικρότερη, ὅπως θὰ ἀπαιτοῦσε ἡ ἡλικία τοῦ Ἀστυάνακτα. Χωρὶς νὰ παραβλέπω τὸ γεγονός ὅτι κυμαινόμενη κλίμακα γιὰ τὴν ἀπόδοση τῶν μελῶν ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου δὲν εἶναι σπάνια αὐτὴ τὴν ἐποχὴ³⁴⁸, νομίζω ὅτι θὰ φαινόταν ὑπερβολικὴ στὴν περίπτωσή μας καὶ θεωρῶ σχεδὸν βέβαιο ὅτι τὸ πόδι ἀνήκει στὴ γυναίκα. Θὰ πρέπει ἐπομένως νὰ συμπληρώσουμε τὸ κάτω τῆς ζώνης τμήμα τοῦ χιτώνα της, ὅπου ἴσως συνεχιζόταν τὸ δικτυωτὸ ἢ καὶ ἄλλο κόσμημα³⁴⁹, καθὼς καὶ τὸ ἓνα πόδι της πρὸς τὰ δεξιὰ, μὲ τὸ ὁποῖο πατᾶ στὸ «ἔδαφος». Τὸ ἄλλο ἦταν σηκωμένο καὶ τὸ ἔχει ἀρπάζει ὁ ὀπλίτης, ἀπέναντί της. Θεωρῶ ἐπίσης ὅτι τὸ μικρὸ ὄστρακο ἀριστερὰ τοῦ κορμοῦ τῆς γυναίκας πρέπει νὰ κατεβεῖ ἀρκετὰ καὶ νὰ κολληθεῖ ἓνα ἑκατοστὸ περίπου κάτω ἀπὸ τὸ δεξιὸ της βραχίονα. Τὰ σωζόμενα ἐπάνω του ἔχνη εἰκονίζουν τὸ δεξιὸ της χέρι, ἀπὸ τὸν καρπὸ καὶ κάτω, νὰ κρατᾶ ἀντικείμενο πὸ μόνον ὡς τὸ ἐπάνω μισὸ τόξου καὶ μέρος τῆς χορδῆς του θὰ μπορούσε νὰ ἐρμηνευθεῖ³⁵⁰ (βλ. σχέδ. 7α-β).

Ἡ προβολὴ τοῦ ἑνὸς ποδιοῦ γυμνοῦ καὶ συχνὰ λυγισμένου πρὸς τὰ πάνω, ἐνῶ τὸ ἄλλο σκεπάζεται ἀπὸ τὸ χιτῶνα, εἶναι ἀρκετὰ συνηθισμένη τὸν 7ο αἰ., κυρίως ὅταν εἰκονίζεται ὁ «ἐν γούνασι δρόμος» σὲ παραστάσεις ἀρπυιῶν³⁵¹ ἢ γοργόνων³⁵². Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ τέρατα αὐτὰ καὶ οἱ ἀμαζόνες, οἱ νηρηίδες ἢ συνηθισμένες γυναῖκες γυμνώνουν καὶ ἀνασηκώνουν τὸ πόδι τους ὅταν παριστάνονται νὰ ἐπιτίθενται ἢ νὰ τρέχουν (ἰδιαίτερα ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 7ου αἰ. καὶ στὸν πρώιμο 6ο αἰ.)³⁵³. Ἡ γύμνωση λοιπὸν καὶ ἡ θέση τοῦ ποδιοῦ στὴ γυναίκα τοῦ ὄστράκου μας δὲ θὰ παρουσίαζε ἐρμηνευτικὲς δυσκολίες, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρχε ὁ πολεμιστὴς πὸ τὴν ἀρπάζει ἀπ' αὐτό. Παρόμοια λαβὴ δὲν εἶναι ἄγνωστη στὴν εἰκονογραφία τοῦ 7ου αἰ. Στὰ μέσα περίπου τοῦ αἵωνα ἀνήκει τὸ πῆλινο ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴν Τεγέα πὸν παρουσιάζει τὴν πάλη τοῦ Πηλέα καὶ τῆς Θέτιδας³⁵⁴. Ἐδῶ ὅμως ἔχουμε πραγματικὴ πάλη μὲ περίπλοκες κινήσεις, ὅπου ὁ ἐντελῶς ἄοπλος Πηλέας ἔχει μὲ τὸ ἓνα χέρι ἀγκαλιάσει τὴ Νηρηίδα καὶ μὲ τὸ ἄλλο κρατᾶ τὸ γυμνὸ δεξιὸ της πόδι στὸ ὕψος τοῦ γονάτου³⁵⁵. Πρόκειται γιὰ οὐσιαστικὴ σύνδεση τῶν προσώπων, ἐνῶ στὸ **K20** ἡ σύνδεση εἶναι ἐντελῶς παρατακτικὴ. Παράλληλα, οἱ ἀντίπαλοι στὸν πίνακα τῆς Τεγέας εἶναι ἄοπλοι σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν πάνοπλο ἐπιτιθέμενο τῆς εἰκόνας μας καὶ τὴ γυναίκα πὸν κρατᾶ τόξο. Τὸ τελευταῖο, καθὼς καὶ ὁ μακρὺς (;) χιτῶνας, ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα τοῦ ὁποῖου βγαίνει γυμνὸ τὸ ἓνα πόδι, εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς πρώιμης εἰκονογραφίας τῶν ἀμαζόνων³⁵⁶. Θὰ πρέπει ἐπομένως νὰ ἀναζητήσουμε τὴν ἐρμηνεία τῆς παράστασης τοῦ **K20** ἀνάμεσα στοὺς μύθους πὸν ἀναφέρονται σὲ ἀγῶνα ἀμαζόνων-ἥρωα. Παρόμοιες ἐρμηνεῖες ζητήθηκαν καὶ γιὰ τὸ θέμα πὸν εἰκονίζεται στὴν κάτω μετόπη ἐλάσματος τρίποδα (βρέθηκε στὸ χῶρο τοῦ νέου Μουσείου Ὀλυμπίας τὸ 1959)³⁵⁷ καὶ πὸν ἔχει πολλὰ κοινὰ μὲ τὴ σκηνὴ τοῦ ναξιακοῦ ὄστράκου³⁵⁸. Μὲ ἐντελῶς παρατακτικὴ σύνδεση παρουσιάζονται ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ: ὀπλίτης πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ κράνος καὶ ἀργεῖα ἀσπίδα, πὸν μὲ τὸ δεξιὸ χέρι ἔχει ἀρπάζει ἀπὸ τὸ γόνατο ἀμαζόνα. Ἡ τελευταία ἀγγίζει τὸ σαγόνι του μὲ τὸ δεξιὸ της χέρι, ἐνῶ μὲ τὸ χαμηλωμένο ἀριστερὸ κρατᾶ τόξο. Ὁ μακρὺς χειριδωτὸς χιτῶνας της καλύπτει τὸ ἀριστερὸ της πόδι μὲ τὸ ὁποῖο στηρίζεται στὸ ἔδαφος. Πίσω της ὄρθια γυναίκα «ἀνακαλυπτομένη». Ἡ πὸν πάνω παράσταση θεωρήθηκε ἀπὸ τὸ Ν. Γιαλούρη ἀγῶνας Ἀχιλλέα-Πενθεσίλειας³⁵⁹, ἐνῶ οἱ Schefold, Hofkes-Brukker καὶ Brommer πιστεύουν ὅτι πρόκειται γιὰ Θησέα-Ἀντιόπη³⁶⁰. Καὶ στίς δύο ἐρμηνεῖες καθοριστικὴ ὑπῆρξε ἡ παρουσία τῆς γυναίκας στὸ δεξιὸ ἄκρο τῆς εἰκόνας, πὸν θεωρήθηκε Ἀφροδίτη, ὥστε ἡ σχέση ἀνάμεσα στοὺς πρωταγωνιστὲς νὰ ἀποκτᾶ ἐρωτικὴ χροιά. Πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση ὁδήγησε τὸν Schefold καὶ ἡ λαβὴ ἀπὸ τὸ γόνατο, ὅμοια μὲ τὴν κίνηση πὸν κάνει ὁ Πηλέας γιὰ νὰ κατακτήσει «die geliebte Thetis» στὸ ἀνάγλυφο τῆς Τεγέας πὸν ἀναφέραμε.

Πρὶν προχωρήσουμε σὲ συμπεράσματα γιὰ τὴν παράσταση τοῦ **K20** θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθοῦμε σὲ μία κατηγορία μνημείων ποὺ παρουσιάζουν ἀξιοπρόσεκτες ἀναλογίες μὲ αὐτό. Πρόκειται γιὰ τὰ χάλκινα ὄχανα ἀσπίδων ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία, τὸ Noicattaro καὶ τοὺς Δελφούς, ποὺ σώζουν παράσταση Ἀχιλλέα-Πενθεσίλεια³⁶¹. Ἐκτείνονται σὲ μεγάλο διάστημα χρόνου (τέλη 7ου αἰ.-540 π.Χ. περίπου) καὶ δείχνουν ἀξιοσημείωτη σταθερότητα στὴν ἀπόδοση τοῦ τύπου: ὁ Ἀχιλλέας ἐπιτίθεται μὲ δόρυ πάντοτε ἀπὸ δεξιά πρὸς τὰ ἀριστερά. Φορᾶ κορινθιακὸ κράνος, κνημίδες, ἐμπρὸς ἐξέχει τὸ γένι του καὶ κρατᾶ μὲ τὸ ἀριστερὸ μικρὴ βοιωτικὴ ἀσπίδα. Ἀπέναντί του ἡ Πενθεσίλεια φορᾶ ἐπίσης κράνος μὲ ψηλὸ λόφο καὶ εἶναι ντυμένη μὲ ζωσμένο χιτῶνα ποὺ φθάνει λίγο πάνω ἀπὸ τὰ γόνατα. Στὶς πρώιμες παραστάσεις ἡ ἀμαζόνα κρατᾶ ἀσπίδα καὶ δόρυ καὶ φορᾶ κνημίδες. Στὰ ὄχανα ἀπὸ τὸ Noicattaro³⁶² ἡ ἀσπίδα λείπει καὶ μὲ τὸ ἐλεύθερο ἀριστερὸ χέρι τῆς ἀγγίζει τὸ γένι τοῦ Ἀχιλλέα, κάνοντας τὴ γνωστὴ καὶ ἀπὸ τὸ ὄστρακὸ μας κίνηση, ἐνῶ μὲ τὸ κάπως χαμηλωμένο δεξιὸ κρατᾶ τὸ δόρυ. Σὲ ὅλες τὶς παραστάσεις τῶν ὀχάνων ἡ Πενθεσίλεια παρουσιάζεται νὰ λυγίζει τὰ γόνατα καὶ νὰ γέρνει λίγο πρὸς τὰ πίσω, ἂν καὶ σὲ καμιά περίπτωση δὲν τὴν ἔχει χτυπήσει ἀκόμα τὸ δόρυ τοῦ ἥρωα. Εὐκόλα μπορεῖ νὰ παρατηρήσει κανεὶς ὅτι στὸ ναξιακὸ ὄστρακο συνδυάζονται στοιχεῖα ποὺ λίγο ἀργότερα θὰ ὑπάρξουν ξεχωρισμένα στὰ ὄχανα τῶν ἀσπίδων καὶ στὸ ἔλασμα τοῦ τρίποδα ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία: μὲ τὰ πρῶτα ἔχει κοινὴ τὴ διάταξη καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν προσώπων, τὴ σχεδὸν πανομοιότυπη ἐμφάνιση καὶ στάση τοῦ ἀνδρα, καθὼς καὶ τὴν ἱκετευτικὴ κίνηση τῆς Πενθεσίλειας, ἐνῶ ἡ ἀμαζόνα καὶ ἡ χειρονομία τοῦ ἥρωα ἐμφανίζονται σχεδὸν αὐτούσιες στὸ ἔλασμα τοῦ τρίποδα.

Θεωρῶ ἰδιαίτερα σημαντικὸ στοιχεῖο, γιὰ τὴν ταύτιση τῆς ἀνδρικής μορφῆς τοῦ ὀστράκου μας μὲ τὸν Ἀχιλλέα, τὴν ἐπιμονὴ στὴν ἀπὸ δεξιά πρὸς τὰ ἀριστερὰ κατεύθυνση τῆς κίνησης τοῦ ἥρωα, ἡ ὁποία δὲν παρατηρεῖται μόνο στὰ ὄχανα ἀλλὰ καὶ σὲ μεγάλο ἀττικὸ ἐνεπίγραφο (*ΑΧΙΛΛΕΥΣ-ΑΙΝΙΑ*) ἀνάγλυφο τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Νέας Ὑόρκης (42.11.33), ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 7ου-ἀρχὲς τοῦ 6ου αἰ.³⁶³. Ἡ ἀναλλοίωτη διατήρηση τῆς διάταξης καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μορφῶν, καθὼς καὶ τοῦ τύπου τοῦ ἥρωα στὸ θέμα Ἀχιλλέας-Πενθεσίλεια τῶν χάλκινων ἀνάγλυφων ὀχάνων γιὰ τρία τέταρτα τοῦ αἵωνα, δείχνει ὅτι ἔχουμε μπροστά μας μία πολὺ ἰσχυρὴ εἰκονογραφικὴ παράδοση, στοὺς προδρόμους τῆς ὁποίας θὰ πρέπει νὰ ἐντάξουμε τὴν παράσταση τοῦ ὀστράκου μας, παρὰ τὴν ἀρκετὰ διαφορετικὴ στάση τῆς Πενθεσίλειας³⁶⁴. Ἰδιαίτερα στενὴ εἰκονογραφικὰ εἶναι ἡ σχέση μὲ τὴν παράσταση στὰ ὄχανα τοῦ Noicattaro, ὅπου ἡ ἀμαζόνα ἱκετεύει μὲ τὸ ἀριστερὸ κρατώντας τὸ δόρυ μὲ τὸ δεξί. Ὁ χιτῶνας τῆς ἐπίσης φθάνει λίγο πάνω ἀπὸ τὰ γόνατα, μῆκος ποὺ δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶχε τὸ ἔνδυμα τῆς γυναίκας τοῦ ναξιακοῦ ὀστράκου, ἂν καὶ θεωρῶ πιθανότερο τὸν «ποδήρη», ἀνοιχτὸ στὴ μία πλευρὰ χιτῶνα ποὺ φοροῦν οἱ ἀμαζόνες στὶς πρώιμες παραστάσεις τους³⁶⁵. Ἡ οὐσιαστικὴ διαφορὰ βρίσκεται στὸν τρόπο ποὺ συνδέονται οἱ δύο μορφὲς μεταξύ τους καὶ ποὺ νομίζω ὅτι ὀφείλεται στὴ χρονικὴ ἀπόσταση ποὺ χωρίζει τὰ μνημεῖα. Στὰ ὄχανα τοῦ Noicattaro ὁ Ἀχιλλέας δὲν ἀγγίζει τὴν Πενθεσίλεια, ὅμως ἡ τελευταία κλονίζεται μπρὸς στὴν ὀρμὴ τοῦ ἥρωα καὶ γέρνει πρὸς τὰ πίσω μὲ τὰ πόδια ἐλαφρὰ λυγισμένα, ἔτοιμη νὰ πέσει. Ἡ σχέση τους εἶναι ἐσωτερικὴ, ἡ δύναμη τοῦ ἐνὸς βρίσκεται σὲ πλήρη ἀνταπόκριση πρὸς τὴν ἀδυναμία τοῦ ἄλλου. Ἀντίθετα, στὸ κατὰ μισὸ περίπου αἶωνα παλαιότερο ναξιακὸ ὄστρακο ἡ σχέση τῶν πρωταγωνιστῶν εἶναι ἀκόμα ἐντελῶς ἐξωτερικὴ: ἐνῶ ὁ Ἀχιλλέας ὀρμᾷ, ὅπως ἀκριβῶς καὶ στὸ ὄχανο, καὶ συνάμα κρατᾶ τὴν ἀμαζόνα ἀπὸ τὸν ἀστράγαλο, ἐκείνη στέκεται ὀρθία, ἀπόλυτα ἰσορροπημένη καὶ ἄκαμπτη ἀπέναντί του. Ἄν δὲν ὑπῆρχε ἡ λαβὴ καὶ ἡ ἱκετευτικὴ χειρονομία θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ καταλάβουμε ἀπὸ τὴν στάση τῶν σωματιῶν ποιά σχέση συνδέει τὰ δύο πρόσωπα.

Παραπλήσια λαβὴ ἐφαρμόζει ὁ Θεσέας στὴν Ἀντιόπη στὸ ἔλασμα τοῦ τρίποδα ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία. Γιατί δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ εἰκονίζεται τὸ ἴδιο θέμα στὸ ναξιακὸ ὄστρακο; Νομίζω ὅτι παρόμοια ἐρμηνεῖα (Θησέας-Ἀντιόπη) δὲ θὰ ἦταν σωστὴ, γιατί τόσο ὁ Θεσέας ὅσο καὶ ὁ

Πηλέας, στο ανάγλυφο της Τεγέας, δὲ σκότωσαν ὁ πρῶτος τὴν ἀμαζόνα καὶ ὁ δεύτερος τὴ νηρηίδα. Καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Πηλέα ἡ ἔλλειψη κάθε ἐπιβουλῆς γίνεται φανερὴ ἀπὸ τὸ ὅτι εἶναι τελείως ἄοπλος. Στὴν περίπτωση τοῦ ἐλάσματος, ἂν καὶ ἡ Ἄντιόπη κρατᾷ ἀκόμα τὸ τόξο (ὅπως ἡ ἀμαζόνα τοῦ **K20**), ὁ Θησέας φέρει μόνο ἀμυντικὸ ὄπλισμό. Τὸ ὄστρακό μας ἀντίθετα παρουσιάζει τὸν ἥρωα νὰ κραδαίνει τὸ δόρυ τοῦ ὅπως ἀκριβῶς στὶς παραστάσεις τῶν ὀχάνων, ὑποδηλώνοντας ὅτι πολὺ γρήγορα θὰ τὸ καρφώσει στὴν ἀντίπαλό του³⁶⁶.

Στὰ δύο πιὸ πάνω παραδείγματα ἡ λαβὴ ἀπὸ τὸ γόνατο γίνεται ἀνάμεσα σὲ ἐρωτικὰ ζεύγη. Θὰ ἦταν πολὺ τολμηρὸ νὰ υποθέσουμε ὅτι καὶ στὴν περίπτωσή μας ἡ λαβὴ ἀπὸ τὸν ἀστράγαλο κρύβει κάποια παρόμοια σημασία, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ἄχιλλεας γοητεύθηκε ἀπὸ τὸ θῦμα του, ἔστω κι ἂν ἦταν πολὺ ἀργά; Ὅπως δὲποτε ἡ χειρονομία ποῦ μᾶς ἀπασχολεῖ εἶναι κατὰ πρῶτο καὶ κύριο λόγο δηλωτικὴ ἀγώνα, πάλης³⁶⁷.

Μὲ ἀμαζονομαχία συνδέθηκε καὶ τὸ ὄνομα τοῦ τρίτου πανελληνίου ἥρωα, τοῦ Ἡρακλεῖ. Μετὰ τὸν πρῶτο Τρωικὸ πόλεμο (Ἰλ. Ε 640), ὁ Ἡρακλεῖς καὶ οἱ σύντροφοί του ἔφθασαν στὴ Θεμισκυρα κοντὰ στὶς ἐκβολές τοῦ Θερμῶδοντα, ἀναζητώντας τὴ ζώνη τῆς Ἰππολύτης (Πινδ., Νεμ. 3.38), σύμφωνα μὲ τὶς ἐντολές τοῦ Εὐρυσθέα. Κατὰ μία ἐκδοχὴ ἡ Ἰππολύτη θέλησε νὰ δωρήσει τὴ ζώνη στὸν ἥρωα (Ἀπολ. 2.5.9) ἢ νὰ τὴν ἀνταλλάξει μὲ τὴ ζωὴ τῆς ἀδελφῆς τῆς Μελανίπης (Ἀπολλών. Ρόδ. 2.966). Ὅπως δὲποτε κάποια στιγμή Ἕλληνες καὶ ἀμαζόνες ἦρθαν σὲ σύγκρουση, ὁ Ἡρακλεῖς σκότωσε τὴ βασίλισσά τους καὶ ἀπὸ τὸ πτώμα τῆς πήρε τὴ ζώνη ποῦ παρέδωσε στὴν κόρη τοῦ Εὐρυσθέα, ἰέρεια στὸ Ἡραῖο τοῦ Ἄργους (IG 14.1293 D). Ἐκεῖ ἢ στὶς Μυκῆνες (Εὐρ., Ἡρ. Μαιν., 416) διατηροῦσαν κατὰ τοὺς κλασικοὺς χρόνους καὶ ἔδειχναν λείψανο ποῦ ἔθεωρεῖτο ἡ ζώνη τῆς ἀμαζόνας³⁶⁸.

Ἡ ἀντίρρηση ὅτι στὸ **K20** ὁ ἄνδρας δὲν παρουσιάζεται μὲ τὸν τύπο ποῦ γνωρίζουμε τὸν Ἡρακλεῖ ἀπὸ τὴ μελανόμορφη καὶ τὴν ἐρυθρόμορφη ἀγγειογραφία, δηλαδὴ μὲ λεοντὴ καὶ ρόπαλο, δὲν ἔχει ἰδιαίτερη βαρύτητα, ἀφοῦ ἀπὸ τὶς πρώιμες παραστάσεις λείπουν αὐτὰ τὰ κύρια γνωρίσματά του³⁶⁹. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ ἐλάχιστες παραστάσεις (π.χ. στὶς βοιωτικὲς πόρπες ἢ στὸ πρῶμο κορινθιακὸ ἀλάβαστρο — βλ. παραπάνω σημ. 369), τὸ ὄπλο ποῦ μεταχειρίζεται ὁ Ἡρακλεῖς, ὅταν δὲ χρησιμοποιοῖ ρόπαλο, εἶναι τὸ ξίφος ἢ τὸ τόξο καὶ ὄχι τὸ δόρυ. Σπάνια ἐπίσης φορεῖ περικεφαλαία³⁷⁰ καὶ σχεδὸν ποτὲ δὲν κρατᾷ ἀσπίδα. Παράλληλα, ὅταν ἐκτελεῖ τοὺς ἄθλους τοῦ εἰκονίζεται κατὰ κανόνα νὰ ἐπιτίθεται ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ὄχι ἀντίστροφα, ὅπως ὁ ἥρωας τοῦ ναξιακοῦ ὄστράκου³⁷¹.

Νομίζω λοιπὸν ὅτι ἐρμηνεύοντας τὴν παράσταση τοῦ ναξιακοῦ κομματιοῦ ὡς ἀγώνα Ἄχιλλεα-Πενθεσίλειας βρισκόμαστε πιὸ κοντὰ στὴν ἀλήθεια. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ σκηνὴ τοποθετεῖται μπρὸς στὰ τεῖχη τῆς Τροίας μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἐκτορα. Ἐνα σῶμα ἀμαζόνων μὲ ἀρχηγὸ τὴ βασίλισσά τους Πενθεσίλεια παρουσιάστηκε, ἐνῶ τελείωνε ἡ κηδεῖα τοῦ γιοῦ τοῦ Πριάμου, γιὰ νὰ βοηθήσει τοὺς Τρῶες (Ἰλ. Ω 804): *Ὡς οἱ γ' ἀμφίεπον τάφον Ἐκτορος, ἦλθε δι' Ἀμαζῶν Ἄρηος θυγάτηρ μεγαλήτορος ἀνδροφόνοιο*, παρὰ τὸ ὅτι στὰ νιάτα του ὁ Πρίαμος εἶχε πολεμήσει ἐναντίον τους κοντὰ στὸν ποταμὸ Σαγγάριο (Ἰλ. Γ 189). Ἡ Πενθεσίλεια ἐπιτέθηκε στὸν Ἄχιλλεα, ὁ ὁποῖος συγκινήθηκε ἀπὸ τὴν ὁμορφιά τῆς ἀφοῦ τὴν εἶχε πρῶτα τρυπήσει μὲ τὸ δόρυ του (Quintus Smyrnaeus, I, 594). Τὸ ἄρμα, ποῦ ἤρεμο παρακολουθεῖ ἀπὸ ἀριστερὰ τὴ σκηνή, μὲ τὸν ἠνίοχό του ἔτοιμο, θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ἐκεῖνο ποῦ ἔφερε τὸν Ἄχιλλεα στὴ μάχη. Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γνωρίζουμε ἂν τὴ συνέχεια τῆς ζωφόρου στόλιζαν ἄλλες μονομαχίες ἡρώων, χωρισμένες ἀπὸ τὰ ἄρματα ποῦ τοὺς εἶχαν μεταφέρει στὸν ἀγώνα, εἶναι ὅμως πολὺ πιθανό.

Δυστυχῶς δὲν μπορούμε νὰ παρακολουθήσουμε μὲ ἀσφάλεια τὴν προϊστορία τοῦ θέματος Ἄχιλλεα-Πενθεσίλειας, γιατί οἱ πρῶτες βεβαιωμένες παραστάσεις, ὅπου μὲ ἐπιγραφὲς ὀνομάζονται τὰ πρόσωπα, εἶναι ἐκεῖνες τῶν ὀχάνων τῆς Ὀλυμπίας, ἡ παλιότερη ἀπὸ τὶς ὁποῖες (Vc) εἶναι κατὰ δύο περίπου γενιὲς μεταγενέστερη τοῦ ὄστράκου μας³⁷². Στὸ τέλος τοῦ 7ου-ἄρχες τοῦ 6ου αἰ. χρονολογεῖται ἡ ἄλλη βεβαιωμένη μὲ ἐπιγραφὴ παράσταση Ἄχιλλεα-

άμαζόνας: τὸ πῆλινο ἀττικὸ ἀνάγλυφο τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Νέας Ὑόρκης 42.11.33³⁷³. Ἄρκετοὶ ἐρευνητὲς θεώρησαν τὴν παράσταση τῆς πῆλινης ἀσπίδας τῆς Τίρυνθας ὡς ἀγῶνα Ἁχιλλέα-Πενθεσίλειας, ἄλλοι τόσοι εἶδαν σ' αὐτὴ ἀγῶνα Ἡρακλῆ-άμαζόνας³⁷⁴. Νομίζω, μαζί με τοὺς δευτέρους, ὅτι πρόκειται γιὰ Ἡρακλῆ, ἐπειδὴ δὲν κρατᾶ ἀσπίδα καὶ ἐπιτίθεται με ξίφος ἀπὸ ἀριστερά. Ὅπωςδὴποτε δὲν ὑπάρχουν ἀπόλυτα ἀσφαλῆ δεδομένα γιὰ καμιά ἀπὸ τὶς δύο ἀπόψεις³⁷⁵.

ΓΡΑΜΜΙΚΑ ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ

Κλιμακωτὸ (Treppennmuster, step-pattern) (K1, K2, K3, K4, K5, K7, K9, K29, K30, K31)

Κόσμημα με πολὺ πλατιά διάδοση στὴ ναξιακὴ ἀνάγλυψη καὶ γραπτῆ³⁷⁶ κεραμεικῆ (πίν. 26β-γ), στὴν ὁποία ἐμφανίζεται ἀμέσως μετὰ τὴ στροφή τοῦ 8ου πρὸς τὸν 7ο αἰ., δηλαδὴ ἄρκετὰ μετὰ τὴν πρώτη ἐμφάνισή του στὴν ντόπια ἀνάγλυψη κεραμεικῆ. Νωρὶς ἐπίσης, κατὰ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 8ου αἰ., παρουσιάζεται τὸ ἴδιο κόσμημα στὴν κεντρικὴ μετόπη τοῦ ὄμου τῆς πίσω ὄψης τοῦ ἀμφορέα CVA, Copenhagen 2, πίν. 68.2b, τὸν ὁποῖο δίκαια ὁ Canciani³⁷⁷ χῶρισε ἀπὸ τὴν ομάδα τῶν βοιωτικῶν ΥΓ ἀμφορέων καὶ προσέγραψε στὴν κυκλαδικὴ κεραμεικῆ καὶ εἰδικότερα στὴν ομάδα Ab. Ἡ παριακὴ ἢ ναξιακὴ καταγωγή τῆς ομάδας εἶναι θέμα πού ἀκόμα συζητεῖται³⁷⁸, ἢ διακόσμηση ὅμως τοῦ συγκεκριμένου ἀγγείου παρουσιάζει μερικὸς ἀπαραγνώριστος ναξιακὸς χαρακτήρες. Εἰδικότερα ἡ κεντρικὴ μετόπη τῆς ἐμπρὸς ὄψης με τὸν ἀκτινωτὸ διάγραμμα ρόμβο (diamond pattern)³⁷⁹, πλαισιωμένη ἀπὸ τριγλύφους με δικτυωτὸ κόσμημα, ὑπάρχει πανομοιότυπη στὴ γεωμετρικὴ ναξιακὴ ἀγγειογραφία³⁸⁰. Τὸ ἴδιο θέμα ξαναβρίσκουμε σὲ ναξιακὰ ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα ἀπὸ τὸν πρῶμο 7ο αἰ. (π.χ. ὄστρακο με ἐπίχρισμα ἀπὸ τὴ Γρόττα — πίν. 26δ — ἀμφορεῖς Délos XVII, Ba15, Bb1, κ.ἄ.). Ἡ κεντρικὴ μετόπη τῆς πίσω ὄψης στολιζεται με τὸ χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴ ναξιακὴ κεραμεικὴ κλιμακωτὸ, πλαισιωμένο ἀπὸ τὶς ἐπίσης χαρακτηριστικὲς γιὰ τὴν Ἀττικὴ καὶ τὴ Νάξο τριγλύφους ἀπὸ σειρὰ κατακόρυφων ρόμβων με χιαζόμενη διαγράμμιση³⁸¹. Ἔχουμε ἐδῶ μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐμφανίσεις τοῦ κοσμήματος στὴ γραπτὴ κεραμεικῆ³⁸² με τὴ μορφή πού μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὶς Κυκλάδες, ἀπὸ τὴ Νάξο εἰδικότερα, καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγλυψη ροδιακὴ κεραμεικῆ. Χαρακτηρίζεται ἀπὸ παράλληλες πυκνὲς τεθλασμένες γραμμὲς με ἰδιαίτερα μακριὰς ὀριζόντιες καὶ κατακόρυφες κεραῖες, πού διαφέρουν πολὺ ἀπὸ τὴν ἀττικὴ ποικιλία τοῦ κοσμήματος με τὶς κοντὲς κεραῖες καὶ τὴ μεγάλη ἀπόσταση ἀνάμεσα στὶς τεθλασμένες³⁸³. Ἐὰν ὅμως γιὰ τὴν Ἀττικὴ ἢ ἐρμηνεῖα τῆς καταγωγῆς τοῦ θέματος ἀπὸ τὴ βαθμιαία μετάπλαση τῶν κατακόρυφων ἢ λοξῶν «τρεμουλιαστῶν» γραμμῶν (Flimmerlinie, ripple-pattern) δὲν παρουσιάζει λογικὰ κενά³⁸⁴, δὲ συμβαίνει τὸ ἴδιο προκειμένου γιὰ τὴν κυκλαδικὴ μορφή του. Σ' αὐτὴν, ἐξαιτίας τῆς πυκνότητος τῶν γραμμῶν, δίνεται ἡ ἐντύπωση κυματισμοῦ τῆς ἐπιφάνειας, πράγμα ξένο στὴν ἀττικὴ παραλλαγή. Ὁ ἀργεῖος κλιμακωτὸς μαϊανδρὸς³⁸⁵ ἔχει ἤδη θεωρηθεῖ προϋπόθεση τοῦ κυκλαδικοῦ ἢ τοῦ ροδιακοῦ κλιμακωτοῦ³⁸⁶. Πρόκειται ὅμως, τὶς πιὸ πολλὰς φορές, γιὰ διαγραμμισμένη ταινία καὶ σπάνια γιὰ ἀπλὴ γραμμὴ. Ἐπὶ πλέον διατηρεῖ τὸ βασικὸ χαρακτήρα τοῦ μαϊανδρὸυ ἐπιστρέφοντας στὰ βήματά του, πού δημιουργεῖ περισσότερο τὴν ἐντύπωση «λαβύρινθου»³⁸⁷, παρὰ τὴν αἴσθησι κίνησης τῆς ἐπιφάνειας. Νομίζω ὅτι θὰ μπορούσαμε παράλληλα νὰ ἀναζητήσουμε τοὺς προδρόμους τοῦ ναξιακοῦ κλιμακωτοῦ καὶ στὶς πυκνὲς κατακόρυφες τεθλασμένες γραμμὲς (ζίγκ-ζάγκ), πού στολιζοῦν ζῶνες ἢ μετόπες ναξιακῶν σκύφων (ἤδη ἀπὸ τοὺς ΜΓ χρόνους, βλ. π.χ. πίν. 26ε), ἀλλὰ καὶ πολλῶν ΥΓ κορινθιακῶν ἀγγείων³⁸⁸. Βρίσκουμε σ' αὐτοὺς τὴν ἴδια πυκνὴ τοποθέτηση καὶ τὰ σχετικὰ μακριὰ τμήματα τῶν γραμμῶν, καθὼς καὶ τὴν ἴδια ἐντύπωση κυματισμοῦ τῆς διακοσμημένης ἐπιφάνειας, πού ἀποτελοῦν τὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ ναξιακοῦ κλιμακωτοῦ.

Ἐνῶ τὰ ἀσφαλῶς ναξιακὰ παραδείγματα κλιμακωτοῦ στὴ γραπτὴ κεραμεικῆ δὲν παρου-

σιάζονται πριν από τα πρώτα χρόνια του 7ου αι., ή εμφάνισή τους στην ανάγλυφη κεραμεική είναι κατά μια γενιά παλιότερη. Έτσι τα **K1**, **K2** (πίν. 1α-β και 2α) τοποθετούνται στο τελευταίο τρίτο του 8ου αι., ο νέος πίθος του Πλίθου και τα **K3**, **K4**, **K5** (πίν. 2γ, 3, 4α) στα τελευταία χρόνια του 8ου και το **K9** (πίν. 5α) στα πρώτα χρόνια του 7ου αι. Σε όλα τα πιο πάνω κομμάτια το κόσμημα είναι χειροποίητο, με τη χαρακτηριστική τριγωνική τομή των ανάγλυφων ταινιών και με ελαφρά στρογγυλεμένες τις όρθες γωνίες στις οποίες κάμπτονται οι τελευταίες. Άκόμα, η απόσταση ανάμεσα σε δύο γειτονικές ανάγλυφες ταινίες είναι $\pm 0,01$ μ. Θα μπορούσαμε τέλος να παρατηρήσουμε ότι το **K1** παρουσιάζει την απλούστερη μορφή του κοσμήματος (πρβ. άμφορέα Κοπεγχάγης, δπ.). Οι τεθλασμένες γραμμές δηλαδή σπάζουν σε τρία κομμάτια ευθείας και οι κατακόρυφες έχουν περίπου το ίδιο μήκος με τις οριζόντιες κεραίες. Στα **K3**, **K4**, **K5**, **K9** το κλιμακωτό είναι πιο προχωρημένο: οι οριζόντιες κεραίες είναι πολύ μακρύτερες από τις κατακόρυφες και, όπου το κόσμημα σώζεται κάπως καλύτερα (π.χ. **K4**), φαίνεται ότι οι τεθλασμένες σπάζουν σε περισσότερα από τρία τμήματα. Για το **K9** ειδικότερα θα πρέπει να επισημάνουμε την πρόχειρη κατασκευή και κυρίως τη μεγαλύτερη πυκνότητα του κοσμήματος. Στο πρώτο μισό του 7ου αι. και ίσως στο πρώτο τέταρτο, θα πρέπει να τοποθετήσουμε το **K29** (πίν. 14γ). "Αν και διατηρεί την τριγωνική τομή των ανάγλυφων ταινιών που βρίσκουμε στους προδρόμους του, όμως έχει γίνει με μήτρα, είναι πολύ πυκνότερο από τα προηγούμενα, οι τεθλασμένες σπᾶνε σε περισσότερα από τρία κομμάτια και παρουσιάζει άπαραγνώριστη τεχνοτροπική ομοιότητα με τα γραπτά παράλληλά του στους άμφορείς Délos XVII, Ba και στο δσπρακο AA 1972, 414, εικ. 46. Μια έντελως μοναδική παραλλαγή κλιμακωτού, που μέχρι στιγμής δε γνωρίζουμε παρά μόνο από τη Νάξο, παρουσιάζουν τα δσπρακα **K30** (πίν. 14δ-στ, βλ. περιγραφή στον Κατάλογο). Το γεγονός ότι είναι χειροποίητα, ή έντονη πλαστική αίσθηση, ή άνεση με την οποία απλώνεται το μοτίβο στην επιφάνεια του αγγείου, ο μνημειακός του χαρακτήρας γενικότερα, νομίζω ότι δικαιολογούν την τοποθέτησή του στο πρώτο μισό του 7ου αι. Η απουσία συγκριτικών στοιχείων εμποδίζει την ακριβέστερη χρονολόγηση. Ίδιαίτερα προβλήματα παρουσιάζει ή χρονολόγηση του **K31** (πίν. 15α-β). Το πολύ χαμηλό ανάγλυφο, ή κάπως πιεσμένη ήμικυκλική τομή των ανάγλυφων ταινιών που άπαρτίζουν το κόσμημα, ή απόλυτη ακρίβεια των όρθων γωνιών οδηγούν άβιαστα σε σύγκριση με δσπρακα από τη Σίφνο και την Άμοργο³⁸⁹ που στολίζονται με ποικιλίες μαιάνδρου, τις οποίες δέν είναι δυνατό να χρονολογήσουμε πριν από τα μέσα του 6ου αι.³⁹⁰ Το ίδιο δύσκολο όμως είναι να κατεβάσουμε το κλιμακωτό πολύ χαμηλά, γιατί ή παρουσία του στη γραπτή και ανάγλυφη κεραμεική αν δε σταματά έντελως με το τέλος του 7ου αι., όμως άραιώνει υπερβολικά³⁹¹. Από το πλήθος των ροδιακών ανάγλυφων πίθων με παράσταση κλιμακωτού ελάχιστοι (Μουσ. Ρόδου 13449 και BE 388)³⁹², με τυπωμένη από κύλινδρο διακόσμηση, χρονολογούνται στον 6ο αι. (τρίτη ομάδα του Schäfer). Κοντά στα μέσα λοιπόν του 6ου αι. θα πρέπει να τοποθετήσουμε το **K31**, με βάση την τεχνοτροπική του ομοιότητα προς τα ανάγλυφα δσπρακα της Σίφνου και της Άμοργου που αναφέραμε. Τα άνασκαφικά δεδομένα δέν μπορούν να μᾶς βοηθήσουν εδώ, αφού το **K31** βρέθηκε στην επίχωση του πηγαδιού Κλουβάτου, και τα συνευρήματα καλύπτουν ένα χρονικό άνοιγμα πολλών αίωνων. Όπως δῆποτε νομίζω ότι χρονολόγηση μετά τα μέσα του 6ου αι. δέν είναι δυνατή, αφού ἤδη κατά τη διάρκεια του αιώνα αυτού το κλιμακωτό είχε εκφυλισθεί ως κόσμημα και σπανιότατα εμφανίζεται.

Έκτός από τη Νάξο το κλιμακωτό συναντιέται στην ανάγλυφη κεραμεική της Τήνου, κυρίως όμως της Ρόδου. Από την Τήνο ἔχουμε το μνημειώδη πίθο από το Ξάμπουργο, ή κοιλιά και ο ὦμος του οποίου σκεπάζονται άποκλειστικά με συνεχές κλιμακωτό κόσμημα³⁹³. Ίδιαίτερα συχνό είναι το θέμα αυτό στις ομάδες της Λίνδου³⁹⁴, ιδίως όμως της Καμίρου³⁹⁵ Ρόδου. Τα παραδείγματα από τη Λίνδο ανήκουν στην πρώτη χρονολογική ομάδα του Schäfer, ενώ τα περισσότερα παραδείγματα της Καμίρου στη δεύτερη και ελάχιστα στην τρίτη χρο-

νολογική ομάδα (βλ. παραπάνω). Κλιμακωτό δὲν ὑπάρχει ἀνάμεσα στὰ κοσμήματα τῆς ομάδας Ἰαλυσού. Ἡ ἀπλούστερη μορφή κλιμακωτοῦ, μὲ τρεῖς δηλαδὴ κεραῖες, εἶναι ἐκεῖνη ποὺ συναντιέται ἀποκλειστικὰ στὴν ομάδα Λίνδου. Στὴν ομάδα Καμίρου κάνει τὴν ἐμφάνισή της καὶ ἡ πιὸ σύνθετη μορφή, μὲ τεθλασμένες ποὺ σπάζουν σὲ περισσότερες κεραῖες.

Συνεχῆς (ἢ τρέχουσα) σπείρα (laufende Spirale, running spirals) (K3, K4, K5, K6, K10, K11, K19, K20, K35, K36)

Ἡ τρέχουσα σπείρα γνώρισε στὴ ναξιακὴ ἀνάγλυφη κεραμεικὴ τὴν ἴδια μὲ τὸ κλιμακωτὸ πλατιά διάδοση, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 8ου καὶ μέσα στὸ ἀ΄ μισὸ τοῦ 7ου αἰ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συνεχῆ σπείρα ἀντιπροσωπεύονται καὶ ἄλλες ποικιλίες, ὅπως οἱ δύο παράλληλες συνεχεῖς σπείρες (K4, πίν. 3α) καὶ ἐκεῖνη μὲ κόμβους στὰ κενὰ διαστήματα (Zwickelfüllung) (K3, πίν. 2γ). Πρόκειται γιὰ κόσμημα μὲ πολὺ παλιὰ ἱστορία. Στὴ γραπτὴ κεραμεικὴ, ἀφήνοντας κατὰ μέρος τοὺς ἀφθονοὺς προϊστορικοὺς προδρόμους του³⁹⁶, μποροῦμε νὰ τὸ παρακολουθήσουμε ἀρχικὰ στὸν Πρωτογεωμετρικὸ Β΄ ρυθμὸ τῆς Κρήτης³⁹⁷, στὸν ΥΓ II ρυθμὸ τοῦ Ἄργου³⁹⁸ καὶ στὸν ὑπογεωμετρικὸ ρυθμὸ τῆς Θήρας³⁹⁹. Ἰδιαίτερη διάδοση ἔχει στὰ κορινθιακὰ ΥΓ ἀγγεῖα τῆς ομάδας Θάψου, τῶν ὁποίων εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα⁴⁰⁰. Στὸν ΠΚ κρατήρα τοῦ Αἰγίου ἔχουμε μιὰ ἀπὸ τὶς τελευταῖες ἐκφυλισμένες ἐμφάνσεις τοῦ κοσμήματος στὴν ΠΚ κεραμεικὴ⁴⁰¹, ἀπὸ τὴν ὁποία περνᾷ στὰ ΥΓ βοιωτικὰ⁴⁰² ἀγγεῖα. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ποὺ χάνεται ἀπὸ τὰ ΠΚ ἐμφανίζεται στὴν ΠΑ κεραμεικὴ⁴⁰³. Τὸ κόσμημα εἶναι ἄγνωστο στὰ ΥΓ κυκλαδικὰ ἀγγεῖα γενικότερα καὶ στὰ ναξιακὰ εἰδικότερα, στὰ ὁποῖα, ὅπως καὶ στὰ ἀττικά, εἶναι πολὺ συχνὴ ἢ ψευδόσπείρα (ἀπλὴ ἢ μὲ στιγμὲς στὰ ἐνδιάμεσα κενὰ)⁴⁰⁴. Ἡ τρέχουσα σπείρα ἐξακολουθεῖ νὰ ἀπουσιάζει στὴ γραπτὴ ναξιακὴ κεραμεικὴ καὶ κατὰ τὸν 7ο αἰ., ἐνῶ εἶναι ἰδιαίτερα δημοφιλὴς στὰ «μηλιακὰ» ἀγγεῖα⁴⁰⁵. Δὲ συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιο μὲ τοὺς κυκλαδικοὺς ἀνάγλυφους πίθους, στοὺς ὁποίους ἡ συνεχῆς σπείρα κάνει τὴν ἐμφάνισή της ἀπὸ τοὺς ὕστερους ΜΓ χρόνους, πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 8ου αἰ.⁴⁰⁶. Ἀπὸ τὴ στροφή πρὸς τὸ τελευταῖο τρίτο τοῦ αἰῶνα, ἀμέσως δηλαδὴ μετὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀττικῆς ΥΓ IIα φάσης, συναντιέται συχνὰ καὶ μάλιστα σὲ διάφορες παραλλαγές. Ἔτσι, σὲ ὄστρακο ἀπὸ τὴ Ζαγορὰ Ἄνδρου (Εὐρ. 133)⁴⁰⁷ ὑπάρχει τμῆμα συνεχοῦς σπείρας μὲ κόμβους στὰ κενὰ διαστήματα καὶ περίγραμμα ὀριζόμενο ἀπὸ ἐμπέστες στιγμὲς (πρβ. διπλὴ τρέχουσα σπείρα σὲ ὄστρακο ἀπὸ τὴν Ἐρέτρια, στὴ συνέχεια). Στούς ἴδιους χρόνους θὰ πρέπει νὰ τοποθετήσουμε τὰ ὄστρακα Anderson, Te 26 καὶ ἐκεῖνο τοῦ πίν. 28α ἀπὸ τὸ Ξώμπουργο Τήνου. Λίγο ἀργότερα (μετὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀττικῆς ΥΓ IIβ περιόδου) θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν οἱ τρέχουσες σπείρες στὸ ὄστρακο Kontoleon, 41b, σύγχρονη τῶν ὁποίων θὰ θεωρήσουμε γιὰ λόγους χειρισμοῦ τοῦ ἀναγλύφου καὶ τὴ σπείρα στὸ ὄστρακο πίν. 28β, ἐπίσης ἀπὸ τὸ Ξώμπουργο. Τὸ μοτίβο εἶναι γνωστὸ στὴν ἀνάγλυφη κεραμεικὴ τῆς Θήρας⁴⁰⁸, τὰ παραδείγματα ὅμως δὲν εἶναι χειροποίητα καὶ δὲν ξεπερνοῦν, πρὸς τὰ πίσω, τὸν 7ο αἰ. Στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 8ου αἰ. χρονολογεῖ ἀπὸ τὰ συνευρήματα ἢ I. Metzger τέσσερα ὄστρακα ἀνάγλυφου πίθου ἀπὸ τὴν Ἐρέτρια⁴⁰⁹, ποὺ φέρουν δύο παράλληλες τρέχουσες σπείρες μὲ στικτὸ περίγραμμα.

Συνεχεῖς σπείρες, μὲ ἢ χωρὶς παραπληρωματικὲς στιγμὲς ἢ τρίγωνα, ἀλλὰ καὶ παράλληλες μὲ ἀντίθετη κατεύθυνση⁴¹⁰, εἶναι κοινὸ κόσμημα τῆς κρητικῆς ἀνάγλυφης κεραμεικῆς, διαφέρουν ὅμως ἀπὸ ὅσες μᾶς ἀπασχόλησαν μέχρι τώρα, κυρίως γιὰ τὴν ἐπιπέδωση. Ἐπίσης, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστα παραδείγματα, πρόκειται γιὰ ἔργα τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. Στὸν ὕστερο 8ο αἰ. θὰ μπορούσαν νὰ τοποθετηθοῦν ὄστρακα ὅπως τὸ Arkades, εἰκ. 42.7⁴¹¹, ὅπου ἡ μορφή τῶν χειροποίητων σπειρῶν πλησιάζει πολὺ ἐκεῖνη τῶν κυκλαδικῶν. Ὅμως δὲν πρόκειται γιὰ πραγματικὴ συνεχῆ σπείρα ἀλλὰ γιὰ συμπλεκόμενα ὀριζόντια. Οἱ πιὸ πολλὲς πρώιμες κρητικὲς τρέχουσες σπείρες⁴¹² εἶναι ἐμπέστες καὶ ἔχουν γίνει μὲ τὴ βοήθεια σφραγίδας, στὴν

όποια είναι χαραγμένη μία μόνο σπείρα. Ὁ τεχνίτης προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχει τὸ κόσμημα ἐνόνοντας προσεκτικὰ τὴν προηγούμενη μὲ τὴν ἐπόμενη σπείρα, χωρὶς πάντοτε νὰ τὸ κατορθώνει. Ἡ ἴδια τεχνική, μὲ τὰ ἴδια περίπου ἀποτελέσματα, χρησιμοποιεῖται καὶ στὰ κρητικὰ ἀνάγλυφα ἀγγεῖα τοῦ 7ου αἰ.⁴¹³

Πολὺ συνηθισμένο εἶναι τὸ μοτίβο στοὺς ροδιακοὺς ἀνάγλυφους πίθους⁴¹⁴. Τὸ βρίσκουμε καὶ στὶς τρεῖς περιοχές, ἰδιαίτερα ὅμως στὶς ὁμάδες Καμίρου Π-ΠΙΙ καὶ Ἰαλυστοῦ Π-ΠΙΙ (κατάταξη Schäfer), ὅπου στολίζει περισσότερες ζῶνες τοῦ ἴδιου ἀγγείου, συχνὰ σὲ συνδυασμὸ μὲ παραπληρωματικὲς στιγμὲς ἢ τρίγωνα⁴¹⁵. Πολλὲς φορές στὸ λαιμὸ τῶν ροδιακῶν πίθων ἢ τρέχουσα σπείρα εἶναι κατακόρυφη⁴¹⁶. Στὶς ὁμάδες Λίνδου δὲν παρουσιάζεται ὡς αὐτοτελὲς κόσμημα ἀλλὰ σὲ συνδυασμὸ μὲ ἐνάλληλες γωνίες: δύο συστήματα ἀπὸ τρεῖς κατακόρυφες συνεχεῖς σπείρες πλαισιώνουν μιὰ στήλη κατακόρυφων ἐνάλληλων γωνιῶν⁴¹⁷. Ἀρκετὲς φορές δὲν πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ συνεχῆ σπείρα ἀλλὰ γιὰ συμπλεκόμενα ὀριζόντια. Συνηθισμένες ἐπίσης εἶναι οἱ δύο παράλληλες τρέχουσες σπείρες, εἴτε πρὸς τὴν ἴδια εἴτε πρὸς ἀντίθετες κατευθύνσεις⁴¹⁸. Τὸ κόσμημα δὲν εἶναι ἄγνωστο στὴν ἀνάγλυφη κεραμεικὴ τῆς Ἀττικῆς, ὅπου μάλιστα ὑπάρχουν ὡς παραπληρωματικὰ ἐκτὸς ἀπὸ κόμβους καὶ σταυροὶ (πρόκειται γιὰ ὕστερα παραδείγματα)⁴¹⁹. Τὸ ἴδιο μοτίβο στολίζει τὶς λαβὲς πολλῶν λακωνικῶν ἀνάγλυφων ἀμφορέων⁴²⁰.

Στὴ ναξιακὴ ἀνάγλυφη κεραμεικὴ τὸ θέμα τῆς τρέχουσας σπείρας ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορά στὰ **K3, K4, K5, K6** (πίν. 2γ, 3, 4α-β) καὶ στὸ νέο πῖθο ἀπὸ τὸν Πλίθο (βλ. σημ. 42), ὅπως εἶδαμε σὲ περισσότερες παραλλαγές, ποὺ μποροῦν νὰ συνυπάρχουν στὸ ἴδιο ἀγγεῖο (π.χ. **K3**). Ἡ πρώτη ναξιακὴ συνεχῆ σπείρα δὲ διαφέρει ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα κυκλαδικὰ παραδείγματα ἢ ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς Ἐρέτριας (βλ. παραπάνω) παρὰ μόνον ὡς πρὸς τὴν τελειότερη τεχνική, τὸ ψηλότερο δηλαδὴ καὶ ὀξύτερο ἀνάγλυφο, ποὺ δίνει στὰ ναξιακὰ κομμάτια μοναδικὴ καθαρότητα «γραμμῆς». Κατὰ τὰ ἄλλα ὑπάρχει σὲ ὅλα ὁ τονισμὸς τοῦ μήκους τῆς ἀνάγλυφης ταινίας πρὶν ἀρχίσει νὰ περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὸν ἑαυτὴ της, ὁ μικρὸς ἀριθμὸς περιστροφῶν, ποὺ κάνει τὸ κόσμημα «ἀραιό», ἢ κάπως πεσμένη μορφή τῶν σπειρῶν ποὺ δὲν εἶναι τέλειος κύκλος, ὅπως στὰ κρητικὰ καὶ σὲ πολλὰ ροδιακὰ παραδείγματα, ἀλλὰ πλησιάζουν περισσότερο τὴν ἔλλειψη. Πρόκειται γιὰ τοὺς ἴδιους χαρακτῆρες ποὺ διακρίνουν τὴν τρέχουσα σπείρα στὰ ἀγγεῖα τῆς ΥΓ ὁμάδας Θάψου⁴²¹. Χρονολόγηση μέσα στὴν ἀττικὴ ΥΓ Π φάση καὶ πάντως ὄχι στὰ τελευταῖα χρόνια της, προτείνει, νομίζω σωστά, ἡ Μ. Ervin-Caskey γιὰ τὰ ὄστρακα ἀπὸ τὴ Ζαγορά, Εὐρ. 133, καὶ γιὰ ἐκεῖνο ἀπὸ τὸ Εὐμπουργο ποὺ εἰκονίζει τετράποδο μὲ στικτὸ περίγραμμα⁴²². Στὸς ἴδιους χρόνους τοποθετεῖται ἐξαιτίας τῆς μορφῆς τοῦ ζώου (αἰγαγρός; δορκάδα; ἄλογο;) τὸ ὄστρακο Anderson, Te 26, πάλι ἀπὸ τὸ Εὐμπουργο. Ἐξωτερικὰ τέλος κριτήρια τοποθετοῦν τὰ ὄστρακα ἀπὸ τὴν Ἐρέτρια (βλ. παραπάνω) στὸ β' μισὸ τοῦ 8ου αἰ. Ἡ ὁμοιότητα τῆς μορφῆς καὶ τοῦ χειρισμοῦ τοῦ ἀναγλύφου τῶν ναξιακῶν συνεχῶν σπειρῶν τῶν **K3, K4, K5, K6** μὲ τὰ πιὸ πάνω γραπτὰ καὶ ἀνάγλυφα παραδείγματα θὰ ὀδηγοῦσε στὴ χρονολόγησή τους μέσα στὸ τελευταῖο τρίτο τοῦ 8ου αἰ. Ἡ παρουσία ὅμως πάνω στὰ ἴδια ἀγγεῖα κλιμακωτοῦ κοσμήματος μὲ τὴν πιὸ ἐξελιγμένη μορφή του (μακρύτερες ὀριζόντιες κεραῖες, τεθλασμένη ποὺ σπάει σὲ περισσότερα ἀπὸ τρία κομμάτια, βλ. παραπάνω) κατεβάζει ἀναγκαστικὰ τὴ χρονολόγηση στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 8ου αἰ. Γιὰ τὴν τοποθέτηση τῶν πιὸ πάνω ναξιακῶν πίθων μὲ τὴν ἀποκλειστικὰ γραμμικὴ διακόσμηση γύρω στὰ τέλη τοῦ 8ου συνηγορεῖ ἡ χρονολόγηση τοῦ πίθου τῆς Ζαγόρας, Εὐρ. 148+1195+16+64+951, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 700⁴²³, καθὼς καὶ ἡ πρώτη ἐμφάνιση τῶν ροδιακῶν ἀνάγλυφων πίθων κατὰ τοὺς ἴδιους χρόνους⁴²⁴.

Ἡ κατακόρυφη τρέχουσα σπείρα στὸ **K10** (πίν. 5β) εἶναι ἐπίσης χειροποίητη ἀλλὰ ἔχει πιὸ ἐξελιγμένη μορφή ἀπὸ τὶς προηγούμενες. Τὸ ὕψος τοῦ ἀναγλύφου εἶναι κατὰ πολὺ χαμηλότερο, διατηρεῖ ὅμως τὴν ὀξεία ἀπόληξη τῆς ἀνάγλυφης ταινίας. Ἡ βασικὴ διαφορά μὲ τὰ **K3, K4, K5, K6** βρίσκεται στὶς πολλὲς περιστροφές τῆς ταινίας γύρω ἀπὸ τὸν ἑαυτὴ της, ποὺ

προσδίδει χαρακτηριστική «πυκνότητα» στο κόσμημα, το οποίο έχει τώρα χάσει την κάπως «πιεσμένη» του μορφή. Ἀπαραγνώριστη ομοιότητα παρουσιάζει με τις κατακόρυφες τρέχουσες σπείρες στο λαιμό του ροδιακού ανάγλυφου πίθου στο Μουσείο Φλωρεντίας⁴²⁵. Τὸ ἀγγεῖο αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ πρωιμότερα τῆς δευτέρας ομάδας τῆς Καμίρου, ἡ ἀρχὴ τῆς ὁποίας σύμφωνα με τὴν κατάταξη τοῦ Schäfer τοποθετεῖται γύρω στὸ 675. Ἐφόσον ὁμως δεχτοῦμε τὸ 700 περίπου ὡς *terminus post quem* τῶν ροδιακῶν πίθων, θὰ πρέπει νὰ χαμηλώσει ἀντίστοιχα καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ομάδας II τοῦ Schäfer⁴²⁶. Νομίζω ὁμως ὅτι παρὰ τὴν ομοιότητα με τὸν πίθο τῆς Φλωρεντίας ἡ χρονολόγηση τοῦ **K10** μέσα στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. ἐπιβάλλεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τὸ δεύτερο τέταρτο τοῦ αἰῶνα τὰ γραμμικὰ κοσμήματα τῶν ναξιακῶν ἀνάγλυφων πίθων γενικότερα καὶ οἱ συνεχεῖς σπείρες εἰδικότερα παύουν πιά νὰ εἶναι χειροποίητα. Ὁ ὅμοιος χειρισμὸς τοῦ ἀναγλύφου με ὀδήγησε νὰ τοποθετήσω τὸ **K11** (πίν. 5γ) στὴν ἴδια βαθμίδα ἐξέλιξης με τὸ **K10**, ἂν καὶ ἡ ἐξαιρετικὰ ἀποσπασματικὴ κατάσταση τοῦ ὄστρακου δὲν ἐπιτρέπει ἀκριβῆ συμπεράσματα.

Οἱ εἰκονιστικὲς τους παραστάσεις χρονολογοῦν τὰ **K19** καὶ **K20** (πίν. 10α καὶ 11α) στὸ τέλος τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ 7ου αἰ. Κερδίζουμε ἔτσι καὶ τὴ χρονολογία τῆς τρέχουσας σπείρας ποὺ κλείνει πρὸς τὰ κάτω τὴν παράσταση τῶν δύο κομματιῶν. Ἐδῶ δὲν πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ συνεχεῖς σπείρες ἀλλὰ γιὰ ὀριζόντια ~ ποὺ συμπλέκονται μεταξύ τους καὶ στὸ κέντρο τους ἔχουν ἀνάγλυφη στιγμή. Ἡ μεγάλη «πυκνότητα» τοῦ κοσμήματος ὀφείλεται: α) στὴ μικρὴ ἀπόσταση ποὺ ἔχουν οἱ σπείρες μεταξύ τους καὶ β) στὸ ὅτι συνδέονται με διπλὸ στέλεχος⁴²⁷. Ἴχνη πάνω στὸ βάθος τοῦ ἀναγλύφου, καθὼς καὶ ἡ χαρακτηριστικὴ ἀνωμαλία τοῦ περιγράμματος τῆς ἀνάγλυφης ταινίας ποὺ πλαισιώνει τὴν τρέχουσα σπείρα στὸ **K19**, δείχνουν ὅτι ἐδῶ τὸ κόσμημα ἔγινε με σφραγίδα, ἐνῶ ἐκεῖνο τοῦ **K20** πρέπει νὰ εἶναι προῖον μήτρας (βλ. παραπάνω «Τεχνική»). Τὴ μορφή τῶν **K19** καὶ **K20** παρουσιάζει καὶ τὸ **K35** (πίν. 16α), θὰ πρέπει ἐπομένως — ἀφοῦ δὲν ἔχουμε ἄλλα στοιχεῖα — νὰ τὸ χρονολογήσουμε στὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο. Ἡ ἀπόσταση ποὺ χωρίζει τὴ σπείρα τοῦ **K10** ἀπὸ τὴ τρέχουσα σπείρα τῶν **K19** καὶ **K20** καὶ τὴ συνδέει με τὰ **K3**, **K4**, **K5** δὲν ὀφείλεται μόνο στὴν τεχνική. Εἶναι ἡ ἀπόσταση ποὺ χωρίζει τὴν τάση γιὰ μέγεθος καὶ ἄλογη ἀνάπτυξη τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου ἀπὸ τὴν προσπάθεια γιὰ βαθμιαία ὀργάνωση τῆς μορφῆς ποὺ ἐπιδίδει ὅσο προχωρεῖ ὁ αἰῶνας. Θὰ μπορούσαμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι τὸ **K10**, ὅπως καὶ τὸ **K9**, ἀποτελοῦν καθυστερημένη παραγωγή μέσα στὸν 7ο αἰ. τῶν πίθων με τὴν ἀποκλειστικὰ γραμμικὴ χειροποίητη διακόσμηση, ποὺ γνώρισαν τὴ μεγάλη τους ἀκμὴ καὶ διάδοση ἀνὰ τὸ Αἰγαῖο στὸ τέλος τοῦ 8ου αἰ.

Τεθλασμένη γραμμὴ με κεραῖες ποὺ τὴ συνδέουν πρὸς τὸ πλαίσιο (*Stegzickzack, zig-zag with offsets*)

Ἐνα μόνο παράδειγμα τοῦ συγκεκριμένου κοσμήματος ὑπάρχει στὴ ναξιακὴ ἀνάγλυφη κεραμικὴ, τὸ **K4** (πίν. 3). Τὸ θέμα βρίσκεται πανομοιότυπο μόνο στοὺς ροδιακοὺς ἀνάγλυφους πίθους καὶ εἰδικότερα στὴ δευτέρη ομάδα τῆς Καμίρου⁴²⁸. Ἀπὸ πολὺ νωρὶς εἶναι γνωστὸ στὴ γραπτὴ κεραμικὴ καὶ μάλιστα σὲ περισσότερες ποικιλίες: ἐκτὸς ἀπὸ μία τεθλασμένη ὑπάρχουν συχνὰ δύο, τρεῖς ἢ καὶ περισσότερες παράλληλες τεθλασμένες, ζωγραφισμένες με «χτένα», ποὺ συνδέονται με μικρὲς κατακόρυφες γραμμὲς πρὸς τὸ πλαίσιο. Στὰ γραπτὰ παραδείγματα τοῦ κοσμήματος, ποὺ δὲ λείπουν ἀπὸ τὰ περισσότερα γεωμετρικὰ ἐργαστήρια, με ἰδιαίτερα ἐπιμελημένη ἐκτέλεση κατὰ τοὺς ΜΓ χρόνους, ἀναφέρεται διεξοδικὰ ὁ *Coldstream* (*GGP, passim*).

Στὴν ἀνάγλυφη κεραμικὴ τῶν Κυκλάδων τὸ κόσμημα ἐμφανίζεται ἐδῶ γιὰ πρώτη καί, σύμφωνα με τὰ μέχρι σήμερα εὐρήματα, γιὰ μόνη φορά. Ὁ πίθος τῆς Ζαγοράς (σημ. 423), ὁ πίθος τοῦ Ξάμπουργου (σημ. 393) καὶ τὸ ἀνάγλυφο ὄστρακο J. K. Anderson, BSA 49 (1954), πίν. 8b, 56 ἀπὸ τὴ Χίο, παρουσιάζουν δύο παραλλαγὲς τοῦ κοσμήματος, πολὺ συχνὲς ἐπίσης στοὺς ροδιακοὺς πίθους⁴²⁹ (οἱ κεραῖες καταλήγουν σὲ ἄγκιστρα), ἀλλὰ μέχρι στιγμῆς ἄγνωστες στὴ Νάξο.

«Κρεμάμενες» μισές όμόκεντρες έλλείψεις

Τό κόσμημα ύπάρχει στα ναξιακά ανάγλυφα άγγεια σε δύο παραδείγματα, τό δσπρακο **K8** (πίν. 4δ και σχέδ. 5α) από τη βάση του λαιμού του πίθου και στο νέο ανάγλυφο πίθο από τον Πλίθο Νάξου (βλ. παραπάνω, σημ. 42) και είναι άρκετά κοινό στην κυκλαδική ανάγλυφη κεραμική γενικότερα. Τήν ίδια με τό **K8** θέση κατέχουν οι όμόκεντρες έλλείψεις στο ανάγλυφο δσπρακο του Μουσείου του Μονάχου («Δεσπότης Θηρών»;) ⁴³⁰. Τό ίδιο θέμα άποτελεί τήν πρός τά πάνω πλαισίωση τής εικόνας του κενταύρου με τά κλαδιά στο τηνιακό δσπρακο Kontoleon, πίν. 41α. Ή μορφή όμως των μισών όμόκεντρων έλλείψεων του **K8** είναι διαφορετική από τά πιό πάνω τηνιακά παραδείγματα: οι έλλείψεις στο δσπρακο του Μονάχου παρουσιάζουν άνάλογο χειρισμό του άναγλύφου (τριγωνική τομή των άναγλυφων ταινιών), όμως δεν έχουν τη βαθιά κόλωση των ναξιακών. Στο δσπρακο πάλι από τό Ξώμπουργο, ή κόλωση θα μπορούσε να είναι όμοια με του **K8**, ό χειρισμός όμως του άναγλύφου είναι τελείως διαφορετικός. Είναι φανερό ότι τό συγκεκριμένο διακοσμητικό θέμα άποτελεί εξέλιξη των κρεμάμενων όμόκεντρων ήμικυκλίων τής γεωμετρικής γραπτής κεραμικής, ενώ παράλληλα μπορεί να θεωρηθεί προδρομική μορφή του γλωσσωτού κοσμήματος, του όποιου προοιωνίζει τήν έντονη πρός τά κάτω ροπή και του όποιου κατέχει ήδη τη θέση στη βάση του λαιμού του άγγείου.

Όμόκεντρες μισές έλλείψεις ή ήμικύκλια δε συναντιούνται στην άνάγλυφη κεραμική άλλων περιοχών, εκτός από τη Ρόδο, όπου «ιστάμενα» ή «κρεμάμενα» ήμικύκλια, μόνα τους ή σε συνδυασμό με στιγμές ή ρόμβους, είναι άρκετά συνηθισμένο διακοσμητικό θέμα ⁴³¹. Μεγάλη επίσης διάδοση έχουν και στη μεταλλοτεχνία ⁴³².

Θά μπορούσαμε τέλος να έπισημάνουμε τη σχέση του **K8** με τήν κρητική ποικιλία άναγλύφου γλωσσωτού κοσμήματος (βλ. στη συνέχεια και σημ. 446), με τήν όποία έχει κοινό τό μέγεθος των έλλείψεων και τήν άνεση στην κάλυψη τής επιφάνειας του άγγείου, άν και φυσικά δεν πρόκειται για τό ίδιο διακοσμητικό θέμα. Ό τρόπος χειρισμού του άναγλύφου στο **K8**, όμοιος με των **K3**, **K4**, **K5**, **K6**, θα ύπαγόρευε χρονολόγηση στους ίδιους με εκείνα χρόνους. Παράλληλα, ή έντονη πρός τά κάτω ροπή του κοσμήματος, άγνωστη στο δσπρακο του Μονάχου, τό πλησιάζει πρός τό γλωσσωτό κόσμημα που έμφανίζεται μέσα στο πρώτο τέταρτο του 7ου αι. και έμποδίζει να άνεβάσουμε τη χρονολογία του **K8** πριν από τό 700 περίπου.

Γλωσσωτό (Zungenband, tongue-pattern) (**K14**, **K20**, **K46**, **K47**, **K48**, **K49**)

Τό κόσμημα είναι πολύ άγαπητό στη ναξιακή γραπτή κεραμική του 7ου αι., έμφανίζεται όμως και στην άνάγλυφη. Τις γλώσσες ως συνεχές κόσμημα στην άγγειογραφία συναντούμε πρώτα σε κρητικούς πίθους τής ΜΓ περιόδου ⁴³³, ενώ στην άττική άγγειογραφία παρουσιάζονται, κατά τους ΜΓ Ι χρόνους, μόνες τους σε μετόπες. Γίνονται ιδιαίτερα δημοφιλείς ως διακόσμηση άγγείων πόσεως τής ΥΓ Ιβ περιόδου και συχνά συνδυάζουν γραπτή και πλαστική δήλωση του σχήματός τους, πράγμα που οδηγεί κατ' εϋθειαν στα μεταλλικά πρότυπα του κοσμήματος ⁴³⁴. Οι συνεχείς γλώσσες άργούν να παρουσιασθούν στο άττικό ρεπερτόριο κοσμημάτων (κατά τά τελευταία χρόνια του 8ου αι.) και δε γνωρίζουν ιδιαίτερη διάδοση στην ΠΑ κεραμική ⁴³⁵, τουλάχιστον μέχρι τά μέσα του αιώνα. Άντίθετα, είναι πολύ συνηθισμένες στα ΠΚ άγγεια ⁴³⁶. Στις Κυκλάδες τις συναντούμε στα θηραϊκά, «μηλιακά» ⁴³⁷ και ναξιακά άγγεια, όπου έμφανίζονται από τις άρχές του 7ου αι. Ό Β. Κ. Λαμπρινουδάκης ⁴³⁸ έδειξε τήν προτεραιότητα των ναξιακών παραδειγμάτων συνεχούς γλωσσωτού κοσμήματος και τήν «πλαστικότερη» αίσθηση που άπηχούν, άπέναντι στα «ζωγραφικότερα» «μηλιακά» παραδείγματα.

Τή δημοτικότητα που έχει στη ναξιακή γραπτή κεραμική διατηρεί τό γλωσσωτό για ένα τμήμα του 7ου αι. και στην άνάγλυφη, κατέχοντας συνήθως και τήν ίδια θέση πάνω στο

ἀγγεῖο⁴³⁹. Ἐνῶ ὅμως στὴν ἀγγειογραφία τὸ κόσμημα παρουσιάζεται με περισσότερες παραλλαγές (ἄπλο ἢ διπλό περίγραμμα, «ἐξῆρημένο» μέσα σὲ μαῦρο βάθος, γλῶσσες σκιασμένες καὶ μή, ποὺ ἐναλλάσσονται), στὴν ἀνάγλυφη κεραμεικὴ ὑπάρχει ἕνας μόνο τύπος, ἕνα ἐξογκωμένο δηλαδὴ κεντρικὸ στέλεχος ποὺ περιβάλλεται ἀπὸ διπλό περίγραμμα. Στὸ **K49** (πίν. 18γ) συνεχῆ ἡμικύκλια (festoons) ἀποτελοῦν τὴν πρὸς τὰ κάτω παρυφὴ τοῦ γλωσσωτοῦ, δίνοντας τὴ λανθασμένη ἐντύπωση τριπλοῦ περιγράμματος. Σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις τὸ κεντρικὸ στέλεχος ἔχει τὴ μορφή ροπάλου, με στενότερη τὴ ρίζα (**K47, K48**, πίν. 18α-β), ὅμως δὲν πρόκειται γιὰ σταθερὸ χαρακτηριστικὸ, ἀφοῦ συνυπάρχει πολλὲς φορές ἐπάνω στὸ ἴδιο ἀγγεῖο με ἄλλα ποὺ ἔχουν τὸ ἴδιο πλάτος σὲ ὅλη τους τὴν πορεία (**K49**). Εἶναι δύσκολο νὰ ἀνιχνεύσουμε χρονολογικὴ σημασία στὸ φαινόμενο. Πιστεύω ὅτι καθαρὰ πρακτικοὶ λόγοι ὑπαγορεύουν τὴ χρῆση τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μορφῆς: ὅταν δηλαδὴ τὸ κόσμημα πρέπει νὰ στολίσει τὸν ὄμο τοῦ ἀγγείου, ὅπου ἡ περιφέρεια τῆς βάσης τοῦ λαιμοῦ εἶναι ἀναγκαστικὰ μικρότερη ἀπὸ τὴν περίμετρο τοῦ ὄμου, τὰ ρόπαλα πρέπει νὰ εἶναι στενότερα στὴ ρίζα καὶ φαρδύτερα στὴν ἄκρη τους, πράγμα ποὺ δὲν εἶναι ἀναγκαῖο ὅταν τὸ γλωσσωτὸ προορίζεται νὰ διακοσμήσει τμήμα κυλίνδρου, π.χ. τὴν ἄκρη τοῦ λαιμοῦ, στὸ σημεῖο πρόσφυσης τοῦ χεῖλους (**K49**).

Ἡ παρουσία τοῦ κοσμήματος στὸ **K14** (πίν. 7α) λύνει τὸ πρόβλημα χρονολόγησης τῶν ὑπόλοιπων κομματιῶν ποὺ δὲν ἔχουν εἰκονιστικὴ παράσταση, ἀφοῦ ἡ μορφή τοῦ γλωσσωτοῦ, χαρακτηριστικὴ τῆς ναξιακῆς ἀνάγλυφης κεραμεικῆς, εἶναι σὲ ὅλα ἢ ἴδια. Θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ τοποθετηθοῦν, μαζί με τὸ **K14**, στὸ ὕστερο δεῦτερο τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. Γιὰ τὴ συμπλήρωση τῶν γνώσεών μας ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξη τοῦ ναξιακοῦ γλωσσωτοῦ θὰ πρέπει νὰ στηριχτοῦμε στὴν ἀγγειογραφία, ἀφοῦ οἱ πληροφορίες μας ἀπὸ τὴν ἀνάγλυφη κεραμεικὴ περιορίζονται στὴ μοναδικὴ μορφή ποὺ μᾶς δίνουν τὰ κομμάτια με τὰ ὁποῖα ἀσχολούμαστε.

Ἀντίθετα με ὅσα κοσμήματα ναξιακῶν ἀνάγλυφων πίθων γνωρίσαμε μέχρι τώρα, τὸ γλωσσωτὸ ἐμφανίζεται πρῶτα στὴ γραπτὴ ναξιακὴ κεραμεικὴ καὶ μετὰ ἀπὸ ἕνα τέταρτο αἰῶνα περίπου στὴν ἀνάγλυφη. Ἐὰν τὴν πρώτη ὄθηση γιὰ τὴν παρουσία του σ' αὐτὴ ὀφείλει σὲ μίμηση τῆς ἀγγειογραφίας ἢ ἄν, ὅπως παραδέχονται πολλοί, ἀποδίδει σὲ φτηνότερη ἐκδοσὴ μεταλλικὰ πρότυπα, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ποῦμε με βεβαιότητα. Γιατὶ ἂν ἡ σχέση του με τὴ μεταλλοτεχνία εἶναι ἀπαραγνώριστη, ὅμως τὰ πλησιέστερα πρὸς τὴ μορφή του δείγματα (τεχνικὴ geroussé) ὑπάρχουν στὰ ὄχανα τῆς Ὀλυμπίας⁴⁴⁰, ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ ἐπόμενου αἰῶνα. Λίγο πρωιμότερα, σύγχρονα ἢ λίγο ὕστερότερα του παραδείγματα (σὲ πόδια τριπόδων καὶ σὲ κράνη ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία ἢ σὲ κρητικὲς ἀσπίδες καὶ κράνη) εἴτε στεροῦνται ἀπλοῦ ἢ διπλοῦ περιγράμματος⁴⁴¹ εἴτε εἶναι ἐγγάρκτα⁴⁴², ὁπότε πλησιάζουν τὴ σχεδιαστικὴ ἀντίληψη.

Τὴ μακρόστενη μορφή τοῦ ναξιακοῦ γλωσσωτοῦ πλησιάζει (χωρὶς τὸ διπλό περίγραμμα) τὸ κόσμημα ποὺ στολίζει ἀνάγλυφα ὄστρακα ἀπὸ τὴ Σίφνο καὶ ἀπὸ τὴν Ἄγορὰ τῶν Ἀθηνῶν (καὶ τὰ δύο ἀπὸ τὴ στροφή τοῦ 6ου πρὸς τὸν 5ο αἰ.)⁴⁴³, ἕνα ἀνάγλυφο ὄστρακο ἀπὸ τὴ Βοιωτία με παράσταση κωμαστῶν⁴⁴⁴ (ἀπὸ τὸ δεῦτερο τέταρτο τοῦ 6ου αἰ.) καὶ ὄστρακο ἀπὸ τὸ Ἡραῖο τοῦ Ἄργους⁴⁴⁵. Τὸ θέμα εἶναι πολὺ συνηθισμένο στὴν κρητικὴ, χιακὴ καὶ κορινθιακὴ ἀνάγλυφη κεραμεικὴ, ἢ μορφή του ὅμως εἶναι τελείως διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ ναξιακὴ. Στὴν Κρήτη οἱ γλῶσσες εἴτε ἔχουν τὸ σχῆμα μεγάλων ἐλλείψεων ποὺ δημιουργοῦνται ἀπὸ πλατιῆς ταινίες (συχνὰ με ἐμπέστη διακόσμηση), ὁπότε κατέχουν τὸν ὄμο τοῦ ἀγγείου⁴⁴⁶, εἴτε εἶναι κοντὲς καὶ φαρδιές, σχεδὸν τετράπλευρες, καὶ στολίζουν τὸ χεῖλος, θυμίζοντας ἀρχιτεκτονικὴ διακόσμηση (σίμη)⁴⁴⁷. Μιὰ τρίτη ποικιλία, ποὺ πλησιάζει τὰ χιακὰ καὶ κορινθιακὰ παραδείγματα, ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρὲς ἀνάγλυφες γλῶσσες με ἄπλο περίγραμμα καὶ λογχοειδὲς στέλεχος ἀνάμεσά τους⁴⁴⁸. Ἡ χιακὴ μορφή γλωσσωτοῦ⁴⁴⁹ θυμίζει πολὺ τὸ σχῆμα τῶν τελευταίων κρητικῶν παραδειγμάτων ἂν καὶ ἔχει περισσότερο ἐξεργὸ ἀνάγλυφο. Χρονολογεῖται στὸ β' μισὸ τοῦ 6ου αἰ. Τὰ κορινθιακὰ παραδείγματα⁴⁵⁰ ἀρχίζουν στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 6ου αἰ. Ὑπάρχουν σὲ περισσότερες ποικιλίες καὶ ἐνῶ ἔχουν γίνει με σφραγίδα

πλησιάζουν πολύ την ἐγχάρακτη τεχνική. Ἡ σχέση με τὴ μεταλλοτεχνία εἶναι σ' αὐτὰ ἐντονότερη ἀπὸ τὰ παραδείγματα ὁποιασδήποτε ἄλλης περιοχῆς. Ἡ ἀνάγλυφη κεραμεικὴ τῆς Ρόδου δὲ φαίνεται νὰ εὐνοεῖ τὸ γλωσσωτὸ κόσμημα, ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι συμβαίνει στὴ ροδιακὴ ἀγγειογραφία. Μνημειακὴ τέλος καὶ πολὺ κοντὰ στὴ μεταλλοτεχνία εἶναι ἡ μορφή τοῦ κοσμήματος ποὺ μᾶς γνωρίζουν τὰ λακωνικὰ ἀνάγλυφα ἀγγεῖα. Σὲ ὀρισμένα παραδείγματα τὸ γλωσσωτὸ πλησιάζει ἀρχιτεκτονικὰ πρότυπα⁴⁵¹.

Ἐπιπλέον πλοχμὸς (Flechtband, cable pattern) (**K22, K23, K24, K37, K38, K39, K40, K41, K42, K43, K44, K69**)

Ἀπὸ τὰ δώδεκα πιὸ πάνω ναξιακὰ ὄστρακα με ἀπλὸ πλοχμὸ, τὰ δέκα ἀνήκαν σὲ κατακόρυφες ταινίες ποὺ χώριζαν σὲ μετόπες τῆς ζώνης τῆς κοιλιᾶς τοῦ ἀγγείου (βλ. παραπάνω «Σχήμα-διάταξη διακόσμησης»), ἐνῶ τὰ ἄλλα δύο στόλιζαν κάλυμμα καὶ λαβὴ πίθου. Σὲ καμιά περίπτωση δὲν ἐμφανίζεται ὁ ἀπλὸς πλοχμὸς ὡς διακόσμηση ὀριζόντιας ζώνης, καὶ τοῦτο ὄχι μόνο στὴ ναξιακὴ ἀνάγλυφη κεραμεικὴ· ἀνάλογη εἶναι ἡ χρησιμοποίησή του στὸν ἀνάγλυφο πίθο τῆς Θήρας.

Ἡ πρώτη ἐμφάνιση τοῦ κοσμήματος στὴν ἀγγειογραφία τῶν ἱστορικῶν χρόνων γίνεται στὸν ΠΓ Β' ρυθμὸ τῆς Κρήτης⁴⁵², ὅπου συνεχίζει, χωρὶς διακοπὴ, μέχρι τοὺς ἀνατολίζοντες χρόνους. Εἶναι ἐπίσης γνωστὸ στὴν ΥΓ κεραμεικὴ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδας, εἰδικότερα στὴ Ρόδο⁴⁵³ καὶ τὴν Κῶ⁴⁵⁴. Στὴν ἀττικὴ ἀγγειογραφία ἐμφανίζεται με τὴ στροφή πρὸς τὸν 7ο αἰ.⁴⁵⁵ καὶ στὴν κορινθιακὴ κατὰ τὴν πρώιμη ΠΚ φάση⁴⁵⁶. Στὶς Κυκλάδες ἀπλὸς πλοχμὸς ὑπάρχει ἤδη στὰ τελευταῖα ΥΓ ναξιακὰ ἀγγεῖα τῆς ομάδας Délos XV, Bb⁴⁵⁷ καὶ φυσικὰ συνεχίζει μέσα στὸν 7ο αἰ. σὲ διάφορες ποικιλίες, κατακόρυφος ἢ σὲ ὀριζόντιες ζώνες, στὰ ἀγγεῖα τῶν ομάδων Délos XVII, Ba καὶ Bb, ἀπουσιάζει ὅμως ἀπὸ τὴν ομάδα C. Δὲ λείπει ἐπίσης ἀπὸ τὸ γραμμικὸ νησιωτικὸ ρυθμὸ⁴⁵⁸. Συνηθισμένος εἶναι στὰ «μηλιακὰ» ἀγγεῖα, ὅπου κάνει τὴν ἐμφάνισή του κατὰ τὴ στροφή πρὸς τὸ δεύτερο τέταρτο τοῦ 7ου αἰ.⁴⁵⁹

Ὅπως ἡ σπείρα καὶ τὸ γλωσσωτὸ, ἔτσι καὶ ὁ ἀπλὸς πλοχμὸς εἶναι κόσμημα ἰδιαίτερα ἀγαπητὸ στὴ μεταλλοτεχνία, ὅπου ἐμφανίζεται πολὺ νωρὶς⁴⁶⁰, παρουσιάζοντας τῆς ποικιλίες ποὺ γνωρίζουμε καὶ ἀπὸ τὴ γραπτὴ κεραμεικὴ.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ναξιακὰ παραδείγματα καὶ τὸν πίθο τῆς Θήρας, ὁ ἀπλὸς πλοχμὸς δὲ συναντιέται στὴν ὑπόλοιπη ἀνάγλυφη κεραμεικὴ τῶν Κυκλάδων καὶ τῆς Βοιωτίας, οὔτε σ' ἐκείνη τῆς Κορίνθου καὶ τῆς Σπάρτης. Σπάνια ἐμφανίζεται στὴν Ἀττικὴ⁴⁶¹. Εἶναι ἀξιοσημείωτο τὸ γεγονός ὅτι, ἐνῶ στὴ ροδιακὴ ἀγγειογραφία τὸ κόσμημα εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν ΥΓ περίοδο καὶ πολὺ κοινὸ ἀργότερα, δὲν ἐμφανίζεται στοὺς ἀνάγλυφους πίθους τοῦ νησιοῦ, παρὰ σὲ μεμονωμένες περιπτώσεις, π.χ. Schäfer, 62, ομάδα Λίνδου I.2, ομάδα Ἰαλυσσοῦ III.4. Μεγάλῃ διάδοσιν ἔχει στὴν ἀνάγλυφη κεραμεικὴ τῆς Κρήτης, ἰδιαίτερα στὶς ομάδες I-IV τοῦ Schäfer, ὅπου παρουσιάζεται σὲ διάφορες παραλλαγές⁴⁶², ἀντίθετα με τὴ Νάξο καὶ τὴ Θήρα, ὅπου μόνο μία ποικιλία εἶναι γνωστὴ: ἐκείνη στὴν ὁποία δύο ομάδες ἀπὸ δύο, τρεῖς ἢ τέσσερις ἀνάγλυφες παράλληλες «γραμμές» πλέκονται γύρω ἀπὸ «ὄφθαλμούς», σχηματίζοντας τὸν ἀπλὸ πλοχμὸ. Πρόκειται γιὰ ἀκριβὴ μεταφορὰ σὲ ἀνάγλυφο τοῦ εἴδους ποὺ βρίσκουμε π.χ. στὸ γραμμικὸ νησιωτικὸ ἀμφορέα Pfuhl, AM 33 (1903), J9, στὴν οἰνοχόη ἀπὸ τὴν Αἴγινα τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, στοὺς ἀμφορεῖς Délos XVII, Ba2 (a), Bb1, στὸ ναξιακὸ ἀμφορέα ἀπὸ τὴ Θήρα Strøm, 251, εἰκ. 11, καὶ σὲ ἄφθονα ὄστρακα Ba ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ Νάξο (πίν. 27γ-δ). Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι στὴ ναξιακὴ ἀγγειογραφία ἡ παραλλαγή αὐτὴ καλύπτει πάντοτε ὀριζόντιες ζώνες, ἀφήνοντας τὴν κατακόρυφη τοποθέτηση σὲ ἀπλούστερες μορφές πλοχμοῦ (δύο συμπλεκόμενες ταινίες «ἐξηρημένες» σὲ μαῦρο βάθος ἢ σχεδιασμένες με περίγραμμα). Τὰ ἀνάγλυφα κρητικὰ παραδείγματα (βλ. σημ. 462) προέρχονται ὅλα ἀπὸ διακόσμηση ὀριζόντιων ζωνῶν τοῦ ἀγγείου. Οἱ ἀνάγλυφες κατακόρυφες ταινίες, ποὺ χώριζαν μετόπες στοὺς κρητικούς πίθους, ἔχουν ἐμπέστη διακόσμηση ἀπὸ σπείρες, ρόδακες, ρόμβους, κόμβους

κτλ., όχι όμως πλοχμούς, εκτός από εκείνες του ὤμου ἀγγείου πού βρέθηκε στο ἼΑφρατί (ΑΔ 26 (1971), Χρονικά, 499, πίν. 515γ) καί πού εἶναι διακοσμημένες μέ τήν ἀπλούστερη μορφή τοῦ κοσμήματος, ἀπό δύο ἐγχάρακτες συμπλεκόμενες γραμμές.

Ὅπως τὸ γλωσσωτὸ ἔτσι καί ὁ ἀπλὸς πλοχμὸς παρουσιάζεται στὰ ναξιακὰ ἀνάγλυφα ὄστρακα μισὸ περίπου αἰῶνα μετὰ τὴν πρώτη ἐμφάνισή του στὴν ντόπια ἀγγειογραφία. Παράλληλα, τὴ μορφή τοῦ ναξιακοῦ ἀνάγλυφου ἀπλοῦ πλοχμοῦ ξαναβρίσκουμε πανομοιότυπη σὲ ἔργα μεταλλοτεχνίας ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. κέ., ἐνῶ σὲ προγενέστερα ἔργα μεταλλοτεχνίας ὑπάρχουν οἱ πιὸ ἀπλές μορφές τοῦ κοσμήματος. Θὰ ἦταν λοιπὸν καί γιὰ τὸν τύπο τοῦ ἐξεταζόμενου θέματος δυνατὴ ἡ διαπίστωση ὅτι μόνον ἡ ἀπώτερη καταγωγή τῆς παραλλαγῆς πού παρουσιάζουν οἱ ναξιακοὶ ἀνάγλυφοι πίθοι πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ σὲ μεταλλικὰ πρότυπα⁴⁶³, ἐνῶ τοὺς ἄμεσους προγόνους τῆς βρίσκουμε στὴ ναξιακὴ ἀγγειογραφία. Τὴν ἐξάρτηση τοῦ κοσμήματος ἀπὸ ἀνατολικά πρότυπα ἔχει συζητήσει ἡ Vogelprohl καί ὁ Kübler⁴⁶⁴.

Ἡ παρουσία εἰκονιστικῆς διακόσμησης στὰ **K22, K23, K24** (πίν. 12γ, 13α-β) καί στὸ θηραϊκὸ πίθο βοηθᾶ νὰ χρονολογήσουμε τὸ κόσμημα πού φέρουν γύρω στὰ μέσα καί στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. Ὅμως ἡ μορφή τοῦ ἀπλοῦ πλοχμοῦ, ὅπως τὴ γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν ἀνάγλυφη ναξιακὴ κεραμεικὴ, δὲν προσιδιάζει στὴ Νάξο κατὰ μία συγκεκριμένη χρονικὴ στιγμή, ὅπως συμβαίνει μέ τὸ γλωσσωτὸ. Ὁ ἀπλὸς πλοχμὸς π.χ. τῆς μπρούτζινης μήτρας γιὰ τὴν κατασκευὴ χρυσῶν ταινιῶν ἀπὸ τὴν Κέρκυρα⁴⁶⁵ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 7ου, ἢ ἐκεῖνος τῶν ὀχάνων τῆς Ὀλυμπίας, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ., σὲ τίποτα δὲ διαφέρει ὡς πρὸς τὴ μορφή καί τὸν προορισμὸ ἀπὸ τὸν πλοχμὸ τῶν **K22-K24** καί **K37-K44** (πίν. 16β, δ, γ, ε, 17β). Ἡ χρονολόγηση ἐπομένως ὄστράκων ὅπως τὰ **K37-K44** γίνεται ἰδιαίτερα δύσκολη ἀφοῦ δὲ φέρουν εἰκονιστικὴ παράσταση γιὰ νὰ μᾶς βοηθήσει. Θὰ μπορούσαν εὐκόλα νὰ τοποθετηθοῦν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 7ου μέχρι τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. τουλάχιστον, δεδομένου ὅτι ἡ κατασκευὴ ἀνάγλυφων ἀγγείων στὴ Νάξο, ὅπως καί ἄλλοῦ, δὲ σταματᾶ μέ τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰ.

Μόνον τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πλειονότητα τῶν ναξιακῶν ἀνάγλυφων ὄστράκων ἀνήκει στὸν 7ο αἰ. καί τὸ ὅτι μέχρι στιγμῆς δὲν ἔχουμε βεβαιωμένο παράδειγμα ἀπλοῦ πλοχμοῦ τοῦ τύπου τῶν ναξιακῶν ὄστράκων σὲ ἀνάγλυφο ἀγγεῖο τοῦ 6ου αἰ., δικαιολογεῖ τὴ μέ ἐπιφύλαξη τοποθέτηση τῶν **K37-K44** γύρω στὰ μέσα καί μέχρι τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰ.

Τὸν ἀπλὸ πλοχμὸ θυμίζει τὸ κόσμημα τῶν ὄστράκων **K32, K33, K34** (πίν. 15γ-ε). Στὴν πραγματικότητα ὅμως πρόκειται γιὰ «κόμβους» πού συνδέονται μεταξύ τους μέ ὀριζόντιες ἔλικες, ἐνῶ συνεχῆ ἡμικύκλια (festoons) πλαισιώνουν τὸ σύνολο. Τὸ θέμα εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴ γραπτὴ, ἀλλὰ ὄχι καί τὴν ἀνάγλυφη κεραμεικὴ ἄλλων περιοχῶν⁴⁶⁶. Δὲ συναντιέται ἐπίσης στὴ μεταλλοτεχνία τῆς ἐποχῆς. Ἐπειδὴ τὰ πιὸ πάνω ἀνάγλυφα ὄστρακα δὲν ἔχουν εἰκονιστικὴ παράσταση, ὥστε νὰ βοηθηθεῖ ἡ χρονολόγηση, καί τὸ κόσμημα πού φέρουν προσιδιάζει ἀποκλειστικὰ στὴ ναξιακὴ ἀνάγλυφη κεραμεικὴ, τῆς ὁποίας ὁ κύριος ὄγκος καλύπτει τὸν 7ο αἰ., νομίζω ὅτι θὰ πρέπει τὰ **K32-K34** νὰ χρονολογηθοῦν γενικὰ μέσα στὸν 7ο αἰ. καί ἴσως στὴν ἴδια περίοδο πού καλύπτει ὁ ἀνάγλυφος ἀπλὸς πλοχμὸς.

Σύνθετος πλοχμὸς (**K14, K50, K51, K52, K53, K54, K55, K56, K57, K58, K59**)

Ὁ σύνθετος πλοχμὸς ἔχει στὴ ναξιακὴ ἀνάγλυφη κεραμεικὴ διάδοση ἐξίσου μεγάλη μέ τὸν ἀπλὸ πλοχμὸ, τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ πλουσιότερη ἐκδοσὴ. Ἡ πρώτη ἐμφάνισή του στὴν ἀγγειογραφία τῶν ἱστορικῶν χρόνων γίνεται στὴν Κρήτη κατὰ τὴν πρῶμην ἀνατολίζουσα φάση, σὲ διάφορες παραλλαγές⁴⁶⁷, μέ ὀριζόντια ἢ κατακόρυφη κατεύθυνση. Λίγο ἄργότερα τὸ συναντοῦμε σὲ ὠσειδεῖς ΠΚ ἀρυβάλλους τοῦ πρώτου μελανόμορφου ρυθμοῦ, ἀλλὰ καί σὲ ΠΚ οἰνοχόες, νὰ στολίζει κυρίως τὶς λαβὲς τῶν ἀγγείων⁴⁶⁸. Κατὰ τὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 7ου αἰ., ἰδιαίτερα μέσα στὸ τελευταῖο τέταρτο, παρουσιάζεται καί στὴν Ἰατρικὴ⁴⁶⁹. Στὶς Κυκλάδες εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ αἰῶνα: ἐντυπωσιακὴ εἶναι ἡ ποικιλία σύνθετου πλοχμοῦ πού χρησιμοποιεῖται ὡς διάτρητο διάφραγμα στὶς λαβὲς θηραϊκοῦ ἀμφορέα (Thera II, 17, εἰκ. 10 καί πίν. 1), στὸ Ἐθνικὸ Ἰατρ. Μουσεῖο. Τὸ θέμα εἶχε ἰδιαίτερη διάδοση στὴ

«μηλιακή» ομάδα «του πλοχμού», τὰ πρωιμότερα ἀγγεῖα τῆς ὁποίας τοποθετεῖ ἡ Φ. Ζαφειροπούλου⁴⁷⁰ στὴ δεκαετία 680-670. Ἡ ναξιακὴ ἀγγειογραφία, ἀντίθετα μὲ τὴν ἀνάγλυφη κεραμεικὴ, δὲ φαίνεται νὰ εὐνόησε τὸ σύνθετο πλοχμὸ, ὁ ὁποῖος εἶναι πολὺ συνηθισμένος στὴν ἀγγειογραφία τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδας, ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. κ.ε.⁴⁷¹.

Τὸ κόσμημα προσφέρεται ἰδιαίτερα ὡς θέμα τῆς μεταλλοτεχνίας, τῆς ὁποίας σώζονται μερικὰ ἐξαιρετικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. κ.ε., ἰδιαίτερα στὶς ἄντυγες τῶν ἀσπίδων, σὲ χάλκινα ἐλάσματα⁴⁷² κ.ά.

Ὅπως ὁ ἀπλὸς πλοχμὸς, ἔτσι καὶ ὁ σύνθετος ἐλάχιστα διαφοροποιεῖται μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, εἰδικότερα στὴν ἀνάγλυφη κεραμεικὴ καὶ στὴ μεταλλοτεχνία, ὥστε ἡ χρονολόγησή του ἀποδεικνύεται πολὺ δύσκολη ἂν δὲ συνοδεύεται ἀπὸ κάποια εἰκονιστικὴ παράσταση. Ὅλα τὰ πρὸ πάνω ἀνάγλυφα ναξιακὰ ὄστρακα παρουσιάζουν τὴν ἴδια ποικιλία σύνθετου πλοχμοῦ, στὴν ὁποία τὸ κεντρικὸ τμήμα τῶν συμπλεκόμενων ταινιῶν εἶναι ἐντελῶς εὐθύγραμμο καὶ σχηματίζει μικροὺς ρόμβους στὰ ἐνδιάμεσα. Μία μικρὴ διαφορὰ ἐμφανίζεται στὰ **K54** (πίν. 22ε) καὶ **K55** (πίν. 22δ), ὅπου πλέκονται συστήματα ἀπὸ τρεῖς ἀνάγλυφες παράλληλες ταινίες καὶ ὄχι ἀπὸ δύο, ὅπως σὲ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα κομμάτια. Πρόκειται γιὰ σύνθετο πλοχμὸ ἐντελῶς ὅμοιο μὲ ἐκεῖνον τοῦ ἀνάγλυφου πίθου τῆς Θήρας, στοὺς χρόνους τοῦ ὁποίου μποροῦμε νὰ τοποθετήσουμε τὰ δύο ὄστρακα⁴⁷³ (πρβ. τὴν δξυτήτα τοῦ τυπώματος καὶ τὸ μέγεθος τῶν «ὀφθαλμῶν»).

Τὴ χρονολόγηση τοῦ πλοχμοῦ τοῦ **K14** (πίν. 7α, 8γ) δίνει ἡ παράσταση τοῦ «ἥρωα» μὲ τὸ λιοντάρι καὶ νομίζω ὅτι στοὺς ἴδιους χρόνους πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ τὸ **K52** (πίν. 22α) ἐξαιτίας τῆς ὁμοιότητος τῆς μορφῆς (ἴδιο ὕψος ἀναγλύφου, ἴδιο μέγεθος ρόμβων καὶ «ὀφθαλμῶν» μὲ τὸ **K14**). Ἡ διάταξη τῆς διακόσμησης στὰ **K50** καὶ **K51** (πίν. 19-21) ὀδηγεῖ, ὅπως εἶδαμε (σελ. 51), σὲ ροδιακὰ πρότυπα καὶ εἰδικότερα στοὺς πίθους Schäfer, ομάδα Λίνδου I 5 καὶ ομάδα Καμίρου II 2, τοὺς ὁποίους ὁ συγγραφέας χρονολογεῖ ἀντίστοιχα στὸ τέλος τῆς ομάδας I (δηλαδὴ λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 675) καὶ ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὴν ὄριμη φάση τῆς ομάδας II (δηλαδὴ κοντὰ στὸ 650). Ὑπολογίζοντας ὁμως ὅτι ἡ ἀρχὴ τῶν ροδιακῶν πίθων πρέπει νὰ κατεβεῖ γύρω στὸ 700 (βλ. παραπάνω «Σχῆμα-διάταξη διακόσμησης», σημ. 48), θὰ πρέπει νὰ χαμηλώσει ἀντίστοιχα καὶ τὸ τέλος τῆς ομάδας I (ἴσως κοντὰ στὸ 650;), ὁπότε ἡ χρονολόγηση τῶν πρὸ πάνω ροδιακῶν πίθων στὴν ἀρχὴ καὶ στὸ τέλος τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ 7ου αἰ. θὰ ἦταν λογικὴ. Συνακόλουθα θὰ πρέπει νὰ χρονολογήσουμε τὰ **K50** καὶ **K51** στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ ἴδιου αἰῶνα. Εἰδικότερα γιὰ τὸ **K50** (καὶ γιὰ τὰ **K58**, **K59**, **K53**), θὰ πρότεινα χρονολόγηση μέσα στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 7ου, γιὰτὶ παρουσιάζουν ἀπαραγνώριστη ὁμοιότητα, ὡς πρὸς τὴν ποιότητα τοῦ ἀναγλύφου καὶ τὸ μέγεθος τῶν «ὀφθαλμῶν», μὲ τὸν πλοχμὸ τοῦ θηραϊκοῦ ἀνάγλυφου πίθου. Ἡ μορφή τῶν **K56** καὶ **K57** (πίν. 23α-β) δύσκολα μπορεῖ νὰ χωριστεῖ ἀπὸ ἐκεῖνη τοῦ **K51**, μαζὶ μὲ τὸ ὁποῖο τοποθετοῦνται στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 7ου αἰ.

Ἡ διάδοση τοῦ σύνθετου πλοχμοῦ εἶναι μεγάλη στὴν ὑπόλοιπη ἀνάγλυφη κυκλαδικὴ κεραμεικὴ. Οἱ εἰκονιστικὲς παραστάσεις, ὅπου ὑπάρχουν, βοηθοῦν στὴ χρονολόγηση τοῦ κοσμήματος. Εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ θηραϊκοῦ πίθου, καθὼς καὶ μερικῶν μηλιακῶν ἀνάγλυφων ὀστράκων στὴ συλλογὴ τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς στὴν Ἀθήνα, πού ἡ W. Lamb χρονολογεῖ στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 6ου καὶ στὴ στροφή τοῦ 6ου πρὸς τὸν 5ο αἰ. ἀντίστοιχα⁴⁷⁴. Μετὰ τὰ μέσα τοῦ 6ου πρέπει νὰ τοποθετήσουμε τὸ τηνιακὸ ὄστρακο Anderson, Te 146 (βλ. σημ. 235, ἀρ. 7), ἐνῶ τὰ συνευρήματα χρονολογοῦν μεγάλο δξυπύθμενο ἀνάγλυφο πίθο ἀπὸ τὸν Ἀδάμαντα Μήλου στοὺς ἴδιους περίπου χρόνους⁴⁷⁵. Τὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν καλλιτεχνικὴ περιοχὴ Κορίνθου (Ἄργος-Ὀλυμπία), τὴ Ρόδο καὶ τὴν Ἀττικὴ εἶναι λίγα, χρονολογοῦνται ὁμως μὲ ἀρκετὴ ἀκρίβεια. Ἔτσι, ὄστρακο στομίου πίθου ἀπὸ τὴ Λάρισα τοῦ Ἄργους μὲ σύνθετο πλοχμὸ χρονολογεῖται ἀπὸ τὴ ζωφόρο μὲ γρύπες-πάνθηρες καὶ λέοντες στὸ τέλος τοῦ 7ου αἰ.⁴⁷⁶ Μεγάλο κομμάτι ἀνάγλυφου κρατήρα ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Σταδίου τῆς Ὀλυμπίας παρουσιάζει ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ζῶνες μὲ ἀνάγλυφο πλοχμὸ καὶ

ζωφόρους με σατύρους που κυνηγούν μαινάδες, οι οποίες εντάσσουν το άγγειο στο κορινθιακό εργαστήριο και το χρονολογούν στο τρίτο τέταρτο του 6ου αι.⁴⁷⁷. Ο μοναδικός ροδιακός πίθος με σύνθετο πλοχμό είναι ο 85.12.13.1 του Βρετανικού Μουσείου, που ο Schäfer τοποθετεί στο τέλος της εξέλιξης των ροδιακών ανάγλυφων αγγείων και χρονολογεί από τις εικονιστικές του παραστάσεις στο τέλος του 6ου αι.⁴⁷⁸. Τα συνευρήματα τέλος χρονολογούν στο δεύτερο τέταρτο του 5ου αι. ταφικό πίθο από τα Λεγραινά Ἀττικής, με ανάγλυφες ζωφόρους που εικονίζουν επαναλαμβανόμενους Πηγάσους και Χίμαιρες και ζώνη με σύνθετο πλοχμό⁴⁷⁹, καθώς και δσπρακο από την Ἀγορά⁴⁸⁰.

Με βάση τα πιο πάνω χρονολογημένα κομμάτια μπορούμε να επιχειρήσουμε κάποια ταξινόμηση των δστράκων με ανάγλυφο σύνθετο πλοχμό που στερούνται εικονιστικής παράστασης και επομένως δυνατότητας για ακριβή χρονολόγηση: «Πιθανώς στον 7ο αι.» χρονολογεί ο J. K. Brock το δσπρακο BSA 44 (1949), 56, αρ. 5, πίν. 20.15, από τη ΒΑ πλαγιά της ακρόπολης της Σίφνου. Ίσως θα μπορούσαμε να κατεβάσουμε τη χρονολογία του στον πρώιμο 6ο αι. (τα συνευρήματα εκτείνονται από τους ΥΓ χρόνους ως τον πρώιμο 6ο), αφού η μορφή του σύνθετου πλοχμού πλησιάζει πολύ περισσότερο εκείνη του θηραϊκού δστράκου Anderson, Te 146 (βλ. παραπάνω), παρά τους ναξιακούς ή τον πλοχμό του θηραϊκού πίθου: οι ρόμβοι που σχηματίζονται κατά μήκος του κέντρου των τελευταίων έχουν αντικατασταθεί στο σιφνιακό δσπρακο με πλήρεις κύκλους. Κοντά στον ανάγλυφο κρατήρα της Ὀλυμπίας (βλ. παραπάνω και σημ. 477), θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε τα σιφνιακά δσπρακα Brock, BSA 44 (1949), 56, αρ. 6, πίν. 20.4 και 11, ενώ οι πλοχμοί στο σιφνιακό δσπρακο δ.π., αρ. 7 και πίν. 20.13, και στο ροδιακό από την Datcha, BSA 47 (1952), 174, εικ. 2, είναι πανομοιότυποι με εκείνον του πίθου των Λεγραινών (βλ. παραπάνω και σημ. 479), ώστε η χρονολόγησή τους στον ύστερο 6ο και στις αρχές του 5ου αι. να μην είναι παράλογη. Τη μορφή του σύνθετου πλοχμού του ροδιακού πίθου Schäfer, Ἰαλυσός III 5 (βλ. παραπάνω και σημ. 478) πλησιάζει πολύ το δσπρακο Thera II, 79, εικ. 283a-b, το οποίο θα μπορούσε επομένως να τοποθετηθεί στα τέλη του 6ου αι.

Ὅπως φαίνεται από την πιο πάνω διαπραγμάτευση, ο σύνθετος πλοχμός των ναξιακών πίθων είναι ο πιο πρώιμος της ελληνικής ανάγλυφης κεραμικής, εμφανίζεται σχεδόν συγχρόνως με τους πρωιμότερους σύνθετους πλοχμούς της μεταλλοτεχνίας και μαζί με τον πλοχμό του θηραϊκού πίθου παρουσιάζει την ιδιαιτερία να σχηματίζει μικρούς ρόμβους κατά μήκος του κεντρικού τμήματός του, πράγμα άγνωστο στη μορφή του κοσμήματος όπως εμφανίζεται στην υπόλοιπη, ανάγλυφη ή γραπτή κεραμική και τη μεταλλοτεχνία. Το πλησιέστερο παράλληλό του βρίσκει στην Πρώιμη Ἀνατολίζουσα κρητική άγγειογραφία⁴⁸¹. Πολύ κοντά στη μορφή του βρίσκεται επίσης ο «μηλιακός» σύνθετος πλοχμός, με τον οποίο όμως ο ανάγλυφος ναξιακός βρίσκεται στην ίδια περίπου χρονική βαθμίδα. Ἄν δε θελήσουμε να αναγάγουμε και τους δύο σε μεταλλικά πρότυπα — από τα οποία άλλωστε δεν έχουμε μέχρι στιγμής προγενέστερα παραδείγματα — θα μπορούσαμε να δεχτούμε ότι τόσο ο νάξιος, όσο και ο «μήλιος» καλλιτέχνης, άντλούν την έμπνευσή τους από την Πρώιμη Ἀνατολίζουσα κρητική άγγειογραφία.

Ένα ενδιάμεσο στάδιο μεταξύ σύνθετου πλοχμού και πλέγματος σπειρών (Spiralnetz, spiral net) αντιπροσωπεύουν τα κοσμήματα στα δσπρακα **K15**, **K21**, **K60** και **K61** (πίν. 9α, 12β, 23ε, 24α).

Ἡ ύπαρξη «όφθαλμών» ὁμοίων με εκείνους του σύνθετου πλοχμού, στα σημεία όπου κανονικά έπρεπε να έλίσσονται οι σπειρές, έμποδίζει να μιλήσουμε για πραγματικό πλέγμα σπειρών. Τα σχηματιζόμενα μεταξύ των «σπειρών» τετράπλευρα γεμίζουν με οκτάφυλλο ρόδακα στα **K15** και **K60** και με ενάλληλους ρόμβους στα **K21** και **K61**. Με την ιστορία του πλέγματος σπειρών, που έχει πολύ παλιές ρίζες, καθώς και με το πλέγμα σπειρών με μικρούς

ρόμβους στα ενδιάμεσα, ασχολείται ο Schäfer⁴⁸². Στα παραδείγματά του από την αγγειογραφία θα προσθέσουμε: τὸ πλέγμα ἀπὸ ψευδόσπειρες καὶ ὁμόκεντρους κύκλους στὰ μεταξύ τους τετράπλευρα, πὸν στολίζουν κρατήρα τοῦ τάφου Β' τῆς Ἑξοχῆς Ρόδου⁴⁸³ ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 8ου αἰ. Θὰ μπορούσαμε νὰ δοῦμε στὸ κόσμημα αὐτὸ τὸν ἐκγεωμετρισμὸ τοῦ πλέγματος σπειρῶν τῆς προϊστορικῆς τέχνης, οἱ ὁποῖες ὅμως παράλληλα ἐπιβιώνουν αὐτοῦσιες στὴν κρητικὴ αγγειογραφία ἀπὸ τοὺς ΠΓ Β χρόνους καὶ στὴν ἀττικὴ τορευτικὴ τοῦ 8ου αἰ. Τὸ πλέγμα ἀπὸ ψευδόσπειρες δὲν ἐγκαταλείπεται μετὰ τὴν εἴσοδο στὸν 7ο αἰ. Τὸ βρίσκουμε π.χ. νὰ στολίζει τὸ χιτῶνα τῆς ὠραίας Ἑλένης στὸν ἀνάγλυφο πίθο τῆς Μυκόνου καὶ σὲ ὄστρακο ἀνάγλυφο πίθου ἀπὸ τὴ Νότια Εὐβοία⁴⁸⁴.

Τὴν ἀπαραγνώριστη σχέση τοῦ πλέγματος σπειρῶν μὲ τὴ μεταλλοτεχνία τόνισε ἤδη ὁ Schäfer (βλ. σημ. 482). Μιὰ ἐνδιάμεση βαθμίδα μεταξύ τοῦ κοσμήματος αὐτοῦ καὶ τοῦ σύνθετου πλοχοῦ, πὸν πλησιάζει πολὺ τὰ πιὸ πάνω ναξιακὰ ἀνάγλυφα ὄστρακα, χωρὶς φυσικὰ τοὺς παραπληρωματικοὺς ρόδακες καὶ τοὺς ἐνάλληλους ρόμβους, εἶναι ἐκεῖνη πὸν βρίσκουμε στὴν κρητικὴ μίτρα ἀπὸ τὸ Ρέθυμνο καὶ στὴ μίτρα ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία (B4900), τῶν μέσων - τρίτου τετάρτου τοῦ 7ου αἰ.⁴⁸⁵. Ἡ χρονολόγηση τῶν **K15**, **K21** καὶ **K60** δὲν παρουσιάζει ἰδιαίτερες δυσκολίες. Ἡ εἰκονιστικὴ παράσταση τοῦ **K15** (πίν. 9α), ὅσο κι ἂν εἶναι ἀποσπασματικὴ, βοηθεῖ νὰ χρονολογήσουμε τὸ ὄστρακο στὰ μέσα περίπου τοῦ 7ου αἰ. Σύγχρονο πρέπει νὰ θεωρηθεῖ τὸ **K60** (πίν. 23ε), ἀφοῦ τὸ κόσμημα πὸν φέρει εἶναι πανομοιότυπο μὲ τοῦ **K15**, σὲ σημεῖο πὸν θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἐγινε μὲ τὴν ἴδια μήτρα. Τὸ **K21** (πίν. 12β) χρονολογεῖται, ἐπίσης ἀπὸ τὴν εἰκονιστικὴ παράσταση πὸν φέρει, γύρω στὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. (660-640). Ἐὰν καὶ τὸ κόσμημα τοῦ **K61** εἶναι τὸ ἴδιο μὲ ἐκεῖνο τοῦ **K21**, ὅμως εἶναι πυκνότερο, πιὸ ἐπιτηδευμένο καὶ ἡ μήτρα ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται σκαλισμένη μὲ μεγάλη ἐπιμέλεια. Ὡς πρὸς τὴν πυκνότητα, ὄχι ὅμως καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐνάλληλων ρόμβων, μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὸ πλέγμα σπειρῶν τῶν ροδιακῶν πίθων Feytmans, πίν. XII, 1-2, τῆς ὁμάδας II τῆς Καμίρου, σύμφωνα μὲ τὴ διαίρεση τοῦ Schäfer. Νομίζω ὅτι ἡ χρονολόγηση τοῦ **K61** στὸ γ' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. δὲν πρέπει νὰ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα.

Τὸ πλέγμα σπειρῶν, ἄλλοτε ἐντελῶς ἀπλό⁴⁸⁶, ἄλλοτε μὲ ἐνάλληλους ρόμβους⁴⁸⁷, εἶναι κόσμημα πολὺ συνηθισμένο καὶ στὶς τρεῖς ὁμάδες τῶν ροδιακῶν πίθων⁴⁸⁸. Ἀρκετὰ συχνὰ ὅμως ἐμφανίζεται καὶ στοὺς κρητικὸς ἀνάγλυφους πίθους⁴⁸⁹, ὅπου δὲν εἶναι ἄγνωστη ἡ παραλλαγὴ μὲ τὸ ρόδακα στὸ ἐσωτερικὸ τετράπλευρο⁴⁹⁰.

ΦΥΤΙΚΑ ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ

Ἄνθη καὶ μπουμπούκια λωτοῦ (Knospen-Lotos-Kette, Lotus and bud), **K62** (πίν. 24β)

Τὸ **K62** ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸ παράδειγμα τοῦ κοσμήματος στὴν ντόπια ἀνάγλυφη κεραμεικὴ. Δυστυχῶς ἡ πολὺ κακὴ διατήρηση τοῦ ὄστράκου δὲ μᾶς ἐπιτρέπει πολλὰ παρατηρήσεις. Ἡ πιθανότερη ἀποκατάσταση δίνει κόσμημα ἀνάλογο μὲ ἐκεῖνο πὸν κλείνει πρὸς τὰ πάνω τὴ μετόπη τοῦ λαιμοῦ τοῦ θηραϊκοῦ ἀνάγλυφο πίθου⁴⁹¹. Ἡ βασικὴ διαφορὰ βρίσκεται στὸ ὅτι τὰ πέταλα τῶν ναξιακῶν λωτῶν εἶναι παχύτερα καὶ δὲν ἀποκλίνουν μεταξύ τους τόσο, ὅσο ἐκεῖνα τῶν θηραϊκῶν. Ὁ κάλυκας τοῦ ναξιακοῦ ἄνθους πρέπει νὰ σχηματίζε ἐντονο ἡμικύκλιο⁴⁹². Μὲ τὴν ἱστορία τοῦ κοσμήματος γενικὰ καὶ εἰδικότερα στὴν κυκλαδικὴ αγγειογραφία ἀσχολήθηκαν διεξοδικὰ ὁ Β. Κ. Λαμπρινουδάκης⁴⁹³ καὶ τελευταῖα ἡ Φ. Ζαφειροπούλου⁴⁹⁴, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Τὸ θέμα εἶναι μᾶλλον σπάνιο στὴ διακόσμηση ἀνάγλυφων ἀγγείων. Στὶς Κυκλάδες ἐκτὸς ἀπὸ τὸ **K62** καὶ τὸ θηραϊκὸ πίθο συναντιέται στὸ τοίχωμα λεκάνης περιρραντηρίου (;) ἀπὸ τὸ Λητῶ τῆς Δήλου μὲ ροδοῖωνικὸ τύπο ἄνθους καὶ στὸν πίθο BS 617 τοῦ Μουσείου τῆς Βασιλείας⁴⁹⁵, ἂν καὶ σὲ κάπως συνεπτυγμένη μορφή: τὰ ἄνθη τοῦ λωτοῦ ἔχουν στὸν πίθο

περιορισθεί σε τέσσερα κατακόρυφα στελέχη που φυτρώνουν από οριζόντιο τμήμα ευθείας. Τα άνθη και τα μπουμπούκια λωτού εμφανίζονται στον πίθο από το Καστέλλι Πεδιάδας Κρήτης⁴⁹⁶, όμως σε διαφορετικές ζώνες και χωρίς να συνδέονται με τόξα. Μια ιδιότυπη μορφή του κοσμήματος συναντούμε τον ύστερο 6ο αι. σε άττικούς ανάγλυφους πίθους, όπου τα λουλούδια του λωτού έχουν πλάγια άντι για κατακόρυφη τοποθέτηση⁴⁹⁷.

Ός προς τη χρονολόγηση του **K62**, νομίζω ότι η μορφή του λωτού, αν και ελάχιστα σωζόμενη, θα δικαιολογούσε τοποθέτησή του μεταξύ του γραπτού άμφορέα του Θεάτρου⁴⁹⁸ και του ανάγλυφου πίθου της Θήρας.

Σειρά λωτών και άνθεμιών (Lotos-Palmettenband, Lotus and palmette frieze), **K63** (πίν. 24γ)

Επίσης μοναδικό στη ναξιακή ανάγλυφη κεραμική είναι το κόσμημα του **K63**. Ο πρόδρομος του εμφανίζεται στην ντόπια αγγειογραφία από τη δεκαετία 670-660, στον άμφορέα Délos XVII, Bc2, πίν. IX, με τρίφυλλο όμως άνθέμιο και το άνθος λωτού στην άπλουστερη μορφή του. Οί λωτοί και τα άνθημα εμφανίζονται σ' αυτόν όπως και στο **K63**, όμορροποι. Ο νεότερος τύπος (άντιθετική διάταξη) παρουσιάζεται στην πίσω όψη του ναξιακού άμφορέα Délos XVII, C18, πίν. XXII και στο μεγαλύτερο μέρος της γραπτής και ανάγλυφης κεραμικής άλλων περιοχών. Θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι το **K63**, όπως και το **K62**, παρουσιάζει τον κυκλαδικό τύπο λωτού, με τον ήμικυκλικό κάλυκα που ξεχωρίζει με ευθεία γραμμή από τα φύλλα της στεφάνης. Η μορφή του μάς είναι γνωστή από τα κρητικά, ναξιακά και «μηλιακά» άγγεϊα και διακρίνεται σαφέστατα από τον ανατολικό έλληνικό τύπο του λουλουδιού⁴⁹⁹ με τα δύο έξωτερικά φύλλα που σχηματίζουν άμβλεια γωνία χωρίς να ένώνονται στη βάση τους.

Στα πιό πρώιμα ανάγλυφα παραδείγματα του κοσμήματος έντάσσεται σειρά όστράκων από τον Πριναΐ Κρήτης (όμάδα III του Schäfer), φτιαγμένων με κυλινδρική σφραγίδα, όπου τους άντιθετικά τοποθετημένους λωτούς και άνθημα χωρίζουν όκλάζουσες σφίγγες⁵⁰⁰. Τα άνθημα είναι έπτάφυλλα και οί σχηματοποιημένοι λωτοί θυμίζουν περισσότερο μέλισσες παρά λουλούδια. Τήν κορινθιακή παραλλαγή άκολουθει το κόσμημα που στολίζει τη δεύτερη ζώνη της κοιλιάς του λίγο ύστερότερου πίθου από τις Λιθίνες Κρήτης⁵⁰¹. Ένα όστρακο από το Λητώ της Δήλου και το όστρακο 1948.303a στο Μουσείο Ashmolean της Όξφόρδης, από τον Έρτακο Κρήτης, ανήκουν στα λίγα παραδείγματα όπου έχουμε όμορροπη τοποθέτηση λωτών και άνθεμιών. Χρονολογούνται στο πρώτο μισό και στα μέσα - δεύτερο μισό του 6ου αι. άντίστοιχα⁵⁰². Στον ίδιο αϊώνα χρονολογούνται τα υπόλοιπα ανάγλυφα κομμάτια με το ίδιο θέμα από τις Κυκλάδες και την καλλιτεχνική περιοχή της Κορίνθου. Έτσι έχουμε δύο όστρακα από το Κάστρο της Σίφνου⁵⁰³ και ένα από το Μέσα Βουνό της Θήρας⁵⁰⁴, με άντιθετική διάταξη λωτών και άνθεμιών, που ό J. K. Brock χρονολογει στο πρώτο μισό του 6ου αι., ένω στο τρίτο τέταρτο του ίδιου αϊώνα χρονολογούνται (άπό τις συνυάρχουσες εικονιστικές παραστάσεις) δύο όστρακα με κορινθιακή προέλευση, που βρέθηκαν στο έργοστήριο του Φειδία, στην Όλυμπία⁵⁰⁵. Αν και όπως είδαμε γραπτά και ανάγλυφα παραδείγματα του θέματος δε λείπουν από τον 7ο αι., όμως άποκτā ιδιαίτερη διάδοση κατά τον 6ο αι., όποτε έκτος από τα άγγεϊα, όπου είναι πολύ κοινό, εισάγεται και στη γραπτή ή ανάγλυφη άρχιτεκτονική διακόσμηση⁵⁰⁶.

Οί αναλογίες του έπτάφυλλου άνθεμιού του **K63**, καθώς και η άρμονική καμπύλη που σχηματίζουν ένάνω του τα άκραία πέταλα των λωτών, θυμίζουν μορφές όπως εκείνη της ανάγλυφης πήλινης σίμης από τη Μυτιλήνη⁵⁰⁷, που ό Åkerström τοποθετεί γύρω στο 525, με τη διαφορά ότι οί λωτοί της ανήκουν στον ανατολικό έλληνικό και όχι στον κυκλαδικό τύπο (βλ. παραπάνω). Στον ίδιο τύπο ανήκουν οί λωτοί όμοιας σίμης από την Άκαρνανία, η πιεσμένη μορφή του έπτάφυλλου άνθεμιού και το πάχος των έλικων της όποιας όμως δείχνουν

ὅτι πρέπει νὰ εἶναι λίγο προγενέστερη τοῦ **K63**. Χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Van Buren στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ βου αἰ.⁵⁰⁸ Μὲ βάση τὴ μορφή τῶν ἀνθεμίων, τὸ **K63** μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ κάπου ἀνάμεσα στὶς δύο σίμες. Θὰ πρέπει πάντως νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι τὰ ἀνθέμια δὲν ἀποτελοῦν ἀσφαλὲς χρονολογικὸ κριτήριον. Τὸ ὄστρακὸ μας διατηρεῖ παράλληλα ὀρισμένα πρῶ-ιμα στοιχεῖα καὶ εἰδικότερα τὸ ἄνθος λωτοῦ ποῦ ἔχει ἀπαραγνώριστες ὁμοιότητες μὲ ἐκεῖνο τοῦ ἀμφορέα Délos XVII, C18 (b), καθὼς καὶ τὶς σχηματοποιημένες σὲ κύκλο ἔλικες, μὲ ὀφθαλμὸ στὸ κέντρο, ποῦ ξαναβρίσκουμε στὸ ναξιακὸ ἀμφορέα Délos XVII, Bc2. Ὅσο καὶ ἂν θεωρήσουμε τὰ πιὸ πάνω στοιχεῖα ἀπόρροια τοῦ συντηρητισμοῦ τῆς ναξιακῆς τέχνης, νομίζω ὅτι δὲν μπορούμε νὰ ἀπομακρύνουμε πολὺ τὸ **K63** ἀπὸ τὸν 7ο αἰ. Χρονολόγησή του στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ βου, ἴσως στὴ στροφή πρὸς τὸ δεύτερο τέταρτο τοῦ βου, πιστεύω ὅτι ἀνταποκρίνεται στὰ πιὸ πάνω δεδομένα.

Ὅριζόντιες σιγμοειδεῖς ἔλικες καὶ διπλὰ ἀνθέμια, **K64, K65** (πίν. 25α-β)

Τὸ θέμα ἀπαντᾷ σὲ δύο ὄστρακα ποῦ φαίνεται ὅτι ἔχουν γίνει μὲ τὴν ἴδια μήτρα. Ὅριζόντιες σιγμοειδεῖς ἔλικες, συνδεόμενες μεταξύ τους μὲ μικροὺς κανόνες ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς τῶν ὁποίων φυτρῶνουν τρίφυλλα ἀνθέμια, ὑπάρχουν στὴν ὕδρια Délos XVII, C8, πίν. XVIII, καὶ σὲ ἀπλούστερη μορφή (στὴ θέση τοῦ δευτέρου ἀνθεμίου σχηματίζεται μικρὴ γωνία) στὴν ὕδρια Délos XVII, C7, πίν. XIX. Πλουσιότερη ἔκδοση τοῦ ἴδιου θέματος συναντοῦμε στὴ φούστα τοῦ εἰδωλίου τῆς Σίφνου, ὅπου τὴ θέση τῶν μπουμπουκιῶν τοῦ λωτοῦ τῶν **K64** καὶ **K65** κατέχουν μικρότερα ἀνθέμια, ἐνῶ μικροὶ ρόμβοι γεμίζουν τὰ ἀντίστοιχα κενὰ στὴν ὕδρια C8. Ὁ συνδυασμὸς τῶν ὀριζόντιων σιγμοειδῶν ἐλίκων καὶ ἀνθεμίων, σὲ διαφορὲς παραλλαγές, δὲν ἀποτελεῖ ναξιακὴ ἀποκλειστικότητα. Τὸ θέμα ἐξετάζεται διεξοδικὰ ἀπὸ τὴ Φ. Ζαφειροπούλου, μὲ ἀφορμὴ τὴν παρουσία του στὰ «μηλιακὰ» ἀγγεῖα⁵⁰⁹. Ἡ συγκεκριμένη ὁμως ποικιλία μὲ τὰ διπλὰ τετράφυλλα ἀνθέμια καὶ τὰ μπουμπουκία στὰ μεταξύ τῶν ἐλίκων κενὰ, δὲ βρίσκει παράλληλα στὴ γραπτὴ ἢ στὴν ἀνάγλυφη κεραμικὴ τῆς ὑπόλοιπης Ἑλλάδας. Στὴν προσπάθεια γιὰ χρονολόγησιν τῶν δύο ἀνάγλυφων ναξιακῶν ὄστράκων νομίζω ὅτι ἰδιαίτερη σημασία πρέπει νὰ δοθεῖ στὴ μορφή τῶν μπουμπουκιῶν τοῦ λωτοῦ. Καμιὰ σχέση δὲν ἔχουν μὲ ἐκεῖνα τοῦ ὄστράκου **K62**, τοῦ ἀνάγλυφου πίθου τῆς Θήρας καὶ τῆς σύγχρονης ἀγγειογραφίας, ποῦ μοιάζουν μὲ ρόμβους ἢ σταγόνες⁵¹⁰. Ἐδῶ ἔχουν ἀποκτήσει πραγματικὴ οὐσία. Γίνεται σαφέστατη διάκριση μεταξύ τῶν μερῶν τοῦ λουλουδιοῦ: ἀποδίδεται καθαρὰ ὁ κάλυκας μὲ τὰ σέπαλα καὶ μέσα ἀπ' αὐτὸν φυτρῶνουν τὰ κλειστὰ ἀκόμα πέταλα τῆς στεφάνης. Τὴν ἴδια φυσιοκρατικὴ ἀπόδοση συναντοῦμε στοὺς ἀττικοὺς μελανόμορφους ζωγράφους τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ βου αἰ. καὶ εἰδικότερα στὸ ζωγράφου τῆς Ἀκρόπολης 606⁵¹¹, ἐνῶ στὴ συνέχεια ἐπικρατεῖ πάλι ἡ σχηματοποίηση. Ἡ μορφή λοιπὸν τῶν μπουμπουκιῶν τοῦ λωτοῦ, καθὼς καὶ ἡ παρουσία τετράφυλλων ἀνθεμίων, ἐνῶ στὰ πρωιμότερα παραδείγματα τοῦ κοσμήματος ἔχουμε κατὰ κανόνα τρίφυλλα ἀνθέμια, ὀδηγεῖ στὴ χρονολόγησιν τῶν **K64-K65** στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ βου αἰ.

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ - ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Για αρκετά όστρακα ναξιακῶν ανάγλυφων πίθων δὲ γνωρίζουμε τόπο καὶ συνθήκες εὑρεσης. Ἄλλὰ καὶ ὅσα ἀπὸ τὰ κομμάτια τοῦ καταλόγου βρέθηκαν σὲ κανονικὲς ἀνασκαφὲς δὲν μποροῦν νὰ μᾶς φωτίσουν ἰδιαίτερα, ἀφοῦ κανένα δὲν προέρχεται ἀπὸ ἀδιατάρακτα ἀνασκαφικὰ στρώματα. Ἐπομένως ἐξωτερικὰ στοιχεῖα εἶναι ἀνύπαρκτα γιὰ τὴ χρονολόγησή τους καὶ θὰ πρέπει νὰ στηριχτοῦμε σὲ ἄλλες μεθόδους. Ὁ ἀριθμὸς τους εἶναι μικρὸς καὶ ἡ κατάστασή τους ἐξαιρετικὰ ἀποσπασματικὴ, ὥστε ἡ προσπάθεια νὰ παρακολουθήσουμε τὴν ἐσωτερικὴ ἐξέλιξη αὐτῆς τῆς κεραμεικῆς δὲν εἶναι ἀπὸ μόνη τῆς ἀρκετὰ ἀσφαλῆς χρονολογικῆς μεθόδου. Θὰ πρέπει λοιπὸν παράλληλα νὰ ἀνιχνεύσουμε τεχντροπικὲς σχέσεις τῶν κομματιῶν μας μὲ τὴν κυκλαδικὴ ἀνάγλυφη κεραμεικὴ καὶ μὲ ἐκείνη ἀπὸ ἄλλα ἑλληνικὰ κέντρα. Στὴν προσπάθειά μας ἰδιαίτερα χρήσιμη μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ ἡ σύγκριση μὲ τὰ προϊόντα τῆς ναξιακῆς ἀλλὰ καὶ τῆς ὑπόλοιπης ἑλληνικῆς ἀγγειογραφίας τῆς ἐποχῆς. Ἡ χρονολόγηση ἐπομένως τῶν ὀστράκων μας εἶναι στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀποτέλεσμα τῆς τεχντροπικῆς τους ἀνάλυσης, ὁπότε δὲν μποροῦμε νὰ ἐξετάσουμε τὴ χρονολόγηση χωριστὰ ἀπὸ τὴν τεχντροπία.

Πρὶν προχωρήσουμε θὰ πρέπει νὰ διευκρινιστοῦν δύο σημεία: καὶ πρῶτα τὸ θέμα τῆς καταγωγῆς τους. Τὸ γεγονὸς ὅτι βρέθηκαν στὸ νησί καὶ τὸ ὅτι εἶναι φτιαγμένα ἀπὸ ντόπιο πηλὸ⁵¹² ἀποτελεῖ σοβαρὴ ἔνδειξη, ἀλλὰ ὄχι ἀπόδειξη, ὅτι ἔγιναν ἀπὸ νάξιους τεχνίτες. Οἱ ἀνάγλυφοι πίθοι ἐξαιτίας τοῦ ὑπερβολικοῦ τους ὄγκου μπορεῖ νὰ ἦταν δύσκολο νὰ ταξιδέψουν, τίποτα ὅμως δὲν ἐμπόδιζε τοὺς δημιουργοὺς τους νὰ μεταναστεύουν ἐποχιακὰ ἀπὸ κάποιον ἄλλο νησί στὴ Νάξο, μαζὶ μὲ τὶς μήτρες καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἐργαλεῖά τους. Ἡ συνήθεια αὐτῆ μαρτυρεῖται καὶ σήμερα, πολλὲς φορὲς μάλιστα οἱ σύγχρονοι πιθαράδες μεταφέρουν μαζὶ τους ἀκόμα καὶ τὸν πηλὸ πού θὰ χρησιμοποιήσουν⁵¹³. Τὴν ἀπάντηση στὸ ἐὰν ἀσχολούμεθα μὲ πραγματικὰ ναξιακὴ τέχνη θὰ μᾶς δώσει καὶ πάλι ἡ τεχντροπικὴ ἀνάλυση τῶν ὀστράκων. Τὸ δεύτερο σημεῖο πού πρέπει νὰ ξεκαθαριστεῖ εἶναι ὅτι, ἐφόσον δὲν πρόκειται γιὰ χειροποίητη διακόσμηση, ἡ χρονολόγηση τὴν ὁποία ἐπιχειροῦμε ἀναφέρεται στὴ σφραγίδα ἢ στὴ μήτρα, ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχονται τὸ κόσμημα ἢ ἡ παράσταση, καὶ ὄχι στὸ ἴδιο τὸ ἀγγεῖο. Ὅπως ἔδειξαν οἱ ροδιακοὶ καὶ οἱ κρητικοὶ πίθοι, οἱ ἴδιες σφραγίδες καὶ μήτρες μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀπὸ περισσότερες γενιὲς τεχνιτῶν ἢ ἀκόμα νὰ ἀναμειχθοῦν παλιότερες καὶ νεότερες σφραγίδες ἢ μήτρες πάνω στὸ ἴδιο ἀγγεῖο. Οἱ προσπάθειές μας θὰ συγκεντρωθοῦν στὴν ἀνάλυση τῶν κομματιῶν μὲ εἰκονιστικὴ διακόσμηση, ἀφοῦ ἡ τελευταία ὑπόκειται σὲ φανερὲς μεταβολὲς ἀνάλογα μὲ τὸν τόπο καὶ τὴν ἐποχὴ, ἐνῶ τὰ γραμμικὰ κοσμήματα δύσκολα καὶ πολὺ ἀργὰ ἀλλάζουν χαρακτῆρα. Ἡ χρονολόγηση τῶν ὀστράκων μὲ γραμμικὴ ἢ φυτικὴ διακόσμηση μᾶς ἀπασχόλησε ἄλλωστε κατὰ τὴν ἐξέταση τῶν κοσμημάτων. Ἐδῶ θὰ τὰ χρησιμοποιήσουμε ἐπικουρικὰ, μόνο ἐφόσον βοηθοῦν στὴ χρονολογικὴ καὶ τεχντροπικὴ κατάταξη τῶν κομματιῶν μὲ εἰκονιστικὴ παράσταση.

Τὴν πρωιμότητα εἰκονιστικῆς παράστασης στοὺς ναξιακοὺς ἀνάγλυφους πίθους βρίσκουμε στὸ **K1**. Σύμφωνα μὲ ὅσα ἐκθέσαμε πρὸ πάντων θὰ πρέπει νὰ ἐρευνηθεῖ: α) κατὰ πόσο ἐντάσσεται σὲ ὅ,τι γνωρίζουμε ὡς ναξιακὴ κεραμεικὴ καὶ β) οἱ χρόνοι στοὺς ὁποίους ἀνήκει. Εἶδαμε στὰ προηγούμενα («Εἰκονιστικὰ θέματα, δορκάδες», σ. 56-58) ὅτι ὁ τύπος μὲ τὸν ὁποῖο παρουσιάζονται οἱ δορκάδες, τὸ ζῶο δηλαδὴ πού στέκεται ἢ βαδίζει μὲ τὸ κεφάλι πρὸς

τὰ πίσω, ἂν καὶ πρώιμος, ὅμως εἶναι ἰδιαίτερα σπάνιος. Ἐμφανίζεται πρῶτα στὴν Ἀττικὴ καὶ στὸν κύκλο τοῦ ζ. τοῦ Cesnola (βλ. σημ. 101) καὶ ἀκολουθοῦν τὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸ Ἄργος, ἀπ' ὅπου ἡ μοναδικὴ περίπτωση μὲ τὰ ζῶα σὲ ζωφόρο. Αὐτὸς λοιπὸν καθ' ἑαυτὸς ὁ τύπος ἀποτελεῖ ἰσχυρὴ ἔνδειξη γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ **KI** σὲ νάξιο τεχνίτη, ἀφοῦ ἀνήκει στὸ ρεπερτόριο τοῦ ζ. τοῦ Cesnola, πού κι ἂν δὲν ἐργάζεται στὴν ἴδια τὴ Νάξο ὅμως ἀπὸ τὴν τέχνη τῆς ἀντλεῖ τὴν ἔμπνευσή του⁵¹⁴. Θὰ πρέπει ἐπομένως νὰ θεωρήσουμε ὅτι ὁ τύπος τῆς δορκάδας μὲ τὸ κεφάλι πρὸς τὰ πίσω εἶναι κτῆμα τοῦ ναξιακοῦ **ΥΓ** καλλιτεχνικοῦ θεματολογίου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀντλοῦν τόσο ὁ ζ. τοῦ Cesnola, ὅσο καὶ ὁ ἄγνωστος κεραμέας πού ἐφτιαξε τὸν **KI**. Φαίνεται ὅτι ἡ εἰκονογραφικὴ παράδοση τοῦ ὄρθιου ζώου μὲ τὸ κεφάλι πρὸς τὰ πίσω ἦταν πολὺ ἰσχυρὴ στὴ Νάξο, ἀφοῦ καὶ ἄλλογο ἔχει παρασταθεῖ σ' αὐτὴ τὴν ἐντελῶς ἀνοίκεια γιὰ τὸ εἶδος στάση⁵¹⁵. Τὸ γεγονός ὅτι στὸ ἀνάγλυφο ἀγγεῖο τὰ ζῶα παρουσιάζονται σὲ ζωφόρο καὶ ὄχι μόνον τους σὲ μετόπες, ὅπως στὸ κάλυμμα πυξίδας τῆς Χαλκίδας⁵¹⁶, νομίζω ὅτι ὀφείλεται σὲ χρονικὴ διαφορὰ. Ἡ προσπάθεια νὰ προχωρήσουμε σὲ συγκρίσεις μεταξὺ τῶν δορκάδων τοῦ **KI** καὶ δορκάδων ὅπως τὶς γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν **ΥΓ** ναξιακὴ κεραμεικὴ⁵¹⁷, προσκρούει στὸ γεγονός ὅτι δὲν ἔχουμε ἀρκετὲς παραστάσεις τοῦ ζώου αὐτοῦ, πού νὰ γίνονται ὁμόφωνα δεκτὲς ὡς ναξιακές⁵¹⁸. Ἐκτὸς λοιπὸν ἀπὸ τὶς δύο βόσκουσες δορκάδες τοῦ **ΥΓ** ὄστράκου ἀπὸ τὴ Γρόττα (στὴν κάτω ζώνη αἶγαυροι μὲ τὸ δένδρο τῆς ζωῆς, βλ. σημ. 100), εἴμαστε ἀπὸ τὰ πράγματα ἀναγκασμένοι νὰ προχωρήσουμε σὲ συγκρίσεις καὶ μὲ ζῶα, ἔστω ἄλλου εἶδους, γιὰ τὴ ναξιακὴ καταγωγή τῶν ὁποίων δὲν ὑπάρχουν ἀντιρρήσεις.

Ἡ σύγκριση τῶν δορκάδων μας μὲ ἐκεῖνες τοῦ **ΥΓ** II ὄστράκου ἀπὸ τὴ Γρόττα δείχνει ὁμοιότητες στὴ διαμόρφωση τῶν μακρῶν αὐτιῶν καὶ τοῦ κεφαλιοῦ, ἰδιαίτερα στὴν ἐντονη γωνίωση τῆς κάτω σιαγόνας, πού ἄς σημειωθεῖ δὲν ὀφείλεται στὴν προσπάθεια γιὰ ἀπόδοση τοῦ ζωικοῦ εἶδους, ἀφοῦ δὲν ἀποτελεῖ σταθερὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ στὴν **ΥΓ** II ἀγγειογραφία, ὅπου ἀποδίδεται συνήθως μὲ καμπύλη. Παράλληλα, ὁ σανιδόμορφος, ὀριζόντιος κορμός, κοινὸς χαρακτήρας στὰ ζῶα τοῦ ζ. τοῦ Cesnola⁵¹⁹, συναντιέται τόσο στὶς γραπτὲς ὅσο καὶ στὶς ἀνάγλυφες δορκάδες, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα ζῶα τῆς ναξιακῆς **ΥΓ** ἀγγειογραφίας. Πρβ. π.χ. τοὺς αἰγάγρους τοῦ ὄστράκου E. Karydi, AA 1972, 411, εἰκ. 38, ἀρ. κατ. 59 ἢ τὸ πρῶτο ἄλλογο στὰ ὄστρακα τοῦ ναξιακοῦ κρατήρα E. Buschor, AM 54 (1929), 154, εἰκ. 6-7, πού ὁ Coldstream⁵²⁰ εἶχε συνδέσει ἀρχικὰ μὲ τὸ ζ. τοῦ Cesnola, τὸν ἀποσυνέδεσε ὅμως ὁ ἴδιος ἀργότερα. Ἡ βασικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ γραπτὰ καὶ τὰ ἀνάγλυφα ζῶα, πέρα ἀπὸ τὴ διαφορετικὴ στάση, εἶναι ἡ μεγαλύτερη «χάρη» καὶ εὐλυγισία πού προσδίδουν στὶς ἀνάγλυφες δορκάδες τὰ μακριὰ καὶ λυγισμένα ἔμπρὸς πόδια, σὲ σύγκριση μὲ τὰ κοντὰ καὶ ἄκαμπτα τῶν γραπτῶν δορκάδων τοῦ ὄστράκου τῆς Γρόττας. Ἀκόμα, οἱ ἰσχυροὶ μηροὶ καὶ τὸ πλατὺ στέρνο πού στρέφεται πρὸς τὸ θεατὴ, καθὼς καὶ ἡ ζωηρὴ, νευρώδης στάση τῶν ἀνάγλυφων δορκάδων, ὀφειλόμενη ἴσως στὸν εὐρὺ διασκελισμὸ, ξαναβρίσκονται στὸ ἄλλογο ΠΑΕ 1961, πίν. 155γ καὶ στοὺς αἰγάγρους (εἰδικὰ στὸν ἀριστερὸ) τῆς οἰνοχόης Délos XV, Bb24, 77, εἰκ. 6, ἀπὸ τοὺς τελευταίους **ΥΓ** II χρόνους⁵²¹. Μιὰ σύγκριση μὲ παραστάσεις ζώων, πού ἐντάσσονται σὲ ἄλλα κυκλαδικὰ ἐργαστήρια (π.χ. μὲ τοὺς αἰγάγρους τοῦ ἀμφορέα Délos XV, Ac2, ἢ μὲ τὰ ζῶα τοῦ ζ. τοῦ Rottiers⁵²², ἀπὸ τοὺς τελευταίους **ΥΓ** Ιβ χρόνους), ἐνισχύει τὴν προσέγγιση τοῦ **KI** πρὸς ὅ,τι δεχόμαστε ὡς **ΥΓ** ναξιακὴ ἀγγειογραφία.

Ἄς ἔρθουμε τώρα στὴν πλαστικὴ ἀπόδοση τῆς μορφῆς. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ τεχνίτης πλάθει τὶς δορκάδες ὀδηγεῖ κατ' εὐθείαν σὲ κυκλαδικὰ πρότυπα καὶ εἰδικότερα στὰ δύο ὄστρακα μὲ αἰγάγρους ἀπὸ τὸ Ξώμπουργο τῆς Τήνου⁵²³. Ὑπάρχει σ' αὐτοὺς τὸ χαρακτηριστικὸ τριγωνικῆς τομῆς ἀνάγλυφο πού ἀποδίδει τὰ κέρατα, τὸ λαιμό, τὸ κεφάλι τῶν ζώων καὶ εἶναι ἐντελῶς ἀνάλογο μὲ τὴν ἀπόδοση τοῦ λαιμοῦ, τῶν αὐτιῶν, τῶν ποδιῶν τῶν δορκάδων. Ὁ χειρισμὸς αὐτὸς τοῦ ἀναγλύφου περιορίζει τὴν πρὸς τὸ θεατὴ ἐπιφάνειά του σὲ μιὰ ἀπλὴ ἀκμή. Κοινὲς στὶς ἀνάγλυφες δορκάδες καὶ στοὺς αἰγάγρους τοῦ ὄστράκου Kontoleon, πίν. 40a εἶναι ἐπίσης οἱ περιέργες, λοξὲς ὡς πρὸς τὸ βάθος τοῦ ἀναγλύφου, τμήσεις τῶν

ἐπιπέδων τῶν σωμάτων (βλ. π.χ. τὴν κοιλιὰ τῶν δορκάδων ἢ τὸ σημεῖο ἀνάμεσα στὰ δύο ἔμπρὸς πόδια), πού ὁ Ν. Κοντολέων⁵²⁴ σημείωσε ὡς τὴν ἀρχὴ μιᾶς προσπάθειας γιὰ τὴν ἀπόδοση τῆς ἐντύπωσης τῆς τρίτης διάστασης. Οἱ ἀναλογίες ὅμως σταματοῦν ἐδῶ. Ἡ κοιλιὰ τῶν τηνιακῶν κατσικιῶν κρέμεται πρὸς τὰ κάτω, θυμίζοντας τὸν ἀνάλογο σχηματισμὸ στοὺς αἰγάγρους τοῦ ζ. τοῦ Rottiers, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ στενὸ κυλινδρικό σῶμα τῶν ζῶων τοῦ **K1**, τὰ παράλληλα τοῦ ὁποῖου εἶδαμε προηγουμένως σὲ ἔργα τῆς ναξιακῆς ἀγγειογραφίας. Συγκρίνοντας γενικότερα τὰ δύο μνημεῖα δὲν μποροῦμε παρὰ νὰ σημειώσουμε τὴν ἀπόλυτη ἀκρίβεια μὲ τὴν ὁποία ξεκόβονται τὰ περιγράμματα τῶν μορφῶν πάνω στὸ βάθος τοῦ **K1**, τὴν ἐξαιρετικὴ σαφήνεια στὴν ἄρθρωση τῶν κομψῶν, ἐλαστικῶν μελῶν τῶν ζῶων (ἔστω καὶ ἀνόργανη, ὅπως ἐπιβάλλει ἡ ἐποχὴ) ἀπέναντι στὸν κάπως νεφελώδη σχηματισμὸ τῶν τηνιακῶν αἰγάγρων. Ὁ τεχνίτης τῶν τελευταίων παίζει μὲ τὶς ἐπιφάνειες δημιουργώντας ἔντονος φωτοσκιάσεις, θαμπώνει ὅμως τὴν καθαρότητα τοῦ συνόλου, ἡ ὁποία στὶς δορκάδες τυπώνεται ἀμέσως στὸ μυαλὸ τοῦ θεατῆ ὡς τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τους. Ἀνάλογη εἶναι ἡ ἐντύπωση πού ἀποκομίζει κανεὶς ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ἀκρίβεια μὲ τὴν ὁποία ἔγινε τὸ κλιμακωτὸ κόσμημα. Πρόκειται γιὰ ἰδιότητα τῆς ναξιακῆς τέχνης πού τὴ συνοδεύει σὲ ὅλη τῆς τὴν ἐξέλιξη καὶ ἀποτελεῖ τὴν εἰδοποιὸν διαφορὰ τῆς ἀπὸ τὰ ἄλλα κυκλαδικὰ ἐργαστήρια.

Ἡ πιὸ πάνω ἀνάλυση τῶν τεχνολογικῶν σχέσεων τῶν δορκάδων τοῦ **K1** μὲ τὴ γραπτὴ καὶ ἀνάγλυφη κυκλαδικὴ κεραμικὴ δείχνει, νομίζω, τὴν ἀπαραγνώριστη συγγένειά τῆς μὲ τὴ ναξιακὴ τέχνη τῶν ΥΓ χρόνων, γεγονός πού, συνδυαζόμενο μὲ τὸν πηλὸ καὶ τὸν τόπο ὅπου βρέθηκαν τὰ κομμάτια, συνηγορεῖ νὰ θεωρήσουμε τὸ **K1** γνήσιο προϊόν τῆς πρώιμης ναξιακῆς καλλιτεχνικῆς παραγωγῆς.

Ὅπως ἔδειξε ἡ σύγκριση μὲ τὴν ἀγγειογραφία, τὰ περισσότερα κοινὰ σημεῖα ἔχουν οἱ ἀνάγλυφες δορκάδες μὲ ζῶα ἀπὸ ναξιακὰ ἀγγεῖα ἢ ὄστρακα τῶν ΥΓ II χρόνων. Στὴν ἴδια ἐποχὴ, καὶ μάλιστα στὴν τελευταία τῆς φάση (ΥΓ IIβ), ὀδηγεῖ ὁ εὐρὺς διασκελισμὸς πού βρῖσκει τὰ παράλληλά του στὰ ναξιακὰ ἄλογα Délos XV, Bc4, ἀπὸ τοὺς τελευταίους γεωμετρικοὺς χρόνους⁵²⁵. Ἡ ἴδια τοποθέτηση τῶν ποδιῶν τῶν ἀλόγων κυρίως ἀλλὰ καὶ τῶν δορκάδων εἶναι συχνὴ στὰ ΥΓ IIα ἀττικὰ ἀγγεῖα (π.χ. Sub-Dipylon Workshop) καὶ γίνεται κανόνας κατὰ τὴν ΥΓ IIβ φάση (π.χ. ζ. Φιλαδέλφειας, ἐργαστήριον Ἀθηνῶν 894, ἐργαστήριον Ὁξφόρδης κ.ἄ.)⁵²⁶. Τὸ ἐλαστικὸ λύγισμα τῶν γονάτων τῶν ἔμπρὸς ποδιῶν τῶν δορκάδων βρῖσκει τὰ παράλληλά του, ἄλλοτε περισσότερο καὶ ἄλλοτε λιγότερο ἐπιτυχημένα, στὶς δορκάδες τῶν ΥΓ IIβ ἀττικῶν ἀγγείων⁵²⁷, ἀλλὰ καὶ στὸ ἐλάφι (;) ΥΓ IIβ βοιωτικοῦ (;) ὄστράκου ἀπὸ τὴν Αἴγινα⁵²⁸. Τὰ δύο τηνιακὰ ἀνάγλυφα ὄστρακα Kontoleon, πίν. 40a-b, μὲ τὰ ὁποῖα συγκρίναμε τὸ **K1**, ἔχουν χρονολογηθεῖ ἀπὸ τὴ Μ. Ervin-Caskey μετὰ τὴν ΥΓ I φάση⁵²⁹, νομίζω σωστά.

Μέσα στὴν ΥΓ II περίοδο λοιπὸν θὰ πρέπει νὰ κατατάξουμε τὸ **K1**, μὲ βάση τὰ ὅσα ἐκτέθησαν πιὸ πάνω. Πρὸς αὐτὴ τὴ χρονολόγηση ὀδηγεῖ, τέλος, καὶ ἡ διάταξη τῶν δορκάδων σὲ ζωφόρο. Τὸ μοναδικὸ ἄλλο παράδειγμα τοῦ ζῶου στὴν ἴδια στάση καὶ σὲ ζωφόρο ὑπάρχει σὲ ὄστρακο ἀπὸ τὸ Ἡραῖο τοῦ Ἄργους⁵³⁰ ἀπὸ τοὺς ΥΓ II χρόνους τῆς ἀργείας κεραμικῆς⁵³¹, οἱ ὁποῖοι, σύμφωνα μὲ τὴν κατάταξη τοῦ Coldstream, καλύπτουν ὅλη τὴν ἀττικὴ ΥΓ IIβ φάση καὶ ἀνὰ μία δεκαετία ἀπὸ τὴν ΥΓ IIα καὶ τὴν πρώιμη ΠΑ περίοδο.

Ὅποιαδήποτε προσπάθεια τεχνολογικῆς ἀνάλυσης τῶν αἰγάγρων στὸ **K2** εἶναι μάταιη, ἀφοῦ μόνο τὰ κέρατά τους σώζονται. Ὅπως δὴποτε τὸ ἐλάχιστο αὐτὸ ἴχνος ὀδηγεῖ κατ' εὐθείαν στὸν ἀνάλογο χειρισμὸ τῶν κεράτων τῶν αἰγάγρων τῶν τηνιακῶν κομματιῶν Kontoleon, πίν. 40a-b. Παράλληλα, ἡ παρουσία πάνω στὸ **K2** κλιμακωτοῦ κοσμήματος, ὅμοιου σὲ χειρισμὸ καὶ ἀναλογίες μὲ ἐκεῖνο τοῦ **K1**, θὰ δικαιολογοῦσε χρονολόγηση αὐτοῦ τοῦ ἑλλιπέστατα σωζόμενου ὄστράκου στοὺς ἴδιους μὲ τὸ **K1** χρόνους.

Ἄρκετὲς διαφορὲς χωρίζουν τὸ **K12** ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ναξιακὰ κομμάτια μὲ παράσταση

αλόγων, ελεύθερων ή ζεμένων σέ ἄρμα, ἔτσι ὥστε νά στέκει ἀπομονωμένο ἀπό τήν περίπου ὁμοιογενή ομάδα πού ἀποτελοῦν τὰ **K18-K20**. Σ' αὐτό συντελεῖ κυρίως ὁ διαφορετικός χειρισμός τοῦ ἀναγλύφου πού, ἂν καί ἔγινε μέ μήτρα ὅπως στὰ ἄλλα, ὁμως ἔδωσε ἕνα πολὺ χαμηλὸ ἀνάγλυφο, μέ σχεδὸν ἐπίπεδη τήν ἐπάνω ἐπιφάνειά του. Περιέργη εἶναι ἐπίσης, καί πάντως διαφορετική ἀπό τὰ ὑπόλοιπα κομμάτια, ἡ τοποθέτηση τῶν ποδιῶν τῶν αλόγων. Ἐδῶ, ἂν καί πρόκειται γιά δύο ζῶα τοποθετημένα παράλληλα, δέ χρησιμοποιεῖται ἡ γνωστή σύμβαση τοῦ 7ου αἰ. νά προβάλλεται δηλαδή τὸ σῶμα τοῦ ἐμπρὸς αλόγου πάνω στὸ σῶμα ἐκείνου πού βρίσκεται πίσω, ὥστε ἀπὸ τὰ πόδια τοῦ δεύτερου ζώου νά φαίνεται μόνο μιὰ ἀκμή πού παρακολουθεῖ τὸ περίγραμμα τῶν μελῶν τοῦ πρώτου ζώου (π.χ. **K19**). Στὸ **K12** φαίνονται ὀλόκληρα καί τὰ ὀκτῶ πόδια τῶν δύο αλόγων χωρὶς καμιὰ ἐπικάλυψη. Τέλος, ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὰ ἐμπρὸς καί τὰ πίσω σκέλη εἶναι πολὺ μικρή, πράγμα πού θά εἶχε ὡς συνέπεια τὸ σῶμα τῶν ζῶων νά εἶναι ἐξαιρετικά βραχύ. Ἡ κακή διατήρηση τοῦ ὀστράκου ἐνισχύει τήν ἐντύπωση πρῶιμότητας πού δίνει τὸ **K12**. Τὰ «πεπλατυσμένα» πόδια τῶν αλόγων ὀδηγοῦν πρὸς τὸν ἀνάλογο χειρισμὸ τῶν μελῶν τῶν ζῶων (αλόγων καί λιονταριῶν) στὰ ὄστρακα ἀπὸ τήν Ἄμοργό τοῦ Badisches Landesmuseum τῆς Καρλσρούης⁵³². Ἡ Λ. Μαραγκοῦ⁵³³ θεώρησε, πολὺ σωστὰ νομίζω, ὡς τεχνοτροπική του συνέχεια τὸ στρογγυλὸ ἀνάγλυφο πλακίδιο ἀπὸ τήν Ἐρέτρια⁵³⁴. Τὰ ζῶα τοῦ **K12** παρουσιάζουν ἕνα ἐλάχιστο πιὸ προχωρημένο στάδιο: οἱ ὀπλές εἶναι πιὸ σωστὰ σχηματισμένες ἀπ' ὅ,τι στὸ πλακίδιο τῆς Ἐρέτριας καί τὸ «σησαμοειδές ὄστουν» διακρίνεται πιὸ καθαρά, ἂν καί εἶναι ἀκόμα παράλογα ψηλὰ τοποθετημένο (πρβ. τὸν ἀντίστοιχο σχηματισμὸ στὸ ὄστρακο Kontoleon, πίν. 41b, ἀπὸ τήν Τήνο). Κατὰ τὰ ἄλλα δὲν ὑπάρχει πρόοδος. Ἄν μάλιστα συγκρίναμε τὰ ἐμπρὸς πόδια τοῦ αλόγου τῆς Ἐρέτριας καί τὰ ἄκαμπτα ἐμπρὸς ἄκρα τῶν ζῶων τοῦ **K12**, θά μπορούσαμε νά μιλήσουμε ἀκόμα καί γιά ὀπισθοδρόμηση. Νομίζω ὅτι τὸ **K12** θά πρέπει νά χρονολογηθεῖ λίγο μετὰ τὸ πλακίδιο τῆς Ἐρέτριας, δηλαδή πρὸς τὶς ἀρχές τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 7ου αἰ. Ἡ Λ. Μαραγκοῦ τόνισε τήν ἀπόσταση πού χωρίζει τὰ ὄστρακα τῆς Ἄμοργοῦ καί τὸ πλακίδιο τῆς Ἐρέτριας ἀπὸ τήν τηνιακὴ ἀνάγλυφη κεραμεική. Ἡ ἴδια παρατήρηση ἰσχύει καί γιά τὸ ναξιακὸ ὄστρακο. Νομίζω ὁμως ὅτι ἡ ἀπόσταση αὐτὴ δὲν ὀφείλεται τόσο στὴ διαφορετικὴ τεχνική⁵³⁵, ὅσο σὲ διαφορετικὴ καλλιτεχνικὴ βούληση. Εἶναι φανερὸ ὅτι τὰ ἀνάγλυφα κομμάτια ἀπὸ τήν Ἄμοργό, τήν Ἐρέτρια καί τὴ Νάξο ἀποτελοῦν κρίκους τῆς ἴδιας ἀλυσίδας. Τὸ ὅτι πρόκειται γιά ἔργα κυκλαδικοῦ ἐργαστηρίου παρατήρησε ἤδη ὁ Bérard. Ποιοῦ ὁμως; Μὲ ὅσα εἶπαμε πιὸ πάνω ἀποκλείσαμε τὴν καλλιτεχνικὴ περιοχὴ Τήνου-Ἀνδρου, χωρὶς αὐτὸ νά σημαίνει ὅτι μπορούμε μέ ἀσφάλεια νά τοποθετήσουμε τὸ ἐργαστήριον στὴ Νάξο. Τὸ **K12** εἶναι γιά τὴν ὥρα ξένο πρὸς τὴν κομψότητα τῆς ὑπόλοιπης ἀνάγλυφης ναξιακῆς κεραμεικῆς καί δὲ φαίνεται νά ἔχει σχέση οὔτε μέ τὶς μορφές τῶν αλόγων, ὅπως τὶς γνωρίζουμε ἀπὸ τὴ ναξιακὴ ἀγγειογραφία τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 7ου αἰ.⁵³⁶ Ἴσως μόνο μέ τὰ ἄλογα τῆς οἰνοχόης τῆς Κύμης⁵³⁷ θά μπορούσαμε νά βροῦμε κάποια συγγένεια, κυρίως στὸ ἐλάχιστο μῆκος τοῦ σώματος, πού ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα νά πλησιάζουν πολὺ μεταξύ τους τὰ πόδια, καί στὶς χοντροκομμένες ὀπλές. Δὲν εἶναι ὁμως καθόλου βέβαιο ὅτι ἡ οἰνοχόη εἶναι ναξιακὸ ἔργο⁵³⁸. Εἶναι μήπως τὰ πιὸ πάνω ἀνάγλυφα ὄστρακα προϊόντα κάποιου δευτερεύοντος κυκλαδικοῦ ἐργαστηρίου κεραμεικῆς, πού ἐντοπίζεται στὴν Ἄμοργό⁵³⁹ καί δέχεται ἐπιρροές ἀπὸ τὴ Νάξο; Ἄς μὴ ξεχνᾶμε τὶς σχέσεις τῶν δύο νησιῶν στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο, πού ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση Ναξίων στὴν Ἄρκεσίνη. Τὸ ἐρώτημα θά πρέπει γιά τὴν ὥρα νά μείνει ἀναπάντητο, μέχρις ὅτου συμπληρωθοῦν οἱ ἀνασκαφές στὸ νησί.

Ἐξετάζοντας τὴν ἀνθρώπινη μορφή στὰ ναξιακὰ ἀνάγλυφα ἀγγεῖα (βλ. σελ. 72-74), ἐπισημάναμε τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκεῖνα πού ἐντάσσουν ἀναμφίβολα τὸ κεφάλι τοῦ **K13** μέσα στὴ ναξιακὴ καλλιτεχνικὴ παράδοση καί τὸ ξεχωρίζουν ἀπὸ τὸν τρόπο τῶν ἄλλων περιπυο σύγχρονων ἑλληνικῶν ἐργαστηρίων. Θά ἀκολουθήσει ἡ προσπάθεια γιά χρονολόγηση.

Ἡ σφίγγα ἔχει βέβαια ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τῆ γωνιώδη καὶ συνοπτικὴ ἀπόδοση τῶν προσώπων τῆς ΠΑ ἀγγειογραφίας τοῦ πρώιμου 7ου αἰ., ὅπως ἐκεῖνες τοῦ πάματος Ker. VI₂, πίν. 5, καὶ εἶναι κοντὰ σὲ ἔργα τῶν μέσων τῆς περιόδου τοῦ μαυρόασπρου ρυθμοῦ, ὅπως π.χ. ἡ πρώτη ἀπὸ δεξιὰ θρηνωδὸς στὸ ἀγγεῖο Ker. VI₂, πίν. 15 ἢ ὁ ἠνίοχος τοῦ πάματος Ker. VI₂ πίν. 16, κάτω. Τὶς ἀναλογίες μὲ ἔργα τοῦ ζ. τῶν Κριῶν ἀναφέραμε στὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν εἰκονογραφία (σελ. 73). Ἐδῶ θὰ πρέπει ἀκόμα νὰ προσθέσουμε τὸ ἐπίπεδο κρανίον, κοινὸ στοὺς συντρόφους τοῦ Ὀδυσσεά, στὸν Πηλέα τοῦ ἀμφορέα A9 τοῦ Βερολίνου, στὸν Ὀρέστη καὶ τὸν Αἴγισθο τοῦ κρατήρα A 32 τοῦ Βερολίνου καὶ στὸ **K13**, τὸ ὁποῖο δὲν ὑπάρχει πιά στοὺς Ἀχαιοὺς τοῦ ὑποκρητηρίου A 42 τοῦ Βερολίνου τοῦ ζ. τοῦ Πολυφήμου, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα⁵⁴⁰. Ἡ χοντρή μύτη κυρίως, ἀλλὰ καὶ τὸ χτένισμα, πλησιάζουν πολὺ τὸ κεφάλι τῆς ναξιακῆς ἀνάγλυφης σφίγγας πρὸς ἐκεῖνο τῆς σφίγγας τῆς κοτύλης Ker. VI₂, πίν. 25, ἀπὸ τοὺς ἴδιους χρόνους. Στὴν κοτύλη ὁμως τὸ κρανίον δὲν εἶναι πιά ἐπίπεδο καὶ τὸ μάτι εἶναι στρογγυλόν, προοιωνίζοντας τὸν τρόπο πού θὰ τὸ ἀποδώσει ἡ ἐπόμενη φάση τῆς ΠΑ κεραμεικῆς.

Ἡ ζωντανή, ὀρμητικὴ ἔκφραση τοῦ προσώπου τοῦ **K13** θυμίζει πολὺ τὶς μορφὲς τοῦ ΠΚ ἀρυβάλλου τῆς Βοστώνης τοῦ ζ. τοῦ Αἴαντος, ἀπὸ τοὺς χρόνους πρὶν ἀπὸ τὸ 670, ἂν καὶ ἡ ἀνάγλυφη σφίγγα εἶναι κάπως νεότερη, ὅπως δείχνει ἡ σωστότερη τοποθέτηση τοῦ ματιοῦ καὶ ἡ μικρότερη σχηματοποίηση τοῦ αὐτιοῦ. Αὐτὴ ἡ σχεδὸν «δαιμονικὴ» ἔκφραση πλησιάζει τὸ **K13** καὶ πρὸς τὴν «Πότνια» τοῦ «μηλιακοῦ» ἀμφορέα Délos XVII, Bc19, παρὰ τὶς διαφορὰς πού ἐπισημάναμε στὰ προηγούμενα (βλ. σελ. 73) καὶ οἱ ὁποῖες ὀφείλονται στὰ διαφορετικὰ ἐργαστήρια.

Ἡ ἀπαραγνώριστη ὁμοιότητα πρὸς τὴν Ἀφροδίτη τοῦ ναξιακοῦ ἀμφορέα ὀφείλεται νομίζω περισσότερο στὸ ὅτι καὶ τὰ δύο ἔργα κινοῦνται μέσα στὴν ἴδια καλλιτεχνικὴ παράδοση, παρὰ σὲ χρονικὴ συνάφεια. Τὰ ἀδρὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ἡ ἔνταση τοῦ προσώπου τοῦ **K13** δικαιολογοῦν τὴ χρονολόγησή του μιὰ τουλάχιστον δεκαετία πρὶν. Ὅπως γίνεται φανερό καὶ ἀπὸ τὴ σύγκριση μὲ τὴν ΠΑ καὶ ΠΚ ἀγγειογραφία, τὸ **K13** θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὰ χρόνια ἀνάμεσα στὸ 670-660.

Ἡ σύγκριση μὲ τὴν ἀνάγλυφη σφίγγα ἀπὸ τὸ Ξώμπουργο, Schäfer T16, δυσκολεύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ μνημεῖο εἶναι χαμένο καὶ τὸ μόνον στοιχεῖο στὸ ὁποῖο βασιζόμαστε εἶναι τὸ σχέδιο τοῦ Graindor⁵⁴¹. Ὅπως δείχνει ὁ σχηματισμὸς τοῦ φτεροῦ, ἡ τηνιακὴ σφίγγα δὲν ἀνήκει πιά στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ αἰῶνα, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ δευτέρου τετάρτου, ἀφοῦ οἱ ἐγχαράξεις στὰ μαλλιά της, πού σχηματίζουν κατακόρυφο ψαροκόκαλο, τὴν πλησιάζουν πρὸς τὶς μορφὲς τοῦ πίθου τῆς Μυκόνου, καὶ τὸ ὄλοστρογγυλὸ μάτι της θυμίζει τὸν ἀντίστοιχο σχηματισμὸ στὸν ἀκόμη πρωιμότερο πίθος τῆς «Γεννήσεως». Ἡ ναξιακὴ σφίγγα παρουσιάζει ἓνα πρὶν προχωρημένο στάδιο, ὅπως τουλάχιστον φαίνεται νὰ δείχνει τὸ ἐξωτερικὸ περίγραμμα τῆς γένεσης τῆς φτερούγας, πού εἶναι σχεδὸν εὐθύγραμμο στὴ σφίγγα τοῦ Graindor, ἐνῶ φουσκώνει ἀπὸ σωματικὴ οὐσία στὸ ναξιακὸ ἀνάγλυφο ὄστρακο. Πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση ὀδηγεῖ καὶ ἡ σωστότερη τοποθέτηση τοῦ αὐτιοῦ ὡς πρὸς τὸ μάτι στὸ **K13**. Ὅπως δὴποτε οἱ πρὶν ἀνω συγκρίσεις εἶναι ἀρκετὰ παρακινδυνευμένες ἂν λάβουμε ὑπόψιν τὴν κακὴ κατάσταση τῶν δύο μνημείων. Γενικὰ τὸ πρόσωπο τῆς ναξιακῆς σφίγγας φαίνεται περισσότερο προχωρημένο ἀπὸ τὶς μορφὲς τοῦ πίθου τῆς Μυκόνου καὶ πρωιμότερο ἀπὸ τὶς γυναῖκες τῆς πομπῆς στὸ λαιμὸ τοῦ πίθου τῆς Βοστώνης MFA 99506 (πρβ. τὸ σχηματισμὸ τοῦ αὐτιοῦ)⁵⁴².

Οἱ σφίγγες τῶν κρητικῶν ἀνάγλυφων πίθων ἀπὸ τὸ δεύτερο τέταρτο τοῦ αἰῶνα δὲν προσφέρονται γιὰ σύγκριση, γιὰτὶ ἔχουν τὸ πρόσωπο στραμμένον πρὸς τὸ θεατὴ, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὶς περισσότερες ἀπὸ τὴν ἐπόμενη φάση τοῦ Schäfer (ὁμάδα III). Οἱ «κατὰ τομὴν» σφίγγες τοῦ πίθου ἀπὸ τὸ Καστέλλι Πεδιάδος, πού ὁ Schäfer χρονολογεῖ στὸ δεύτερο τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. (ὁμάδα II 6), τοποθετοῦνται, νομίζω σωστά, ἀπὸ τὸν Κοντολέοντα⁵⁴³ στὴν

επόμενη ομάδα III, με βάση, εκτός των άλλων, και το σχήμα του αγγείου. Τα ίδια περίπου ισχύουν και για τα πρόσωπα των σύγχρονων ανάγλυφων κρητικών ίππέων: όσα δὲν εἶναι «κατ' ἐνώπιον»⁵⁴⁴ εἶναι πολὺ κατεστραμμένα ἢ συνοπτικὰ ἀποδομένα, ὥστε δὲ μᾶς βοηθοῦν.

Παρὰ τὴν πολὺ ἀποσπασματικὴν του κατάστασιν ὁ **K14** εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία ὁ ὠραιότερος ἀπὸ τοὺς ἀνάγλυφους πίθους ποὺ βρέθησαν στὴ Νάξο καί, ἐὰν συμπληρωθεῖ, γίνεται ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ἐντυπωσιακοὺς τῆς κυκλαδικῆς ἀνάγλυφης κεραμικῆς γενικότερα. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ παράστασις του δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἐπαναληφθεῖ ἐπακριβῶς, ἀφοῦ ἦταν χειροποίητη, αὐξάνει γιὰ μᾶς τὴν αἴσθησιν τῆς μοναδικότητάς του. Ἀντίθετα μὲ τὰ σπαράγματα τῶν ἄλλων πίθων ἀπὸ τὴ Νάξο, ὅπου καμιὰ μετόπη ἢ ζωφόρος δὲ σώζεται ὀλόκληρη, στὴν περίπτωσιν τοῦ **K14** ἔχουμε τὰ στοιχεῖα νὰ ἀποκαταστήσουμε ὀλοκληρωμένη τὴ μετόπη τοῦ λαιμοῦ.

Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐξαιρετικὰ ἰσορροπημένη σύνθεσιν, ὅπου οἱ ὄγκοι τῶν δύο μορφῶν εἶναι σχεδὸν ἰσοδύναμοι καὶ ἀναπτύσσονται μὲ ἄνεσιν πάνω στὸ βάθος τῆς εἰκόνας. Οἱ κύριοι ἄξονες τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ζώου συγκλίνουν, ἀποτελώντας τὶς πλευρὰς ἰσοσκελοῦς τριγώνου, ἡ ἰδεατὴ κορυφὴ τοῦ ὁποῦ θὰ βρισκόταν περίπου 0,35 μ. πάνω ἀπὸ τὸ χεῖλος τοῦ αγγείου. Ἐχουμε ἐδῶ μιὰ ὀλοκληρωμένη ἀετωματικὴ σύνθεσιν, τὸ κλειστὸ περίγραμμα τῆς ὁποίας δὲ διασπᾶ τίποτε, οὔτε αὐτὴ ἢ οὐρὰ τοῦ ζώου, ποὺ θὰ ἦταν πραγματικὴ παραφωνία ἂν ἀνέμιξε σηκωμένη ἀνάμεσα στὴν πλάτη του καὶ στὸ δεξιὸ πλαίσιο τῆς μετόπης, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰ περισσότερα ὄρθια λιοντάρια, γραπτὰ ἢ ἀνάγλυφα. Ὁλη ἡ δρᾶσις εἶναι συγκεντρωμένη κατὰ μῆκος τοῦ κεντρικοῦ κατακόρυφου ἄξονα τῆς μετόπης, ποῦ, ἂν καὶ ἀνεπαίσθητα ἔκκεντρος (περίπου 3 ἐκ.), δηλώνεται καθαρὰ ἀπὸ τὴν πρὸς τὰ πάνω ἀνέλιξιν τοῦ φυτικοῦ κοσμήματος. Ἐδῶ ἔχουμε προχωρήσει πολὺ πέρα ἀπὸ τὶς στατικὰς «ἐπιφάνειες τῆς θεότητος» τοῦ πίθου τοῦ EM 5898 καὶ τοῦ ἀνάλογου ὀστράκου τοῦ Μουσείου Τήνου⁵⁴⁵, πέρα ἀπὸ τὸν πίθον τῆς «Γεννήσεως»⁵⁴⁶, τὴν ἀετωματικὴν τοποθέτησιν τῶν μορφῶν τοῦ ὁποῦ ἐρχεται νὰ ταραξεί ὁ μικρὸς φτερωτὸς δαίμονας, ἐπάνω δεξιὰ, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπερβολικὸ ἀνακάτωμα ἀνοιχτῶν φτερῶν καὶ χεριῶν ποὺ ἀπλώνονται στὸ βάθος τῆς μετόπης. Καὶ ὅπως δὲν ὑπάρχει καμιὰ σχέσις μὲ τὴν ἀνήσυχον δραστηριότητα ποὺ γεμίζει ὅλο τὸ διαθέσιμον χωρὸν στὸ λαιμὸ τοῦ πίθου τῆς Μυκόνου⁵⁴⁷. Μὲ τὴν ὄρθια τοποθέτησιν τοῦ λιονταριοῦ, ὁ τεχνίτης τοῦ ναξιακοῦ πίθου ἀποφεύγει τὴν ἀσυμμετρίαν ποὺ παρατηροῦμε στὸ λαιμὸ τοῦ πίθου τοῦ Λούβρου CA 795, ὅπου τὸ κέντρο βάρους τῆς παράστασις συγκεντρώνεται στὸ ἀριστερὸ μισὸ τῆς μετόπης χωρὶς νὰ καταφέρνει ἢ παρουσιάσει τῆς σαλαμάνδρας νὰ τὸ ἐξισορροπήσει (πίν. 28γ). Φυσικὰ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ σύγκρισις μὲ τὴν ἐντελῶς διαφορετικὴ σύλληψιν τῆς σύνθεσις στους πίθους τῆς Βασιλείας (BS 617) καὶ τῆς Βοστώνης (MFA 99505)⁵⁴⁸, ὅπου ἡ μετόπη τοῦ λαιμοῦ διακρίνεται σὲ δύο (ὄχι ἰσοδύναμες) ζῶνες, συνήθεια ποὺ ἡ ἀρχὴ τῆς βρίσκεται στὸν τηνιακὸν πίθον «τοῦ χοροῦ»⁵⁴⁹. Τὰ πρόσωπα, τέλος, στὸ λαιμὸ τοῦ πρωιμότερου πίθου τῆς Βοστώνης MFA 99506⁵⁵⁰ ἔχουν καθαρὰ διάταξιν ζωφόρου. Στὰ τέσσαρα τελευταῖα παραδείγματα ἔχει ἀποδυναμωθεῖ ἡ σημασία τῆς μετόπης τοῦ λαιμοῦ: οἱ μορφὲς εἶναι οὐσιαστικὰ διατεταγμέναι σὲ ζωφόρους ὅπως ἐκεῖνες τῆς κοιλιᾶς, μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι καλύπτουν τὸ ἐμπρὸς μισὸ τοῦ λαιμοῦ.

Ὅποιαδήποτε σύγκρισις μὲ τὴν διάταξιν τῆς διακόσμησης στὸ λαιμὸ τῶν κρητικῶν ἀνάγλυφων πίθων ἀποκλείεται, ἀφοῦ στους τελευταίους δὲν τονίζεται τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ αγγείου ὅσο στὰ κυκλαδικὰ παραδείγματα. Ἡ διακόσμησις του γίνεται συνήθως μὲ περισσότερες μικρὰς μετόπες, συμμετρικὰ τοποθετημέναι ὡς πρὸς ἕνα κεντρικὸν ἄξονα. Ἀκόμα κι ὅταν ἔχουμε μεγαλύτερες συνθέσεις, ὅπως π.χ. ἡ «Πότνια» τοῦ πίθου τοῦ Πριναῖ⁵⁵¹ ἢ ὁ «Δεσπότης Θηρῶν» τοῦ πίθου τῆς Γλυπτοθήκης Ny Carlsberg⁵⁵², οἱ κρητικοὶ πίθοι δὲν προχωροῦν πέρα ἀπὸ τὴν στατικὴν ἐραλδικὴν διάταξιν τῆς θεᾶς μὲ τοὺς συνοδοὺς καὶ τὰ λιοντάρια τοῦ πίθου EM 5898 καὶ τοῦ ἀντίστοιχου ὀστράκου ἀπὸ τὸ Ξώμπουργο (βλ. παραπάνω). Στὴν ομάδα τῶν

πίθων τῆς Φαιστοῦ, τέλος, ἔχουμε τὴ μνημειώδη προβολὴ ἐνὸς ζώου ἢ πουλιοῦ ἀπὸ τὴ μετόπη τοῦ λαιμοῦ, ἀλλὰ σὲ καμιὰ περίπτωσι δὲν πρόκειται γιὰ ἀετωματικὴ διάταξη⁵⁵³.

Τὰ πλησιέστερα παράλληλα ὡς πρὸς τὴ δράση καὶ τὴν κλειστὴ σύνθεσι τῶν μορφῶν βρίσκει ὁ **K14** στὶς μετόπες τῆς κοιλιᾶς τοῦ πίθου τῆς Μυκόνου (π.χ. μετόπες 1, 4-10, 14, 16, 17). Πέρα ὅμως ἀπὸ τὴ μικρὴ κλίμακα, ὁ πρωιμότερος πίθος τῆς Μυκόνου δὲν παρουσιάζει πουθενὰ τὴ λοξὴ τοποθέτησι τῶν κύριων ἀξόνων τῶν προσώπων τοῦ ναξιακοῦ πίθου, ποὺ συνδέονται ἔτσι οὐσιαστικὰ μεταξύ τους καὶ ὄχι μόνο ἐξωτερικὰ, ἀπὸ τὴ δράσι τῶν χειρῶν καὶ τῶν ὄπλων⁵⁵⁴. Γιὰ αἰῶνες ὀλόκληρους αὐτὸ τὸ σχῆμα τῆς κλειστῆς δράσης, ἢ πάλι ἀνθρώπου καὶ ὄρθιου λιονταριοῦ, δοκιμαζόταν ξανά καὶ ξανά, μὲ μικρὲς κάθε φορὰ ἀλλαγές, πρῶτα στὴν Ἀνατολὴ καὶ μετὰ στὴν Ἑλλάδα⁵⁵⁵, μέχρι νὰ φθάσει στὸ ναξιακὸ ἀνάγλυφο πίθο σὲ τόση ἀρτιότητα, ὥστε νὰ ἀποτελεῖ προάγγελο τῶν μεγάλων ἀρχιτεκτονικῶν ἀετωματικῶν ἀναγλύφων.

Ἡ αὐτάρκεια τῆς σύνθεσης στὸ **K14** εἶναι τόση καὶ τέτοια ποὺ μόνη της θὰ ἀρκοῦσε γιὰ τὸ χαρακτηρισμὸ τῆς παράστασης ὡς μνημειώδους ἀκόμα κι ἂν δὲν ὑπῆρχε τὸ μέγεθος τῶν μορφῶν, ποὺ στὴν περίπτωσή μας εἶναι ἐντυπωσιακὸ. Ἀπὸ τὸν «ἥρωα» τοῦ ἀνάγλυφου πίθου μέχρι τοὺς μαρμάρινους ναξιακοὺς κούρους ἢ ἀπόστασι εἶναι πραγματικὰ πολὺ μικρὴ.

Ἄν σώζονται λίγα ἀνθρώπινα κεφάλια στὴ ναξιακὴ ἀγγειογραφία τοῦ 7ου αἰ., ἡ ἔλλειψι σὲ ἀνθρώπινους κορμούς εἶναι ἀκόμα μεγαλύτερη. Ἐτσι ἡ παρουσία στὰ ἀνάγλυφα ὄστρακα ἀρκετῶν ἀνδρικῶν μορφῶν σὲ διάφορες στάσεις ἀποτελεῖ ἐξαιρετικὰ εὐπρόσδεκτο πλουτισμὸ τῶν γνώσεών μας, ἔστω κι ἂν τὰ κεφάλια τους διατηροῦνται μόνο σὲ τρεῖς περιπτώσεις. Ὁ κορμὸς τοῦ Ἡρακλῆ στὸ MN 1612 εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία ὁ πιὸ ἐντυπωσιακὸς καὶ γιὰ τὸ μέγεθος ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐγγάραξι στὴν ἀπόδοσι τῶν λεπτομερειῶν τῶν ρούχων. Ἡ σύγκρισι μὲ ἄλλους, ὅμοια ντυμένους⁵⁵⁶, ἀνδρικοὺς κορμούς τοῦ 7ου αἰ. ὀδηγεῖ ἀβίαστα πρὸς τὸν Ἄρη τοῦ ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς εἰκονογραφικὲς ὁμοιότητες ποὺ ἤδη συζητήσαμε (εἶδος ἐνδυμασίας, κρόσσια, ρόμβος), οἱ ἀναλογίες στὴ στάσι καὶ κυρίως στὴν ἀπόδοσι τῶν ὄγκων τοῦ σώματος εἶναι πραγματικὰ ἐντυπωσιακές. Κατ' ἀρχὴν οἱ στάσεις τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἥρωα, ἂν καὶ ὑπαγορεύονται ἀπὸ διαφορετικὴ δράσι, εἶναι σχεδὸν ὅμοιες, μὲ μόνη διαφορὰ ὅτι ὁ δεξιὸς βραχίονας τοῦ Ἄρη ἔχει κινηθεῖ λίγο πιὸ ἐμπρός. Ἀκόμα καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο κάμπτεται ὁ δεξιὸς καρπὸς εἶναι πανομοιότυπος στὰ δύο μνημεῖα. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὸν κορμὸ τους ποὺ ἀναπτύσσεται σὲ ἀρμονικὸ τρίγωνο πρὸς τὰ πάνω, ἔχοντας ἀποκτήσει τὸ σωστὸ γιὰ τὶς ἀναλογίες τοῦ σώματος πλάτος, σὲ ἀντίθεσι πρὸς τὸ στενὸ τριγωνικὸ κορμὸ τοῦ πρωιμότερου, ἀλλὰ ἀντίστοιχου ὡς πρὸς τὴ στάσι Περσέα τοῦ ἀνάγλυφου πίθου τοῦ Λούβρου (πίν. 28γ). Οἱ ὁμοιότητες συνεχίζονται στὴν ἀπόδοσι τῶν γλουτῶν, ποὺ μόλις καλύπτονται ἀπὸ τὸν κοντὸ χιτῶνα καὶ εἶναι ἀσυνήθιστα μικροὶ καὶ στὶς δύο μορφές. Ἀντίστοιχη διαμόρφωσι παρατηρεῖται συχνὰ σὲ κρητικὰ ἔργα⁵⁵⁷, ἀντίθετα μὲ τὰ ἄλλα κυκλαδικὰ⁵⁵⁸ καὶ τὰ πρωτοαττικὰ⁵⁵⁹. Ἡ νέα σωματικὴ οὐσία ποὺ φουσκώνει τὰ γυμνὰ μέλη τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἥρωα τὰ κάνει νὰ ἀποκτοῦν εὐρος καὶ ἔντονα καμπύλα περιγράμματα, ποὺ δὲ συναντιῶνται σὲ λίγο πρωιμότερες μορφές, π.χ. στὸ λυμφατικὸ Περσέα τοῦ Λούβρου ἢ στὸ Θησέα τοῦ ἀνάγλυφου πλακιδίου τοῦ Τάραντα⁵⁶⁰. Ἡ αἴσθησι τῆς γεροχτισμένης ζωντανῆς ὕλης δίνεται στὸ ναξιακὸ ἀνάγλυφο πίθο μόνο μὲ τὸ μεγαλύτερο πάχος τοῦ ἀναγλύφου καὶ τὰ χυμῶδη, καμπύλα περιγράμματα τῶν μηρῶν καὶ τῶν βραχιόνων. Οἱ βαθιὲς αὐλακώσεις, ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἀποδώσουν τὴ μυολογία τῶν ἀντίστοιχων μερῶν τοῦ σώματος στὰ κρητικὰ πλακίδια ἀπὸ τὴ Γόρτυνα, τῆς Μέσης Δαιδαλικῆς περιόδου⁵⁶¹, εἶναι ξένες πρὸς τὴν ἀπόλυτη σαφήνεια καὶ καθαρότητα τῆς ναξιακῆς τέχνης. Ἀπαραγνώριστος εἶναι ὁ τονισμὸς τοῦ κατακόρυφου ἄξονα καὶ ἡ πρὸς τὰ πάνω τάσι τοῦ σώματος, στοιχεῖα ποὺ χαρακτηρίζουν γενικότερα τὴν τέχνη τῆς ἐποχῆς. Ἡ «φυτικὴ» αὐτὴ αὐξησι στὶς Κυκλάδες εἰδικὰ γίνεται ἀρμονικὰ⁵⁶², χωρὶς τὶς ὑπερβολές τῆς Μέσης ΠΑ τέχνης, ὅπου κατὰ κανόνα παραμελοῦνται καὶ οἱ στοιχειωδέστερες ἀρχές τῆς ἀναλογίας. Σὲ γενικὲς γραμμές ὁ κορμὸς τοῦ

Ἡρακλῆ ἔχει ἄρκετὰ κοινὰ μὲ τοὺς λεπτοὺς καὶ νευρώδεις ἄνδρες τῆς κρητικῆς κεραμικῆς καὶ τορευτικῆς γύρω στὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ.⁵⁶³, ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοὺς ἀσύμμετρος ἀνθρώπους τῆς Μέσης, ἰδιαίτερα, ΠΑ ἀγγειογραφίας⁵⁶⁴ καὶ δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ συγκριθεῖ μὲ τὶς μικρογραφικὲς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀποδόσεις ἀνδρῶν τῆς ΠΚ κεραμικῆς.

Ἡ στενὴ σχέσηη μὲ τὸν Ἄρη τοῦ ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης, πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι ἀναμφίβολα ἐντάσσει τὸ **K14** στὴ ναξιακὴ καλλιτεχνικὴ παράδοση, τὸ χρονολογεῖ στοὺς ἴδιους μὲ τὸν ἀμφορέα χρόνους.

Στὸ ἴδιο συμπέρασμα ὁδηγεῖ ἡ σύγκριση μὲ τὴν ἀνάγλυφη κεραμικὴ: Ὅπως φάνηκε ἀπὸ τὰ προηγούμενα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν στάση καὶ τὴν τεχνικὴ κατασκευῆς, ὁ Ἡρακλῆς δὲν ἔχει ἄλλα κοινὰ μὲ τὸν Περσέα τοῦ ἀνάγλυφου πίθου τοῦ Λούβρου CA 795, οὔτε ὅμως καὶ μὲ τοὺς ὑπερβολικὰ γεροδεμένους Ἀχαιοὺς τοῦ πίθου τῆς Μυκόνου, μὲ τὰ μακριὰ σὰν τοῦ Καραγκιόζη χέρια, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ 7ου αἰ. Εἶναι πολὺ πιὸ κοντὰ στὶς ἀναλογίαι τῶν Ἀθηναίων ἐφήβων τοῦ πίθου τῆς Βασιλείας BS 617, ἀπὸ τὴ δεκαετία πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα⁵⁶⁵, καὶ δὲν ἔχει ἀκόμα φτάσει τὴν προσπάθεια γιὰ κατὰ τομὴν ἀπόδοση τοῦ θώρακα ποὺ βλέπουμε στὸν ὄρθιο ἄνδρα τῆς μετόπης τοῦ λαιμοῦ τοῦ πίθου τῆς Βοστῶνης MFA 99505 (πίν. 27α), ἀπὸ τὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 7ου αἰ., ἢ στὸν περίπου σύγχρονο ἀρματηλάτη τοῦ θηραϊκοῦ ἀνάγλυφου πίθου⁵⁶⁶. Λογικὴ συνέπεια τῶν προηγούμενων εἶναι νομίζω ὅτι ὁ «ἥρωας» τοῦ **K14** θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα, ἐποχὴ στὴν ὁποία καταλήξαμε κι ἀπὸ τὴ σύγκριση μὲ τὴν ἀγγειογραφία.

Ὅπως ἔγινε φανερό ἤδη ἀπὸ τὴν εἰκονογραφικὴ διαπραγμάτευση τοῦ **K14** ὁ τύπος τοῦ ἀνάγλυφου λιονταριοῦ ὁδηγεῖ σὲ συγκρίσεις κυρίως μὲ τὰ λιοντάρια Délos XVII, Bb1 καὶ BCH 85 (1961), 851, εἰκ. 4 (σχῆμα κεφαλῆς, χαρακτηριστικὰ προσώπου) καὶ κατὰ δεύτερο λόγῳ μὲ ἐκεῖνα τῶν ἀγγείων Délos XVII, C1-3-9 (σχηματισμὸς πέλματος-νυχιῶν). Ἡ ναξιακὴ καταγωγὴ τῶν ἀγγείων Délos XVII, Bb ὑποστηρίχθηκε ὁμόφωνα ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς καὶ τελευταῖα ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ ἀρχαιομετρικὲς ἐρευνες τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς⁵⁶⁷, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες τὰ Ba, Bb καὶ τὰ C ἀποτελοῦν ἐνιαία ὁμάδα, ἰσχυρὰ προσανατολισμένη πρὸς τὴ Νάξο. Γιὰ τὸ ὄστρακο BCH 85 (1961), εἰκ. 4, δὲν ἔχουμε γιὰ τὴν ὥρα ἀρχαιομετρικὰ στοιχεῖα. Ἡ ἀπαραγνώριστη συγγένειά του πρὸς τὰ λιοντάρια τῶν δύο ἀμφορέων τῆς ὁμάδας Leyden (Παρισίων καὶ Leyden)⁵⁶⁸ θὰ πρέπει νὰ συζητηθεῖ ἐδῶ, πρὶν προχωρήσουμε στὴν ἔνταξή του μέσα σὲ ὅ,τι θεωρεῖται ἀναντίρρητα ναξιακὴ ἀγγειογραφία καὶ στὴ συνακόλουθη προσγραφὴ τοῦ λιονταριοῦ τοῦ **K14** στὴν ντόπια κεραμικὴ. Ἡ στενὴ τεχνολογικὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ λιοντάρια καὶ τὰ ἄλογα τοῦ γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς ὁμάδας Leyden ἀπὸ τὴ μιά, κι ἐκεῖνου ποὺ γίνεται γενικότερα δεκτὸ ὡς ναξιακὸ ἐργαστήριον τοῦ 7ου αἰ. ἀπὸ τὴν ἄλλη (Délos XVII Ba, Bb, Bc2, C. Thera II, 15, εἰκ. 6 καὶ 212, εἰκ. 419-420· ἀμφορέας τῆς Ἀφροδίτης καὶ ὄστρακα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ Νάξο), εἶναι ἀπαραγνώριστη, μὲ ἀποτέλεσμα πολλοὶ ἐρευνητὲς νὰ θεωροῦν τὸ γραμμικὸ νησιωτικὸ καὶ τὴν ὁμάδα Leyden ὡς ἓνα δεύτερο ναξιακὸ ἐργαστήριον, παράλληλο πρὸς ἐκεῖνο ποὺ μέχρι σήμερα τοποθετοῦμε στὴ Νάξο⁵⁶⁹. Ἡ παρουσία τελευταῖα στὸ νησὶ ὄστράκων, ποὺ τεχνολογικὰ πλησιάζουν πολὺ ἐκεῖνα τοῦ γραμμικοῦ νησιωτικοῦ καὶ τῆς ὁμάδας Leyden, κάνει πολὺ πιθανὸν τὸν ἐντοπισμὸ αὐτό. Παράλληλα ὅμως ἀνακύπτουν πολλὰ προβλήματα, ὄχι μόνον καθαρὰ τεχνολογικά, ἀλλὰ καὶ προβλήματα σχήματος ἀγγείων, σύνθεσης πηλοῦ, ἐπιχρίσματος, βερνικιοῦ κ.ά., ποὺ θὰ πρέπει νὰ βροῦν ἱκανοποιητικὲς ἀπαντήσεις, πρὶν γίνεῖ ὁμόφωνα ἀποδεκτὴ ἢ πιὸ πάνω πρόταση γιὰ τὸν τόπο καταγωγῆς τῶν συγκεκριμένων ἀγγείων.

Ἄν στραφοῦμε τώρα πρὸς τὶς τεχνολογικὲς συγγένειες ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὸ ναξιακὸ ὄστρακο κρατήρα BCH 85 (1961), 851, εἰκ. 4 καὶ στὰ δύο λιοντάρια τῆς ὁμάδας Leyden (βλ. παραπάνω), παρατηροῦμε ὅτι τὸ ναξιακὸ λιοντάρι παρουσιάζει συγκεντρωμένα στοιχεῖα, ποὺ βρίσκουμε χωριστὰ στὸ ἓνα ἢ στὸ ἄλλο ἀπὸ τὰ δύο ζῶα τῆς πιὸ πάνω ὁμάδας.

Έτσι, με τὸ λιοντάρι στὸν ἀμφορέα τοῦ Leyden ἔχει κοινὸ τὸ δόλομαυρο ἐλαστικὸ σῶμα, με λευκὴ τῆ γραμμὴ ποὺ δηλώνει τὴν ὠμοπλάτη (πανομοιότυπη ὡς πρὸς τὸ σχῆμα) καὶ τοὺς γλουτούς, ἐνῶ με ἐκεῖνο τῆς Βιβλιοθήκης Παρισίων τὸ χρωματισμὸ καὶ τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου (χωρὶς νὰ συμπίπτει καὶ ὡς πρὸς τὶς λεπτομέρειες). Τὸ ναξιακὸ ὄμως ὄστρακο παρουσιάζει ὀρισμένους ἰδιαίτερους χαρακτήρες ποὺ ἀπουσιάζουν καὶ ἀπὸ τὰ δύο πιὸ πάνω ἀγγεῖα: τὸ σχῆμα τοῦ κεφαλιοῦ του εἶναι πολὺ πιὸ τετράγωνο, γιὰ τὸ ρύγχος του εἶναι πιεσμένο, ἀντίθετα με τὰ δύο ἄλλα ζῶα ποὺ ἔχουν μακρὸ ρύγχος (βλ. εἰδικότερα τὴ φωτογραφία στὸ CVA, France 2, πίν. 6). Πρόκειται γιὰ σχηματισμὸ ἐντελῶς ἀνάλογο με ἐκεῖνον τοῦ λιονταριοῦ ἀπὸ τὸ Καμινάκι Νάξου⁵⁷⁰. Ἐχει πολὺ δυνατὸ κάτω σαγόνι, τὸ ὁποῖο ἐξέχει πέρα ἀπὸ τὸ ἐπάνω, πρᾶγμα ποὺ δὲ συμβαίνει στὴν ὁμάδα Leyden, ἀπὸ τὰ ζῶα τῆς ὁποίας γενικότερα λείπει καὶ ἡ ἰσχυρὴ γωνίωση τοῦ κάτω χεῖλους, μανιέρα ποὺ εἶναι κοινὸ χαρακτηριστικὸ ὄλων τῶν ναξιακῶν ἀλόγων καὶ λιονταριῶν. Μόνον τὸ λιοντάρι τῆς Βιβλιοθήκης Παρισίων τὴν ἔχει σὲ ὑποτυπώδη μορφή. Τέλος, τὸ μάτι τοῦ λιονταριοῦ τοῦ ὄστράκου τοῦ κρατήρα εἶναι πολὺ μεγαλύτερο ἀπ' ὅ,τι τὰ δύο ἄλλα ζῶα καὶ ἔχει τὸ χαρακτηριστικὸ δαιδαλικὸ σχῆμα με ὀριζόντιο τὸ κάτω καὶ ἔντονα καμπύλο τὸ ἐπάνω βλέφαρο (πρβ. τὸ σχηματισμὸ τῶν ματιῶν τῶν ἀλόγων στὸ Délos XVII, Bc2). Ἡ οὐσιαστικότερη ὄμως καὶ μεγαλύτερη διαφορὰ τοῦ ναξιακοῦ γραπτῶ ὄστράκου ἀπὸ τὴν ὁμάδα Leyden εἶναι ἡ παρουσία σ' αὐτὸ παραπληρωματικῶν κοσμημάτων ποὺ βέβαια δὲν εἶναι τόσο πολλὰ καὶ πυκνά, ὥστε νὰ θολώνουν τὴν καθαρότητα τῆς κύριας μορφῆς. Δύο ἀπ' αὐτά, ὁ ρόδακας με στιγμῆς καὶ ἀκτίνες καὶ ὁ σταυρὸς τῆς Μάλτας, ξαναβρίσκονται πανομοιότυπα σὲ σίγουρα ναξιακὰ ἔργα (στὸν ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης καὶ στὸ ὄστρακο Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, βλ. σημ. 89 καὶ στὸν ἀμφορέα Délos XVII, Ba15, ἀντίστοιχα)⁵⁷¹. Γενικὰ τὰ παραπληρωματικὰ κοσμήματα τοῦ ὄστράκου τοῦ κρατήρα ἀπὸ τὴ Νάξο ἔχουν ζωγραφηθεῖ μέσα στὸ ἴδιο πνεῦμα ποὺ τὰ βρίσκουμε στὸν ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης, με τὸν ὁποῖο τὸ ὄστρακο ἔχει κοινὲς τὶς ἀποχρώσεις τῶν χρησιμοποιηθέντων χρωμάτων καὶ τὴ ζώνη τῶν διάγραμμων ρόμβων (βάση τοῦ λαιμοῦ τοῦ ἀμφορέα - χεῖλος τοῦ κρατήρα). Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πηλὸς τοῦ ὄστράκου φαίνεται ντόπιος (ἀπὸ τὸ χρῶμα καὶ τὴν ἄφθονη χρυσὴ μίκα), ἢ ποιότητα τοῦ ἐπιχρίσματος, τὸ ὅτι βρέθηκε στὴ Νάξο καὶ τὸ ὅτι ἔχει εἰκονογραφικὰ καὶ τεχνοτροπικὰ στοιχεῖα κοινὰ με ὅ,τι θεωρεῖται χωρὶς ἀμφισβήτηση ναξιακὴ ἀγγειογραφία, νομίζω ὅτι δικαιολογεῖ τὴν προσγραφή του στὸ «κλασικὸ» ναξιακὸ ἐργαστήριον. Ἡ ἀπαραγνώριστη ὁμοιότητά του με τὰ δύο λιοντάρια τῆς ὁμάδας Leyden θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἓνα ἐπὶ πλέον στοιχεῖο στὴν ἐπιχειρηματολογία ὅσων προτείνουν ναξιακὴ καταγωγή γιὰ τὸ γραμμικὸ νησιωτικὸ καὶ τὴν ὁμάδα Leyden. Ἡ ὁμοιότητα αὐτὴ βοηθᾷ καὶ στὴ χρονολόγηση τοῦ ὄστράκου τοῦ κρατήρα γύρω στὸ 660, ἀφοῦ ἀπὸ ἄποψη ἐξέλιξης τοποθετεῖται μετὰ τὸ λιοντάρι τοῦ ἀμφορέα τοῦ Leyden καὶ πρὶν ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς Βιβλιοθήκης Παρισίων⁵⁷². Στους ἴδιους χρόνους ὀδηγοῦν καὶ οἱ ἀναλογίες με τὸν ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης, στὴν καλλιτεχνικὴ παράδοση τοῦ ὁποῖου ἐντάξαμε τὸ ὄστρακο.

Ὁ πιὸ πάνω τεχνοτροπικὸς καὶ χρονολογικὸς προσδιορισμὸς τοῦ κομματιοῦ τοῦ κρατήρα ἦταν ἀναγκαῖος γιὰ τὴν ἀντίστοιχη κατάταξη τοῦ ἀνάγλυφου λιονταριοῦ τοῦ K14, γιὰ τὴν ὁποία ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ, με τὸ ὄστρακο αὐτὸ παρουσιάζει τὶς περισσότερες ὁμοιότητες στὴν ἀπόδοση τοῦ σχήματος καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου. Παράλληλα, τὸ ἀνάγλυφο ζῶο συνδυάζει στοιχεῖα ποὺ συναντιῶνται σὲ λίγο προγενέστερες ἢ λίγο μεταγενέστερες φάσεις τῆς ἐξέλιξης τοῦ τύπου τοῦ ναξιακοῦ λιονταριοῦ: ἔτσι ἔχει τὰ σφιγμένα δόντια τοῦ λιονταριοῦ στὸ Délos XVII, Bb1 καὶ τὴν ὄρθια στάση τῶν ἐραλδικῶν ζῶων τῆς ὁμάδας Délos XVII, Ba. Συγχρόνως ὄμως τὰ πέλματα καὶ τὰ νύχια του προοιωνίζουν τὴ διαμόρφωση τῶν ἀντίστοιχων μερῶν τῶν λιοντῶν τῆς ὁμάδας Délos XVII, C. Τὴν ἐντελῶς ναξιακὴ του ἐμφάνιση ταράζει μόνον ἡ ἀλογόμορφη χαίτη του, ἄγνωστη μέχρι στιγμῆς στὴν ντόπια εἰκονογραφία, με πλησιέστερο παράλληλο τὸ ΠΑ λιοντάρι ἀπὸ τὴν Αἴγινα, CVA, Berlin 1, πίν.

35, που ανήκει επίσης στους χρόνους γύρω στο 660⁵⁷³. Η σύγκριση με την αγγειογραφία δείχνει ότι η χρονολόγηση του ανάγλυφου λιονταριού στην αρχή της δεκαετίας που προηγείται των μέσων του 7ου αι. είναι εκείνη που συμφωνεί περισσότερο με τα πράγματα.

Άς έρθουμε τώρα στις σχέσεις του με την ανάγλυφη κεραμική. Καμιά σύγκριση δεν επιδέχεται το λιοντάρι μας με τα λυμπατικά ζώα που πλασιώνουν τη θεά και τους συνοδούς της στον ανάγλυφο πίθο του EM 5898 και στο δσπρακο του Ξώμπουργου με το ίδιο θέμα⁵⁷⁴. Είναι φανερό ότι ανήκουν ακόμα στον τύπο των λιονταριών της πρώιμης ΠΑ φάσης, ενώ τα εξίσου πρώιμα αйлουροειδή στην κοιλιά του πίθου της «Γεννήσεως»⁵⁷⁵ είναι δύσκολο να αποφασίσει κανείς αν πρέπει να τα ονομάσει λιοντάρια ή πάνθηρες, αφού στρέφουν προς το θεατή το κεφάλι, κατά το πρότυπο των ΠΚ πανθήρων (πρβ. το τηνιακό δσπρακο Kontoleon, πίν. 42b). Τέλος, τα λιοντάρια σε ανάγλυφα δσπρακα από τα υπόλοιπα (πλὴν της Κρήτης) νησιά του Αιγαίου ανήκουν στον επόμενο αιώνα⁵⁷⁶.

Το τετράγωνο πρόσωπο, το δαιδαλικό μάτι, τα δόντια πλησιάζουν το ναξιακό ανάγλυφο λιοντάρι προς το πλαστικό άγγείο από τους Άρκάδες και προς ένα Πρώιμο Δαιδαλικό πλακίδιο από τη Γόρτυνα⁵⁷⁷. Οί χαρακτήρες όμως αυτοί είναι κοινοί στα πιδ πολλά έλληνικά λιοντάρια χεττιτικού τύπου από τα μέσα του 7ου αιώνα και δε μαρτυρούν ιδιαίτερη συγγένεια του ναξιακού και του κρητικού λιονταριού. Από τα λιοντάρια (ή μήπως πρόκειται για πάνθηρες;) των δστράκων του Μουσείου Ήρακλείου Fittschen, 80-1, L 27⁵⁷⁸ δε σώζεται το πρόσωπο, ενώ εκείνα του ανάγλυφου πίθου από το Άφρατί⁵⁷⁹, πέρα απ' το ότι έγιναν με σφραγίδα, είναι έντονα επηρεασμένα από την κορινθιακή ανάγλυφη κεραμική (πρβ. τα λιοντάρια Waldstein, 182, πίν. 635).

Οί παραστάσεις των ζώων αυτών στους κρητικούς ανάγλυφους πίθους από το δεύτερο μισό του 7ου αι. δύσκολα προσφέρονται για σύγκριση, γιατί εκτός από τη χρονική διαφορά και τη διαφορετική τεχνική κατασκευής (μήτρα, σφραγίδα), παρουσιάζουν ήδη το μακρὸ ρύγχος που χαρακτηρίζει τον άσσυριακό τύπο⁵⁸⁰. Η κάποια ομοιότητα στην απόδοση των σωμάτων ανάμεσα στα λιοντάρια του δστράκου Schäfer, 18, ομάδα III 46, πίν. IV.3 και στο λιοντάρι του K14 είναι έντελῶς έξωτερική και οφείλεται στην ανάλογη στάση. Στην απόλυτη σαφήνεια των περιγραμμάτων και στις ήρεμες επιφάνειες που αποδίδουν τους μηρούς του ναξιακού ζώου αντιστοιχούν οί άφθονες έγχαράξεις που προσπαθούν να αποδώσουν τη μυολογία στο ίδιο τμήμα των κρητικῶν λιονταριῶν. Η ούρά τους, τέλος, πέφτει άχαρα προς τα κάτω και γυρίζει προς τα εμπρός ανάμεσα στα δύο πόδια, περίπου ὅπως του δαρμένου σκύλου. Καθόλου δε θυμίζει την άρμονική σιγμοειδή καμπύλη της ούρας του ανάγλυφου ναξιακού δστράκου. Μόνο τα λιοντάρια Hornbostel, C 25, πίν. 34b και N. M. Κοντολέων, Πρακτικά Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Α', 152, πίν. 35β, αν και αρκετά μεταγενέστερα έχουν μερικούς κοινούς χαρακτήρες με το λιοντάρι μας (μάτια, δόντια, άγρια έκφραση), έντύπωση που οφείλεται στην άφθονη χρήση βαθιῶν έγχαράξεων και ὄχι τόσο σε ουσιαστική συγγένεια των δύο τύπων. Άλλωστε, στα δύο πιδ πάνω κρητικά λιοντάρια έχει ήδη κάνει την εμφάνισή της μιá μορφή χαιτίης σαν κολλάρο⁵⁸¹, που πλησιάζει πολὺ στην άσσυριακή χαιτή και κατατάσσει τα δύο κρητικά παραδείγματα στο δεύτερο τύπο των έλληνικῶν λιονταριῶν.

Η κορινθιακή ανάγλυφη κεραμική, καθώς και η λακωνική, άγαπούν ιδιαίτερα να παρουσιάζουν λιοντάρια, ὅμως τα παραδείγματα από τον 7ο αι. είναι λίγα και τα περισσότερα αρκετά μεταγενέστερα του K14⁵⁸². Οί λίγες αναλογίες προς το ναξιακό ανάγλυφο ζῶο οφείλονται στο ότι και τα πιδ πάνω παραδείγματα αποδίδουν το χεττιτικό τύπο λιονταριού⁵⁸³.

Γενικά, από τη σύγκριση με τους ανάγλυφους πίθους του 7ου αι., βγαίνει το συμπέρασμα ότι το λιοντάρι του K14 στέκει μόνο του στο χῶρο και την εποχή του. Τα τεχνοτροπικά του παράλληλα δε βρίσκονται μέχρι στιγμής στην ανάγλυφη κεραμική κάποιας περιοχής της Ελλάδας, αλλά αποκλειστικά στην αγγειογραφία της Νάξου από το δεύτερο τέταρτο του 7ου

αι., μέσα στην καλλιτεχνική παραγωγή της οποίας αναμφίβολα εντάσσεται.

Καταλήγοντας θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι παραστάσεις των ανάγλυφων πίθων άλλων περιοχών παρουσιάζουν ίσως μεγαλύτερο ενδιαφέρον από άποψη έρμηνείας του εικονιζόμενου θέματος ή ποιότητας εργασίας, όσον αφορά όμως την ισορροπία στη σύνθεση και την επιμελημένη κομψότητα, νομίζω ότι ο νάξιος άγγειοπλάστης που έφτιαξε γύρω στο 660 π.Χ. τον **K14** όδηγησε την όχι τόσο διαδεδομένη τέχνη του σε ύψη που δύσκολα θα μπορούσαν να ξεπεραστούν.

Για το **K15** δὲ θα μπορούσαμε να προσθέσουμε περισσότερα από όσα αναφέρθηκαν στο κεφάλαιο για την εικονογραφία. "Αν και το τμήμα της παράστασης που σώζεται είναι ελάχιστο, γίνεται φανερό ότι η ποιότητα εργασίας είναι πιό επιμελημένη από ό,τι στο lionτάρι του **K14**. Παράλληλα, οι εγχάρακτες λεπτομέρειες έγιναν με λεπτότερο εργαλείο και παρακολουθούν το περίγραμμα της κλείδωσης, θυμίζοντας αντίστοιχες αποδόσεις στα αйлουροειδή της ΠΚ άγγειογραφίας, ιδιαίτερα από τους χρόνους του β' μελανόμορφου ρυθμού και πέρα⁵⁸⁴ ή σ' εκείνα του ΠΑ ζ. των Γυναικών (CVA, Berlin 1, πίν. 22.2). "Όσα είπαμε, καθώς και το ότι πρόκειται για χειροποίητη παράσταση μετόπης του λαιμού από πίθο ανάλογο με το **K14**, μᾶς οδηγούν να χρονολογήσουμε το **K15** γύρω στα μέσα του 7ου αι., αρκετά αυθαίρετα, αφού πρόκειται για τόσο μικρό κομμάτι.

"Η άπαραγνώριστη όμοιότητα του **K16** πρὸς το κομμάτι κρατήρα από τον Κεραμικό Κερ. VI₂, πίν. 82⁵⁸⁵ αναφέρθηκε ήδη στο κεφάλαιο για την εικονογραφία. Έδῶ θα πρέπει να επισημάνουμε τις επιμήκεις αναλογίες στην απόδοση των μηρῶν και των κνημῶν των ζῶων, ἄλλα και το συγκρατημένο διασκελισμό τους, που δὲν είναι συνηθισμένος στα lionτάρια της Μέσης ΠΑ φάσης ούτε όμως και στα σύγχρονα κυκλαδικά⁵⁸⁶. "Η ναξιακή κεραμική από το δεύτερο τέταρτο και τὰ μέσα του 7ου αι. δὲν έχει σώσει παραδείγματα απόδοσης των πίσω ποδιῶν βαδίζοντας ή ὄρθιου αйлουροειδοῦς, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ σπαράγματα του **K14**, που δὲ μᾶς βοηθοῦν ιδιαίτερα. Το κενὸ ἀναπληρώνουν, κατὰ ἓνα μέρος, τὰ πολλὰ παραδείγματα της ὁμάδας Délos XVII Ba (πρβ. κυρίως τὰ πίσω πόδια των lionταριῶν στο ναξιακὸ ἀμφορέα ἀπὸ τὴ Θήρα, Ström, 251, εικ. 11), τὸ λεπτὸ σχηματισμὸ των πίσω ποδιῶν της οποίας φαίνεται να διατηρεῖ τὸ **K16** μέσα στο δεύτερο τέταρτο του αἰῶνα. Τὰ πρώιμα «μηλιακὰ» αйлουροειδή διακρίνονται για τὴν κοντόχοντρη απόδοση των ἀντίστοιχων μελῶν⁵⁸⁷, που πλησιάζει περισσότερο πρὸς τὰ ΠΚ lionτάρια και τὴν πραγματικὴ φύση του ζῶου. "Αν παραβλέψει κανείς τις αὐλακώσεις που προσπαθοῦν να ἀποδώσουν τὴ μυολογία, τὸ **K16** βρίσκεται πιό κοντὰ στην ψηλόλιγνη απόδοση των πίσω ποδιῶν, ὅπως παρουσιάζονται στα lionτάρια, τούς γρύπες και τις σφίγγες των κρητικῶν ἀνάγλυφων πλακιδίων και πίθων της Μέσης Δαιδαλικῆς περιόδου⁵⁸⁸. "Η χρονολόγηση του **K16** γύρω στο 660 φαίνεται ἀπὸ ὅσα είπαμε, και ιδιαίτερα ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα με τὸν κρατήρα του Κεραμικοῦ (βλ. παραπάνω), δικαιολογημένη.

"Η ἀποσπασματικὴ διατήρηση του **K17** δημιουργεῖ ἴσως πολλὰ προβλήματα στην ἀποκατάσταση του εικονιζόμενου θέματος, εὐτυχῶς όμως δὲν ἀφήνει περιθώρια ἀμφιβολίας σχετικὰ με τὴν ἔνταξή του στη ναξιακὴ καλλιτεχνικὴ παραγωγή. Τὰ χαρακτηριστικὰ του προσώπου του νεκροῦ ὀπλίτη βρίσκονται ἐντελῶς μέσα στην ντόπια παράδοση, ὅπως τὴν ὀρίσαμε στο κεφάλαιο για τὴν εικονογραφία (σελ. 72-74). "Αν ἐξαιρέσουμε τὴ γενειάδα που προσιδιάζει στην ιδιότητα του πολεμιστῆ, ἢ ὁμοιότητα με τὸ πρόσωπο της σφίγγας **K13** εἶναι φανερὴ: ἢ ἴδια χοντρή και μακριὰ μύτη που κρέμεται πάνω ἀπὸ τὰ λεπτὰ χεῖλη, ὁ ἴδιος σχηματισμὸς του ματιοῦ με τὸ ὀριζόντιο κάτω και τὸ ἰσχυρὰ καμπυλωμένο ἐπάνω βλέφαρο, ἢ ἴδια, τέλος, ζωντανή, ὀρμητικὴ ἔκφραση, τελείως ἄσχετη στην προκειμένη περίπτωση με τὴν κατάσταση του νεκροῦ! Δὲ νομίζω ότι χρειάζεται να ἐπαναλάβουμε ἐδῶ τις συγκρίσεις με

τή γραπτή και ανάγλυφη κεραμεική από την υπόλοιπη Ελλάδα, αφού για το **K17** ισχύουν όλα όσα αναφέραμε στην περίπτωση του **K13**. Γενικά πάντως, ή παραβολή με την ανάγλυφη κεραμεική του πρώτου μισού του 7ου αι. αποδεικνύεται πολύ δύσκολη, πρώτα γιατί ή τεχνική των ναξιακών ανάγλυφων αγγείων τὰ ξεχωρίζει από τὰ ανάλογα προϊόντα των περισσότερων περιοχών της Ελλάδας και ύστερα γιατί τὰ χαρακτηριστικά του προσώπου στα δύο πιό πάνω δσπρακα έχουν τόσο έντονη τή σφραγίδα τής καταγωγής τους, ώστε μόνο σε πολύ γενικές γραμμές επιδέχονται σύγκριση με άλλα όμοειδή, προκειμένου νὰ συναχθούν χρονολογικά συμπεράσματα. Ειδικότερα ή απόσταση πού τὰ χωρίζει από τὰ πρόσωπα των τηνιακών ανάγλυφων πίθων γίνεται με τήν πρώτη ματιά φανερή.

Παρά τήν κάποια χρονική απόσταση από τόν άμφορέα τής Ἐφροδίτης, πού φαίνεται από τήν ένταση τής έκφρασης του πολεμιστή, τήν όποία δε συμμερίζεται τó πρόσωπο τής θεάς, υπάρχουν μερικά σημεία του ανάγλυφου δστράκου πού επαναλαμβάνονται πανομοιότυπα στο γραπτό ναξιακό άμφορέα. Πιό συγκεκριμένα ό σχηματισμός των άκρων ποδιών των άλόγων πού δεν προβάλλονται τó ένα πάνω στο άλλο αλλά είναι ξεχωρισμένα, με ιδιαίτερα λεπτή κνήμη πού παχαίνει άκριβώς πάνω από τήν όπλή, καθώς και ό ιδιότυπος βαθύς κόλπος πού δημιουργείται μεταξύ τής όπλης και του «σησαμοειδούς όστου», είναι όμοια στα δύο πιό πάνω έργα και διαφέρει από τó σχηματισμό του αντίστοιχου μέλους στην υπόλοιπη ναξιακή γραπτή ή ανάγλυφη κεραμεική⁵⁸⁹. Παράλληλα, τó χέρι πού κρατά τὰ δύο δόρατα στο **K17** σε τίποτε δεν αλλάζει από τó χέρι του Ἄρη πού κρατά τὰ ήνια (πρβ. κλίση καρπού και τοποθέτηση του αντίχειρα). Ὅσα είπαμε πιό πάνω νομίζω ότι δικαιολογούν χρονολόγηση του ανάγλυφου δστράκου μέσα στη δεκαετία 670-660, κοντά όμως στο τέλος της, όπως υπαγορεύουν οι όμοιότητες με τόν άμφορέα τής Ἐφροδίτης.

Δέν είναι εύκολο νὰ συλλάβουμε τήν έντύπωση πού θά έδινε ή παράσταση του **K17** στο σύνολό της. Κατ' άρχήν δεν μπορούμε νὰ είμαστε βέβαιοι άν τó δσπρακό μας άποτελεί τμήμα ζωφόρου ή μετόπης. Ὅπως μαρτυρούν τὰ ανατολικά παράλληλα του θέματος και οι δύο δυνατότητες είναι άνοιχτές⁵⁹⁰, άν και, έπειδή στην ουσία πρόκειται για έπική διήγηση μιās μάχης, ή άπεικόνισή της σε ζωφόρο είναι πιό πρόσφορη από τήν άπομόνωση ενός μόνο περιστατικού σε μετόπη.

Ὅπως ήδη αναφέρθηκε στο κεφάλαιο για τήν εικονογραφία, φαίνεται ότι με τó **K17** έχουμε μία από τις πρωιμότερες, άν όχι τήν πρώτη εμφάνιση του θέματος του νεκρού όπλιτη πού ποδοπατά άρμα στην έλληνική τέχνη των ιστορικών χρόνων. Παράλληλα όμως εισάγεται στην ανάγλυφη κεραμεική μιá νέα αντίληψη τής διευθέτησης των άξόνων, πού σπάει τήν παραδοσιακή παρατακτική τοποθέτηση των μορφών στις ζώνες του σώματος του αγγείου. Ἄν αφήσουμε κατά μέρος τις ζωφόρους των ζώων και των τεράτων σε διάφορους συνδυασμούς, των ίππέων, των όπλιτών ή των χορευτών (στον πίθο του «Χορού») και έρθουμε σε πιό άνήσυχες σκηνές, θά παρατηρήσουμε ότι ούτε στις τελευταίες απομακρύνεται ό τεχνίτης από τήν παράταξη των μορφών του: έτσι στον πίθο τής Ἐρέτριας⁵⁹¹, παρά τó μακάβριο θέμα, πρόκειται ουσιαστικά για παράθεση άνδρών σε ύπτια ή πρηνή θέση, οι όριζόντιοι άξονες των όποιων έλάχιστα διακόπτονται από τήν παρουσία των όρνέων. Ἡ έπίθεση πάλι των λιονταριών στη ζωφόρο του ώμου του πίθου τής «Γεννήσεως»⁵⁹² δεν καταστρέφει τήν παρατακτική τοποθέτηση των μορφών και τήν άδιάκοπη επανάληψη του ίδιου όριζόντιου άξονα. Ἄκόμα και ό μοναδικός κατακόρυφος άξονας του ήρωα πού παλεύει με τó λιοντάρι έχει περιοριστεί στο έλάχιστο (έξαιτίας τής υπερβολικής διάστασης των ποδιών πού μειώνει τó ύψος του), ώστε νὰ μη διαταράσσεται τó γενικό σχήμα τής «βουστροφηδόν» εικονιστικής γραφής⁵⁹³. Μόνο στις μετόπες τής κοιλιās του πίθου τής Μυκόνου διακόπτεται ή μονότονη επανάληψη των κατακόρυφων κύριων άξόνων των ενήλικων αντιπάλων από τους διαγώνιους άξονες των συμπλεκόμενων χειριών τους και καμιά φορά των μικρών παιδιών πού παρεμβάλλονται. Πρόκειται όμως για δευτερεύοντες άξονες. Στο **K17** αντίθετα ό ύπτιος νεκρός με όλο

τὸν πλούσιο ὄπλισμό του ἀποτελεῖ ἰσοδύναμο ἀντίβαρο στὸν κατακόρυφο ἄξονα τοῦ ὄρθιου πάνω στὸ ἄρμα ἡνιόχου, τοῦ λαιμοῦ καὶ τῶν πίσω ποδιῶν τῶν ἀλόγων, ἐπαναλαμβάνοντας σὲ ἄλλο ἐπίπεδο τὴν ὀριζόντια κατεύθυνση τοῦ σώματος τῶν ζώων. Παράλληλα, δευτερεύοντες διαγώνιοι ἄξονες, ὅπως αὐτοὶ ποὺ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὰ δύο δόρατα τοῦ νεκροῦ, οἱ κύκλοι τοῦ τροχοῦ τοῦ ἄρματος καὶ τῆς ἀργείας ἀσπίδας συμπληρώνουν ἄρμονικὰ τὸ σύνολο.

Αὐτὴ τὴ δύναμη στὴ σύνθεση καὶ στὴν κατανομὴ τῶν ὄγκων πάνω στὸ βάθος τῆς εἰκόνας θὰ τὴ βροῦμε σὲ μερικοὺς ὠοειδεῖς ΠΚ ἀρυβάλλους κοντὰ στὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ., ὅπου εἰκονίζονται ἄρματα νὰ τρέχουν καὶ σκύλος κάτω ἀπὸ τὴν κοιλιὰ τῶν ἀλόγων⁵⁹⁴. Ὁ ὀριζόντιος ἄξονας τοῦ σκύλου ἀντιστοιχεῖ μὲ ἐκείνον τοῦ ὑπτιοῦ νεκροῦ τοῦ ναξιακοῦ ἀνάγλυφου ὀστράκου, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχει τὴν ἴδια βαρύτητα. Ὁ σκύλος τῶν ΠΚ ἀρυβάλλων, ὅπως ἡ πάπια καὶ ὁ λαγός, εἶναι δευτερεῦον παραπληρωματικὸ μοτίβο, ἐνῶ δὲν μπορούμε νὰ ἰσχυριστοῦμε τὸ ἴδιο προκειμένου γιὰ τὸ νεκρὸ τοῦ **K17**. Στὴ ζωφόρο τῆς κοιλιᾶς κρητικῆ ἀνάγλυφου πίθου ἀπὸ τὸν Πριναῖ, καθὼς καὶ σὲ ἀρκετὰ κρητικὰ ὄστρακα ποὺ ἔγιναν μὲ τὴν ἴδια σφραγίδα⁵⁹⁵ καὶ εἶναι ἄμεσα ἐπηρεασμένα ἀπὸ τὴν ΠΚ κεραμεικὴ, παρουσιάζεται τὸ ἴδιο μὲ τῶν ὠοειδῶν ἀρυβάλλων θέμα⁵⁹⁶. Γενικὰ ὅμως πρόκειται γιὰ ἔργα μεταγενέστερα τοῦ **K17**, τὸ ὁποῖο ἔτσι δὲν εἰσάγει μόνον ἓνα νέο θέμα ἀλλὰ προσιωνίζει καὶ μιὰ καινούργια αἰσθητικὴ ἀντίληψη.

Μιὰ κάπως προσεκτικότερη ματιὰ στὰ **K18**, **K19**, **K20**, **K23** καὶ **K24** πείθει ὅτι ἀποτελοῦν τεχνοτροπικὴ ἐνότητα καὶ θὰ πρέπει κατὰ συνέπεια νὰ μὴν ἀπέχουν χρονικὰ μεταξὺ τους. Πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο τύπο ἀλόγου, μὲ τὶς ἴδιες ἀναλογίες, ὑπάρχουν ὀρισμένες λεπτομέρειες κοινὲς στὰ πιὸ πάνω κομμάτια: ἡ παρουσία τοῦ δευτέρου ζώου δηλώνεται παντοῦ ἀπὸ μιὰ ἀνάγλυφη ἀκμὴ ποὺ παρακολουθεῖ τὸ ἐμπρὸς περιγράμμα τῶν ποδιῶν, τοῦ λαιμοῦ καὶ τῆς οὐρᾶς τοῦ πρώτου πρὸς τὸ θεατὴ ἀλόγου. Τὰ ἡνία καὶ τὰ λέπαδνα εἶναι πανομοιότυπα στὰ **K19** καὶ **K20**. Ὁ ρυθμὸς ἐπίσης ἀκολουθεῖ τὴν ἴδια πορεία ἀνάμεσα στὰ πόδια τῶν ἀλόγων στὰ δύο τελευταῖα κομμάτια καὶ στὸ **K18**. Ἡ ἀπόδοση τῶν μορφῶν τοῦ ἀνθρώπινου σώματος γίνεται μὲ ὅμοιο τρόπο στὸν Ἀχιλλεῖα τοῦ **K20** καὶ στοὺς ἡνιόχους τῶν **K18-K19**. Τέλος, ὁ καλλιτέχνης ποὺ χάραξε τὶς μῆτρες ἔχει μιὰ ἰδιοτυπία στὴν ἀπόδοση τῆς ὀπλῆς τῶν ἀλόγων: τὴν παρουσιάζει ἰδιαίτερα ἐπιμηκυσμένη ἐνῶ ἡ προεξοχὴ ποὺ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ «σησημοειδὲς» ὄστοῦν φθάνει σχεδὸν μέχρι τὸ ἔδαφος (**K19**, **K24**). Ἀλλὰ ἡ πιὸ σημαντικὴ τεχνοτροπικὴ ὁμοιότητα ἀνάμεσα στὰ ἔργα ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν εἶναι ὁ χειρισμὸς τοῦ ἀναγλύφου. Τὸ ὕψος του διαφέρει βέβαια ἀπὸ κομμάτι σὲ κομμάτι (τὸ **K19** ἔχει ἐκπληκτικὰ ψηλὸ ἀνάγλυφο), παντοῦ ὅμως πρόκειται γιὰ λεῖες, ἤρεμες ἐπιφάνειες ὅπου δηλώνονται μόνον οἱ ἀπαραίτητες λεπτομέρειες, πάντοτε χαραγμένες ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στὴ μήτρα καὶ ποτὲ ἐκ τῶν ὑστέρων μὲ αἰχμηρὸ ἐργαλεῖο πάνω στὸ ἀνάγλυφο. Ὁ τεχνίτης χρησιμοποιεῖ ἀποκλειστικὰ «πλαστικὰ» μέσα γιὰ νὰ ἐκφρασθεῖ, ἀποφεύγοντας κάθε προσπάθεια γιὰ «ζωγραφικὴ» ἀπόδοση, πράγμα ποὺ κάνει τὰ κομμάτια τῆς ὁμάδας μας νὰ διακρίνονται ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀνάγλυφη κεραμεικὴ ἄλλων ἐλληνικῶν περιοχῶν. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἐξαιρετικὰ κομψές, λεπτές μορφές, ἀρθρωμένες μὲ ἀπόλυτη σαφήνεια, τὴν καθαρότητα τῶν ὁποίων δὲ θαμπώνει καμιά προσπάθεια γιὰ ἀπόδοση περιττῶν λεπτομερειῶν. Ἔχουν βέβαια βγεῖ ἀπὸ διαφορετικὲς μῆτρες, σκαλισμένες ὅμως πιθανότατα ἀπὸ ἓνα καλλιτέχνη, ἢ ἀπὸ περισσότερους ποὺ δούλευαν συγχρόνως στὸ ἴδιο ἐργαστήριο.

Ἡ μορφή τῶν ἀλόγων εἶναι τόσο χαρακτηριστικὰ ναξιακὴ, ὥστε καμιά ἀμφιβολία δὲν ὑπάρχει γιὰ τὴν καταγωγή τους. Εὐκόλα διακρίνονται ἀπὸ τὰ «μηλιακά», τὰ ὁποῖα ἀκολουθοῦν ἐπίσης τὸν κρητικὸν τύπο⁵⁹⁷, προσαρμοσμένο ὅμως στὶς δικές τους αἰσθητικὲς ἀπαιτήσεις. Ἐτσι, ἀκόμα καὶ στὶς πρώιμες ἀπεικονίσεις «μηλιακῶν» ἀλόγων, ποὺ πλησιάζουν πολὺ τὰ ναξιακὰ Délos XVII, Bc18-20, ὑπάρχουν οἱ κάπως βαρύτερες ἀναλογίες καὶ μιὰ τάση γιὰ ἐπιμήκυνση τοῦ σώματος σὲ βάρος τοῦ ὕψους τῶν ποδιῶν, γνωρίσματα ποὺ μὲ τὸν καιρὸ θὰ

γίνουν πολύ έντονα⁵⁹⁸. Ἐν και τὰ πόδια πολλῶν ΠΑ ἀλόγων τῆς ἐποχῆς τοῦ μαυρόασπρου ρυθμοῦ εἶναι ἰδιαίτερα ψηλὰ καὶ λεπτά, τὸ χοντρό, δυνατὸ σῶμά τους καὶ ἡ φουντωτὴ οὐρά τους⁵⁹⁹ τὰ πλησιάζουν πρὸς τὰ γεροχτισμένα ΠΚ ζῶα.

Τὰ ἄλογα τῶν ἀνάγλυφων ὄστράκων ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν ἀποτελοῦν γνήσιους ἀπογόνους τῶν ζῶων τῆς ναξιακῆς ὀμάδας Délos XVII, Βα. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ἔχουν ἀποκτήσει μεγαλύτερη στερεότητα καὶ σωματικὴ οὐσία χωρὶς νὰ χάσουν τίποτε ἀπὸ τὴν ἐλαφράδα καὶ τὴν κάπως ἀνόργανη κομπότητά τους. Τὸ πλησιέστερο τεχνοτροπικὸ τους παράλληλο βρίσκουν στὸν ἀμφορέα τῆς Ἐφροδίτης. Ἐχουν διατηρήσει ἀκριβῶς τὶς ἴδιες ἀναλογίες, ἴσως ὅμως γιατί στὰ ὄστρακά μας τὰ ἄλογα εἶναι ἀνάγλυφα καὶ ὄχι γραπτὰ ἔχουν ἀποκτήσει περισσότερη σωματικὴ οὐσία. Τὸ πράγμα γίνεται φανερό ἂν συγκρίνουμε τὰ καπούλια ἢ τὴν κοιλιά τῶν ἀνάγλυφων ἀλόγων μὲ ἐκεῖνα τῶν ζῶων τοῦ ἀμφορέα. Μιὰ ἀκόμη διαφορὰ βρίσκεται στὸν τρόπο ἀπόδοσης τῆς κνήμης καὶ τῆς ὀπλῆς στὰ ἀνάγλυφα καὶ στὰ γραπτὰ ζῶα (πρβ. τὰ πόδια στὸ **K17**, σελ. 110). Ἡ θέση τῶν χεριῶν στὸ ὕψος τοῦ στήθους εἶναι πανομοιότυπη στὸν Ἄρη καὶ στὸν ἠνίοχο τοῦ **K19**⁶⁰⁰. Ὅμως οἱ ἠνίοχοι τῶν **K18-K19**, ὅπως καὶ ὅ,τι σώζεται ἀπὸ τὸν Ἀχιλλέα καὶ τὴν Πενθεσίλεια στὸ **K20**, δὲν ἔχουν τὰ σφύζοντα ἀπὸ ζωὴ καὶ ρώμη μέλη τοῦ Ἄρη. Τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια τους εἶναι ραδινα, σχεδὸν «ξύλινα». Θυμίζου τοὺς συντρόφους τοῦ Ὀδυσσεά στὸν ΠΑ ἀμφορέα τῆς Ἐλευσίνας ἢ στὸ ἀργεῖο ὄστρακο μὲ τὸ ἴδιο θέμα, ἰδιαίτερα ὅμως τὸν Ἀχιλλέα στὸ λαιμὸ τοῦ ἀμφορέα Délos XVII, Βσ19. Ἡ ψηλόλιγνη αὐτὴ κατασκευὴ, μὲ τὰ ἀπαλὰ περιγράμματα, ὅπως εἴχαμε τὴν εὐκαιρία νὰ παρατηρήσουμε στὰ προηγούμενα, εἶναι ἰδιαίτερα διαδεδομένη στὴν κρητικὴ κεραμικὴ καὶ μεταλλοτεχνία κοντὰ στὰ μέσα τοῦ αἵωνα⁶⁰¹ καὶ κοινὸ γνώρισμα τῆς ἀνδρική μορφῆς στὴ ναξιακὴ τέχνη τοῦ 7ου αἰ. γενικότερα. Δὲν πιστεύω ὅτι στὴν περίπτωσι τῆς ὀμάδας μας ἢ ἀνόργανη καὶ κάπως συνοπτικὴ ἀπόδοσι τοῦ ἀνδρικοῦ σώματος πρέπει νὰ θεωρηθεῖ κριτήριον πρωιμότητος σὲ σχέση μὲ τὸν Ἄρη τοῦ ἀμφορέα τῆς Ἐφροδίτης καὶ ἰδιαίτερα σὲ σχέση μὲ τὸν Ἡρακλῆ τοῦ **K14**. Ὁφείλεται στὸ πολὺ μικρότερον μέγεθος τῶν μορφῶν καὶ στὴ διαφορετικὴ τεχνικὴ ποὺ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν κατασκευὴ τους.

Τὰ ἄλογα τῶν ὄστράκων μας εἶναι πολὺ πιὸ προχωρημένα ἀπὸ ἐκεῖνα τοῦ πίθου ἀπὸ τὸ Ξώμπουργο, Anderson, Te 103, καὶ ἀπὸ τὸ Δούρειο Ἴππο τοῦ πίθου τῆς Μυκόνου, ποὺ ἀνήκει στὴν ἴδια ἐξελικτικὴ βαθμίδα. Πιὸ κοντὰ τους βρίσκεται τὸ ἄλογο τοῦ πρωιμότερου τηνιακοῦ ὄστράκου Anderson, Te 112 (πίν. 29β), καθὼς καὶ τὰ ἄλογα στὴ ζώνη τοῦ ὄμου τοῦ πίθου τῆς Βασιλείας (πίν. 29α) ἢ τοῦ πίθου τῆς Βοστώνης MFA 99506, ἂν καὶ ὅλα τὰ πιὸ πάνω ζῶα, ἄσχετα μὲ τοὺς χρόνους στοὺς ὁποίους ἀνήκουν, διαφέρουν τελείως ἀπὸ τὰ ναξιακὰ στὴν ἀπόδοσι τῆς οὐρᾶς, τῆς χαιτῆς, τοῦ ματιοῦ, κυρίως ὅμως στὴν προσπάθεια νὰ παρουσιαστεῖ ἡ μυολογία, ἰδιαίτερα τῶν ποδιῶν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ γεμίσει ἢ ἐπιφάνειά τους ἀυλακώσεις, ξένες στὴν ἀπόλυτη ἡρεμία καὶ λιτὴ κομπότητι τῶν ναξιακῶν. Κάπως πιὸ προχωρημένα ἀπὸ τὸ **K19** εἶναι τὰ ἐκπληκτικὰ κεφάλια τῶν ἀλόγων στὸ τηνιακὸ ὄστρακο Anderson, Te 111 ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ.⁶⁰²

Ὅπως ἀναφέρθηκε στὴν εἰκονογραφία, τὰ ναξιακὰ ἄλογα ἀνήκουν σὲ γενικὲς γραμμὲς στὸν κρητικὸν τύπον, προσαρμοσμένο σὲς ντόπιες ἀπαιτήσεις. Ἡ σύγκρισή τους μὲ τὰ ἀντίστοιχα ζῶα τῶν κρητικῶν ἀνάγλυφων πίθων τῆς δεύτερης καὶ τρίτης ὀμάδας τοῦ Schäfer δείχνει ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συγγένεια στὴ χαιτῆ, στὴν οὐρὰ καὶ σὲς ἀναλογίες ποδιῶν/μήκους σώματος, δὲν ὑπάρχουν ἄλλες ὁμοιότητες. Ἀντίθετα, μποροῦμε νὰ ἐπισημάνουμε ἀρκετὲς οὐσιαστικὲς διαφορὲς: Ἐν και σὲς περισσότερες παραστάσεις κρητικῶν ἀλόγων ἔχει χρησιμοποιηθεῖ μήτρα, ὅπως στὰ κομμάτια ποὺ ἐξετάζουμε, ὅμως ὁ χειρισμὸς τοῦ ἀνάγλυφου εἶναι τελείως διαφορετικὸς. Ἐνῶ στὰ ναξιακὰ εἶναι πολὺ ἐξεργασμένο καὶ ὅλες οἱ λεπτομέρειες πλαστικὰ ἀποδοσμένες, στὰ κρητικὰ ἔργα τὸ ἀνάγλυφο εἶναι ἐπίπεδο καὶ ἡ ἐγχάραξι χρησιμοποιεῖται εὐρύτατα. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι στὰ κρητικὰ ἢ τρίτη διάστασι «λανθάνει»⁶⁰³ καὶ τὰ ἔργα δὲν ξεφεύγουν ἀπὸ τὴ «σχεδιαστικὴ» ἐντύπωσι, ἐνῶ τὰ ναξιακὰ εἶναι γνήσια

ἔργα πλαστικῆς. Ἐλάχιστη βοήθεια μποροῦν νὰ μᾶς προσφέρουν στὴν προσπάθεια γιὰ χρονολόγηση τῶν ὀστράκων μας, γιατί ἡ μορφή τῶν κρητικῶν ἀλόγων καὶ ἱπέων πολὺ λίγο ἀλλάζει ἀπὸ τὸ δεύτερο στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 7ου αἰ.⁶⁰⁴ Τὸ καινούργιο πού φέρνει τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ αἰῶνα εἶναι ἡ ἀλλαγὴ στὶς στάσεις τῶν ἀλόγων, πού τῶρα σπάνια εἰκονίζονται σὲ ἤρεμο βᾶδισμα ὅπως προηγουμένως. Στὸ ἐξῆς εἶναι ἀνορθωμένα πλαισιώνοντας θεοὺς ἢ θεές, ἔχουν ἐραλδικὴ διάταξη ἀντίστοιχη μὲ τὶς σφίγγες ἢ τὰ λιοντάρια, πετοῦν στὸν ἀέρα ἢ καλπάζουν. Ὅπως δὴποτε ἡ στάση τῶν ζώων τῆς ὁμάδας μας βρίσκεται πολὺ πιὸ κοντὰ στὰ κρητικὰ ἄλογα τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ 7ου αἰ.

Οἱ ἀντίθετες σὲ κατεύθυνση λοξὲς στάσεις τῶν ἡνιόχων τῶν **K18** καὶ **K19** εἶναι πιὸ φυσικὲς ἀπὸ τὴν ἄκαμπτη τοποθέτηση τοῦ Ἄρη στὸ γραπτὸ ναξιακὸ ἀμφορέα. Ὁ θεὸς ἐλάχιστα ξεφεύγει ἀπὸ τὸν ἀπόλυτα κατακόρυφο ἄξονα τῆς Ἀφροδίτης, γέρνοντας ἀνεπαίσθητα πρὸς τὰ ἔμπρός. Ἡ ἀνάλογη στάση τοῦ ἡνιόχου τοῦ **K19** εἶναι πολὺ πιὸ τονισμένη καὶ δίνει καθαρὰ στὸ θεατὴ τὴν ἐντύπωση ἀνθρώπου πού «ἐλαύνει» ἄρμα. Τὴν ἀκριβῶς ἀντίθετη θέση ἔχει ὁ ἡνιόχος τοῦ **K18**, πού γέρνει πρὸς τὰ πίσω, προσπαθώντας νὰ συγκρατήσει τὰ ἄλογα. Εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὰ δύο πιὸ πάνω κομμάτια ὅτι ὁ χαρακτήρας πού σκάλιζε τὶς μῆτρες ἔχει προχωρήσει περισσότερο ἀπὸ τὸ ζωγράφο τοῦ ἀμφορέα στὴν κατανόηση τῆς μορφῆς καὶ στὴν ἀπόδοση τῆς φυσικῆς ἀλήθειας.

Ἡ πιὸ πάνω σύγκριση μὲ τὴν ἀνάγλυφη καὶ γραπτὴ κεραμικὴ, ἰδιαίτερα ὅμως μὲ τὸν ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης, τὰ ἄλογα τοῦ ὁποῖου ἀνήκουν σὲ ἓνα ἐλάχιστο πρωιμότερο στάδιο, βοηθοῦν νὰ χρονολογήσουμε τὰ κομμάτια πού μᾶς ἀπασχολοῦν πρὸς τὸ τέλος τῆς δεκαετίας πού προηγεῖται τῶν μέσων τοῦ 7ου αἰ.

Στὴ συζήτηση γιὰ τὴ διάταξη τῆς διακόσμησης (βλ. σελ. 51) ἀναφέρθηκε ὅτι τὰ θέματα τῶν **K19** καὶ **K20** ἀποτελοῦν ἐνιαία ζωφόρο, πού προσιδιάζει περισσότερο στὸ χαρακτήρα τῆς ἐπικῆς διήγησης, ὅπως αὐτὴ τοῦ **K20**. Ἀντίθετα, οἱ εἰκονιστικὲς παραστάσεις τῶν **K23-K24** φαίνεται ὅτι ἦταν χωρισμένες σὲ μετόπες, πού προσφέρονται γιὰ τὴ μελέτη καὶ τὴν ἐμβάθυνση σὲ μιὰ συγκεκριμένη μορφή, πράγμα πού ἀποτελεῖ τὴν ἐπιδίωξη καὶ τῆς μεγάλης πλαστικῆς. Ὅπως δὴποτε ἡ σύνθεση τοῦ Ἀχιλλέα καὶ τῆς Ἀμαζόνας στὸ **K20** δὲν εἶναι τόσο προχωρημένη ὅσο ἐκείνη τοῦ Ἡρακλῆ μὲ τὸ λιοντάρι στὸ **K14**. Οἱ μορφὲς εἶναι ἐδῶ παρατακτικά, ἐξωτερικὰ συνδεδεμένες. Οἱ κύριοι ἄξονες ἔχουν ἐντελῶς κατακόρυφη τοποθέτηση, συνδεόμενοι ἀπὸ τοὺς δευτερεύοντες διαγώνιους ἄξονες τῶν χεριῶν, τοῦ ποδιοῦ τῆς Πενθεσίλειας καὶ τοῦ δόρατος τοῦ Ἀχιλλέα. Ἄν καὶ ἀρκετὰ μεταγενέστερη, ἡ παράστασή μας δὲν ἔχει ἀκόμα ξεπεράσει τὸ στάδιο τῶν μετοπῶν τοῦ πίθου τῆς Μυκόνου.

Μιὰ δεύτερη ὁμάδα θὰ μπορούσαν ἴσως νὰ ἀποτελέσουν τὰ **K21** καὶ **K25** μὲ βάση τὸν ὅμοιο χειρισμὸ τῆς κνήμης καὶ τῆς ὀπλῆς τῶν ἀλόγων, πού διαφέρει τόσο ἀπὸ τὰ πόδια τῶν ζώων τοῦ **K17**, ὅσο καὶ ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς προηγούμενης ὁμάδας (**K19-K24**). Θυμίζει ἀρκετὰ τὴν ἀπόδοση τῶν ἔμπρός ἄκρων τῶν ἀλόγων στὸν ἀνάγλυφο πίθο ἀπὸ τὴ Θήρα. Τὰ κεφάλια τῶν δύο ἀλόγων τοῦ **K25** (MN 1639) πλησιάζουν πολὺ στὴ διάμρφωση ἐκείνων τοῦ δευτέρου ἄρματος τοῦ **K19**, ἀλλὰ εἶναι τοποθετημένα παράλληλα καὶ ὄχι τὸ ἓνα ψηλὰ καὶ τὸ ἄλλο χαμηλά, ὅπως στὸ πρῶτο ἄρμα τοῦ πιὸ πάνω κομματιοῦ. Δὲ νομίζω ὅτι ἡ τοποθέτηση τῶν κεφαλιῶν τῶν ἀλόγων μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡς χρονολογικὸ τεκμήριο, ἀφοῦ ξεχωρισμένα ἐμφανίζεται ἤδη στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 8ου αἰ.⁶⁰⁵, ἐνῶ σὲ παράλληλη θέση ὑπάρχουν στὸν ἀμφορέα Délos XVII, Bc2 τῶν μέσων τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ 7ου αἰ., ἀλλὰ καὶ στὸ θηραϊκὸ ἀνάγλυφο πίθο, μετὰ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα. Τὰ στοιχεῖα πού μᾶς δίνουν τὰ **K21** καὶ **K25** εἶναι δυστυχῶς ἐλάχιστα καὶ δὲ βοηθοῦν τὴν προσπάθεια γιὰ ἀκριβέστερη χρονολόγηση. Μὲ βάση τὸ εἰκονιστικὸ θέμα, ἀνάλογο πρὸς ἐκεῖνο τῆς προηγούμενης ὁμάδας (δίφροι μὲ ζῶα πού βαδίζουν ἤρεμα, πατώντας στὸ ἔδαφος ὀλόκληρη τὴν ὀπλή), καὶ τὴν κάποια ὁμοιότητα μὲ τὸν πίθο τῆς Θήρας, πιστεύω ὅτι θὰ μπορούσαν νὰ χρονολογηθοῦν μέσα στὴν εἰκοσαετία 660-640.

Τελευταίο στη σειρά των ανάγλυφων οστράκων απομένει το **K22**. Με την πρώτη ματιά γίνεται φανερό ότι εδώ έχουμε διαφορετικό χαρακτήρα από εκείνον της πρώτης ομάδας, εξαιρετικά ικανό, αφού καταφέρνει να παρουσιάσει λεπτομέρειες όπως οι τρίχες των μαλλιών, του γενιού ή της πλέξης του σχοινοῦ του ζυγόδεσμου, χωρίς τη χρησιμοποίηση ἐγχάραξης και, όπως δείχνει ἡ στάση τῶν σωμάτων και τῆς ἀπόδοσης τοῦ προσώπου, ἀρκετὰ νεότερο.

Τὸ εἰκονογραφικὸ θέμα, ἂν καιὶ διαφέρει κάπως ἀπὸ ὅσα εἶδαμε μέχρι τώρα (βλ. σελ. 77-78), ἐντάσσεται μέσα στὸ σύνολο τῶν γραπτῶν ἢ ἀνάγλυφων ναξιακῶν ἀρμάτων, ἀκόμα περισσότερο ἀφοῦ πρόκειται κατὰ τὰ φαινόμενα γιὰ παραστάσεις ταξινομημένες σὲ μετόπες, χωρισμένες ἀπὸ κατακόρυφο ἀπλὸ πλοχμό, τόσο κοινὸ στὰ γραπτὰ και ἀνάγλυφα ναξιακὰ ἀγγεῖα. Ἄλλα και ὁ τρόπος ποὺ ἀποδίδονται οἱ μορφές (πρβ. π.χ. τὸ σῶμα τοῦ ἠνιόχου τοῦ **K22** μ' ἐκεῖνον τοῦ **K19**) ἐλάχιστα διαφέρει ἀπ' ὅ,τι μέχρι τώρα θεωρήσαμε ὡς ἀναντίρρητα ναξιακὸ.

Τὸ κάπως μεγαλύτερο ὕψος τῆς παράστασης και ἡ ἐμφανῶς μεγαλύτερη ἱκανότητα τοῦ χαρακτήρα εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα οἱ μορφές του νὰ ἀποκτήσουν σωματικότητα και νὰ πάσουν νὰ εἶναι τὰ ἀνδρειακά τῶν **K19** και **K20**. Ὁ ἠνιόχος στὸ **K22** ἀποδίδει βέβαια τὴν στάση και τὸν τύπο σώματος και χιτῶνα τοῦ **K19**. Ὁ γλουτὸς και οἱ βραχιόνες του ὅμως δὲν εἶναι πιά ἄσκαρα ραβδιά, ἐνῶ ὁ μηρὸς και ὁ γλουτὸς τοῦ ἀποβάτη ξεπερνοῦν σὲ σωματικὴ οὐσία ἀκόμα και ἐκείνους τοῦ Ἄρη στὸν ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης. Οἱ λεπτομέρειες τοῦ χιτῶνα (λαιμόκοψη-μανίκια) ἔχουν ἐδῶ τονισθεῖ, ἡ ζώνη ὅμως εἶναι ἴδια στὰ δύο κομμάτια. Ἡ θέση τῶν βραχιόνων και ἡ ἀπόδοση τῶν χεριῶν εἶναι πανομοιότυπη στὰ πῶ ἀνω ἀνάγλυφα ὄστρακα και στὸ γραπτὸ ναξιακὸ ἀμφορέα. Ἐντύπωση προξενεῖ ἡ βοιωτικὴ ἀσπίδα τοῦ ἀποβάτη. Στὸ **K19** θυμίζει ἀκόμα πραγματικὸ ὄπλο, ποὺ κι ἂν δὲ χρησιμοποιήθηκε ποτὲ (βλ. σελ. 75) ἔχει κάποια ἀληθοφάνεια, μπορεῖ νὰ προσφέρει κάποια προστασία. Ἀντίθετα, ἡ ἀσπίδα τοῦ **K22** μόνο σὰν παιχνιδάκι μπορεῖ νὰ χαρακτηριθεῖ ἢ σὰν ἐντελῶς διακοσμητικὸ ἐξάρτημα. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ χαρακτήρας ἐπαναλαμβάνει ἄκριτα ἕναν τύπο ποὺ ἔχει πάψει πιά νὰ κατανοεῖ.

Ἐκεῖνο ποὺ βοηθᾷ περισσότερο στὴ χρονολόγηση και βεβαιώνει ἀπόλυτα γιὰ τὴ ναξιακὴ καταγωγή τοῦ **K22** εἶναι τὰ κεφάλια, ἰδιαίτερα τοῦ ἠνιόχου, γιατί τὸ κρᾶνος σκεπάζει ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ προσώπου τοῦ ἀποβάτη. Γίνεται ἀμέσως φανερό ὅτι πρόκειται γιὰ μορφὴ πολὺ πῶ προχωρημένη ἀπὸ τὰ δύο πρόσωπα ποὺ γνωρίσαμε μέχρι τώρα (**K13-K17**). Πῶ προχωρημένη κι ἀπὸ τὴν Ἀφροδίτη, γιατί τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἠνιόχου ἔχουν γίνει κανονικότερα (πρβ. τὴ λεπτότερη μύτη ποὺ δὲν «κρεμάει» πιά και τὸ φυσικότερο σχηματισμὸ τοῦ ματιοῦ ποὺ ἔπαψε νὰ εἶναι ἐκκληκτο), κυρίως ὅμως γιατί τὸ κρᾶνιο του ἀπέκτησε σφαιρικότητα, ἄγνωστη ἀκόμα στὸ γραπτὸ ἀμφορέα. Τὸ βάθος τοῦ προσώπου δὲν ἔχει στὴν οὐσία ἀυξηθεῖ. Ὅμως τὸ τέντωμα τοῦ σαγονιοῦ ἐμπρός, ποὺ ἀποτελεῖ μέρος τῆς προσπάθειας τοῦ ἠνιόχου νὰ κάνει τὰ ἄλογα νὰ τρέξουν, δημιουργεῖ ἕνα τεχνητὸ εὖρος στὸ πρόσωπο. Μεγαλύτερο βάθος ὑπάρχει και στὸ πρόσωπο τοῦ κρᾶνοφόρου ἀποβάτη, ἔστω κι ἂν ὀφείλεται στὴν περικεφαλαία. Τὸ κεφάλι τοῦ ἠνιόχου τοῦ **K22** εἶναι πῶ προχωρημένο ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ ὄστράκου ΠΑΕ 1960, πίν. 197γ⁶⁰⁶ και λίγο προγενέστερο τοῦ κεφαλιοῦ Délos XVII, πίν. XIX, C6a, τοῦ ὁποῖου — ὅσο κι ἂν εἶναι πολὺ πρόχειρα ζωγραφισμένο — δὲν ἔχει τὴν ἐντονη σφαιρικότητα.

Ἡ ἰσχυρὴ κλίση τοῦ κορμοῦ και τὸ τέντωμα ἐμπρός τοῦ κεφαλιοῦ τοῦ ἠνιόχου μᾶς ὀδηγεῖ ἀναπόφευκτα σὲ σύγκριση μὲ τὸν ἠνιόχο τοῦ θηραϊκοῦ ἀνάγλυφου πίθου. Ἡ στάση αὐτὴ, ποὺ τὴν παρακολουθεῖ ὡς ἕνα σημεῖο και ὁ ἀποβάτης, σὲ κανένα ἄλλο ναξιακὸ ἔργο δὲν ἐμφανίζεται τόσο ἐντονη, ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὸ ἀρκετὰ μεταγενέστερο ὄστρακο κρατήρα μὲ τὰ «ἄθλα ἐπὶ Πατρόκλῳ»⁶⁰⁷. Ἄλλα ἂν ἡ στάση εἶναι κοινὴ στὰ δύο ἀνάγλυφα ἔργα, δὲ συμβαίνει τὸ ἴδιο προκειμένου γιὰ τὶς ὑπόλοιπες μορφές τοῦ σώματος. Ὁ θηραῖος ἠνιόχος ἔχει και τὰ δύο χέρια τεντωμένα στὸ ὕψος τῶν ὤμων σὲ μιὰ ἰδιαίτερα ἀληθοφανὴ προσπάθεια

νά ἐντείνει τὸν καλπασμὸ τῶν ἀλόγων του, ἐνῶ ὁ νάξιος συνάδελφός του εἰκονίζεται σὲ ἡρεμότερη στάση. Παράλληλα, στὸ θηραϊκὸ πίθο εἶναι φανερὴ ἡ ἐπιδίωξη νὰ παρουσιαστῇ ὁ ἐπάνω κορμὸς «κατὰ τομήν», ἐνῶ στὸ ναξιακὸ κομμάτι δὲν ἔχει ἀκόμη ἀλλάξει ἢ παλιὰ «κατ' ἐνώπιον» ἀπόδοση. Τέλος, τὸ χτένισμα, τὰ γένια, οἱ μορφές τοῦ προσώπου εἶναι πιὸ προχωρημένες στὸ θηραϊκὸ ἀγγεῖο, ἂν καὶ πιὸ συνοπτικές.

Σύμφωνα μὲ ὅσα εἶπαμε φαίνεται λογικὴ ἡ χρονολόγησι τοῦ **K22** λίγο μετὰ τὸ **K19** καὶ τὴν ὁμάδα του καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν ἀνάγλυφο πίθο τῆς Θήρας, δηλαδὴ στὶς ἀρχές τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ 7ου αἰ.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἡ παραγωγή ναξιακῶν ἀνάγλυφων πίθων ἀρχίζει, ὅπως δείχνουν τὰ μνημεῖα, μέσα στὴν ἀττική ΥΓ Π περίοδο μὲ τεράστια ἀγγελία, στὰ ὁποῖα ἐναλλάσσεται ἡ εἰκονιστικὴ μὲ τὴ γραμμικὴ διακόσμηση, ἀκριβῶς ὅπως στὴ σύγχρονη ἀγγειογραφία, ἀλλὰ σὲ ἰδιαίτερα μνημειῶδες ὕψος καὶ μέγεθος.

Κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 8ου αἰ. παρουσιάζεται προτίμηση γιὰ ἀνάγλυφα ἀγγελία μὲ ἀποκλειστικὰ γραμμικὰ κοσμήματα, πὺ παρατηρεῖται κατὰ τοὺς ἴδιους χρόνους καὶ σὲ ἄλλα νησιά, ὅπως στὴν Ἄνδρο ἢ στὴν Εὐβοία⁶⁰⁸. Εἶναι ἡ ἐποχὴ πὺ ξεκινᾷ στὴ Ρόδο (μὲ τοὺς πίθους τῆς Λίνδου) μιὰ παράδοση κατασκευῆς ἀνάγλυφων ἀγγείων μόνο μὲ γραμμικὰ κοσμήματα, πὺ πρὸς τὸ τέλος τῆς ἐξέλιξής της θὰ ἐπιτρέψει νὰ παρουσιαστοῦν δειλὰ μερικὰ τυποποιημένα εἰκονογραφικὰ θέματα. Τὰ εὐρήματα αὐτὰ ἀπὸ τὴν πρώιμη ἀνάγλυφη ναξιακὴ κεραμεικὴ εἶναι βέβαια λίγα καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ οἱ πίθοι **K3**, **K4**, **K5** κτλ. νὰ ἀποτελοῦν ἔργα ἐνὸς συγκεκριμένου ἐργαστηρίου, ἐνῶ συγχρόνως ὑπῆρχαν ἄλλα, τὰ προϊόντα τῶν ὁποίων ἔφεραν παράλληλα καὶ εἰκονιστικὴ διακόσμηση καὶ ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουμε γιὰ τὴν ὥρα λείψανα.

Ἡ ἀνάγλυφη κεραμεικὴ γνωρίζει γενικὰ στὴ Νάξο τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ 8ου αἰῶνα ἀκμὴ παράλληλη μὲ τὴν ἀγγειογραφία, μὲ τὴν ὁποῖα ἔχει καθὼς φαίνεται κοινὸ τὸ εἰκονογραφικὸ καὶ διακοσμητικὸ θεματολόγιο καὶ τὶς σχέσεις μὲ τὴν Ἄττική. Μὲ τὴ στροφή στὸν 7ο αἰ. ἄφθονες εἰκονιστικὲς παραστάσεις καὶ μυθολογικὰ θέματα κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους πάνω στὰ ναξιακὰ ἀνάγλυφα πιθάρια. Ἄν ἡ ναξιακὴ ἀγγειογραφία τοῦ 7ου αἰ. δὲ μᾶς ἔδωσε παρὰ ἐλάχιστες παραστάσεις μὲ μυθικὸ θέμα (ἀμφορέας Ἄφροδίτης, καὶ πιθανῶς τὰ ΠΑΕ 1960, πίν. 196a καὶ Délos XVII, Bc2), οἱ ἀνάγλυφοι πίθοι συμπληρώνουν αὐτὸ τὸ κενό: προσθέτουν στὴν κυκλαδικὴ εἰκονογραφία, ἀλλὰ καὶ στὴν ἑλληνικὴ γενικότερα, τὸ θέμα τοῦ Ἀχιλλέου καὶ τῆς Πενθεσίλειας, μνημειοποιῦν τὸ παλαιότατο θέμα τοῦ ἀγῶνα λιονταριοῦ-ἥρωα, σὲ σημεῖο πὺ νὰ στηρίζεται ἡ ἄποψη ὅτι ὁ ἀνώνυμος «ἥρωας» ταυτίζεται στὸ ναξιακὸ μνημεῖο μὲ τὸν κατ' ἐξοχὴν ἥρωα, τὸν Ἡρακλῆ, εἰκονογραφοῦν — ἴσως κάτω ἀπὸ μακρινὴ ἀνατολικὴ ἐπίδραση — τὶς ὀμηρικὲς σκηνὲς μάχης μὲ ἄρματα καὶ νεκροὺς πὺ ποδοπατιοῦνται, ἐνῶ συγχρόνως ἐπαναλαμβάνουν τὰ γνωστὰ κι ἀπὸ τὴν ἀγγειογραφία θέματα τῆς ἀρματοδρομίας καὶ τῆς πομπῆς ἀρμάτων, μὲ ἢ χωρὶς μυθικὸ περιεχόμενο.

Ἡ ναξιακὴ ἀνάγλυφη κεραμεικὴ ἀποτέλεσε — ὅπως τὰ ΠΑ καὶ ΠΚ ἀγγελία — τὸ χῶρο στὸν ὁποῖο δοκιμάστηκαν, ἴσως καὶ δημιουργήθηκαν, οἱ εἰκονογραφικοὶ τύποι ὀρισμένων μυθικῶν ἢ ἐπικῶν ἐπεισοδίων πρὶν κατακτῆσουν τὸ πανελλήνιο. Τὸ ἴδιο ἔχει παρατηρηθεῖ γιὰ τὴν ττηνιακὴ (διάβαζε «μηλιακὴ») ἀνάγλυφη κεραμεικὴ, ὅπου σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἐμφανίζονται μυθικὰ καὶ ἐπικὰ θέματα, ἰδιαίτερα κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 7ου αἰ., ἐνῶ στὰ «μηλιακὰ» ἀγγελία τοῦ Μ. Μυκόνου μόνο μία μυθικὴ σκηνὴ ὑπάρχει (Délos XVII, Bc19). Φταίει ἡ ἀνασκαφικὴ τύχη πὺ μέχρι σήμερα δὲν ἔφερε στὸ φῶς περισσότερες μυθολογικὲς ἢ ἐπικὲς παραστάσεις στὴν ἀγγειογραφία ἢ μήπως οἱ ἀγγειοπλάστες τῶν κυκλαδικῶν ἀνάγλυφων πίθων ἦταν πολὺ πῖο τολμηροὶ καὶ νεωτεριστὲς ἀπὸ τοὺς ἀγγειογράφους συναδέλφους τους; Θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ ἀναζητήσουμε τὴν ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου στὸν προορισμὸ καὶ στὶς διαστάσεις τῶν ἀγγείων αὐτῶν. Τὰ ναξιακὰ γραπτὰ ἀγγελία, στὰ ὁποῖα μέχρι στιγμῆς ὑπάρχουν εἰκονιστικὲς συνθέσεις μὲ μυθικὸ περιεχόμενο (ἀμφορέας Ἄφροδίτης,

δοστρακο κρατήρα με «ἄθλα ἐπὶ Πατρόκλω», Délos XVII, Bc2), ἔχουν κατὰ κανόνα μέγεθος μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα, π.χ. τὰ ναξιακὰ τοῦ εὐρήματος τῆς Ρήνειας. Τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ καὶ γιὰ τοὺς «μηλιακοὺς» πιθαμορεῖς, ὅπου τὰ μυθικὰ θέματα ἐμφανίζονται λίγο πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. μαζί με τὸ μεγάλο μέγεθος τῶν ἀγγείων⁶⁰⁹, ἐνῶ σ' ἐκεῖνα ἀπὸ τὸ εὐρημα τῆς Ρήνειας δὲν παρουσιάζονται μυθικὰ ἐπεισόδια (ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Bc19). Καθὼς φαίνεται οἱ καλλιτέχνες, ζωγράφοι καὶ ἀγγειοπλάστες, ἄφηναν ἐλεύθερη τὴ δημιουργικὴ φαντασία τους καὶ δὲ σκέπτονταν τὸν κόπο προκειμένου νὰ διακοσμήσουν τὰ μεγαλύτερου μεγέθους ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα εἴτε ὡς ταφικὰ εἴτε ὡς ἀναθηματικὰ εἶναι ἔργα μοναδικὰ, προσαρμοσμένα στὶς ἀπαιτήσεις τῶν εὐγενῶν πελατῶν τους, ἐνῶ τὰ μικρότερα μετὰ τὰ συνηθισμένα εἰκονιστικὰ θέματα (ζῶα, ἄρματα, προτομὲς κτλ.) ἦταν ἀντικείμενα μαζικότερης παραγωγῆς. Τὸ φαινόμενο ἄλλωστε δὲν προσιδιάζει στὴν κυκλαδικὴ κεραμικὴ τοῦ 7ου αἰ. Οἱ περισσότερο ἐμπνευσμένες, οἱ πιὸ πρωτότυπες συνθέσεις τῆς ΠΑ ἀγγειογραφίας στολίζουν ἀγγεῖα συχνὰ μεγαλύτερα ἀπὸ μισὸ μέτρο, πὺ θὰ ἱκανοποιῶσαν τὴ ματαιοδοξία τοῦ ἀγοραστή, ἀλλὰ ἔδιναν συγχρόνως στὸν καλλιτέχνη τὸν ἀπαραίτητο χῶρο γιὰ τοὺς πειραματισμούς του. Ἴσως τὸ ὅτι ἡ ποιότητα καὶ ἡ φαντασία στὶς συνθέσεις συνδυάζονται μετὰ τὸ μικρὸ μέγεθος, πὺ σημαίνει εὐκολὴ μεταφορὰ καὶ μικρότερο κόστος, νὰ ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς λόγους γιὰ τὴν τεράστια διάδοση τῶν κορινθιακῶν ἀγγείων σ' ὅλες τὶς ἀγορὲς τοῦ 7ου αἰ. Τὶς ἀγορὲς αὐτὲς δὲν μπόρεσαν νὰ κατακτήσουν στὸν ἴδιο βαθμὸ τὰ κυκλαδικὰ προϊόντα, στὰ ὁποῖα ἡ ἐμπνευσμένη σύνθεση καὶ ἡ ποιότητα στὴν ἐκτέλεση ἀποτελοῦσαν συνάρτηση τοῦ μεγέθους.

Ἄν ἐξαιρέσουμε τὴν παρουσία ναξιακῶν ἀγγείων στὴ Δῆλο τὸν 7ο αἰ., ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἱερὸ πρέπει νὰ ὑφίσταται τὴν πολιτικὴ ἐπιρροὴ τῆς Νάξου, ἡ διάδοσή τους (ὅπως καὶ τῶν ΠΑ) εἶναι γενικὰ πολὺ περιορισμένη⁶¹⁰. Δημιουργεῖται κατὰ συνέπεια πρόβλημα ἑρμηνείας τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὴν ΠΑ ἀγγειογραφία καὶ στὴ ναξιακὴ κεραμικὴ, γραπτὴ ἀλλὰ κυρίως ἀνάγλυφη⁶¹¹. Θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ διατυπωθεῖ ἡ ὑπόθεση ὅτι ἐγκαταστάθηκαν στὴ Νάξο ἀθηναῖοι ἀγγειογράφοι (ἐγκατάσταση νησιωτῶν στὴν Ἀττικὴ προτείνει ἡ Φ. Ζαφειροπούλου⁶¹² γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὶς «μηλιακὲς» ἐπιδράσεις στὰ ἀττικὰ ἀγγεῖα), ἀλλὰ γιὰ τὴν ὥρα δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα πὺ νὰ στηρίζουν τὴν ἄποψη αὐτή. Ἄλλωστε, ἀνάλογες δυσκολίες ὑπάρχουν προκειμένου νὰ ἐξηγηθοῦν οἱ ἐπιρροὲς ἀπὸ τὴν κρητικὴ κεραμικὴ τοῦ 7ου αἰ. καὶ παλιότερα⁶¹³, καθὼς καὶ ἡ σχέση μετὰ τοὺς ροδιακοὺς ἀνάγλυφους πίθους γύρω στὸ 700 π.Χ. καὶ μετὰ⁶¹⁴. Θὰ πρέπει ἴσως νὰ σκεφθοῦμε ὅτι ἀπὸ πολὺ παλιά, ἰδιαίτερα ὁμως στὸς χρόνους πὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν, τὸ Αἶγαῖο περισσότερο ἔβλεπε πρὸς τὴν ἄποψη πὺ μὴν χωρίζε τις μικρὲς κοινωνίες πὺ κατοικοῦσαν τὰ νησιά του καὶ ὅτι οἱ ἀνταλλαγὲς προϊόντων δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ περιορίζονταν στὴν κεραμικὴ: ἔργα μεταλλοτεχνίας καὶ ὑφαντικῆς θὰ μπορούσαν νὰ ἐπιστρατευθοῦν γιὰ νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα. Ἡ κρητικὴ τορευτικὴ ἔχει νὰ ἐπιδείξει ἀριστουργήματα κατὰ τὸν 7ο αἰ. καὶ ἡ κυκλαδικὴ μεταλλοτεχνία, σκιώδης μέχρι πρὶν ἀπὸ λίγο, ἀρχίζει τελευταῖα νὰ ἀποκτᾷ σάρκα καὶ ὄστά⁶¹⁵. Πόσο εὐκόλα καὶ πόσο μακριὰ ταξίδευαν παρόμοια προϊόντα ἀποδεικνύουν κάθε μέρα οἱ ἀνασκαφές, ὅσο γιὰ τὸ ἀπὸ ποῦ ξεκινᾷ κάθε φορὰ ἡ ἐπίδραση συζητήθηκε μαζί με κάθε εἰκονογραφικὸ θέμα ἢ κόσμημα χωριστὰ.

Σὲ γενικὲς πάντως γραμμὲς μποροῦμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ Νάξος ἐξαιτίας τῆς κεντρικῆς θέσης τῆς στὸ Αἶγαῖο ὑπῆρξε ἀνοικτὴ σὲ ἐπιρροὲς ἀπὸ τὶς δύο ἄκτες του καὶ ἀπὸ τὸ Νότο, τὶς ὁποῖες ὁμως δὲν κράτησε αὐτούσιες. Ὅ,τι δέχτηκε ἀπὸ τρίτους τὸ πέρασε μέσα ἀπὸ τὴ δικὴ τῆς καλλιτεχνικὴ ἰδιοφυῖα καὶ τὸ προσάρμοσε στὸ ναξιακὸ αἶσθημα γιὰ αὐστηρές, κομψὲς μορφές, πὺ μετὰ τὴν καθαρότητα καὶ ἀπόλυτὴ ἀκρίβεια τῆς γραμμῆς, τὴ σαφήνεια τῶν περιγραμμάτων καὶ τὴν ἀπόρριψη ὁποιοῦδήποτε στοιχείου δὲν ἦταν ἀπολύτως ἀπαραίτητο, ἔφτασε στὴν ὑψιστὴ ἔκφραση ἡρεμίας καὶ μνημειακότητος πὺ τῆς ἐπέτρεψε μία κάπως ἀνόργανη σύνθεση τῶν μορφολογικῶν στοιχείων. Παράλληλα, εἶναι φανερὴ σὲ ὅσα δοστρακα μᾶς ἀπασχόλησαν καὶ στὴ σύγχρονη ναξιακὴ ζωγραφικὴ ἢ ἐντονη πλαστικὴ αἶ-

σθηση τῶν ναξίων τεχνιτῶν, πού ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ «ζωγραφικὴ» ἀντίληψη τῶν τηνίων συναδέλφων τους. Ἀκόμα κι ὅταν πρόκειται γιὰ χειροποίητο ἀνάγλυφο, οἱ λεπτομέρειες τοῦ ὁποίου χαράσσονται πάνω στὴν τελειωμένη ἐπιφάνεια (τεχνικὴ πού ἀκολουθοῦν οἱ τηνιακοὶ πίθοι), ἢ πλαστικὴ αἴσθηση εἶναι πάντα φανερὴ στὸ ὕψος τοῦ ἀναγλύφου, στὴ φειδωλὴ χρῆση ἐγγράραξης, κυρίως στὰ ἐνδύματα, στὴν καθαρότητα τοῦ περιγράμματος, στὶς πλατιεὲς ἤρεμες ἐπιφάνειες.

Οἱ πίθοι πού ἐξετάσαμε ἐντάσσονται ἀβίαστα μέσα στὴν καλλιτεχνικὴ παράδοση πού δημιουργεῖται ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα Délos XVII, Ba, Bb καὶ Bc (ὅσα εἶναι ναξιακά), τὸν ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης, τὰ ὄστρακα ΠΑΕ 1960, πίν. 197 καὶ τὴν ὁμάδα Délos XVII, C καὶ ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο καὶ πολὺτιμο συμπλήρωμα τῆς ναξιακῆς ζωγραφικῆς καὶ πλαστικῆς τοῦ 7ου αἰ. Γιὰ τὴν ὥρα μάλιστα εἶναι ὁ χῶρος στὸν ὁποῖο κυρίως μποροῦμε νὰ μελετήσουμε τὴν ἀνδρική μορφή τῆς ἐποχῆς σὲ ἡρεμία ἢ σὲ δράση, ἀφοῦ οἱ ἄλλες κατηγορίες ναξιακῆς τέχνης ἐλάχιστα παραδείγματα διέσωσαν. Ἡ προβολὴ τῶν κατορθωμάτων τῶν ἡρώων εἶναι ἐντελῶς χαρακτηριστικὴ τῆς περιόδου κατὰ τὴν ὁποία ἐδραιώνεται ὁ θεσμὸς τῆς πόλης-κράτους καὶ εἶναι πολὺ φυσικὸ ἢ περήφανη, συντηρητικὴ ναξιακὴ ἀριστοκρατία, «ἔξοχος ἄλλων», νὰ προβάλλει πάνω σ' αὐτὰ τὰ μνημεῖα, πού χρησιμοποιεῖ ὡς ἀναθηματικὰ ἢ ἐπιτύμβια, τὰ ἡρωικὰ κατορθώματα πού δικαιολογοῦσαν τὴν ὑπεροχὴ της.

Συχνὴ εἶναι ἡ σύγκριση ἀνάγλυφων πύθων καὶ μεταλλοτεχνίας, πού καταλήγει συνήθως στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ πίθοι εἶναι μιὰ φθηνότερη ἔκδοση τῶν μεγάλων καὶ ἀκριβῶν μετάλλινων ἀγγείων. Πολὺ συχνὰ ἡ τεχνικὴ στὶς δύο κατηγορίες εἶναι κοινὴ (π.χ. χρῆση μήτρας, ἐγγράραξη, διάτρητα διαφράγματα στὶς λαβὲς κἄ.), ὅπως καὶ ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ κοσμήματα πού μεταχειρίζονται (συνεχῆς σπείρα, γλωσσωτό, πλοχμός). Τὸ θέμα ἀπασχόλησε τελευταῖα τὴ Μ. Ervin-Caskey¹⁶, ἡ μεθοδικὴ διαπραγμάτευση τῆς ὁποίας καλύπτει τὰ περισσότερα προβλήματα πού παρουσιάζουν σχετικὰ οἱ ναξιακοὶ πίθοι. Θὰ μπορούσαμε μόνο νὰ προσθέσουμε ὅτι στὶς περιπτώσεις ὅπου κάποιο κόσμημα εἶναι κοινὸ στὴ μεταλλοτεχνία καὶ στὰ ἀνάγλυφα ἀγγεῖα, ἔχει τὶς πιὸ πολλὰς φορὲς ἀποτελέσει ἤδη περιουσία τῆς γραπτῆς κεραμικῆς, συχνὰ μάλιστα τῆς ναξιακῆς, ἀπ' ὅπου εἶναι πιὸ πιθανὸ νὰ τὸ γνώρισε ὁ νάξιος κεραμέας. Προκειμένου γιὰ εἰκονιστικὰ θέματα (Ἡρακλῆς-λιοντάρι, Ἀχιλλέας-Πενθεσίλεια), θὰ παρατηρούσαμε ὅτι τὸ ἀντίστοιχο θέμα μὲ τὸν ἀνάλογο χειρισμὸ παρουσιάζεται στὴ μεταλλοτεχνία μὲ καθυστέρηση 50-100 χρόνων σὲ σχέση μὲ τὰ ἀνάγλυφα ἀγγεῖα, ὁπότε δημιουργεῖται τὸ εὐλογο ἐρώτημα ποῖο σύγχρονό του μετάλλιο ἀντικείμενο ἀντέγραψε ὁ νάξιος τεχνίτης.

Οἱ κυκλαδικοὶ ἀνάγλυφοι πίθοι γενικότερα καὶ οἱ ναξιακοὶ εἰδικότερα δὲν ἀποτελοῦν ταπεινὲς μιμήσεις κάποιου τελειότερου καὶ ἀκριβότερου εἴδους. Εἶναι αὐθύπαρκα ἔργα τέχνης πού ἀπαιτοῦσαν ἀπὸ τὸ δημιουργὸ τους μεγάλη τεχνικὴ ἰκανότητα καὶ δημιουργικὴ φαντασία. Μποροῦν ἐπάξια νὰ ἀντέξουν τὴ σύγκριση μὲ τὰ ὠραιότερα σύγχρονά τους δημιουργήματα τοῦ χρωστήρα καὶ ἀποτελοῦν ἔκφραση, κάθε ἄλλο παρὰ περιφρονημένη, τῆς ναξιακῆς ἀριστοκρατίας τὴν ἐποχὴ τῆς μεγάλης ἀκμῆς της.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. AZ 39 (1881), 40.
2. Die Terrakotten von Sizilien, 1884, 50.
3. Βλ. τὰ σχετικά μὲ τοὺς πίθους κεφάλαια στὰ Α. Cambitoglou, J. J. Coulton, J. Birmingham, J. R. Green, Zagora I, 1971. Α. Cambitoglou, A. Birchall, J. J. Coulton, J. R. Green, Zagora 2, 1988. Α. Cambitoglou, Guide to the Finds from the Excavations of the Geometric Town at Zagora, Archaeological Museum of Andros, 1981. Βλ. ἐπίσης Π. Θέμελης, «Ζαγορά. Πόλις ἢ νεκρόπολις;», ΑΕ 1975, 232, σημ. 2, πίν. 72α.
4. Μόνο γιὰ τὴν Κρήτη.
5. Τὰ χρονικὰ πλαίσια ἀλλάζουν κάπως προκειμένου γιὰ τοὺς ροδιακοὺς πίθους, στὴ χρονολόγηση τῶν ὁποίων ἀκολουθεῖ ἀκριβῶς τὸ σχῆμα ποὺ εἰσήγαγε ὁ Schäfer, 65, ἔχοντας ὁμως ἐνώσει τὶς δύο πρῶτες ὁμάδες τῆς Λίνδου («Frühe Pithoi» καὶ «Stufe Ib») σὲ μία («Late Geometric 740-675»). Ἐνάλογοι συγχώνευση τῶν μικρότερων χρονολογικῶν ὁμάδων τοῦ Schäfer σὲ μεγαλύτερες παρατηροῦμε καὶ στὴ χρονολογικὴ κατάταξη τῶν κρητικῶν ἀνάγλυφων πίθων, ὅπου οἱ ὁμάδες I-II ἔχουν συναποτελεῖσι τὴν ὁμάδα «Early Archaic 700-650» καὶ οἱ ὁμάδες III-IV-V περιλαμβάνονται ὅλες στὴν ὁμάδα «Middle Archaic 650-550». Δὲ φαίνεται ἐπίσης νὰ ἔχει ὕπ' ὄψιν τῆς τὶς ἐπιφυλάξεις καὶ τὶς διορθώσεις ποὺ προτείνει γιὰ τὴ χρονολόγηση ὀρισμένων κρητικῶν ἀνάγλυφων ἀγγείων ὁ Ν. Μ. Κοντολεῶν, Γνωμον 1960, 719 (π.χ. στοὺς πίθους Cr 175, Cr 133, Cr 116, ἐπιμένει στὴν πρῶτη χρονολόγηση τοῦ Schäfer). Τὶς ἐπιφυλάξεις μου γιὰ τὸ ἔργο ἐκθέτω στὴν Ἐρασιγνώσια I, 2 (1980), 383.
6. Γ. Μπακαλάκης, «Ἀπὸ τὰ νοτιοανατολικά κράσπεδα τῆς Πάρου», Ἄμητος. Τιμητικὸς τόμος Μ. Ἀνδρόνικου, 1987, 533, πίν. 105.1-2.
7. Πρβλ. τοὺς αἰγάρους στὰ τηνιακὰ ἀνάγλυφα ὄστρακα Kontoleon, 219-220, πίν. 40a-b. Μ. Ervin-Caskey, 24-25. Anderson, Te 22 καὶ Te 30, τοῦ ὁποίου τὴν παράσταση παρερμηνεύει ἢ συγγραφεὺς, χαρακτηρίζοντάς τὴν «Back of an animal (lion?), with a long curving tail» (!).
8. Ἡ μίκα μὲ χρυσὲς ἀνταύγειες θεωρεῖται χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸν πηλὸ τῆς Νάξου, σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ἀσημένιες ἀνταύγειες τῆς μίκας στὸν πηλὸ τῆς Μήλου, βλ. GGP, 172, 176, 181. Πολὺ συχνὰ ὁμοίως ὑπάρχει ἀσημένια μίκα σὲ ἀγγεῖα ἀπὸ τὴ Νάξο ἢ ἀσημένια καὶ χρυσὴ συγχρόνως. Γενικὰ ἡ μεγάλη περιεκτικότητα σὲ μίκα ἀποτελεῖ ἰδιομορφία τῶν ναξιακῶν ἀνάγλυφων ἀγγείων, βλ. καὶ Myk. Pith., 42, σημ. 24. Γιὰ τὸ ναξιακὸ πηλὸ γενικὰ βλ. Ν. Κουρού, «Local Naxian Workshops and the Import-Export Pottery Trade», Proceedings of the International Vase Symposium, Amsterdam 1984, 107-112. R. E. Jones et al., Greek and Cypriot Pottery. A Review of Scientific Studies, 1985, 643-660 (κυκλαδικοὶ πηλοὶ ἱστορικῶν χρόνων). Υ. Maniatis (ἐκδ.), Archaeometry, 1989, 169-175.
9. S. Weinberg, AntK 16 (1973), 98.
10. Βλ. «Σχῆμα-Διάταξη διακόσμησης», σ. 49.
11. Myk. Pith., 40. Γιὰ τὸν παρόμοιο τρόπο κατασκευῆς τῶν κρητικῶν πίθων, βλ. Hornbostel, 58-62 καὶ P. Demargne, «Un pithos archaïque crétois au Musée du Louvre», RA 1972, 35. Γιὰ τοὺς λακωνικοὺς, βλ. Χρήστου, 166. Μὲ τὴν κατασκευὴ τῶν ροδιακῶν πίθων ἀσχολεῖται ἡ Feytmans, 139.
12. Βλ. R. Hampe καὶ A. Winter, Bei Töpfern und Töpferinnen in Kreta, Messenien und Zypern, 1962, εἰδικότερα τὴν κατασκευὴ πίθων στὸν Ἀσώματο Κρήτης, 16-40. R. Hampe, «Ἐπιπέματα ἀρχαίας ἀγγειοπλαστικῆς τέχνης: πιθάραι στὴν Κρήτη, στὴ Μεσσηνία καὶ στὴν Κύπρον». Ἑλλ. Θέματα, ἔτος 9, τχ. 106, 1964. Μ. Βογιατζόγλου, Τὰ πιθάραι στὸ Θρακικὸ τῆς Κρήτης, Ἄριστοτ. Πανεπιστ. Θεσσαλονίκης, Εἰδικὲς μελέτες, ἀρ. 19, 1972. Α. Winter, «Aufwülsten und Brennen eines Riesenpithos», AA 1972, 541.
13. Π.χ. **K1, K3, K4.**
14. Π.χ. **K3, K14 (MN 1608), K48.**
15. Π.χ. **K49, K65, K71.**
16. Π.χ. **K19:** τὸ ἄρμα καὶ οἱ ἀναβάτες ἔχουν γίνεσι μὲ μήτρα, ἢ συνεχῆς σπείρα μὲ ἐπίπεδη σφραγίδα καὶ οἱ παράλληλες διαχωριστικὲς γραμμὲς μὲ τὸ χέρι.

17. Τὴν ἴδια μορφή, ποὺ εἶναι ἀποτέλεσμα ἴδιας τεχνικῆς, βρίσκουμε στὰ πρῶιμα ἀνάγλυφα δστρακα ἀπὸ τὸ Ξῶμπουργο τῆς Τήνου: Anderson, Te 19, Te 26, Te 32. Kontoleon, πίν. 40a-b, 41b. M. Ervin-Caskey, 24, πίν. 2.7. Ἀπὸ τὴ Ζαγορὰ τῆς Ἄνδρου: AE 1970, πίν. 67γ (εὐρ. 133), πίν. 68 (εὐρ. 148). A. Cambitoglou et al., Zagora 2, 182, πίν. 236. Ὁ ἴδιος, Guide, Archaeological Museum of Andros, πίν. 19 (ἀρ. κατ. 43). Ἀπὸ τὴν Ἐρέτρια: AntK 21 (1978), 3, πίν. 1.1.

18. Δὲν ἔχει γιὰ τὴν ὄρα βρεθεῖ στὸ νησὶ καμιά παρόμοια σφραγίδα ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, καὶ τὰ ἀνάλογα παραδείγματα δὲν εἶναι πολὺ συχνὰ καὶ στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα, βλ. Schäfer, 92 καὶ σημειώσεις, ὅπου γίνεται συζήτηση σχετικὰ μετὰ τὴν καταγωγή αὐτοῦ τοῦ τύπου διακόσμησης ἀπὸ τὴν Ἀνατολή. Ἀνατολικὴ ἐπίδραση δέχεται καὶ ὁ J. Boardman, CCO, 113. IGems, 76, 135, 162 καὶ σημειώσεις. Σχετικὰ μετὰ τὶς ΥΓ λίθινες (σταετῆτες-μάρμαρο) ἐπίπεδες σφραγίδες ἀπὸ τὸ Ἄργος καὶ τὴ Μήλο, βλ. IGems, 112. Ἐπίσης GG, 151 καὶ 210, εἰκ. 50 καὶ 68.

19. T. J. Dunbabin, BSA 47 (1952), 156. Schäfer, 92. J. Boardman, δ.π. (σημ. 18). S. Weinberg, Hesperia 23 (1954), 112, 117. Πρωιμότερη χρῆση σφραγίδας μαρτυρεῖται στὸ μεγάλο κομμάτι ἀπὸ πόδι ὑποκρητηρίου ποὺ βρέθηκε στὶς ἀνασκαφές τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς στὴ Μίλητο τὸ 1957, Ist. Mitt. 9-10 (1959-60), 56, πίν. 56, καὶ ποὺ ἀπὸ τὰ συνευρήματα χρονολογεῖται μέσα στὸν 8ο αἰ. Κατὰ τὸν Boardman, IGems, 162 σημ. 4, «found below an early 7th century house». Γύρω στὸ 700 τοποθετεῖ ὁ Boardman τὸ ἀνάγλυφο δστρακο BSA 57 (1962), 31, πίν. 4a, εἰκ. 3, ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Κνωσοῦ, μετὰ διακόσμηση ἀπὸ δύο διαφορετικὲς τετράπλευρες σφραγίδες ποὺ εἰκονίζουν πολεμιστές. Λίγο πρὶν τοποθετοῦνται δύο δστρακα ἀνάγλυφων πίθων μετὰ ἐμπέστη διακόσμηση ἀπὸ κυκλικὲς ἐπίπεδες σφραγίδες, ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ: (J. N. Coldstream, Knossos, The Sanctuary of Demeter, BSA Suppl. 8, 1973, 21-22, πίν. 10, 34, μετὰ παράσταση ἀλόγου καὶ δόρατος (;) πάνω ἀπὸ τὴ ράχη του, καὶ GG, 276, εἰκ. 87f, μετὰ παράσταση ἱππέως. Ἡ χρῆση κυκλικῆς ἐπίπεδης σφραγίδας στὴ διακόσμηση ἀνάγλυφων πίθων εἶναι ἰδιαίτερα σπάνια. Σὲ κάλυμμα πίθου ἀπὸ τὸ βόρειο νεκροταφεῖο τῆς Κνωσοῦ ὑπάρχουν ὀκτὼ ἐμπέστες ἀπὸ ἐπίπεδη σφραγίδα ἀλογόμορφες σφίγγες, Archaeol. Rep. 1982-3, 52, εἰκ. 93. Στὸν 8ο αἰ. ἐπίσης τοποθετεῖ ἡ Marangou, 191, καὶ ὁ Fittschen, 83, L37, τὰ δστρακα CVA, Karlsruhe 2, πίν. 48, 10-11. Τὰ δύο δστρακα Oxford, Ashmolean Museum AE 197, καὶ G 487, ποὺ ὁ Schäfer τοποθετεῖ στὴν ὁμάδα I (710-680), χρονολογεῖ ὁ Boardman (CCO, 117, ἀρ. 511 καὶ 512, πίν. XLII) λίγο πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ., συγκρίνοντάς τα μετὰ τὶς ἀνάλογες μορφές πάνω στὰ πῆλινα κορινθιακὰ πλακίδια.

20. Ὁ Boardman, δ.π. (σημ. 18), ὅπως καὶ ὁ Dunbabin, δ.π. (σημ. 19), δέχονται ὅτι οἱ τετράπλευρες σφραγίδες γιὰ τοὺς πῆλινους πίνακες πρέπει νὰ ἦταν πέτρινες καὶ ἀνάλογες χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴ διακόσμηση τῶν ἀνάγλυφων πίθων. Γιὰ τὸ ὕλικό τῶν σφραγίδων — ἐπιπέδων ἢ κυλινδρικῶν — τῶν ροδιακῶν πίθων βλ. Fejtmans, 140 καὶ σημ. 1. Ἐπίσης J. L. Stokes, «Stamped Pithos-Fragments from Kameiros», BSA 12 (1905-6), 72. Σὲ ἐλάχιστα δστρακα ναξιακῶν ἀνάγλυφων ἀγγείων ἡ ἐκτύπωση εἶναι τόσο καθαρὴ καὶ τὰ περιγράμματα τόσο ὀξεῖα (π.χ. K23, K40), ποὺ θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ δεχτοῦμε πέτρινη σφραγίδα.

21. Ἡ χρῆση τῆς σφραγίδας (συνήθως κυλινδρικῆς ἀλλὰ ὄχι σπάνια καὶ ἐπίπεδης) στὴν κατασκευὴ ζωφῶρων μετὰ εἰκονιστικὰ θέματα ἀποτελεῖ τὸν κανόνα γιὰ τοὺς ροδιακοὺς ἀνάγλυφους πίθους, βλ. Fejtmans, 140. Δὲν εἶναι ὁμως σπάνια καὶ στὴν Κρήτη: γιὰ τὰ πρωιμότερα παραδείγματα, βλ. σημ. 19. Αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς διακόσμησης στὰ ἀνάγλυφα κρητικὰ ἀγγεῖα ἐξετάζεται σὲ ἰδιαίτερο κεφάλαιο ἀπὸ τὸν Schäfer, 36. Συμπληρώνω μερικὰ κομμάτια: ἀπὸ τὸ β' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ., AD 26 (1971), Χρονικά, 499-500, πίν. 515γ. Ἄ. Λεμπέση, «Τελετουργία καὶ μῦθος στὶς κρητικὲς παραστάσεις τοῦ 7ου αἰ. π.Χ.», Εἰλαπίνη, τιμητικὸς τόμος Ν. Πλάτωνος, 1987, 127, σημ. 12, πίν. 1a-β. Ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 7ου αἰ.: Borda, Mus. Pigioreni, πίν. 4.2. Ἐπίσης τὰ Anderson, Cr 191, Cr 192, Cr 193, στὴ συλλογὴ Γιαμαλάκη. Ἀπὸ τὴν Πραισὸ ἔχουμε σχεδὸν ἀκέραιο πίθο μετὰ ἐμπέστη ζωφόρο στὸν ὄμο ποὺ παριστάνει κενταύρους καὶ ἄνδρες μετὰ διπλὸ πέλεκυ, ὅπως ἀκριβῶς τὰ παραδείγματα τῆς ὁμάδας Ἰαλυσοῦ (600-510 π.Χ.), AD 21 (1966), Χρονικά, 418, πίν. 449β. Σὲ νεότερους ἐπίσης χρόνους ἀνάγονται τὰ δστρακα BSA 57 (1962), 32, πίν. 4b ἀπὸ τὴν Κνωσό. Στὶς Κυκλάδες δὲ λείπουν ἀνάλογα παραδείγματα, ἂν καὶ τὰ περισσότερα χρονολογοῦνται ἀρκετὰ χαμηλά. Πρῶιμα εἶναι τὰ δστρακα ἀνάγλυφων ἀγγείων ἀπὸ τὴν Ἀμοργὸ στὴν Καρλοπούη (βλ. σημ. 19). Πολὺ νεότερα εἶναι τὰ Marangou, 195 κέ., εἰκ. 3, 5 καὶ 6, πίν. 41.2. Στὰ δστρακα τῆς Μήλου ποὺ δημοσίευσε ἡ W. Lamb, BSA 26 (1923-1925), 72-77, ἂς προστεθοῦν τὰ J. F. Cherry, «An Archaic Relief Pithos Fragment from Melos», AAA XII (1979), 241-245. Στὸ α' μισὸ τοῦ 5ου αἰ. τοποθετεῖ μερικὰ δστρακα ἀνάγλυφων ἀγγείων μετὰ ἐμπέστη εἰκονιστικὴ παράσταση ὁ P. Jacobstahl, Die Melischen Reliefs, 1931, 154, σημ. 1, εἰκ. 33-34. Ἀπὸ τὴν ἴδια σφραγίδα τὰ B. Schiffler, Die Typologie des Kentauren in der antiken Kunst, 1976, 281, KY-S 12c-d-e. Ὁ μέγας ταφικὸς πίθος ποὺ βρέθηκε τὸ 1969 στὸν Ἀδάμαντα Μήλου χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ συνευρήματα στὸ β' μισὸ τοῦ 6ου αἰ. καὶ στολιζέται μετὰ τυπωμένη ἀπὸ σφραγίδα ζωφόρο, AD 27 (1972), Χρονικά, 605, πίν. 559ε-στ. Ἀπὸ τὴ Σίφνο μᾶς εἶναι γνωστὰ ἐπίσης μερικὰ κομμάτια ἀπὸ τὸ α' μισὸ τοῦ 6ου αἰ., BSA 44 (1949), 56-58, πίν. 20, 1 καὶ 2, ἀρ. 14 καὶ 15. Τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς διακόσμησης δὲ λείπει οὐτὲ ἀπὸ τὴν Τήνο (Ξῶμπουργο): Anderson, Te 146. (Νομίζω ὅτι πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Βλ. σημ. 235.7, στὴ συνέχεια). Ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ Ἀνατολικοῦ Αἰγαίου, ἡ Χίος ἔδωσε τὸ δστρακο Kontoleon, 217, σημ. 6, πίν. 58b μετὰ χορὸ γυναικῶν, ποὺ ὁ Kontoleon χρονολογεῖ στὸν 6ο αἰ. Ἀπὸ τὴ Θάσο ἔχουμε τρία κομμάτια μετὰ χορὸ Μαινάδων καὶ Σατύρων, BCH 96 (1972), Chr. d. Fouilles, 950, εἰκ.

54-56, δστρακο από τρίποδα με άγώνα άρμάτων-πρός τὰ άριστερά, BCH 94 (1970), Chr. d. Fouilles, 818, εικ. 6, δύο δστρακα πίθων με άναχώρηση Άμφιαράου και άγώνα για τόν τρίποδα, BCH 85 (1961), Chr. d. Fouilles, 936, πού καλύπτουν χρονικά τόν 6ο αι. Άπό τή Σαμοθράκη δμοια παράσταση άρματοδρομίας Hesperia 21 (1952), 33, πίν. 8c, τών μέσων του 6ου αι. Ά Η Άττική έδωσε επίσης δείγματα παρόμοιας διακόσμησης τόν 6ο αι. πού συνεχίζεται και στόν 5ο αι. (Μ. Μπρούσκαρη, Μουσείον Άκροπόλεως, 1974, 82, εικ. 154-155. F. Brommer, «Antiken des Athener Instituts», AM 87 (1972), 282, πίν. 96.1. ÖJh Beib. 53 (1981/82), 15, εικ. 7. P. Spitaels, Thorikos VII, 1970-71, 87, εικ. 44. ΑΔ 18 (1963), Χρονικά, 44-45, πίν. 49. A. Helsen, Thorikos VII, 1970-71, 154). Ά ίδια τεχνική παρουσιάζεται τόν 6ο αι. και στή Βοιωτία, AJA 82 (1978), 189, σημ. 24, εικ. 21. Ά ιδιαίτερη προτίμηση έχουν στην άπόδοση εικονιστικών θεμάτων με σφραγίδα οί καλλιτέχνες τής Πελοποννήσου, κυρίως τής Κορίνθου, από τήν καλλιτεχνική περιοχή τής όποίας σώζονται τὰ περισσότερα παραδείγματα, ήδη από τὰ μέσα του 7ου αι.: Weinberg, 109 κέ. Waldstein, 181-182, πίν. 63. Ol. Forsch. V (1964), 163 κέ. BCH 80 (1956), 372, εικ. 19. ΠΑΕ 1955, 243, πίν. 92α. 1956, 189, πίν. 83β-γ. 1958, 197, πίν. 153γ. Στην περιοχή αυτή δέν πρόκειται άποκλειστικά για πίθους άλλα και για άλλα σχήματα, όπως λεκάνες, κρατήρες, πινάκια, λουτήρες, περιρραντήρια, πυξίδες κ.ά. Γενικά για τή χρήση κυλινδρικής σφραγίδας στή διακόσμηση άνάγλυφων άγγείων, βλ. Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά, «Επίδραση τής πρωτοκορινθιακής και κορινθιακής άγγειογραφίας στην άνάγλυφη κεραμική», Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών 1985 (1987-88), 175-189.

22. Ά εξαίρεση άποτελεί τὸ **K28**.

23. Π.χ. **K46-K47-K48-K49**.

24. Ά Η Μ. Ervin, Myk. Pith., 42, συζητεί για «small rectangular mould». Τί άλλο δμως είναι ή σφραγίδα; Διακρίνεται ένα ελάττωμά της πού επαναλαμβάνεται (2η και 3η σπείρα από δεξιά) καθώς και ή ένωση μεταξύ δύο σφραγισμάτων. Άντίθετα, ή σχεδόν δμοια σπείρα στο **K20** έγινε με μήτρα. Μεταξύ πρώτης και δεύτερης σπείρας από άριστερά διακρίνεται τὸ σημείο όπου ο τεχνίτης συνέδεσε τὸ προηγούμενο άποτύπωμα τής μήτρας με τὸ επόμενο. Του έχει μάλιστα ξεφύγει ελάχιστα.

25. Πολλές φορές και ο άπλός πλοχμός κατασκευάζεται με τή βοήθεια μήτρας, π.χ. **K22, K24**.

26. Weinberg, 116.

27. Π.χ. **K14**, MN 1602. Άλλωστε θά χρειαζόταν κυλινδρική σφραγίδα με πολύ μεγάλη διάμετρο για να χωρέσει τὸ σύνθετο πλοχμό από τήν άρχή ως τὸ τέλος του, μιά και πολλές φορές τὸ μήκος του φθάνει τὰ 55 εκ. περίπου (π.χ. **K50, K51**).

28. Για λεπτομερή περιγραφή του τρόπου με τόν όποίο γίνεται στους κρητικούς άνάγλυφους πίθους ή διακόσμηση με μήτρα, βλ. S. Weinberg, AntK 16 (1973), 99. Άπίσης: Hornbostel, 59. Οί διαφορές με τήν τεχνική τών ναξιακών είναι προφανείς: από τις σημαντικότερες είναι ότι στή Νάξο χρησιμοποιείται μία μήτρα για όλόκληρη τήν παράσταση ενώ στήν Κρήτη πολλές μήτρες μπορούν να συνδυαστούν για να δώσουν μία μορφή. Άπίσης, στους κρητικούς πίθους αντίθετα με τούς ναξιακούς, οί λεπτομέρειες προστίθενται με ειδικό έργαλειό πάνω στο άποτύπωμα. Δέ γνωρίζουμε τὸ ύλικό από τὸ όποίο κατασκευάζονται οί μήτρες. Ά Brock, BSA 44 (1949), 55, προτείνει μετάλλινες και είναι γνωστό ότι τέτοιες χρησιμοποιούσαν οί χρυσοχόοι για τήν κατασκευή χρυσών ταινιών τόν 7ο αι. (R.A. Higgins, Greek and Roman Jewellery, 1961, 101, πίν. 15c-f) και ίσως από τούς ΥΓ άκόμα χρόνου, GG, 123. Άκτός δμως από τὸ μεγάλο κόστος τους και τις δυσκολίες κατασκευής τους, δέν πρέπει να ήταν πολύ πρακτικές για χρήση σε πηλό, βλ. Myk. Pith., 42. Άίσως ή πέτρα ή ο πηλός να ήταν προσφορότερα στην κατασκευή τους.

29. Ά Η Μ. Ervin, Myk. Pith., 42, πιστεύει ότι έγκαράξεις γίνονταν μόνο για τή στερέωση τής μεγαλύτερης μάζας τών άναγλύφων πού γίνονται με μήτρα. Ά όμως υπάρχουν και κάτω από ταινίες με άπλούστερα κοσμήματα τυπωμένα με σφραγίδα, π.χ. συνεχής σπείρα στο **K19**, γλωσσωτό κόσμημα στο **K14** (MN 1608), στο **K46** κ.ά.

30. Myk. Pith., 43.

31. Π.χ. **K50**, πίν. 20β. Ά δεξιός πολλαπλός πλοχμός έχει ξεκολλήσει από τὸ σώμα του άγγείου μαζί με τις δύο άνάγλυφες γραμμές πού τόν πλαισιώνουν και πού ήταν χαραγμένες στην ίδια μήτρα. Οί υπόλοιπες (τρεις δεξιά και τρεις άριστερά) είναι χειροποίητες και τοποθετήθηκαν πρώτες.

32. Για τὰ χρώματα στους κρητικούς άνάγλυφους πίθους, βλ. Hornbostel, 60. Schäfer, 26.

33. Κρητικοί πίθοι: Schäfer, 12, 14, 19, 21, 23. Ροδιακοί πίθοι: Schäfer, 46-52 passim. Τηνιακοί-βοιωτικοί: Schäfer, 68, 73, 75. Γενικά 88.

34. Βλ. Α. Cambitoglou et al., Zagora 2, 1988, 183, πίν. 236a-b, 237. Ά ίδιος, Guide, Archaeological Museum of Andros, 1981, 42, άρ. 42 και 43, εικ. 18-19.

35. Άκτός και αν δεχτούμε για τόν τηνιακό πίθο με τή γραμμική διακόσμηση τήν πρώτη χρονολόγηση πού

προτείνει ή Μ. Ervin-Caskey, 24, δηλαδή νωρίς στο ά τέταρτο του 7ου αι. 'Η ίδια τονίζει την άπαραγνώριστη όμοιότητά του με τους άπίοσχημους άρυβάλλους. 'Αναλογίες ως πρός τó σχήμα παρουσιάζει και με τους ύπογεωμετρικούς θηραϊκούς άμφορείς Thera II, 17, εικ. 10.45, εικ. 144, άπό τά μέσα του 7ου αι. 'Αντίθετος στην ψηλή χρονολόγηση του άγγείου τελευταία ό Themelis, Grabbauten, 11, ένώ ό Α. Cambitoglou et al., Zagora 2, 1988, 182, προτείνει χρονολόγηση στη ΜΓ περίοδο.

36. Βλ. σημ. 35. Τό αντίθετο συμβαίνει στους περισσότερους ροδιακούς πίθους Καμίρου - 'Ιαλυσού.

37. Π.χ. πίθος τής Βοστώνης MFA 99505, Μ. Ervin-Caskey, 29-30, πίν. 6.23. Πίθος άπό την Κάμρο, Μουσ. Ρόδου 12.324, Clara Rhodos IV, 302, εικ. 334.

38. Γ. Μυλωνάς, 'Ο ΠΑ άμφορείς τής 'Ελευσίνας, 1957, πίν. 2. Εύχαριστώ τόν καθηγητή κ. Β. Κ. Λαμπρινουδάκη για την ύπόδειξη τής αναλογίας. Πρβ. τίς λαβές του άμφορέα του Νέσσου στο EM, Σ. Καρούζου, Τά άγγεία του 'Αναγυρούντος, 1963, 126, εικ. 89.

39. Τήν αναλογία 1/3 για τή σχέση ύψους λαιμού πρός τó συνολικό ύψος άγγείου συναντούμε, με μικρές άποκλίσεις, στους περισσότερους τηνιακούς - βοιωτικούς πίθους, π.χ. πίθος «Ποτνιας» EM 5898, πίθος Μυκόνου, πίθος Βασιλείας BS 617, πίθος Θήρας, πίθος Βοστώνης MFA 99505.

40. 'Από την περιοχή Καμίρου: Feytmans, 146 (πίθος Μ. Ρόδου 13.449, ύψος 1.73), 150 (πίθος Βρετ. Μουσείου 64.10.7.37, ύψος 1.83 μ. και πίθος Μ. Ρόδου 13.186, ύψος 1.77 μ.), 151 (πίθος Μ. Ρόδου 13.477, ύψος 1.82 μ.), 154 (πίθος 'Αρχαιολ. Μ. Φλωρεντίας, ύψος 1.94 μ.), 155 (πίθος Μ. Ρόδου 13.447, ύψος 1.90 μ.), 157 (πίθος Μ. Ρόδου 12.324, ύψος 2.05 μ.). 'Από την περιοχή τής 'Ιαλυσού: Feytmans, 162 (πίθος Μ. Ρόδου 4699, ύψος 1.90 μ.), 165 (πίθος Μ. Ρόδου 10.591, ύψος 2.05 μ.), 171 (πίθος Μ. Ρόδου 11.525, ύψος 1.70 μ.).

41. Τό ύψος τους σπάνια ξεπερνά τó 1.50 μ. 'Υπάρχουν λίγες εξαιρέσεις που έπιβεβαιώνουν τόν κανόνα, όπως π.χ. ό χωρίς λαβές πίθος στην αύλή του Μουσείου τής Πάρου που έχει ύψος 1.78 μ. Γ. Μπακαλάκης, δ.π. (σημ. 6), 533, σημ. 16. Φέρει διακόσμηση, όμοια πρός εκείνη των όστράκων που βρήκε ή Λ. Μαραγκού στην 'Αμοργό, «Έκθεση για τήν άνασκαφή του Πανεπιστημίου 'Ιωαννίνων στην 'Αμοργό, 1979 (Λευκες- 'Αγ. Ειρήνη)», Δωδώνη Θ' (1980), πίν. 10, 20, 21 και Marangou, 195-197, εικ. 1-2, πίν. 41, όπου και ή διάδοση αυτής τής κεραμεικής. Τελευταία βρέθηκε και στη Νάξο.

42. 'Όπως δείχνουν τά κομμάτια του άγγείου — ή συντήρησή του δεν έχει ολοκληρωθεί — ή κεντρική μετόπη του λαιμού πλαισιώνεται άπό δύο φαριές κατακόρυφες ζώνες με πλέγμα σπειρών. Μαίανδρος και μία πρώιμη μορφή άπλου πλοχμού σε όριζόντια διάταξη στολίζουν τó κέντρο τής μετόπης, ένώ κόσμημα ένάλληλων μισών έλλείψεων κατέχει τή ζώνη πιθανότατα άμέσως κάτω άπό τó χείλος. Οί όμοι και ή κοιλιά του άγγείου, μέχρι περίπου τή μέση του ύψους της, καλύπτονται άπό κλιμακωτό. 'Η πίσω όψη του άγγείου και τó κατώτερο τμήμα τής κοιλιās είναι άκόσμητα και χωρίζονται σε φαριές ζώνες άπό άνάγλυφες ταινίες πλάτους ± 0.01 μ. 'Ο χειρισμός του αναγλύφου είναι έντελώς άνάλογος με των K3, K4 και θα πρότεινα κατασκευή τους στο ίδιο έργαστήριο και ίδια χρονολόγηση. 'Η διακόσμηση του νέου πίθου είναι έπίσης χειροποίητη.

43. Π.χ. Feytmans, πίν. XX.2-3. Κ. F. Kinch, Fouilles de Vroulia, 1914, πίν. 29s. Πρβ. τόν πίθο Μ. Ρόδου BE 380, άπό την Κάμρο, Feytmans, 148, εικ. 6.

44. Π.χ. Feytmans, πίν. XXII.2, πίν. XXV, πίν. XXVI, πίν. XXIX.

45. Atti, 270. Ειδικότερα για τή διάταξη τής διακόσμησης στον πίθο τής Μυκόνου, βλ. Myk. Pith., 71 και Μ. Ervin-Caskey, 39.

46. Feytmans, 143, εικ. 2.1, 149, εικ. 6, πίν. XX.2-3, πίν. XXIII.2.

47. Schäfer, 88. Ν. Μ. Kontoleon, Gnomon 32 (1960), 721.

48. J. N. Coldstream, JHS 81 (1961), 217. Themelis, Grabbauten, 11.

49. Ζαγορά: Α. Cambitoglou, δ.π. (σημ. 35) και Α. Cambitoglou et al., Guide, Archaeological Museum of Andros, 1981, 42, άρ. 37-43. 'Ερέτρια: AntK 21 (1978), 3 και Μ. Ervin-Caskey, πίν. 2.11.

50. Χ. Καρούζος - Ν. Κοντολέων, ΠΑΕ 1937-39. Ν. Κοντολέων, ΠΑΕ 1949-1974. Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, ΠΑΕ 1976-1982. 'Εργον 1983-1985.

51. Για τó νεκροταφείο Γρόττας - 'Απλωμάτων: ΠΑΕ 1958, 227. ΠΑΕ 1959, 180. ΠΑΕ 1960, 259. ΠΑΕ 1969, 139. ΠΑΕ 1970, 146. ΠΑΕ 1971, 174-175. ΠΑΕ 1972, 145. ΠΑΕ 1974, 192. Για τó νεκροταφείο του Πλήθου: ΑΔ 31 (1976), Χρονικά, 343. ΑΔ 32 (1977), Χρονικά, 308. Για τά άλλα νεκροταφεία: ΑΔ 14 (1931-32), Παράρτ., 50. ΠΑΕ 1937, 117.

52. Στην παραλία Γρόττας άπό τους πρωτοκυκλαδικούς μέχρι και τους ΠΓ χρόνους, πιθανότατα στο λόφο του

Κάστρου από τους γεωμετρικούς χρόνους μέχρι τον 4ο π.Χ. αι., όποτε ή πόλη επιστρέφει στην περιοχή Γρόττας.

53. Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, «Νέα στοιχεία για τη γνώση της ναξιακής γεωμετρικής και πρώιμης αρχαϊκής κεραμικής», *ASAtene* 45 (1983), 109-111. 'Ο ίδιος «Les ateliers de céramique géométrique et orientalisante de Naxos, Perspectives pour l'analyse archéométrique», *Les Cyclades (Table ronde réunie à l'Université de Dijon les 11-13 mars 1982)*, 1983, 165-175.

54. Feytmans, 141. Schäfer, 91.

55. Χρήστου, 154. 'Ο Χ. Χρήστου θεωρεί όλους τους λακωνικούς ανάγλυφους πίθους ταφικούς, αν και σε περιοχή τάφων βρέθηκαν μόνο ό «νέος» άμφορεύς, δ.π., 164 κέ., και ό λαιμός άρ. εύρ. Μ. Σπάρτης 5396, δ.π., 173, άρ. IV.

56. Myk. Pith., 38, 41.

57. Myk. Pith., 41 και σημ. 20. Χρήστου, 154, σημ. 99.

58. Kontoleon, 217, σημ. 9. Μ. Ervin-Caskey, 21, σημ. 28, 26. Themelis, Grabbauten, 93, 101, πίν. 13.

59. ΑΔ 25 (1970), Χρονικά, 423, πίν. 361α. ΑΔ 27 (1972), Χρονικά, 605, πίν. 559ε-στ.

60. ΑΔ 18 (1963), Χρονικά, 44-45, πίν. 49.

61. ΑΜ 18 (1893), 134, εικ. 30. Για τη χρονολόγηση στους αρχαϊκούς χρόνους, βλ. τελευταία Marangou, 196, σημ. 29-30.

62. Μόνο για τὰ Κ3 και Κ4 θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι βρέθηκαν in situ, αν και σε παραγμένα στρώματα, ΠΑΕ 1961, 196. 'Αναμφίβολα ταφικός είναι ό νέος ανάγλυφος πίθος από τὸ νεκροταφείο Πλίου, βλ. και σημ. 42, οι συνθήκες όμως εύρεσής του δεν έχουν ακόμα ανακοινωθεί.

63. Οι ροδιακοί, οι λακωνικοί, οι άττικοί ταφικοί ανάγλυφοι πίθοι, ό πίθος από τὸν 'Αδάμαντα Μήλου, είχαν θαπτεϊ τοποθετημένοι όριζόντια στο έδαφος. Σε όρθια θέση βρέθηκαν άκόσμητοι ταφικοί πίθοι στην Καρδιανή Τήνου, *ASAtene* 8/9 (1925-26), 206. 'Επίσης στη θέση Βαρδαλάκκος Τήνου, κοντά στο Ξώμπουργο, ΠΑΕ 1955, 261, πίν. 100δ.

64. Για τὸ θέμα της διακόσμησης της μιᾶς μόνο πλευρᾶς τῶν ταφικῶν ανάγλυφων πίθων βλ. Myk. Pith., 41. Χρήστου, 153 κέ.

65. Μ. 'Ανδρόνικος, ΑΔ 17 (1961-62), Μελέται, 184-186.

66. Για τὸς ΥΓ χρόνους βλ. GGP, 176. Για τὸν 7ο αι. Atti, 270-272, όπου γίνεται λόγος για τις Κυκλάδες γενικότερα αλλά και για τὴ Νάξο ειδικότερα.

67. ΑΔ 18 (1963), Χρονικά, 275.

68. ΑΔ 14 (1931-32), Παράρτ., 50 και ΑΔ 16 (1960), Χρονικά, 251.

69. Βλ. σημ. 51.

70. Βλ. άνασκαφῆς Ν. Μ. Κοντολέοντος, ΠΑΕ 1949-1958. BCH 1950-1959. JHS 1946-1956.

71. "Αν και δεν είχα τὴ δυνατότητα να τὰ προσέξω ιδιαίτερα, έχω τὴν εντύπωση ότι τὸ σχῆμα πολλῶν από τὰ άκόσμητα μικρὰ άγγεία όδηγεϊ σε άρκετὰ πρώιμη χρονολόγηση.

72. Λίγοι τάφοι με περιεχόμενο που χρονολογείται από τὸς ΠΓ χρόνους ως τὸν 6ο αι. βρέθηκαν και στην περιοχή τοῦ τηνιακοῦ Θεσμοφορίου, Themelis, Grabbauten, 17.

73. 'Από τὰ μέχρι στιγμῆς εύρήματα (Σαγκρι - Χώρα), φαίνεται ότι ή ανάπτυξη επώνυμης λατρείας της Δήμητρας και της Κόρης στη Νάξο πρέπει να έχει κάποια σχέση με τὴν έναρξη στενότερων επαφῶν Νάξου και 'Αττικής μετά τὰ μέσα τοῦ 6ου αι.

74. 'Ο Ν. Μ. Κοντολέον, ΠΑΕ 1953, 262, άποκαλεϊ «σιρούς» τὰ ανάγλυφα άγγεία που ύπήρχαν στην αίθουσα τῶν πίθων στο Ξώμπουργο. Βλ. επίσης τὴν τελευταία παράγραφο της ίδιας σελίδας όπου επιχειρεϊται έρμηνεία της χρήσης τοῦ χώρου ως «αδύτου». Τελείως διαφορετικὴ και κάπως περιεργη άποψη διατυπώνει για τὰ αρχιτεκτονικά λείψανα και για τὸς ανάγλυφους πίθους τοῦ Ξώμπουργου ό Themelis, Grabbauten, 4-23.

75. E. Simon, *Die Götter der Griechen*, 1959, 91-96. Ζαφειροπούλου, 68.

76. ΜΓ II οίνοχόη 'Ηριδανού, J. L. Benson, *Horse, Bird and Man*, 1970, 76, πίν. 23.3. ΜΓ II οίνοχόη 'Ελευσίνο, ΑΕ 1898, πίν. 5.2. GGP, 26, 27 σημ. 2.

77. W. Reichel, Griechisches Goldrelief, 1942. D. Ohly, Griechische Goldbleche des 8. Jhds. v. Chr., 1953. Κριτική του πρώτου: *Gnomon* 21 (1949), 1 κέ., του δεύτερου: *Gnomon* 26 (1954), 107 κέ. *Fittschen*, 222 κέ. *GGA*, 186. *GG*, 123 (άττικά), 198 (έρετριακά), 253 (ροδιακά).

78. Τα έλάφια παρουσιάζονται πριν από τις δορκάδες και τους αιγάγρους στην επίπεδη όσο και στην τρισδιάστατη τέχνη. Έτσι, από τους τελευταίους ΠΓ χρόνους έχουμε το πήλινο έλάφι *Ker. IV*, 20, πίν. 26, που βρέθηκε στον ΠΓ τάφο 39 του νεκροταφείου προς Ν. του Ήριδανού. Έκτος από τα έλάφια που βόσκουν στα ΜΓ ΙΙ χρυσά διαδήματα (βλ. *GG*, 123, σημ. 39) και τα σύγχρονά τους έγχάρακτα σε δύο από τις χρυσές πόρπες της συλλογής *Elgin*, υπάρχει το άραιότατο έλάφι στη ΜΓ ΙΙ πυξίδα *Louvre A514* (*GGP*, πίν. 4f. *J. L. Benson*, δ.π. (σημ. 76), 74, πίν. XXIII, 7). Θα έπρεπε ίσως να παρατηρήσουμε ότι στην άγγειογραφία των ΥΓ χρόνων δεν είναι ιδιαίτερα δημοφιλή ή τουλάχιστον όχι όσο οι δορκάδες και οι αιγάγροι. Σχετικά με τη διάδοση και εξέλιξη τους στην άττική ΥΓ κεραμική βλ. *Ker. VI*₂, 49. Έπίσης *F. Brein*, *Der Hirsch in der griechischen Frühzeit*, διδ. διατριβή, Βιέννη, 1969, 146 κέ.

79. Τάφος 2 Άναβύσσου, *ΑΔ* 21 (1966), Χρονικά, 97. Τάφος 19 Κυνοσάργους, *ΑΔ* 28 (1972), Χρονικά, 93, πίν. 63.

80. Τάφος 26 όδου Κριεζή, *ΑΔ* 22 (1967), Χρονικά, 95, πίν. 87β.

81. Ohly, διάδημα *A12*, πίν. 7.2 και *A15*, πίν. 11.3. Η στάση είναι γνωστή από τους νησιωτικούς σφραγιδόλιθους π.χ. *IGems*, άρ. 19A, 20 (α΄ μισό 7ου αϊ.), 22, 23, 27 (β΄ μισό 7ου αϊ.), 33, 47 (γύρω στο 600). Πρβ. επίσης τους αιγάγρους στους άμφορείς *Délos XVII*, πίν. XXXIX.6 και XL.9. Τη χαρακτηριστική τοποθέτηση των ποδιών βρίσκουμε στον αιγάγρο του ΥΓ άγγείου *BSA* 33 (1932-33), πίν. 23.15, από το *Canale* των *Λοκρών*, που έξαιτίας αυτής της ιδιοτυπίας θεωρήθηκε από τον *Kübler*, *Ker. V*₁, 188 και *Ker. VI*₂, 54, νησιωτικό. Την ίδια θέση έχουν τα πόδια στους αιγάγρους του ΥΓ (γ΄ τέταρτο 8ου αϊ.) κρατήρα από το *Vulci* (εϋβοϊκός), *AntK* 25 (1982), 173, πίν. 32. Όπως-δήποτε τα βεβαιωμένα νησιωτικά έργα που παρουσιάζουν αιγάγρους με τη χαρακτηριστική αναδίπλωση των ποδιών είναι άρκετά μεταγενέστερα από τα άττικά χρυσά διαδήματα, ενώ πολύ σύντομα τα τελευταία βρίσκουν μιμητές στην ίδια την Άττική, βλ. τους καθιστούς αιγάγρους του ζ. του *Hirschfeld* (λουτήριο *Κοπεγγάγης* 726, *Davison*, εικ. 27b. *Κρατήρας* *Μητροπολιτικού Μουσείου Ν. Ύόρκης*, *GGA*, πίν. 41. Άμφορέας *Λονδίνου* 1912.5-22.1, *Davison*, εικ. 29), οι όποιοι με τη σειρά τους έπηρεάζουν το νησιώτη ζ. του *Rottiers* και το εργαστήριό του (*GGP*, 182, 184, πίν. 39d. *CVA*, *Louvre* 18, πίν. 43.4 και 44-45). Σχετικά με την άττική καταγωγή του θέματος, βλ. και *H. P. Isler*, *AntK* 25 (1982), 174. Αυτή την τοποθέτηση των ποδιών βρίσκουμε στην καθιστή δορκάδα του κρητικού ανάγλυφου *όστράκου Schäfer*, 24, άρ. 69.

82. Ohly, *A6*, *A13*.

83. Έιδιαίτερα άγαπητοί είναι οι αιγάγροι στις κρητικές άσπίδες του Ίδαίου άντρου. *F. Canciani*, *Bronzi Orientali ed Orientalizzanti a Creta nell' VIII e VII sec. A.C.*, 1970, 94, όπου και η παλιότερη βιβλιογραφία. Η χρονολόγησή τους είναι άκόμα άντικείμενο πολλών άντιρρήσεων. Τελευταία ό *Canciani*, δ.π., 181, τις χρονολογεί μετά το 700 και μέσα στον 7ο αϊ., ενώ ό *J. Boardman*, «*Orientalien auf Kreta*», *Dädalische Kunst auf Kreta im 7. Jhdt. v. Chr. Katalog der Ausstellung im Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg*, 1970, 16-18, πιστεύει ότι οι νεότερες πρέπει να χρονολογηθούν στα μέσα του 7ου αϊ., δεν εκφράζει όμως γνώμη ως προς τη χρονολόγηση των παλαιότερων, αφήνοντας άνοικτη τη δυνατότητα χρονολόγησής τους μέσα στο β΄ μισό του 8ου αϊ. Τελευταία: *P. Blome*, *Die figurliche Bildwelt Kretas*, 1982, 12.

84. Κλασικά παραδείγματα για την Άττική οι αιγάγροι στα άγγεία του ζ. του *Διπύλου* και του εργαστηρίου του: π.χ. άμφορέας *EM* 804 (*GGA*, εικ. 30), *Μονάχου* 1250 (*Davison*, εικ. 5), θραύσμα Άγοράς *P* 7024 (*Davison*, εικ. 6), κρατήρας *EM* 806 (*Davison*, εικ. 18), *Μονάχου* 6402 (*Davison*, εικ. 19). Για τις *Κυκλάδες* οι ΥΓ Ι προς ΙΙ αιγάγροι *Délos XV*, πίν. XVIIIa-b (*Ac2*). Άπό την ίδια τη *Νάξο* το *όστρακο E. Walter-Karydi*, *AA* 1972, 411, εικ. 38, άρ. 59, κά.

85. Π.χ. λουτήριο *Κοπεγγάγης* 726, κρατήρας *Μητροπολιτικού Μουσείου Ν. Ύόρκης* 14.310.14 (βλ. σημ. 81), έργα του ζωγράφου του *Hirschfeld* και του εργαστηρίου του. *Σκύφος EM* 166 (*GGP*, 48). Άπό τα νησιά βλ. π.χ. το *όποκρητήριο Λούβρου A* 491 (*GGP*, πίν. 39d). Για περισσότερα παραδείγματα και συζήτηση του τύπου, βλ. *Ker. VI*₂, 54 κ.έ.

86. Πρώιμα παραδείγματα από το ζ. του *Hirschfeld*: *όλη Dunedin E* 57.155 (*GGP*, πίν. 8e), άμφορέας *Μονάχου* 8748 (*GGP*, πίν. 8c). Άπό τις *Κυκλάδες* (περίπου ΥΓ Ιβ) *όποκρητήριο Λονδίνου* 37.10-18.1 (*GGP*, πίν. 39a). Περισσότερα νεότερα παραδείγματα και συζήτηση του τύπου: *Ker VI*₂, 57. Πρωιμότατη παράσταση τρέχοντος αιγάγρου με το κεφάλι εμπρός (λίγο πριν από τα μέσα του 9ου αϊ.): *J. N. Coldstream*, «*Knosian figured Scenes of the 9th c. B.C.*», *Πεπραγμένα Δ' Κρητολ. Συνεδρίου, Α'*, 1980, 66 κέ., πίν. 11-14. Έπίσης *BSA* 71 (1976), 117.

87. Ύστερο παράδειγμα: *Délos XVII*, πίν. XXXII, C, *όδρία D* 37.

88. Π.χ. GGK, εικ. 7. Délos XV, πίν. LIV, B, άρ. 10 (ναξιακό). Βλ. επίσης Ker VI₂, 57, σημ. 147.

89. Κλασικό παράδειγμα ό άμφορέας του Κουρίου, E. Walter-Karydi, AA 1972, 407, εικ. 31. Περισσότερα: Ker. VI₂, 57 και σημ. 148. Ναξιακό παράδειγμα: Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, «Νέα στοιχεία για τη γνώση της ναξιακής γεωμετρικής κεραμικής», ASAtene 45 (1983), 117, εικ. 20. Για τó ζ. του Cesnola: GGP, 172. J. N. Coldstream, BICS 18 (1971), 1 κέ. P. P. Kahane, AntK 16 (1973), 114 κέ. J. Boardman, Lefkandi I, 1981, 74 κέ. J. N. Coldstream στο La céramique grecque ou de tradition grecque au VIII siècle en Italie centrale et méridionale (Colloque du Centre J. Bérard, Naples 1982), 10.

90. Kontoleon, πίν. 40a-b.

91. Π.χ. O. Rubensohn, Das Delion von Paros, 1962, 102, πίν. 18.13. Délos XV, 77, εικ. 6 (Bb24) και 38, εικ. 3 (Ac11b).

92. Βλ. σημ. 89.

93. Παραστάσεις αιάγγρων στην ανάγλυφη κεραμική:

α) Κυκλάδες

Μετά τη στροφή προς τους ΥΓ II χρόνους:

1. Ζωφόρος με αιάγγρους προς τὰ δ. Τό κεφάλι προς τὰ πίσω. Ύστρακο από τó Ξώμπουργο Τήνου. Μουσ. Τήνου. Kontoleon, 219, πίν. 40a. Anderson, Te 30. M. Ervin-Caskey, 25.

2. Κεφάλι και λαιμός αιάγγρου προς τὰ άρ. Έπάνω, τμήμα κοσμήματος σε σχήμα ω και τρεις ανάγλυφες ταινίες τριγωνικής τομής. Ύστρακο από τó Ξώμπουργο Τήνου. Μουσ. Τήνου. Kontoleon, 220, πίν. 40b. Anderson, Te 22. M. Ervin-Caskey, 24.

Ύπό τούς τελευταίους ΥΓ II χρόνους, ίσως και από τούς πρώτους χρόνους του 7ου αί.:

3. Κεφάλι και λαιμός αιάγγρου προς τὰ άρ., στο δένδρο της ζωής, τμήμα από αντιθετικό ζευγάρι αιάγγρων. Ύστρακο από τó χειλος και τó λαιμό ανάγλυφου πίθου. Ξώμπουργο Τήνου. Μουσ. Τήνου. ΠΑΕ 1949, 133, εικ. 16. Schäfer T7, 68, 77. Anderson, Te 23. M. Ervin-Caskey, 23.

4. Γυμνός άνδρας οδηγεί από τó κέρατο αϊγαγρο προς τὰ δ. Ύστρακο από τήν Τήνο. Μόναχο, Mus. ant. Kleinkunst, Inv. 7697. R. Lullies, AA 1938, 442, Nr. 19, εικ. 16. E. Kunze, Kretische Bronzereliefs, 1931, 251, εικ. 10. CVA, München 3, πίν. 141.4. Ohly, 117, πίν. 28.1. Schäfer, T1, 67, 69, 84, πίν. XI. Kontoleon, 225, πίν. 42a. Anderson, Te 100. M. Ervin-Caskey, 23. Themelis, Grabbauten, εικ. 8-9. F. W. Hamdorf, στο Tainia, Festschr. R. Hampe, 1980, 69-73, πίν. 16.

Ύπό τις άρχές του β' τετάρτου του 7ου αί.:

5. Κεφάλι και λαιμός αιάγγρου προς τὰ άρ. - κεφάλι, λαιμός και έμπρός πόδι λιονταριού προς τὰ δ. 'Αγώνας ζώνω; Ύστρακο από τó Ξώμπουργο Τήνου. Μουσ. Τήνου. Anderson, Te 109. Τη χρονολόγηση του όστράκου στις άρχές του β' τετάρτου του 7ου αί. ύπαγορεύει ή όμοιότητα στο σχηματισμό του ματιού του λιονταριού με τὰ μάτια των μορφών της «Ποτνιας» της Τήνου, βλ. Kontoleon, πίν. 57. 'Ακόμη οι στιγμές του δηλώνουν τὰ φρύδια των λιονταριών είναι έντελώς αντίστοιχες και στα δύο όστρακα. 'Ας σημειωθεί ή αναλογία στον ίσχυρο σχηματισμό του σαγονιού και του λαιμού των ζώνω. Νομίζω ότι πρόκειται για έργα του ίδιου εργαστηρίου. 'Η χρονική απόσταση που έχει διανυθεί άνάμεσα στον αϊγαγρο του όστράκου ΠΑΕ 1949, 133, εικ. 16 (έδω 3) και σ' αυτόν που μάς άπασχολεί είναι φανερή από τήν πολύ πιο χυμώδη άπόδοση του ζώνου στο όστρακό μας, τήν άρμονική μετάβαση από τó κεφάλι στο λαιμό, που δεν είναι πια «ξύλινος», τήν ώραία καμπύλη του κέρατου και τή σωστή του θέση ως προς τó αυτί.

6. Κλαδί και κεφάλι αιάγγρου. Ύστρακο από τó Ξώμπουργο της Τήνου. Μουσ. Τήνου. Anderson, Te 113 (τό όνομάζει stag).

β) Κρήτη (άκολουθώ τήν κατάταξη του Schäfer)

7. 'Ανάγλυφος τράγος προς τὰ δ. κάτω από ταινία με έντυπους όμόκεντρους κύκλους. Ύστρακο από τó Δικταϊον άντρον. Ύξφόρδη, Ashmolean Museum AE 273. Schäfer, 24, άρ. 66. CCO, 58 κ.έ., 253, πίν. XIX. Anderson, Cr 228. 'Η χρονολόγηση του όστράκου άβέβαιη. Θα μπορούσε να άνήκει στους τελευταίους γεωμετρικούς χρόνους αλλά και άργότερα.

Ύμάδα II

8. Τμήμα ώμου πίθου. Έπάνω ζωφόρος αϊγαγγρων που βαδίζουν και «έναλλάξ» δέχονται τήν επίθεση λιονταριού. 'Αφρατί, έπαρχία Πεδιάδος. ΑΔ 26 (1971), Χρονικά, 499-500, πίν. 515γ.

Ύμάδα III

9. Ύστρακο με ύπόλοιπο ζωφόρου: κυνηγόσκυλο-αϊγαγρος που τρέχει προς τὰ δ. Πρινιας. Μουσ. 'Ηρακλείου, εύρ. 1188. AJA 5 (1901), πίν. 14.12. Schäfer, 16, άρ. 17 και 38, σημ. 146. Anderson, Cr 118.

10. Ύστρακο με ύπόλοιπο όμοιας ζωφόρου. Πρινιας. Μουσ. Pigorini. Borda, Mus. Pigorini, πίν. 41.2. Anderson, Cr 132.

Όμάδα IV

11. Μεγάλο κομμάτι από το λαϊκό αγγείου. Ζωφόρος αϊγάρων που βόσκουν προς τα άρ. 'Από τα περίχωρα της Κνωσού. Φραγκφούρτη. Hornbostel, C 43, πίν. 28b.

γ) Ρόδος

12. Όμάδα 'Ιαλυσού: Ζωφόρος με παράσταση αγώνα μεταξύ ζευγών. 'Ανάμεσά τους έλάφι (βλ. σημ. 96) προς τα δ., που έναλλάσσεται με δρθιο αϊγαρο προς τα δ. Feytmans, 167, εικ. 19, πίν. XXVII. Schäfer, 51 Όμάδα III 2. Πρβ. τή θέση των ποδιών με εκείνη των ελαφιών ή των αϊγάρων στους νησιωτικούς σφραγιδόλιθους, βλ. σημ. 81. 'Εκτός από τους σφραγιδόλιθους που αναφέρονται εκεί, βλ. και τους άρ. 33A, 44, 106, 108, 109.

94. Ohly, 31, διάδημα A13, εικ. 13. 'Επίσης 20, διάδημα A5, εικ. 5, πίν. 2.2 και 7.1. 'Από τους ΥΓ Ια χρόνους, βλ. GG, 124.

95. GG, 198, εικ. 64. Ohly, διάδημα E3.

96. Οί δορκάδες δέ λείπουν και από τις άλλες κατηγορίες τής μεταλλοτεχνίας. 'Εμφανίζονται όμως λίγο άργότερα. 'Ετσι τις βρίσκουμε στις άσπίδες του 'Ιδαίου: E. Kunze, Kretische Bronzereliefs, 1931, 153 και άρ. 5, 62, 69 (βόσκουσες), 40 (άπό το Παλαίκαстро, ξαπλωμένη με το κεφάλι προς τα πίσω), 29 (δύο δορκάδες που δέχονται επίθεση από λιοντάρι) και από τή μετάβαση των ΥΓ Ια προς ΙΙβ χρόνους και πέρα, στις βοιωτικές τοξωτές πόρπες με δρθογώνιο πλακίδιο, βλ. στη συνέχεια.

97. GGP, 40. Ker VI₂, 51. 'Ο Schweitzer, GGA, 34, θεωρεί παλαιότερο τον άμφορέα του Μονάχου 1250 και πιστεύει ότι εκεί πρωτοπαρουσιάζονται.

98. Για τήν προέλευση των ζωφόρων των ζώων και τήν προσαρμογή τους στην άττική άγγειογραφία: GGA, 34. Βλ. επίσης H. P. Isler, «The Meaning of the Animal Frieze in Archaic Greek Art», Numismatica e Antichità Classiche 7 (1978), 7-28.

99. Πρβ. τα ζώα στην ύπογεωμετρική οίνοχόη του 'Αμβούργου 1898.57, GGA, πίν. 99-100.

100. GGP, πίν. 9b. 'Εκτός από τα κλασικά παραδείγματα, τον άμφορέα EM 804, τήν οίνοχόη EM 811, τον άμφορέα Μονάχου 1250, που σημειώνονται πιδό πάνω, υπάρχει πλήθος άττικών άγγείων με βόσκουσες δορκάδες σε ζωφόρους ή σε μετόπες που καλύπτονται όλο το β' μισό του 8ου αϊ. Βλ. σχετικά Ker VI₂, 51 κέ. Για τή συνέχιση του ίδιου θέματος τον 7ο αϊ. βλ. Ker VI₂, 224. 'Αρκετά νωρίς εμφανίζεται ο ίδιος τύπος στις Κυκλάδες, σε μικρές ζωφόρους από τρία συνήθως ζώα: π.χ. κρατήρας Délos XV, Bc8, πίν. XLIVb, έργο του ζ. του Cesnola, που άν δεχτούμε ότι φτιάχτηκε στην Εύβοια, όμως έχει ναξιακό διακοσμητικό πρόγραμμα, βλ. σχετικά Lefkandi I, 76 και παραπάνω σημ. 89. Δύο βόσκουσες δορκάδες εικονίζονται στην επάνω ζώνη ΥΓ όστράκου από τή Γρόττα Νάξου, B. K. Λαμπρινουδάκης, δ.π. (σημ. 89), 117, εικ. 20. Σε δύο επάλληλες ζωφόρους, με δύο και τρία ζώα αντίστοιχα, είναι ταξινομημένες οί δορκάδες στον κάπως νεότερο ναξιακό κρατήρα από τή Θήρα, AA 1972, 404, εικ. 28. 'Ο Pfuhl, «Der archaische Friedhof am Stadtberge von Thera», AM 28 (1903), πίν. XXXIX, 2 (S1), τó θεωρεί βοιωτικό έξαιτίας του ηηλού του, νομίζω όμως ότι έχει δίκιο ή E. Walter-Karydi να τον όνομάζει ναξιακό και για τους λόγους που αναφέρει στο AA 1972, 401 και γιατί οί βοιωτικές δορκάδες έχουν μια πολύ χαρακτηριστική αντίστροφη κάμψη των έμπρός ποδιών (βλ. σχετικά GGP, 207), που δέν υπάρχει στο θηραϊκό κρατήρα. 'Αντίθετα, θυμίζουν πολύ έντονα τις βόσκουσες δορκάδες του Délos XV, Bc8. 'Από τήν Πάρο βλ. τις δορκάδες στο όστρακο AM 42 (1917), 83, εικ. 94. 'Ο τύπος δέ λείπει από τήν πρώιμη ΠΚ φάση: Payne, PKV, πίν. 5.5. Mon. Ant. 22 (1913), πίν. 39.1, 41.3, 46.3, 47. Ούτε και από τήν ΥΓ ΙΙ βοιωτική κεραμική: JdI 1899, εικ. 34. Hampe, πίν. 20, V 34, και από τους ύπογεωμετρικούς χρόνους: Hampe, πίν. 21, V 37. Στόν ίδιο τύπο, των ζώων που βόσκουν, θά πρέπει νομίζω να ταξινομηθούν παραστάσεις όπως αυτές στην ύδρια από τó Καβούσι, Arkades, 643c και GGP, 261, ή του όστράκου από τήν 'Αγορά, Agora VIII, πίν. 18.307, άν και ο λαιμός παρουσιάζεται σχεδόν όριζόντιος άντι τελείως σκυμμένος.

101. 'Εκτός από τήν πυξίδα τής 'Αγοράς P 5066, Agora VIII, πίν. 15.267 που αναφέραμε, ο ίδιος τύπος συναντιέται στον άττικό κάρθαρο τής Κοπεγχάγης 727, CVA, Korpenhague 2, πίν. 73.5a, από τους πρώτους ΥΓ ΙΙ χρόνους. 'Ιδιαίτερα δημοφιλής φαίνεται ότι είναι στο 'Αργος κατά τήν ΥΓ ΙΙ περίοδο, Courbin, 413. Τή συναντούμε σε ζωφόρο σε όστρακο από τó 'Ηραίο, Waldstein, πίν. LVII.22. 'Επίσης στο όστρακο C4650, Courbin, πίν. 139. Τό ίδιο θέμα στολίζει και κάλυμμα πυξίδας από τή Χαλκίδα, AD 27 (1972), Μελέται, πίν. 57b. Για τή σύνδεση του τελευταίου με τó ζ. του Cesnola, βλ. J. N. Coldstream, BICS 18 (1971), 8 και Lefkandi I, 74 (άρ. 6).

102. Βλ. π.χ. BSA 35 (1935), 184, εικ. 8. CVA, Berlin 1, πίν. 12.1-2, ή τον άμφορέα του Νέσσου, JHS 32 (1912), πίν. XI. 'Επίσης Délos XVII, πίν. LXVI.19.

103. EM 866, Davison, εικ. 20. Στήν πίσω όψη του κανθάρου Κοπεγχάγης 727, CVA, Korpenhague 2, πίν. 73.5b. Στο κύπελλο ΠΑΕ 1939-40, 34, εικ. 7. 'Από τó τέλος των γεωμετρικών χρόνων και τις άρχές τής ΠΑ περιόδου: άμφορέας Βρετ. Μουσείου 1936.10-17.1, Davison, εικ. 55 (μαζί με λιοντάρι). Στήν καλλιτεχνική περιοχή Κυκλάδων-

Ευβοία ο τύπος είναι γνωστός από πολύ νωρίς, βλ. τις καθημένες δορκάδες στη μετόπη με το δέντρο της ζωής του άμφορέα του Κουρίου, AA 87 (1972), 406, εικ. 30. Στο Άργος ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένος ο τύπος κατά τους ΥΓ Ιβ χρόνους: Courbin, πίν. 139, C4175 και πίν. 42a-b, C210. BCH 77 (1953), πίν. XXVI (κάτω άριστερά). Waldstein, πίν. 58.6a. Σε όστρακα από κρατήρα της Τίρυνθας, GGP, 143, σημ. 16. Ίδιαίτερα άγαπητές είναι οι δορκάδες στις αναθηματικές πήλινες άσπίδες της Τίρυνθας. Έτσι έχουμε όλους τους τύπους: στην έσωτερική όψη της άσπίδας Α (H. Lorimer, *Homer and the Monuments*, 1950, πίν. IX.2) βόσκουσα, όρθια με το κεφάλι πίσω, όρθια με το κεφάλι έμπρός να θηλάζει το μικρό της (πρόκειται για είδυλλιακή σκηνή που ταραίζει ή παρουσία του κενταύρου), ενώ στην έξωτερική όψη της άσπίδας Β υπάρχουν δύο καθισμένες δορκάδες με το κεφάλι προς τα πίσω, ζωγραφισμένες με άσπρη μπογιά πάνω στο σώμα του άλόγου (Lorimer, ό.π., πίν. Χ.2). Στην ύπογεωμετρική βοιωτική κεραμεική βρίσκουμε τον τύπο σε μία από τις δορκάδες του άμφορίσκου CVA, München 6, πίν. 268.1. Έπίσης από το τελευταίο τέταρτο του 8ου, CVA, Heidelberg, Universität 3, πίν. 119.1. Ο Canciani βλέπει έδω «μισοφαγωμένο τετράποδο».

104. Davison, εικ. 19-20, 119.1.

105. Άπό τις πιο πρώιμες παραστάσεις του τύπου είναι τα ΥΓ ΙI όστρακα από το Άργος, Courbin, πίν. 139, C4177 και Waldstein, πίν. 57.23 (κάτω από την κοιλιά του άλόγου). Στη Βοιωτία το συναντούμε στον ύπογεωμετρικό άμφορίσκο του Μονάχου, CVA, München 6, ό.π., και σε ζωφόρο στη σύγχρονη πυξίδα των Βρυξελλών, CVA, Belgique 1, III G, πίν. 1. Στην Άττική ο τύπος γίνεται συχνός μετά το 700, π.χ. CVA, Heidelberg, Universität 3, πίν. 107.2. AA 1938, 596, εικ. 10, ή τελευταία δορκάδα, δεξιά.

106. Η μία από τις καθισμένες δορκάδες του βοιωτικού άμφορίσκου CVA, München 6, ό.π. Νομίζω ότι σ' αυτό τον τύπο πρέπει να κατατάξουμε και τις δύο μεγάλες δορκάδες της σύγχρονης βοιωτικής οινόχόης του Άμβούργου, GGA, πίν. 99-100.

107. Γενικά βλ. C. Blinkenberg, *Fibules grecques et orientales*, 1926. Hampe, 1-55. GGA, 201 κέ. GG 80, 157, 202, 250 και σημ. K. de Vries, «Incised Fibulae from Boeotia», *Forsch. u. Berichte* 14 (1972), 111 κέ. K. Kilian, *Fibeln in Thessalien von der myk. bis zur arch. Zeit*, 1975. H. Philipp, *Bronzeschmuck aus Olympia, Ol. Forsch.* XIII (1981), 260 κέ. E. Sapouna-Sakellarakis, *Die Fibeln der ionischen Inseln*, 1978.

108. Hampe, πίν. 7. BSA 64 (1969), πίν. 36.

109. «Χαράκτης του κύκνου» («Swan engraver»). Hampe, πίν. 13, άρ. 89.

110. «Χαράκτης του λέοντος» («Lion engraver»). Hampe, πίν. 8, άρ. 40 και άρ. 135.

111. Hampe, πίν. 12, άρ. 12. Ο Schweitzer, GGA, 206, την τοποθετεί γύρω στο 725 π.Χ.

112. GGA, 204, εικ. 114 και 113. H. Philipp, ό.π. (σημ. 107), 270 και σημ. 458, άρ. 6-7-8. Τις χρονολογεί μαζί με τον Kilian, ό.π. (σημ. 107), 124, άρ. 1482, στα τελευταία χρόνια του 8ου αι. Άντίθετα ο Schweitzer γύρω στα 750. Δέ βλέπω γιατί ο Schweitzer όνομάζει το ένα ζωό «δορκάδα» (Ρόδος) και το άλλο «έλάφι» (Όλυμπία), άφου σε κανένα από τα δύο δέν υπάρχουν κέρατα. Χαρακτηριστικές της δυσκολίας στην αναγνώριση του ζωικού είδους, όταν οι ανατομικές ιδιομορφίες άποδίδονται συνοπτικά, όπως άναγκαστικά συμβαίνει στην ΥΓ και πρώιμη άνατολίζουσα τέχνη, είναι οι τρεις διαφορετικές όνομασίες που χρησιμοποιήσαν οι έρευνητές για να χαρακτηρίσουν το ίδιο τετράποδο που εικονίζεται στη μετόπη του λαίμου του άμφορέα Délos XV, Ad4 και της ύδριας Ad9: Έτσι όνομάζεται από τον Kübler, *Ker VI₂*, 58, σημ. 155, «schreitend Bock», ενώ στο Délos XV θεωρείται την πρώτη φορά ως «cerf passant (le genre de l'animal est indiqué par la courte queue)» και τη δεύτερη ως «antilope passant».

113. Η γραπτή ναξιακή - ευβοική κεραμεική γνωρίζει ήδη τον τύπο από το όστρακο πυξίδας που βρέθηκε στη Χαλκίδα και άποδίδεται στο ζ. του Cesnola, βλ. σημ. 101.

114. Atti, 269. *Ker. V₁*, 187. *Ker. VI₂*, 50 σημ. 92, 54 σημ. 131 και 133, 73. H. V. Hermann, *Ol. Forsch.* VI (1966), 103. *JdI* 81 (1966), 134. R. Hampe, *Deutsche Lit. Zeitung* 76 (1955), 682. C. Berard, *AntK* 12 (1969), 79.

115. Eretria III, 44. Οι χρυσές ταινίες της συλλογής Γουλανδρή από τη Σκύρο, που δημοσιεύει ή L. Marangou στο BCH 99 (1975), 365 κέ., άνήκουν σε τελείως διαφορετική παράδοση.

116. Délos XV, πίν. XXIV και LV, άμφορέας Ad4. Délos XVII, πίν. LXVI, 19. Το θέμα ιδιαίτερα άγαπητό στους τηνιακούς άνάγλυφους πίθους του πρώιμου 7ου αι.: β' ζώνη της κοιλιάς του πίθου της «Γεννήσεως», Kontoleon, πίν. 52-55. Έπίσης όστρακο Kontoleon, πίν. 42b. Βλ. τέλος το όστρακο Anderson, *Te* 109 (βλ. σημ. 93, άρ. 5).

117. Όπως π.χ. οι δορκάδες στις χρυσές ταινίες που άναφέραμε ή εκείνη της πυξίδας Agora P 5066. Οι αντίστοιχες παραστάσεις σε άργεια όστρακα (βλ. σημ. 101), είναι σύγχρονες ή λίγο μεταγενέστερες των ναξιακών.

118. GGP, 176.

119. Παραστάσεις δορκάδων στην άνάγλυφη κεραμεική:

α) Κυκλάδες

Ἐκ τῶν α' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ.:

1. Ἀγῶνας ζῶων στὴ β' ζώνη μεγάλου ὄστρακου ἀνάγλυφου πίθου. Στὴν ἄκρη δεξιὰ δορκάδα ἀναποδογυρισμένη κατασπαράσσεται ἀπὸ λιοντάρι. Στὴν α' ζώνη τὸ κάτω μέρος γυναικας πρὸς τὰ ἄρ. Ἐκ τῶν Ἐώμπουργο Τήνου. Μουσ. Τήνου, Schäfer T9, 71, 77. Kontoleon, 225, πίν. 42b. M. Ervin-Caskey, 23. Anderson, Te 101. F. W. Hamdorf, ὁ.π., σμ. 93, ἄρ. 4).

Ἐκ τῶν μέσα τοῦ 7ου αἰ.:

2. Ζωφόρος δορκάδων, μετὰ τὸ κεφάλι ἐμπρός, ποὺ βαδίζουν πρὸς τὰ δ. Ὁστρακο ἀπὸ τὸ Ἐώμπουργο Τήνου. Μουσ. Τήνου. ΠΑΕ 1950, 267, εἰκ. 5.2. Schäfer, T13, 72. Anderson, Te 104. Ὁ Schäfer, ὁ.π. καὶ 74, συγκρίνει τὶς δορκάδες τοῦ τηνιακοῦ ὄστρακου μετὰ ἐκεῖνες τῶν δύο βοιωτικῶν ἀνάγλυφων πίθων EM 5898 καὶ Λούβρου CA 795. Ἐχει δίκιο ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἀπόδοσης τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς κεφαλῆς καὶ γιὰ τὴν ἀνήκουν στὸν ἴδιο εἰκονογραφικὸ τύπο. Οἱ τηνιακὲς δορκάδες ὅμως δὲν ἔχουν τὴν ξύλινη σκληράδα τῶν βοιωτικῶν, ὁ λαϊκὸς τοῦ εἶναι σημαντικὰ βραχύτερος καὶ γενικὰ πλησιάζουν πολὺ περισσότερο τὸ φυσικὸ τοῦ πρότυπο. Νομίζω ὅτι μία χρονολόγηση γύρω στὰ μέσα τοῦ αἰῶνα θὰ ἦταν δικαιολογημένη ἀπὸ τὴν ὁμοιότητά τους μετὰ τὶς δύο δορκάδες τοῦ πινακίου ἄρ. εὐρ. 74, ἀπὸ τὴν αὐλακα προσφορῶν 2 τοῦ Κεραμικοῦ (Ker. VI₂, ἄρ. κατ. 34, πίν. 22-23-24). Τὰ εὐρήματα τῆς «Orferinne 2» χρονολογεῖ ὁ Cook (BSA 35 (1935), 193, 205) στὸ 660-650. Πρβ. ἐπίσης τὶς δορκάδες στὸς Ὑστεροὺς ΠΚ ἀρυβάλλους NC, πίν. 8.9 καὶ 10.3.

β) Βοιωτία

Ἐκ τῶν β' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ.:

3. Ζωφόρος δορκάδων, μετὰ τὸ κεφάλι ἐμπρός, ποὺ βαδίζουν πρὸς τὰ δ. Ζώνη τοῦ ὄμοιο στὸν ἀνάγλυφο βοιωτικὸ πίθο EM 5898. AE 3 (1892), πίν. 8.9. De Ridder, BCH 22 (1898), 440. E. Buschor, Die Plastik der Griechen, 1958, 14. F. R. Grace, Archaic Sculpture in Boeotia, 1939, εἰκ. 9. Schäfer, B1, 73, 74, 79. Kontoleon, 231, πίν. 56. M. Ervin-Caskey, 28, πίν. 4.12-13. Anderson, Bo 131.

4. Ὁμοιο ζωφόρος καὶ στὴν ἴδια θέση μετὰ τὴν προηγούμενη. Βοιωτικὸς πίθος, Λούβρο CA 795. De Ridder, BCH 22 (1898), 449, πίν. 4.5. Hampe, πίν. 36, 38. Schäfer, B2, 73. M. Ervin-Caskey, 28, πίν. 3.14. Anderson, Bo 132.

γ) Κρήτη

5. Ὁστρακο ἀνάγλυφου πίθου μετὰ τὴν ἐμπροσθητὴ παράσταση καθισμένης δορκάδας πρὸς τὰ ἄρ., ποὺ γυρίζει τὸ κεφάλι πρὸς τὰ πίσω. Ἐκ τῶν Κνωσῶ, Μουσ. Ἡρακλείου. AJA 5 (1901), 406, εἰκ. 1. F. Courby, Les vases grecs à reliefs, 1922, 46, εἰκ. 9. Schäfer, 24, ἄρ. 69. Anderson, Cr 169. Βλ. σχετικὴ συζήτηση στὴ σμ. 81. Ὁ Schäfer, 38, σημειώνοντας τὴ σχέση μετὰ τοὺς νησιωτικὸς σφραγιδολίθους χρονολογεῖ τὸ ὄστρακο γενικὰ στὸν 7ο αἰ. Ἰδιαίτερα πλησιάζει τοὺς σφραγιδολίθους IGems, πίν. II.44, πίν. IV.106, 108, καὶ Perachora II, πίν. 176, A33b, ποὺ ὁ J. Boardman τοποθετεῖ στὴν ὁμάδα D (γύρω στὸ 600).

Τὰ τετράποδα ποὺ εἰκονίζονται στὰ πρῶμα (στροφή πρὸς ΥΓ II χρόνους) ὄστρακα Kontoleon, πίν. 39b καὶ Anderson, Te 26, ἀπὸ τὸ Ἐώμπουργο τῆς Τήνου, θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι δορκάδες, ἀλλὰ τὸ ἴδιο καλὰ θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν καὶ ἐλάφια ἢ ἄλογα, γι' αὐτὸ καὶ δὲν τὰ περιλαμβάνω στὴν πιὸ πάνω ἀπαρίθμηση τῶν ἀνάγλυφων παραστάσεων.

120. Π.χ. στὸ λαϊκὸ τῆς λουτροφόρου τοῦ Λούβρου, τοῦ ζ. τοῦ Ἀναλάτου, GGK, πίν. 193. Στὸ πάνω μέρος τοῦ ὑποκρητηρίου τῶν Ἀχαιῶν, CVA, Berlin I, πίν. 31-33. Στὸν κρατήρα ἀπὸ τὸν Κεραμικό, Ker. VI₂, πίν. 111, κ.δ. Κατάλογο τῶν ΠΑ παραστάσεων σφινγῶν, βλ. στὴ Ν. Bosana-Kourou, The Sphinx in Early Greek Art (ἀδημ. διδ. διατριβή, Oxford 1979), 264-281.

121. Π.χ. GGK, πίν. 165b. D. Levi, Early Hellenic Pottery of Crete, Hesperia 14 (1945), πίν. XX.4. Κατάλογο βλ. στὴ Ν. Bosana-Kourou, ὁ.π., 321-323.

122. Π.χ. Hornbostel, πίν. 31, πίν. 35a, πίν. 37b. Schäfer, πίν. V.1. Κατάλογο βλ. στὴ Ν. Bosana-Kourou, ὁ.π., 346-360.

123. Π.χ. Hornbostel, πίν. 23, πίν. 28. E. Berger, AntK 10 (1967), πίν. 39.1.

124. ΠΑΕ 1973, 124, εἰκ. 2 καὶ πίν. 148a. Ν. Ζαφειρόπουλος, ASAtene 45 (1983), 153 κέ., εἰκ. 1-2.

125. Βλ. Ν. Bosana-Kourou, ὁ.π., 324, ἄρ. 253-256. Ἐὰν προστεθεῖ σ' αὐτὰ τὸ κεφάλι σφίγγας σὲ ὄστρακο (ἀδημοσίευτο) ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ Νάξο.

126. Π.χ. Délos XVII, Bc19. Βλ. γιὰ λεπτομερῆ ἐξέταση σφινγῶν στὰ «μηλιακά» ἀγγεῖα, Ζαφειροπούλου, 42, 56-58.

127. Schäfer, T16. Anderson, Te 84. M. Ervin-Caskey, 32.

128. W. Lamb, «Stamped Pithos Fragments in the Collection of the British School», BSA 26 (1923-25), πίν. XIc, ἄρ. X. Anderson, Me 161.

129. Π.χ. Waldstein, 182, πίν. 63.5, και Weinberg, 117, πίν. 26d. Perachora II, 321, πίν. 126, και Weinberg, 122, πίν. 26e. Anderson, Co 15 και Co 17.

130. Βλ. σχετικά Ν. Bosana-Kourou, δ.π. (σημ. 120), κεφ. 4, «Interpretation», 186.

131. Schäfer, 31-33. Βλ. επίσης Ν. Bosana-Kourou, δ.π., 346-360, άρ. 340-411. Σ' αυτά άς προστεθοϋν οί σφίγγες στα: Ρ. Demargne, «Un rithos archaïque crétois au Musée du Louvre», RA 1972, 35-46. S. Weinberg, «Cretan Relief Amphora in Basel», AntK 16 (1973), 98-101. Ν. Β. Reed, «A Daedalic Sampler», Muse 15 (1981), 58-66. Μ. Τσιποπούλου, «Δαίδαλικά τής Συλλογής Μητσotάκη», AAA XIV (1981), 276-292. Ρ. Gerke, «Erwerbungen Kassel Antikenabteilung 1972-1982», AA 1983, 487, άρ. 12.

132. E. Haspels, BCH 70 (1946), 233, πίν. Χα.

133. Feytmans, 169 (Ial. A4, 4; Μουσ. Ρόδου BE 402), εικ. 19 και πίν. XXVIII, 2.

134. Χρήστου, 172 άρ. II και 173 άρ. V. Fittschen, 96, R 23. Σ. Καρούζου, 'Αγγεία τοϋ 'Αναγυροϋντος, 1963, 98, εικ. 74-75.

135. Βλ. J. Boardman, Greek Sculpture: The Archaic Period, 1978, 77-79 και πίνακα τής σελ. 79. Σχετικά με τις άναλογίες ποϋ ύπαγορευονται άπό τὸ «σαϊτικό κανόνα» και τήν παραλαβή τους άπό τήν πρώιμη έλληνική πλαστική: Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, 'Ελληνική πλαστική τοϋ 7ου π.Χ. αϊ., Πανεπιστημιακά παραδόσεις, 1975, 68 κέ. και σημειώσεις. Τήν άναλογία 1:7 (ύψος/μήκος ποδιού) βρίσκουμε και στὸν αντίστοιχο ὡς πρὸς τή στάση Περσέα τοϋ βοιωτικού ανάγλυφοϋ πίθου τοϋ Λούβρου CA 795, στοϋς ὀπλίτες τοϋ κυκλαδικοϋ πίθου τής Βασιλείας κά.

136. Τά ὑπόλοιπα κομμάτια ἢ δὲ σώζουν τὸ σημεῖο ὄπου πατοϋν οί μορφές ἢ ἔχουν συγκολληθεῖ με τρόπο ποϋ δὲν ἐπιτρέπει τή μέτρηση τής σωστῆς καμπυλότητας.

137. 'Ο Fittschen, 82, L33 και σημ. 423, πιστεύει οτι τήν ὄρθια στάση τοϋ ζώου κάνουν άναγκαστική τὸ περίγραμμα τῶν μηρῶν του και ἡ οϋρά. 'Όμως και τὰ μὲν και ἡ δὲ βρίσκουν ἐξίσου καλά τή θέση τους οταν τὸ λιοντάρι βαδίζει με τὰ τέσσερα: ἄπλῶς οί δύο μηροί ποϋ σώζονται στὸν πίν. 8β ἀνήκουν στα πίσω σκέλη οταν εἶναι ὄρθιο τὸ ζῶο και στα ἔμπρὸς οταν βαδίζει.

138. Στὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ καταλήγω ἐφαρμόζοντας τήν άναλογία 1/3, ὕψος λαιμοϋ/συνολικό ὕψος ἀγγείου, ποϋ δίνει ὁ ανάγλυφος πίθος τής Θήρας, Ν. Μ. Kontoleon, «Theraisches», AM 73 (1958), πίν. 101, ὁ πίθος τής Μυκόνου, Myk. Pith., 38, ὁ κυκλαδικὸς πίθος τής Βασιλείας. Τὸ ὕψος δὲν πρέπει νὰ φανεῖ ὑπερβολικό ἂν κρίνουμε ἀπό τὸ μέγεθος ποϋ ἔχουν τὰ δύο ναξιακά ανάγλυφα ἀγγεία, τῶν ὁποίων μποροϋμε νὰ ἀποκαταστήσουμε τὸ σχῆμα (βλ. «Σχῆμα-Διάταξη διακόσμησης» και σημ. 39).

139. Στὴν περίπτωση αὐτῆ βέβαια θὰ μποροϋσαμε νὰ συμπληρώσουμε τὸ κενὸ με κάποια ἄλλη παράσταση, ὅπως π.χ. τής σαλαμάνδρας πάνω ἀπό τή Μέδουσα στὸν ανάγλυφο πίθο Λούβρου CA 795, ἔδῶ πίν. 28γ. Γενικά ἡ ἀποκατάσταση στὴν ὁποία τὸ λιοντάρι βαδίζει, παρουσιάζει μεγάλες ἀναλογίες, ὡς πρὸς τή διάταξη τῶν μορφῶν στὸ χῶρο, με τήν παράσταση τοϋ φόνου τής Μέδουσας ἀπό τὸν Περσέα στὸν πινὸ πάνω πίθο.

140. Τὸ θέμα, ἐνταγμένο σὲ σκηνὴ κυνηγοϋ, βρίσκουμε σὲ ἀνατολικά ανάγλυφα, π.χ. E. Akurgal, Die Kunst der Hethiter, 1961, πίν. 95 (ὀρθοστάτης ἀπό τὰ τείχη τοϋ Alaça Hüyük). W. Orthmann, Der alte Orient, 1975, πίν. 271e (μεσοασσυριακὴ κυλινδρική σφραγίδα).

141. Π.χ. κυνήγι ἐλαφῶν ἀπό λιοντάρι στὴν κορυφογραμμὴ πάνω ἀπό τήν πόλη 2 τής τοιχογραφίας τοϋ δωματίου 5 τής Δυτικῆς οἰκίας στὸ 'Ακρωτήρι Θήρας, Σ. Μαρινάτος, 'Ανασκαφαί Θήρας VI, 1974, ἔγχρωμος πίν. 9.

142. Π.χ. μυκηναϊκὸ ἐγχειρίδιο με τήν «ἐγκόλλητη» παράσταση κυνηγοϋ λεόντων στὸ EM 'Αθηνῶν, R. Higgins, Minoan and Mycenaean Art, 1967, εικ. 169-170. Τὸ ἴδιο με τὸ K14 θέμα, δηλαδὴ ἀγώνα ἀνάμεσα σὲ ὀπλισμένο με ξίφος ἄνδρα και σχεδὸν ὄρθιο λιοντάρι, βρίσκουμε σὲ σφραγιστικὴ χρυσὴ ψῆφο ἀπό τὸν Α' ταφικό περίβολο τῶν Μυκηνῶν, στὸ EM 'Αθηνῶν, IEE, A', 244β. Σὲ ἀνάλογη παράσταση φαίνεται νὰ ἀναφέρεται ἡ πινακίδα ἀπό τήν Πύλο, M. Ventris - J. Chadwick, Documents in Mycenaean Greek, 1956, άρ. 243.

143. J. N. Coldstream, «Knossian figured Scenes of the 9th c. BC», Πεπραγμένα Δ' Κρητολογικοϋ Συνεδρίου, Α', 1980, 69, πίν. 11-12. 'Επίσης H. Sackett, BSA 71 (1976), 117.

144. Βλ. κατάλογο τῶν πρώιμων ἀπεικονίσεων τοϋ θέματος στὸν Fittschen, 76-78, a-b. 'Επίσης Ker. IV₂, 69 και σημειώσεις. Σχετικά με τήν καταγωγή τοϋ μοτίβου, βλ. F. Canciani, Jdl 80 (1965), 64, σημ. 183. J. N. Coldstream, δ.π. (σημ. 143). Ρ. Blome, Die figurliche Bildwelt Kretas, 1982, 93 κέ. 'Ιδιότυπη ἐρμηνεία τοϋ θέματος, βλ. τελευταία ἀπό τήν G. Ahlberg-Cornell, Acta Archaeologica 58 (1987), 56, 69-70, 73-75.

145. Βλ. κατάλογο παραστάσεων στὸν Fittschen, 78, c.

146. Fittschen, 83, f. Ker. VI₂, 70 και σημ. 215, 218. Ahlberg-Cornell, δ.π., 81, ὄπου δέχεται διαφορετικὴ ἐρμη-

νεία τῶν σκηνῶν τοῦ κρατήρα Ἀθηνῶν EM 256 καὶ τοῦ ἀμφορέα Louvre CA 284. Ἐπίσης J. N. Coldstream, «The Geometric Lion-Fighter from Kato-Phana» στὸ Chios, A Conference at the Homereion in Chios, 1984 (ἔκδ. J. Boardman - J. Vaphopoulou-Richardson, 1986), 184-185.

147. Βλ. κατάλογο παραστάσεων στὸν Fittschen, 80, d καὶ σημ. 419 σχετικὰ μὲ τὴν καταγωγή τοῦ θέματος.

148. Φαρέτρα ἀπὸ τὴ Φορτέτσα: Fortersa, πίν. 116, 169. CCO, 134, εἰκ. 50B. J. Boardman, The Greeks Overseas, 1980, 57, εἰκ. 24. BSA 62 (1967), 59. Fittschen, 80, L24. I. Beyer, Die Tempel von Deros u. Prusias, A, 1976, 137, ἀρ. 40. Χάλκινο ἔλασμα ἀπὸ τὸ Καβούσι: AJA 5 (1901), 147-148, εἰκ. 10-11. CCO, 134, εἰκ. 50A. BSA 62 (1967), ὁ.π. Fittschen, 80, L25 καὶ 81, L31. I. Beyer, ὁ.π., 136, ἀρ. 39. Χρυσὴ ταινία τῆς συλλογῆς Nelidow: CCO, 134. Fittschen, 81, L29. BSA 62 (1967), ὁ.π. I. Beyer, ὁ.π., 133, ἀρ. 33. Χρυσὴ ταινία ἀπὸ τὸ θόλο τοῦ Χανιαλῆ-Τεκῆ στὴν Κνωσό: CCO, 134, εἰκ. 50C. BSA 62 (1967), ὁ.π. Fittschen, ὁ.π., 81, L30. I. Beyer, ὁ.π., 133, ἀρ. 32. Πρόσφατα ἀπασχόλησαν τὰ πρὸ πάνω μνημεῖα τὸν P. Blome, ὁ.π. (σημ. 144), 10.

149. Ker. V₁, 177, πίν. 69. Ker. VI₂, 71. Περισσότερη βιβλιογραφία στὸν Fittschen, 81, L28 καὶ 87. Βλ. ἀκόμα κριτικὴ τοῦ T. J. Dunbabin, Gnomon 26 (1954), 444, γιὰ τὴν ἐρμηνεῖα ποὺ δίνει στὴν παράσταση ὁ F. Brommer, Herakles, Die zwölf Taten des Helden, 1953 (1974), 8.

150. J. Boardman, The Greeks Overseas, 1980, 56 κέ. καὶ σημειώσεις. CCO, 134-138. BSA 62 (1967), 57 κέ. Βλ. ἐπίσης T. J. Dunbabin, The Greeks and their Eastern Neighbours, 1957, 48-49.

151. Πρόσφατη συζήτηση τοῦ θέματος βλ. στὴν G. Ahlberg-Cornell, ὁ.π. (σημ. 144), 74.

152. Π.χ. E. Akurgal, Die Kunst der Hethiter, 1961, πίν. 95. W. Orthmann, Untersuchungen zur späthethitischen Kunst, 1971, 418 (Wagenjagdszenen. Οἱ περισσότερες ἀναφέρονται σὲ κυνήγι λιονταριοῦ), 424 (κυνήγι μὲ τόξο: Tell Halaf A3/52, Nimrud 5/8, Nimrud 5/10). Ἀσσυριακὰ ἀνάγλυφα μὲ ἀνάλογες παραστάσεις: W. Orthmann, Der alte Orient, 1975, πίν. 205 (ἀ' μισὸ 9ου αἰ.), πίν. 242-246 (ἀπὸ τὸν 7ο αἰ.). Βλ. σχετικὰ T. J. Dunbabin, ὁ.π. (σημ. 150), 46 κέ. Gabelmann, 9 κέ.

153. J. Boardman, ὁ.π. (σημ. 150), 78. Ὁ Coldstream, ὁ.π. (σημ. 143), σημ. 9, καὶ BICS 31 (1984), 93, σημ. 6, δεχεται ὅτι ἡ ἔμπνευση γιὰ τὰ πρόσφατα εὐρήματα τῆς Κνωσοῦ μπορεῖ νὰ ἦρθε μὲσω Κύπρου.

154. Λίθινα νεοχιτιτικὰ ἀνάγλυφα ποὺ παριστάνουν ἄνδρα νὰ ἀγωνίζεται μὲ ξίφος ἐναντίον ὄρθιου λιονταριοῦ: W. Orthmann, Untersuchungen zur späthethitischen Kunst, 428 (Tell Halaf A3/51, Karatepe A/26, Karkemis E/4, Nimrud 5/2). Χρονολογοῦνται στὴ Νεοχιτιτικὴ II περίοδο (Tell-Halaf, πρὶν τὸ 808 π.Χ.) καὶ στὴ Νεοχιτιτικὴ III b (γύρω στὸ 730 π.Χ.). Βλ. ἀκόμα τὸν κατάλογο ἀνατολικῶν μνημείων ποὺ παρουσιάζει γιὰ σύγκριση, 430. Ἐπίσης W. Orthmann, Der alte Orient, πίν. 312b (ἀπὸ τὸ Ἰράν, μέσα 8ου αἰ.).

155. E. Kunze, Archaische Schildbänder, Ol. Forsch. II (1950), 100 καὶ σημ. 2. Gabelmann, 10. Fittschen, 87. Ker. VI₂, 71. Ὁ Kübler παραδέχεται ὅτι ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος στὸ ὑποκρητήριο τοῦ Κεραμεικοῦ ἴσως ἔρχεται ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, θεωρεῖ ὅμως πιθανὸ νὰ πρόκειται γιὰ προσαρμογὴ τῶν πρώιμων βοιωτικῶν παραστάσεων ἄνδρα ἀγωνιζόμενου πρὸς λιοντάρι ποὺ βαδίζει, στὸ στενὸ χῶρο ποὺ προσφέρουν τὰ πόδια τοῦ ὑποκρητηρίου.

156. Π.χ. τὸ διάδημα τῆς συλλογῆς Nelidow ἂν καὶ ἔργο τῆς κρητικῆς χρυσοχοῖας βρέθηκε στὴν Ἀττικὴ.

157. Μία ἀπὸ τίς δυνατότητες τῶν τεχνιτῶν τοῦ 9ου αἰ. π.Χ. νὰ ἔρθουν σὲ ἐπαφὴ μὲ προϊόντα τῆς YM IIIA-B περιόδου ἀναφέρει ὁ Coldstream, BICS 31 (1984), 95 καὶ σημ. 30.

158. Π.χ. σφραγιδόλιθος (scaraboid seal) ἀπὸ πορφυρίτη τῆς ὁμάδας «Lyre-Player Group», ποὺ βρέθηκε στὸ ναὸ τῶν Ὑρίων Νάξου τὸ 1988, βλ. ἔκθεση ἀνασκαφῶν G. Gruben, B. Lambrinudakis et al., AA 1991 (ὑπὸ ἔκδοσιν).

159. Γιὰ τὴ φιλολογικὴ καὶ εἰκονογραφικὴ παράδοση τοῦ ἀγῶνα μὲ ξίφος («Schwertkampftypus»), βλ. F. Brommer, ὁ.π. (σημ. 149), 8, σημ. 3. LIMC V, s.v. Heracles, IV (ὑπὸ ἔκδοσιν).

160. Ker. VI₂, 70 καὶ σημ. 215, 218. Fittschen, 81, e, 83, f. Λανθασμένα ὅμως θεωρεῖ σκηνὴ κυνηγιοῦ τὴν παράσταση τοῦ λαίμου τοῦ ἀνάγλυφου λακωνικοῦ ἀμφορέα τῆς Σπάρτης (L34), Χρήστου, 164, σχέδ. 4, πίν. 78-79, 88, 90-92. Ὁ κυνηγὸς δὲν ἐπιτίθεται μὲ δόρυ ἐναντίον ὄρθιου λιονταριοῦ. Τὸ ἔχει ἤδη σκοτώσει καὶ τὸ μεταφέρει κρεμασμένο ἀπὸ τὸ ξύλο, στὴν πίσω ἄκρη τοῦ ὁποῦο κρέμεται ἀνάποδα δορκάδα. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν αἶγαρο ποὺ μεταφέρει ὁ μεσαῖος κυνηγός. Στὸ λαίμω τοῦ αἰγάρου μάλιστα διακρίνονται οἱ ἱμάντες μὲ τοὺς ὁποίους εἶναι δεμένος στὸ ξύλο. Ἄν τὸ λιοντάρι ἦταν ἀκόμα ζωντανὸ καὶ πάλευε μὲ τὸν ἄνδρα θὰ πατοῦσε μὲ τὰ δύο πίσω πόδια του στὸ ἔδαφος, ἐνῶ τὰ ἐμπρὸς πόδια καὶ ἡ οὐρά του δὲ θὰ κρέμονταν ἄψυχα, ὅπως τώρα.

161. T. J. Dunbabin, Gnomon 26 (1954), 444. Fittschen, 87. K. Kübler, Ker. VI₂, 72.

162. Ker. VI₂, 71, σημ. 223.

163. Fittschen, 83, L41.

164. Ker. VI₂, 70, σημ. 219.
165. CVA, Karlsruhe 2, πίν. 48.11. Fittschen, 83, L37. Marangou, 191, πίν. 40.
166. Hampe, πίν. 24, V8. F. Canciani, JdI 80 (1965), 40, άρ. 3, εικ. 6. Fittschen, 83, L38.
167. ΑΔ 18 (1963), Χρονικά, 293, πίν. 339α. Fittschen, 77, L9.
168. W. A. Müller, Nacktheit und Entblössung, 1906, 84.
169. Fittschen, 83, L40, 88, 64 και σημ. 341-344.
170. BSA 35 (1934-35), πίν. 35, άρ. 33. J. Boardman, Greek Emporio, 1967, 108. Fittschen, 83, L39. J. N. Coldstream, δ.π. (σημ. 146), 181-186, εικ. 1.
171. Fittschen, 84, L42, L44 και σημ. 430, 433.
172. G. Vallet - F. Villard, Megara Hyblaea II, 1964, 166, πίν. 183.3-4, 215.3-4. F. Villard, «La céramique polychrome du VII^e s. en Grèce, en Italie du Sud et en Sicile», ASAteue 43 (1981), 134-135, πίν. II.2.
173. Fittschen, 84, L43. Στη σελ. 88 έρμηνεύει τήν παράσταση του όστράκου L42 (άπό τον ίδιο ζωγράφο και τήν ίδια περιοχή) ώς «Ringkampftyrus» του άγώνα Ήρακλή-λέοντα, ένώ λίγο πιό πάνω άπορρίπτει τή δυνατότητα να παρουσιάζεται στο όστρακο αυτό ήράκλειος άθλος. Νομίζω ότι αναφέρεται στο L43 όπου βλέπει «Mann, einen Löwen begleitend, dem er den linken Arm um den Bauch geschlungen hat». Διαφορετική, και ιδιαίτερα πειστική έρμηνεία τής παράστασης του όστράκου BSA 43 (1948), 14, άρ. 31, εικ. 7, πίν. 14, παρουσιάζει ό T. J. Dunbabin στο Studies presented to D. M. Robertson, 1953, 1165:
174. Kunze, δ.π. (σημ. 155), 96 κέ. Σε χρονολογική σειρά: XIIId, XIVd (πίν. 39), Vd (πίν. 21), VIc (άπό τό Noicattaro, πίν. 73 και Beil. 2), XXXIIγ (πίν. 60), XXXIVa. Για τό θέμα βλ. τελευταία P. C. Bol, Argivische Schilde, Ol. Forsch. XVII (1989), 54-69.
175. Kunze, δ.π., 98, IIIc και XVIe (πίν. 14 και πίν. 40) και σημ. 1 για παραδείγματα άπό τήν άγγειογραφία. Έπίσης P. C. Bol, δ.π.
176. Βλ. σχετικά Kunze, δ.π., 99.
177. AE 1917, 197, εικ. 10. GGK, 484, πίν. 281a. Kunze, δ.π., 96, 100, σημ. 3, Beil. 8.
178. Π.χ. CVA, France I, Louvre, III Hd, πίν. 6.6.
179. Kunze, δ.π., 100. Κατά χρονολογική σειρά: κομμάτι 74 (πίν. 53), IVg (πίν. 19), XXVIIIγ (πίν. 53). Perachora I, πίν. 49.3.
180. Είναι συχνή ή διαφορετική διακόσμηση του έπάνω και του κάτω μέρους του χιτώνα, βλ. π.χ. τά ειδώλια GGK, πίν. 72c. Perachora I, πίν. 89.20 και 21a. Άνάλογη διαμόρφωση με τό χιτώνα του ναξιακού «ήρωα» έχει ό Περσέας τών ανάγλυφων βοιωτικών πίθων του Λούβρου, Hampe, πίν. 38. Για τόν κοντό άνδρικό χιτώνα βλ. Ch. Karusos, JdI 52 (1937), 182 και σημ. 8.
181. Π.χ. BCH 85 (1961), 851, εικ. 4. Délos XVII, πίν. XV a (C1).
182. Περισσότερα για τό κλιμακωτό βλ. στη διαπραγμάτευση τών κοσμημάτων, σελ. 85-87.
183. Ch. Karusos, δ.π. (σημ. 180), 175, εικ. 10, και J. K. Brock, BSA 44 (1949), πίν. 7. Έπίσης βλ. B. K. Λαμπρινουδάκης, AE 1972, 17.
184. Με τό θέμα άσχολεϊται διεξοδικά ό Ch. Karusos, δ.π., 183 και σημ. 3. Στις παραστάσεις που αναφέρει προσθέτουμε τούς θυσσάνους που εικονίζονται στα χάλκινα έλάσματα τής Όλυμπίας, AE 1972, πίν. 56, 57, 58.
185. Βλ. σχετικά σημ. 345 στη σελ. 141.
186. Myk. Pith., 68, πίν. 22, 23b, 24b, 27a.
187. A. Snodgrass, Early Greek Armour and Weapons, 1964, 93.
188. Βλ. Snodgrass, δ.π., 122.
189. A. Furumark, The Mycenaean Pottery. Analysis and Classification, 1941, εικ. 71 (άρ. 73. Losenge).
190. Με τήν ιστορία του ρόμβου γενικότερα ώς μεμονωμένου κοσμήματος («Einzelraute»), κατά τούς ΥΓ χρόνους στήν άττική κεραμεική άσχολεϊται ό Kübler, Ker. VI₂, 108. Για τή διάδοσή του κατά τόν 7ο αϊ. βλ. Ker. VI₂, 342. Τό μοτίβο που στολίζει τό μηρό του ναξιακού ήρωα είναι ιδιαίτερα κοινό στήν ΠΑ άγγειογραφία, π.χ. K.

Kübler, Altattische Malerei, 1950, εικ. 18, 70. CVA, Berlin 1, πίν. 3, 5. Δέν είναι σπάνιο και κατά τους τελευταίους ΥΓ χρόνους, π.χ. Davison, εικ. 51.

191. Τό κόσμημα μεμονωμένο: π.χ. Payne, PKV, πίν. 6.1 και 3, πίν. 11.1 και 4. Έπαναλαμβανόμενα, σέ συνδυασμό με κυματοειδή γραμμή: π.χ. NC, πίν. 7.

192. Ίδιαίτερα αγαπητή είναι ή άλυσίδα στιγμωτών ρόμβων ήδη από τή χαρακτηρισζόμενη ως Πρωτογεωμετρική Β΄ περίοδο κέ.: π.χ. Fortetsa, 173 (pattern 5aa), πίν. 23.350, πίν. 30.440, πίν. 31.423, πίν. 79.1931. Τό μοτίβο μεμονωμένο παρουσιάζεται τόν 7ο αϊ.

193. Ίδιαίτερα συχνό ως μεμονωμένο κόσμημα στην ομάδα Délos XV, Aa (π.χ. πίν. II.1-2, πίν. III.3, πίν. IV.7, πίν. V.16-17, πίν. VI.18-19, πίν. VIII.29-30), αλλά καιιά φορά και στα Ae (πίν. XXXII.90). Φυσικά δέ λείπει από τόν 7ο αϊ. π.Χ. Délos XVII, πίν. XVa (C1). Γενικά για τή χρησιμοποίησή του στα παριακά και ναζιακά άγγεϊα του 7ου αϊ., βλ. Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, AE 1972, 20-21. Συχνή είναι ή παρουσία του στην ευβοϊκή κεραμεική, τόσο την πρώιμη (π.χ. Lefkandi I, Plates, πίν. 48.157-161, πίν. 49.164-179, πίν. 52.233, πίν. 60.10), όσο και σ΄ εκείνη του 7ου αϊ.: π.χ. J. Boardman, BSA 47 (1952), 23 και σημ. 126.

194. Βλ. παραδείγματα: Ch. Karusos, δ.π. (σημ. 180), 184 και σημ. 3, 4, 5. Β. Fellmann, JdI 93 (1978), 1 κέ., όπου τά παραδείγματα από τους Μυκηναϊκούς χρόνους κέ.

195. Ch. Karusos, δ.π., σημ. 2. L. Marangou, Lakonische Elfenbein- und Beinschnitzereien, 1969, 68, σημ. 407a. Τελευταία για τατουάζ: K. Ziemmermann, «Tätowierte Thrakerinnen auf gr. Vasenbildern», JdI 95 (1980), 163-196.

196. Ch. Karusos, δ.π., σημ. 3.

197. Ch. Karusos, δ.π., σημ. 4. Για αυτό τό είδος του άμυντικού όπλισμού βλ. Η. L. Lorimer, BSA 42 (1947), 88 και 133. A. Snodgrass, δ.π. (σημ. 187), 88.

198. Β. Fellmann, δ.π. (σημ. 194), 29, συμπεράσματα.

199. Β. Fellmann, δ.π., 14 κέ.

200. Β. Fellmann, δ.π., 21 και σημ. 107, 108. Με τήν παρουσία αυτών των μικρών στιγμωτών μοτίβων σέ γυμνά μέρη του σώματος όπλιτών και ήρώων τής μελανόμορφης άγγειογραφίας κατά τό β΄ μισό του 6ου αϊ. άσχολήθηκε ό J. Boardman, AA 1978, 330 (όπου και κατάλογος των παραστάσεων). Πιστεύει ότι πρόκειται για ούλλες από παλιά τραύματα.

201. Βλ. σχετικά με τήν άρχαία ύποδηματοποιία: K. Erbacher, Griechisches Schuhwerk, διδ. διατριβή, Würzburg, 1914. RE II A1, 741. O. Lau, Schuster und Schusterhandwerk, διδ. διατριβή, Bonn, 1967. S. Marinatos, Kleidung- Haar- und Barttracht, Archaeologia Homérica I (1967), A32, A50. Για άληθινά σανδάλια που βρέθηκαν σέ άρχαίους τάφους, βλ. AM 99 (1984), 265 κέ.

202. RE II A1, 749. Daremberg-Saglio, II 1, 615. Ή άποσπασματική διατήρηση των ύποδημάτων στον πίθο μας δέν επιτρέπει να είμαστε κατηγορηματικοί στο ότι παρουσιάζονται «ένδρομίδες» και όχι «έμβάδες», οι όποιες διαφέρουν από τις πρώτες στην αναδίπλωση του επάνω μέρους τής μπότας («πτέρυγες»). Οι «έμβάδες» όμως, αντίθετα προς τις «ένδρομίδες», δέν εμφανίζονται τόσο χωρίς στην άρχαία έλληνική τέχνη και φοριούνται ιδιαίτερα συχνά από τό Διόνυσο και τους συνοδούς του, από μυθικά πρόσωπα με θρακική ή βόρεια γενικότερα καταγωγή, καθώς και από κυνηγούς ή ίππεις. Πρβ. τους ίππεις τής ζωφόρου του Παρθενώνα, F. Brommer, Der Parthenonfries, 1977, πίν. 13, πίν. 30, πίν. 33.

203. Από τις πρώιμες παραστάσεις όπου ό Περσέας φορεϊ τις «ένδρομίδες» με φτερά, βλ. π.χ. τόν άποκεφαλισμό τής Μέδουσας στον άνάγλυφο βοιωτικό πίθο του Λούβρου, έδω πίν. 28γ (ας σημειωθεί ή προς τά πάνω στροφή τής μύτης των ύποδημάτων, τόν άμφορέα τής Έλευσίνας, Γ. Μυλωνάς, Ή πρωτοαττικός άμφορέας τής Έλευσίνας, 1957, πίν. 10, τή μετόπη του Θέρμου (όπου διακρίνονται οι ίμάντες, όμοιοι με των ένδρομίδων του ναζιακού πίθου), Schefold, πίν. 18, τό ΠΑ λουτήριο CVA, Berlin 1, πίν. 47.1, κέ.

204. Βλ. π.χ. τόν Έρμη στο δίνο του ζ. των Γοργόνων, Schefold, πίν. 45. Τόν ίδιο στο λαιμό του «μηλιακού» άμφορέα του Έρακλή, όπου φαίνονται και οι ίμάντες των ένδρομίδων, AE 1894, πίν. 14.

205. Π.χ. ό Έρακλής του μέσου ΠΚ άρβύλλου, Payne, PKV, πίν. 21.3. Ή Έρακλής και ό Οϊνεύς στο «μηλιακό» άμφορέα του Έρακλή (διακρίνονται οι ίμάντες των ύποδημάτων), AE 1894, πίν. 13.

206. Π.χ. ήλινη μετόπη από τις Συρακούσες, Schefold, πίν. II. «Πότνια Θηρών» σέ πόδι τρίποδα από τήν Όλυμπία, Schefold, εικ. 28. Γοργόνες του δίνου του ζ. των Γοργόνων, Schefold, πίν. 45.

207. Βλ. Marinatos, δ.π. (σημ. 201), A33, εικ. 7. RE, δ.π. (σημ. 202), 746. Πήλινο όμοίωμα χεττιτικού παπου-

τσιού: E. Akurgal, Die Kunst der Hethiter, 1961, πίν. 33. Στο ίδιο βιβλίο άφθονα παραδείγματα χεττιτικών ύποδημάτων σε χεττιτικά ανάγλυφα.

208. Ένδεικτικά αναφέρω τὸ Μνημεῖο τῶν Ἀρπυῶν, G. Richter, The Furniture of the Greeks, 1966, πίν. 64, τὰ παπούτσια τῆς γυναίκας στὸ ανάγλυφο τῶν Χρυσάφων καὶ τῆς Σπάρτης, Richter, ὁ.π., πίν. 50, 52, ἐκεῖνα τοῦ Ἀρκεσίλα στὴ λακωνικὴ κύλικα, E. Simon, Die griechischen Vasen, 1976, πίν. XV, κἀ.

209. Βλ. σύντομη ἀναφορὰ στὸ ΑΔ 14 (1931-32), παραρτ., 50, καὶ ΠΑΕ 1937, 115. Πρβ. τὴ «χεττιτικὴ» πῆλινη μυκηναϊκὴ μπότα ἀπὸ τὴ Βούλα Ἀττικῆς, S. Marinatos, Kreta, Thera, und das mykenische Hellas, 1973, πίν. 260, καὶ δευτέρη παρόμοια στὸ ΕΜ Ἀθηνῶν, Ἔργον 1955, 25. Πῆλινα γεωμετρικὰ ὁμοιώματα ὑποδημάτων: Hesperia 18 (1949), 287, 296, εἰκ. 12, πίν. 70-71. ΑΔ 19 (1964), Χρονικά, πίν. 49. ΑΕ 1912, 36, εἰκ. 16-17.

210. Ker. VI₂, 257 κέ. Ἡ στενὴ σχέση τῶν ΠΑ καὶ τῶν κυκλαδικῶν λιονταριῶν ἔχει τονιστεῖ ἰδιαίτερα, βλ. Ker. VI₂, 264. Σχετικὰ μὲ τοὺς τρόπους ἀπόδοσης τοῦ αὐτιοῦ στὰ ἑλληνικὰ λιοντάρια χεττιτικοῦ τύπου, βλ. Gabelmann, 17.

211. Βλ. σχετικὰ Gabelmann, 18.

212. Π.χ. ἀμφορέας Θεάτρου, Délos XVII, πίν. XIII, Bb1. Ἀμφορέας Délos XVII, 16, Bc1. Ὅστρακο ἀπὸ τὴ Νάξο, BCH 85 (1961), 851, εἰκ. 4. Ἀντίθετα ὑπάρχει πάντα στὶς προτομὲς λιονταριῶν τῶν ἀγγείων τῆς ομάδας Délos XVII, C.

213. ΠΑΕ 1939, 121-123, εἰκ. 4-5. G. Kokkorou-Alewras, Archaische naxische Plastik, διδ. διατριβή, München 1975, 105, K54.

214. Π.χ. GGK, πίν. 195a.

215. Gabelmann, 17.

216. Βιβλιογραφία γιὰ κρητικὰ λιοντάρια: Hornbostel, κατὰ τὴ διαπραγμάτευση τοῦ C25.

217. Πρβ. τὸ σχηματισμὸ τῆς χαιτῆς τῶν ἀλόγων στὸν ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης, στὸ ναξιακὸ ὄστρακο BCH 85 (1961), 851, εἰκ. 3 ἢ στὰ ἀγγεῖα Délos XVII, πίν. XV.C1, πίν. XVI.C2, πίν. XX.C11. Γιὰ τὴν ἰδιουτυπία τῆς ναξιακῆς χαιτῆς ἀλόγων, βλ. Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, ΑΕ 1972, 15.

218. Π.χ. τὸ λιοντάρι Délos XVII, Bb1, καθὼς καὶ τὸ ὄστρακο BCH 85 (1961), 851, εἰκ. 4. Ἡ ἀδιαφοροποίητη χαιτὴ συνεχίζεται στὰ ἀγγεῖα τῆς ομάδας Délos XVII, C. Ὑπάρχει παράλληλα στὰ λιοντάρια τοῦ γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ (π.χ. ΠΑΕ 1971, πίν. 326a) καὶ σ' ἐκεῖνα τῆς ομάδας Leyden. Βλ. καὶ Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, ΑΕ 1972, 16. Ζαφειροπούλου, 47. Βλ. ὁμως Ν. Σ. Ζαφειρόπουλος, «Εὐβοϊκοὶ ἀμφορεῖς ἀπὸ τὴ Θήρα», ASAtene 45 (1983), 165, εἰκ. 15, γιὰ βοστρυχωτὴ χαιτὴ σὲ λιοντάρι γραμμικοῦ νησιωτικοῦ ἀγγείου.

219. Ὁ Kübler, Ker VI₂, 266, βλέπει στὸ λιοντάρι τοῦ ναξιακοῦ ἀνάγλυφου πίθου τὸ πρῶτο στάδιο στὴν πορεία γιὰ δημιουργία θυσσανωτῆς χαιτῆς στὰ παριακὰ ἀγγεῖα: «Die inselgriechischen Löwen der 50er bis beginnenden 30er Jahre tragen nach der Reliefscherbe aus Naxos die ersten Zottelmähnen...». Βλ. ἐπίσης Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, ὁ.π., 31. Νομίζω ὁμως ὅτι πρόκειται γιὰ παράλληλο ἀνεξάρτητο τύπο, ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴ χαιτὴ τῶν ναξιακῶν ἀλόγων (βλ. σημ. 217) πού, ἀπὸ ὅσο μέχρι σήμερα γνωρίζουμε, δὲν ὁδήγησε στὴ διαμόρφωση χαιτῆς στὴν ἴδια τὴ Νάξο τουλάχιστον, πρβ. τὰ λιοντάρια τῆς ομάδας Délos XVII, C.

220. Ζαφειροπούλου, 17, εἰκ. 18. Ἡ συγγραφεὺς χρονολογεῖ τὴν ὕδρια γύρω στὸ 660, στοὺς ἴδιους δηλαδὴ περίπου χρόνους μὲ τὸ ἀνάγλυφο ναξιακὸ λιοντάρι, ὁπότε δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἀποδώσουμε προτεραιότητα τοῦ τύπου τῆς χαιτῆς στὸ «μηλιακὸ» ἐργαστήριο, ὁ.π., 48, πολὺ περισσότερο ἐπειδὴ ὅλα τὰ ἄλλα «μηλιακὰ» παραδείγματα χαιτῆς ἀλόγου σὲ λιοντάρια χρονολογοῦνται ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἴδια, ὁ.π., 84-85.

221. Βλ. Gabelmann, 74. Εἰδικότερα γιὰ τὸ κεφάλι τῶν δηλιακῶν λεόντων βλ. ὁ.π., 76. G. Kokkorou-Alewras, ὁ.π. (σημ. 213), 72 κέ., 106, K56. Ἡ ὁμοιότητα ἴσως ὀφείλεται στὸ ὅτι καὶ τὰ μαρμάρινα λιοντάρια ἀκολουθοῦν, παρὰ τὴν ἐποχὴ τους, τὸ χεττιτικὸ τύπο, ἀλλὰ καὶ στὸ ὅτι ἡ λιτὴ, εὐγενικὴ καὶ κάπως ἀνόργανη μορφή δὲν ἔπαυε ποτὲ νὰ ἀποτελεῖ τὸν ἄξονα γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο στρεφόταν ἡ ναξιακὴ αἰσθητικὴ.

222. Ker. VI₂, 260 κέ.

223. Π.χ. θηραϊκὸς ἀμφορέας ΠΑΕ 1971, πίν. 326a. Ἀμφορέας Leyden, Bocci, Ceramica Cicladica, πίν. XII.2. Ἀμφορέας στὸ Παρίσι, GGK, πίν. 182.

224. Π.χ. οἰνοχόη Κύμης, ΑΔ 22 (1967), Χρονικά, πίν. 88a. Θηραϊκὸς ἀμφορέας, Ἔργον 1975, 151, εἰκ. 150.

225. Π.χ. τὸ λιοντάρι τοῦ ἀμφορέα Délos XVII, 16, Bc1. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ ὅλα τὰ λιοντάρια τῆς ναξιακῆς ομάδας Délos XVII, C.

226. Ζαφειροπούλου, 29, 47, 86, εικ. 54, εικ. 56.

227. Ker. VI₂, 257, 259.

228. Για την αλλαγή της θέσης της ούρας στα άττικά, αλλά και στα νησιωτικά αγγεία κατά το τέλος των ΥΓ χρόνων, βλ. Ker. VI₂, 79 κέ. GGP, 208 και 232. Πρβ. την ούρα του λιονταριού στο αγγείο Délos XVII, πίν. V (Ba10). Έπίσης στο ναξιακό ανάγλυφο δοσρακο **K16**.

229. Π.χ. Thera II, 213, εικ. 420a (άμφορέας Ba). Πρβ. επίσης το γραμμικό νησιωτικό άμφορέα από τη Θήρα, R. M. Cook, Greek Painted Pottery², πίν. 29, B-C, όπου τα όρθια λιοντάρια που στολίζουν τις δύο πλάγιες μετόπες έχουν την ούρα άνωσφωμένη στη μία και χαμηλωμένη στην άλλη μετόπη.

230. Ker. VI₂, 264.

231. Βλ. N. Kourou, ό.π. (σημ. 8), 107. R. E. Jones et al., ό.π. (σημ. 8), 644-652, ιδιαίτερα βλ. σελ. 652: «For Group IV a Naxian origin (has long been posited)».

232. Ker. VI₂, 264. X. Καρούζος, AE 1937, B', 602.

233. «Μηλιακός» άμφορέας Délos XVII, Bc19. Βλ. σχετικά Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, AE 1972, 31, πίν. 26. Ζαφειροπούλου, 47. Κορινθιακό δοσρακο από το Ήραϊο Άργους, NC, πίν. 4.5, Waldstein, πίν. LXIV.3. Οίνοχόη Ταύρου, Δ. Σκιλάρντι, AE 1975, 122 κέ., πίν. 43γ, 44α. Πλαστικό αγγείο από το Μενελαίο Σπάρτης, NC 170, εικ. 72. Για την εμφάνιση της θυσσανωτής χαιτίης στα κορινθιακά λιοντάρια βλ. και F. Salviat, BCH 86 (1962), 112 και σημ. 1.

234. Το μικρό μέγεθος του δοσράκου και ό γύψος που καλύπτει όλη την πίσω πλευρά δέν επέτρεψε άκριβή όπολογισμό της θέσης του στο αγγείο.

235. Παραστάσεις λιονταριών στην ανάγλυφη κεραμεική:

α) *Κυκλάδες*

Τελευταίο τέταρτο 8ου αί.:

1. Άνδρας επιτίθεται με σπαθί και όδору έναντίον λιονταριού. Στη συνέχεια όπόλοιπα άλλοι άνδρα με όδору. Κυνήγι λιονταριών; Καρλσρούη, Badisches Landesmuseum B2673. CVA, Karlsruhe 2, πίν. 48.11. Fittschen, 83, L37. Anderson, Am 61. Marangou, 191, πίν. 40.

Τέλος α' τετάρτου 7ου αί.:

2. Λιοντάρι που επιτίθεται σε άλλο και άλλο που κατασπαράζει άνδρα στη β' ζώνη της κοιλιās του πίθου της «Γεννήσεως». Άπό το Ξώμπουργο Τήνου. Μουσ. Τήνου. Schäfer, 72. Kontoleon, 228 και σημ. 1, πίν. 54a-b. M. Ervin-Caskey, 27. Anderson, Te 63.

Άρχες β' τετάρτου 7ου αί.:

3. Κεφάλι και πόδι άνορθωμένου λιονταριού άριστερά της «Ποτνίης» σε δοσρακο από το Ξώμπουργο Τήνου. Μουσ. Τήνου. Schäfer, 71 (T10), 74 και σημ. 415, 79. Kontoleon, 231, πίν. 57. M. Ervin-Caskey, 29. Anderson, Te 67.

4. Λιοντάρι άνορθωμένο πρός τα δ. (άγώνας ζώων;) σε δοσρακο από το Ξώμπουργο Τήνου. Μουσ. Τήνου. Anderson Te 109. Βλ. συζήτηση για τη χρονολόγηση στη σημ. 93, άρ. 5.

Α' μισό 6ου αί.:

5. Λιοντάρια που βαδίζουν πρός τα άρ. σε έναλλαγή με βαδίζουσες σφίγγες. Όστρακο από τη Φυλακωπή Μήλου. Συλλογή Άγγλικής Άρχαιολογικής Σχολής Άθηνών. W. Lamb, BSA 26 (1923-25), πίν. XI.C, άρ. X. Anderson, Me 161.

Μετά τα μέσα του 6ου αί.:

6. Λιοντάρι που βαδίζει πρός τα δ., πίσω από κένταυρο. Όστρακο από τη Μήλο. Συλλογή Άγγλικής Άρχαιολογικής Σχολής Άθηνών. W. Lamb, BSA 26 (1923-25), πίν. XI.A, άρ. III. Anderson, Me 160.

7. Λιοντάρι ξαπλωμένο πρός τα άρ. με το κεφάλι πρός τα πίσω, άνάμεσα σε άνθέμια (:). Όστρακο από το Ξώμπουργο Τήνου. Μουσ. Τήνου. Anderson, Te 146.

Ή Anderson κατατάσσει τα δοσρακα 6 και 7 στην όμολογούμενω εϋρύτατη χρονικά όμάδα «Middle Archaic, 650-550». Οί όμοιότητες του τηνιακού ανάγλυφου λιονταριού πρός το μηλιακό, καθως και ό άνάλογος χειρισμός του πλοχμού, δείχνουν ότι τα δύο δοσρακα είναι σύγχρονα. Άν προσπαθήσουμε να χρονολογήσουμε με κάποια μεγαλύτερη προσέγγιση, νομίζω ότι θα πρέπει να διατηρηθεί ή χρονολόγηση της Lamb (BSA 26 (1923-25), 77), στο β' μισό του 6ου, ειδικότερα άμέσως μετά τα μέσα του αιώνα. Έκει όδηγούν οι λεπτές έλαστικές άναλογίες των λιονταριών, ή περίτεχνη άναδίπλωση της ούρας, ή κίνηση του κενταύρου, στοιχεία που ξαναβρίσκουμε στα αγγεία του τέλους της πρώιμης και της μέσης φάσης του Λυδού και της σχολής του, πρβ. Μ. Τιβέριος, Ό Λυδός και το έργο του, 1976, πίν. 19β, πίν. 22-23, πίν. 28β. J. Boardman, Athenian Black Figure Vases, 1974, πίν. 68, πίν. 79.

8. Λιοντάρι που βαδίζει πρός τα δ. σε ζωφόρο με χίμαιρα (πρός τα άρ.) και πουλί. Όστρακο από την Πάρο.

Μουσ. Πάρου 2012. Θυμίζει το λιοντάρι στον άρ. 6. Γ. Μπακαλάκης, «'Από τα ΝΑ κράσπεδα της Πάρου», 'Αμητός. Τιμητικός τόμος Μ. 'Ανδρόνικου, 1987, 539, σημ. 19, πίν. 106.4.

β) Βοιωτία

'Αρχές β' τετάρτου 7ου αί.:

9. Δύο άνορθωμένα λιοντάρια πλαισιώνουν την «Πότνια» στη μετόπη του λαιμού πίθου από τη Θήβα. 'Αθήνα, EM 5898. Schäfer, 73 (B1), 74, 79. F. R. Grace, *Archaic Sculpture in Boeotia*, 1969, 16, εικ. 9. Kontoleon, 231, πίν. 56. M. Ervin-Caskey, 28, πίν. 4.12-13. Anderson, Bo 131.

γ) 'Ανατολικό Αίγαίο. Σάμος - Χίος

10. Λιοντάρι έναλλάσσεται με γοργόνα και κένταυρο σε ζωφόρο. 'Από τη Σάμο. 'Αθήνα, EM 17555. Anderson, Sa 130. Δέν έχω δει το όστρακο. 'Η Anderson το χρονολογεί στο α' μισό του 7ου αί.

6ος αί.:

11. Λιοντάρι προς τα δεξιά με το κεφάλι προς τα πίσω και το εμπρός πόδι άνορθωμένο. 'Όστρακο από το Ριζάρη Χίου. Μουσ. Χίου. ΠΑΕ 1953, 268, εικ. 1. E. Simantoni-Bournias, «Céramique à reliefs de Chios», άρ. 4, BCH, Supplément XIX (ύπό έκδοσιν).

δ) Κρήτη

Α' μισό 7ου αί.:

12. 'Ανδρας κρατά από τα αυτιά δύο λιοντάρια (ή πάνθηρες;) που έχουν το κεφάλι στραμμένο προς το θεατή. 'Όστρακα άνάγλυφου άγγείου στο Μουσ. 'Ηρακλείου. Ν. Μ. Κοντολέων, Πρακτικά Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Α', 152, πίν. 36. Fittschen, 80-81, L27. Anderson, Cr 202.

13. Λιοντάρια που επιτίθενται σε άλογα και σε αιγάγρους. 'Όστρακα άνάγλυφου πίθου από το 'Αφρατί. ΑΔ 26 (1971), Χρονικά, 499-500, πίν. 515γ.

Β' μισό 7ου αί.:

14. Τα κεφάλια και τα δύο εμπρός πόδια έραλδικών λιονταριών. 'Όστρακο από το 'Αστρίτσι Πεδιάδας. Μουσ. 'Ηρακλείου 2176. Schäfer, 16 (III 20), πίν. IV.2. Anderson, Cr 195.

15. Δύο έραλδικά λιοντάρια. 'Όστρακο στο Μουσ. 'Ηρακλείου. Schäfer, 18 (III 46) πίν. IV, 3. Anderson, Cr 208.

16. Περισσότερα όστρακα με διάφορα μέρη του σώματος λιονταριών από το ίδιο άγγείο. 'Από την Κρήτη. Στο 'Αμβούργο και στη Γενεύη. Hornbostel, C25, πίν. 34b. Anderson, Cr 249 και Cr 250.

17. 'Εμπρός τμήμα λιονταριού. Βέλος διαπερνά το κεφάλι του στο σημείο της χαιτίης. Ν. Μ. Κοντολέων, Πρακτικά Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Α', 152, πίν. 35β.

Α' τέταρτο 6ου αί.:

18. Λεοντοκεφαλή προς τα άρ. Συλλογή Γιαμαλάκη 282. Schäfer, 22 (V 57). Anderson, Cr 277.

ε) Σπάρτη

δ' τέταρτο 7ου αί.:

19. Ζωφόρος με λιοντάρια που βαδίζουν προς τα δ. Μουσ. Σπάρτης 1762. Χρήστου, 172, πίν. 82β. Anderson, Sp 5.

Τέλος 7ου αί.:

20. Σκοτωμένα λιοντάρια που κρέμονται στην άκρη του ξύλου, με το όποιο τα μεταφέρουν οί κυνηγοί. Στη μετόπη του λαιμού άνάγλυφου πίθου από τη Σπάρτη. Μουσ. Σπάρτης 5395. Χρήστου, 165 κέ., πίν. 78, 90, 91, 92 και σχέδ. 4. Anderson, Sp 2.

ζ) Καλλιτεχνική περιοχή Κορίνθου

Μέσα 7ου αί.:

21. Τα πίσω πόδια έραλδικά τοποθετημένων αίλουροειδών (πιθανότατα λιονταριών). 'Ανάμεσά τους φυτικό κόσμημα. 'Όστρακο από την Περαχώρα. Perachora II, 321, πίν. 126. Weinberg, 122, πίν. 26e.

22. Κυνήγι λιονταριών από πεζούς και έφιππους. Περισσότερα όστρακα από το 'Ηραίο του 'Αργους. 'Αθήνα, EM. Waldstein, 182, πίν. LXIII.4a-d. Fittschen, 79, L21. Anderson, Co 16.

γ' τέταρτο 7ου αί.:

23. Λιοντάρι βαδίζει προς τα δ. σε ζωφόρο με σφίγγα και πάνθηρα. 'Όστρακο από το 'Ηραίο του 'Αργους. Waldstein, 182, πίν. LXIII.5. Weinberg, 117 και σημ. 67, πίν. 26d. Anderson, Co 15.

Τέλος 7ου αί.:

24. Λιοντάρι βαδίζει προς τα άρ. σε ζωφόρο με πάνθηρα και γρύπα. 'Όστρακο από το έργαστήριο του Φειδία στην 'Ολυμπία. Ol. Forsch. V (1964), 163, πίν. 62/19.

25. Λιοντάρι βαδίζει προς τα άρ. σε ζωφόρο με πάνθηρα και γρύπα. 'Όστρακο από τη Λάρισα του 'Αργους. BCH 80 (1956), 372, εικ. 19. Ol. Forsch. V (1964), 163.

26. Λιοντάρι, πάνθηρας, πετεινός. Στη δεύτερη ζώνη δικτυωτό κόσμημα. 'Από την Κόρινθο. Μουσ. 'Αργους C 821. Anderson, Co 67. Δέν έχω δει το όστρακο. 'Η Anderson το θεωρεί «Middle Archaic, 650-550».

236. Βασικό για τη γνώση του ἄρματος στους προϊστορικούς και πρώιμους χρόνους είναι τὸ ἔργο τοῦ J. Wiesner, *Fahren und Reiten, Archaeologia Homeric, Bd I, Kap. F.* (1968), ὅπου ἀναφέρεται διεξοδικὰ ὄλη ἡ μέχρι τότε βιβλιογραφία. Βλ. ἐπίσης σχετικά μὲ τὴ χρήση τους: J. K. Anderson, «Homeric, British and Cyrenaic Chariots», *AJA* 69 (1965), 349, M. A. Littauer, «The Military Use of the Chariot in the Aegean in the Late Bronze Age», *AJA* 76 (1972), 145, P. A. L. Greenhalgh, *Early Greek Warfare*, 1973, 9-39, D. Kent-Hill, «Chariots of Early Greece», *Hesperia* 43 (1974), 441, J. K. Anderson, «Greek Chariot-Borne and Mounted Infantry», *AJA* 79 (1975), 175.

237. Ὀλόκληρο τὸ ἄρμα μὲ ἄλογα καὶ ἐπιβάτες: **K19**. Ἀρκετὰ μεγάλο τμήμα τους: **K18, K20**. Μόνο ὁ δίφρος καὶ οἱ ἐπιβάτες: **K22**. Τμήμα τοῦ δίφρου καὶ τῶν ἀλόγων: **K21, K26**. Μόνο ἄλογα: **K12** (ι), **K24, K25, K27**.

238. Ἡ λέξη δίφρος χαρακτηρίζει εἰδικότερα τὸ σῶμα τοῦ ἄρματος, χρησιμοποιήθηκε ὁμως παράλληλα καὶ γιὰ ὀλόκληρο τὸ ἄρμα, βλ. σχετικά Daremberg-Saglio, *Ib*, 1635 καὶ σημ. 11. Ὁ Wiesner δὲν κάνει παρόμοια διάκριση ἀνάμεσα στὶς ὁμηρικὲς λέξεις *ἄρματα - δίφροι - ὄχρα*.

239. Wiesner, F13.

240. Wiesner, F14.

241. Διαφορετικὰ Wiesner F15 καὶ F104, ὅπου ὀνομάζει «ἄντυγα» τὸ στηθαῖο καὶ τὶς χειρολαβὲς μαζί.

242. Ἰλ. Ψ 335, 436.

243. Daremberg-Saglio, *Ib*, 1636. Wiesner, F15, F104.

244. Σχετικὰ μὲ τὸν ἄξονα καὶ τὰ ὑλικά ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸν κατασκεύαζαν, βλ. Daremberg-Saglio, *Ib*, 1635. Wiesner, F13.

245. Greenhalgh, 21 κέ.

246. Καὶ οἱ δύο ρόδες τοῦ ἄρματος εἰκονίζονται στὶς πρώιμες ΥΓ ἀγγειογραφίες, βλ. π.χ. Davison, εἰκ. 3, εἰκ. 13a-c, εἰκ. 14, εἰκ. 15a-b, εἰκ. 25, εἰκ. 26. Ὁ Greenhalgh, ὅ.π., 20 κέ., κατατάσσει τὰ ἄρματα αὐτὰ στὴν πρώιμη ὁμάδα τοῦ G1 (βλ. καὶ τὸν πίνακα ποῦ παραθέτει στὴ σελ. 186 κέ.).

247. Ὁ τροχὸς μὲ τὶς τέσσερις ἀκτίνες («κνήμες») εἶναι ἐκεῖνος ποῦ συναντοῦμε κατὰ κανόνα στοὺς προϊστορικούς χρόνους (Wiesner, F43 καὶ σημ. 131), βλ. π.χ. τὴ χάλκινη βοϊδάμαξα ἀπὸ τὸ Ψυχρό (Wiesner, εἰκ. 3a), τὰ ἰδιογράμματα τροχῶν καὶ ἀρμάτων τῆς Γραμμικῆς Β' ἀπὸ τὴν Κνωσό (Wiesner, εἰκ. 6a-b καὶ εἰκ. 9), τὰ ἄρματα ποῦ εἰκονίζονται οἱ μυκηναϊκὲς στῆλες (P. Themelis, *Mycènes - Nauplie*, ὁδηγός, ἔκδ. Delta, εἰκ. 30-31), τὴν τοιχογραφία τῆς Τίρυνθας (P. Themelis, ὅ.π., εἰκ. 38), τῶν Μυκηνῶν (I. Κριτσέλη-Προβίδη, *Τοιχογραφίες θρησκευτικοῦ κέντρου Μυκηνῶν*, 1982, πίν. 27), τὸ ὄστρακο BCH 104 (1980), 602, εἰκ. 41, ἢ τὶς παραστάσεις ἀρμάτων σὲ μινωικά καὶ μυκηναϊκὰ δαχτυλίδια-σφραγίδες (Greenhalgh, εἰκ. 21, εἰκ. 23. Wiesner, εἰκ. 10. Themelis, ὅ.π., εἰκ. 33). Τὸ ἴδιο συχνὸς εἶναι καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικούς χρόνους. Ἔτσι ἡ πλειονότητα τῶν ἀρμάτων στὶς ἀγγειογραφίες τῶν γεωμετρικῶν χρόνων κυλᾶ πάνω σὲ τετράκτινες ρόδες, ὅπως αὐτὲς ποῦ βλέπουμε ὀλόγλυφες στὸ μικρὸ χάλκινο ἄρμα ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία (εὐρ. 9080, Wiesner, F136, εἰκ. 25. Curtius u. Adler, *Olympia* 4, Berlin 1890, ἀρ. 253, πίν. 15). Τέσσερις ἀκτίνες ἔχουν οἱ περισσότεροι τροχοὶ κατὰ τοὺς πρώιμους ἀρχαίκοις χρόνους, εἴτε στὴν ἐπίπεδη εἴτε στὴν τρισδιάστατη τέχνη (βλ. π.χ. BSA 35 (1934-35), πίν. 38a, πίν. 41, πίν. 47, πίν. 50, πίν. 54a-b, πίν. 58. Ker. VI₂, πίν. 4, πίν. 17. K. Kübler, *Altattische Malerei*, 1950, πίν. 49-50, πίν. 69. Johansen, πίν. XXIII.2c, πίν. XXXIV.1, πίν. XL.1c. Πήλινοι τετράκτινοι τροχοί: Ker. VI₂, πίν. 9).

Τροχοὶ μὲ ἕξι ἢ ὀκτῶ ἀκτίνες δὲν εἶναι ἄγνωστοι στοὺς ἱστορικούς χρόνους, παραμένουν ὁμως ἐξαιρέσεις. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει ὀκτῶ ἀκτίνες γιὰ τοὺς τροχοὺς τοῦ ἄρματος τῆς Ἥρας: *κύκλα ὀκτάκνημα*, E 723 (βλ. Wiesner, F14, F43, F91), καὶ σὲ πολλὲς γεωμετρικὲς ἀγγειογραφίες οἱ ἀκτίνες εἶναι πέντε (Davison, εἰκ. 10), ἕξι (Davison, εἰκ. 49) ἢ ὀκτῶ (Davison, εἰκ. 48a-b, εἰκ. 139). Ὀκτῶ ἀκτίνες ἔχουν οἱ ρόδες τῶν ἀρμάτων στὸν ὠσειδῆ ἀρβύβαλλο Johansen, πίν. XXXII. 52 καὶ στὸ ἄρμα τοῦ χάλκινου ἐλάσματος τῆς Ὀλυμπίας JdI 52 (1937), πίν. 30-31, καὶ Ol. Ber. III, πίν. 69. Στὸ «μηλιακὸ» ἀμφορέα τὸ ἄρμα ποῦ μεταφέρει τὸν Ἀπόλλωνα μὲ τὶς δύο Ὑπερβόρειες Παρθένες, D. Papastamos, *Melische Amphoren*, 1970, πίν. 2, ἔχει τροχοὺς μὲ ἕξι ἀκτίνες, ὅπως καὶ ἐκεῖνο στὸ χάλκινο ἔλασμα Ol. Ber. III, πίν. 68. Ἐξακτινοὺς τροχοὺς βρίσκουμε καὶ στὶς δύο συνωρίδες τοῦ χάλκινου θώρακα ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία, Schefold, εἰκ. 26. Βλ. ἐπίσης τὴν ὑδρία στὸ Καβούσι, D. Levi, *Early Hellenic Pottery of Crete*, *Hesperia* 14 (1945), πίν. V.1. Ἀκόμα καὶ ἐπὶ τὰ ἀκτίνες εἶναι δυνατό νὰ ἔχει ἕνας τροχός, ὅπως π.χ. τὸ πήλινο ὁμοίωμα τέθριππου ἀπὸ τὴν Ἁγία Εἰρήνη Κύπρου (Wiesner, πίν. FVa). Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι, ἐνῶ σὲ ὄλες τὶς παραστάσεις ἀρμάτων τῶν ἀνάγλυφων ἀγγείων (βλ. ἀπαρίθμησή τους στὴ σημ. 375) οἱ ρόδες ἔχουν τέσσερις ἀκτίνες, στὰ ἄρματα τῶν ροδιακῶν ἀνάγλυφων πύθων οἱ ἀκτίνες εἶναι ὀκτῶ. Ἡ ἐπίδραση ἀπὸ γειτονικά ἀνατολικά πρότυπα εἶναι ἐδῶ φανερὴ.

248. Γιὰ τὰ μέρη τοῦ τροχοῦ βλ. Wiesner, F14. Ἐπίσης γιὰ τὸ ὕψος τοῦ F16.

249. **K17, K18, K19, K20, K21, K22**. Σχετικὰ μὲ τὸ τιμόνι βλ. Wiesner, F6 καὶ F70. Daremberg-Saglio, *Ib*, 1637.

250. Για συζήτηση του θέματος με εξέταση προγενέστερων απόψεων, βλ. Wiesner, F8, F16, F70, F105. 'Επίσης D. Kent-Hill, δ.π. (σημ. 236), 441 κέ.

251. Τὴν περιέργη γλυφὴ μεταξύ «ἀκρορρυμίου» καὶ «ζυγοδέσμου» θὰ μπορούσαμε νὰ θεωρήσουμε μετάλλινη διακόσμηση τοῦ «πρώτου ρυμοῦ», βλ. π.χ. τὸ κεφάλι γρύπα πού στολίζει τὸ ἀντίστοιχο σημεῖο στὸ «μηλιακὸ» ἀμφορέα τοῦ Ἀπόλλωνα (Papastamos, δ.π. (σημ. 247), εἰκόνα ἐξωφύλλου καὶ πίν. 2) ἢ τὴ διακόσμηση τοῦ ἀντίστοιχου σημείου στὰ ναξιακὰ ὄστρακα ΠΑΕ 1960, πίν. 196α καὶ 197δ. Βλ. γιὰ παρόμοιες μεταλλικὲς διακοσμήσεις D. Kent-Hill, δ.π.

252. Λεπτομερὴ συζήτηση τοῦ θέματος κάνει ὁ Wiesner, F7 κέ., F105.

253. Wiesner, F18, F106-F107. Ἴλ. E 730, T 393. Μὲ ιδιαίτερη πολυτέλεια εἶναι διακοσμημένα τὰ «λέπαδνα» τοῦ ἀλόγου στὸ τηνιακὸ ὄστρακο Anderson, Te 112, ἐδῶ πίν. 29β.

254. Ἴλ. E 358, 363, 720, Δ 142. Wiesner, F19-20, F108.

255. K17 καὶ K27. Βλ. «Περιγραφή ἀλόγων» στὴ συνέχεια.

256. Π.χ. Délos XVII, πίν. IX2. JdI 52 (1937), 175, εἰκ. 10-11. ΠΑΕ 1960, πίν. 196α· 1961, πίν. 156γ. Ὅστρακο ἀνασκαφῆς Γρόττας 1970, ἐδῶ πίν. 27β.

257. Wiesner F75, F99. Ἀγῶνες τεθρίπων εἰσάγονται στὴν Ὀλυμπία γύρω στὸ 680 (25ῆ Ὀλυμπιάδα), ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Πausanias (V. 8, 7), τὸ ἄθλημα ὅμως πρέπει νὰ εἶχε ἀρχίσει πολὺ νωρίτερα, βλ. Greenhalgh, 27.

258. Π.χ. πῶμα λεκάνης ἀπὸ τὸν Κεραμεϊκὸ (τρίππο), Ker VI₂, πίν. 16-17. Ἀμφορέας τοῦ Νέσσου: Kübler, δ.π. (σημ. 247), πίν. 49-50 κᾶ.

259. Π.χ. ὄλλη Chigi, Payne, PKV, πίν. 28. Ὁμοειδῆς ἀρύβαλλος Johansen, πίν. XXXII.52 κᾶ.

260. Π.χ. «μηλιακοὶ» ἀμφορεῖς τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ τοῦ Ἡρακλῆ, Papastamos, δ.π. (σημ. 247), πίν. 2, 8. Τὰ ἄρματα στοὺς «μηλιακοὺς» ἀμφορεῖς τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Νεάπολης (Καβάλας), Papastamos, δ.π., πίν. 10, 18, δὲ φαίνεται ἂν ἦταν συνωρίδες ἢ τέθριππα.

261. Σὲ πῆλινους πίνακες ἀπὸ τὸ Ἡραῖο τοῦ Ἄργους, Waldstein, πίν. XLIX.6. Weinberg, 111, πίν. 25d. Σὲ ὄστρακα ἀγγείων ἀπὸ τὶς Μυκῆνες καὶ τὴν Κόρινθο, βλ. σημ. 375, ἀρ. 22, στὴ συνέχεια.

262. Π.χ. ΠΑΕ 1955, 260, πίν. 99γ.

263. Βλ. τὰ σχετικὰ στὸν πρωτοπόρο τῆς ἀνάλυσης τῆς αἰσθητικῆς κατεύθυνσης τῆς ναξιακῆς ζωγραφικῆς Ch. Karusos, JdI 52 (1937), 191.

264. Wiesner, F40 κέ.

265. Εἶναι τὰ μόνα ἀνατομικὰ χαρακτηριστικὰ πού διακρίνουμε σὲ ὅσα ναξιακὰ ἀνάγλυφα ὄστρακα σώζουν πόδια ἀλόγων. Διαφορετικὴ διαμόρφωση τῶν ποδιῶν, μὲ προσπάθεια νὰ ἀποδοθεῖ ἡ μυολογία, βλ. σὲ ἄλλα κυκλαδικὰ ἀνάγλυφα ἀγγεῖα, π.χ. στὸν πίθο ΠΑΕ 1952, 536, εἰκ. 7, στὸ Δούρειο Ἴππο τοῦ πίθου τῆς Μυκόνου, ΑΕ 1969, πίν. 51α, στὸ ὄστρακο Anderson, Te 105.

266. Π.χ. Schäfer, ὁμάδα II 5, 7, 8, 9. Πρβ. τὴ διαμόρφωση τῆς οὐρᾶς τῶν τηνιακῶν ἀλόγων, π.χ. στὸ ὄστρακο ΑΕ 1939/41, 26, εἰκ. 17, στὰ ἄλογα τοῦ πίθου τῆς «Γεννήσεως», Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, ΑΕ 1972, πίν. 12, στὸν πίθο ΠΑΕ 1952, 536, εἰκ. 7, στὸν πίθο τῆς Μυκόνου, ὅπου οἱ τρίχες εἶναι πλεγμένες μέχρις ἑνα σημεῖο καὶ ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα πέφτουν σὲ θύσανο.

267. Ζαφειροπούλου, 26, εἰκ. 46.

268. Πρβ. τὴν ἀνάλογη διάταξη σὲ ἀνάγλυφο ὄστρακο στὴν Τῆνο (ἀδημοσίευτο), φωτογρ. DAI Athen, Neg. Nr. 83/496, ἀλλὰ καὶ στὸν ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης (ὅπου τὸ μαῦρο ἄλογο ἀνασηκώνει τὸ κεφάλι ἐνῶ τὸ ἄσπρο τὸ χαμηλώνει) ἢ στὸ ναξιακὸ ὄστρακο BCH 85 (1961), 851, εἰκ. 3. Ἀντίθετα, στὸν ἀμφορέα Délos XVII, πίν. IX, Bc2 ἢ στὸν ἀνάγλυφο θηραϊκὸ ἀμφορέα, τὰ κεφάλια τῶν δύο ζῶων εἶναι παράλληλα. Βλ. σχετικὰ τὶς παρατηρήσεις τῆς Ζαφειροπούλου, 45-46.

269. Στὸν ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης ὁ ζωγράφος ἔχει προσέξει αὐτὴ τὴ λεπτομέρεια καὶ οἱ ὀπλὲς τῶν ποδιῶν πού κατευθύνονται πρὸς τὰ πίσω ἀγγίζουσιν τὸ ἔδαφος μὲ τὴ μύτη τους, JdI 52 (1937), 177, εἰκ. 12.

270. Πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια παρανόηση πού ἐπισημαίνει ὁ S. D. Markman, *The Horse in Greek Art*, 1943, 151 καὶ 152, γιὰ τὰ ἄλογα στὴν ὄλλη Chigi ἢ στὸ «μηλιακὸ» ἀμφορέα τῶν ἰππέων. Πρβ. τὴ «μηλιακὴ» ὄδρια 568 τοῦ Μουσείου Μυκόνου, Ζαφειροπούλου, 26, 44 καὶ σημ. 187-188, εἰκ. 46.

271. Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, ΑΕ 1972, πίν. 6α.

272. Ch. Karusos, *δ.π.* (σημ. 263), 176, εικ. 12.
273. BCH 84 (1960), 366, εικ. 9.
274. Hornbostel, *πίν.* 26b.
275. Για την ιστορία του σχήματος του καλπασμού στην αγγειογραφία από τους τελευταίους γεωμετρικούς χρόνους κέ., βλ. Ζαφειροπούλου, 44-45 και σημειώσεις.
276. Βλ. σχετικά με το θέμα Χρήστου, 235 κέ., επίσης D. Papastamos, *δ.π.* (σημ. 247), 57.
277. Πρὸς τὰ δεξιὰ: τὰ ἄρματα Délos XVII, *πίν.* IX, εικ. LXVII, Bc2. JdI 52 (1937), 175, εικ. 10-11. ΠΑΕ 1960, *πίν.* 196a και 197β, και ὄστρακο ἀπὸ τὴ Γρόττα, ἐδῶ *πίν.* 27β. Πρὸς τὰ ἀριστερά: τὸ ΠΑΕ 1961, *πίν.* 156γ.
278. Χρήστου, 236.
279. Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, 'Ἡ ἀρχαϊκὴ ἑλληνικὴ αγγειογραφία. Α'. Ἡ πρώτη ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ (Πανεπιστ. παραδόσεις), 1977, 116. Atti, 268: «Diese historisch bewiesene Wendung der Insel Naxos nach dem Westen ... kann nicht ohne Rückwirkung auf die Kunstübung ... der Insel geblieben sein» και 270: «... Kreta, ebenso wie ... Naxos, beide mit dem Orient in unmittelbarem Kontakt sich befanden ...».
280. Τήνος: ΠΑΕ 1955, 259-260, *πίν.* 98γ, 99γ. Themelis, Grabbauten, 7, σημ. 24. Ἀδημοσίετο ὄστρακο στὸ Μουσεῖο Τήνου, βλ. σημ. 268. Θάσος: BCH 94 (1970), Chr. d. F., 818, εικ. 6 (περισσότερα ὄστρακα ἀπὸ τὴν ἴδια σφραγίδα), EFA, Nr. Neg. 30174/1961, 30175/1961 (ἀπὸ τὴν ἴδια σφραγίδα, ἀδημοσίετα), Nr. Neg 30169 bis/1961 (ἀναχώρηση Ἀμφιαράου, περισσότερα ὄστρακα ἀπὸ τὴν ἴδια σφραγίδα, ἀδημοσίετα).
- Τὴν παριακὴ, ἐπομένως ἀνατολική - ἰωνικὴ, κατεύθυνση τῆς τηνιακῆς ἀνάγλυφης κεραμεικῆς τόνισε πρῶτος ὁ Ν. Μ. Κοντολέων, «Ἀρχιλόχος και Πάρος», Ἐπετ. Ἐτ. Κυκλ. Μελ. Ε' (1965), 80. Atti, 268. Ἄς σημειωθεῖ ἡ πρὸς τὰ ἀριστερά φορὰ τῶν μισῶν ὀπλιτῶν τῆς τελευταίας ζωφόρου στὸν πίθο τῆς «Γεννήσεως», Kontoleon, *πίν.* 52-55. Ἐπίσης ἡ πρὸς τὰ ἀριστερά κατεύθυνση τῶν ἐλαφιῶν ποὺ βόσκουν στὴν τελευταία ζωφόρο τῶν βοιωτικῶν ἀνάγλυφων πίθων EM 5898 και Λούβρου CA 795, καθὼς και ἡ ὅμοια κατεύθυνση τῶν γυναικῶν στὸ λαϊμὸ τοῦ πίθου τῆς Βοστώνης MFA 99506. Ὁ Κοντολέων, Atti, 269, πιστεύει ὅτι στὴν περίπτωση ἀλλαγῆς κατεύθυνσης προσώπων και ζῶων στίς ζῶνες τοῦ λαίμου και τῆς κοιλιᾶς τῶν ἀνάγλυφων πίθων ἔχουμε μιὰ «βουστροφηδὸν» εἰκονιστικὴ γραφὴ. Πρβ. τὸν ἀμφορέα τοῦ χοροῦ, Kontoleon, *πίν.* 48-50. Σὲ ἀνάλογο συμπέρασμα καταλήγει σχετικὰ με τὴν πρὸς τὰ ἀριστερά κατεύθυνση τῶν ἀρμάτων ὀρισμένων ΥΓ και ἑνὸς πρώιμου ἀρχαϊκοῦ ἀγγείου ὁ Kübler, Ker. VI₂, 36 και 203.
281. Ὄστρακο Δρήρου: BCH 60 (1936), *πίν.* 28. Σίμη Παλαίκαστρου: BSA 40 (1939-40), *πίν.* 17. Ὄστρακα Ἀκρόπολης: Μ. Μπουσκαρη, Μουσεῖο Ἀκροπόλεως, 1974, 82, *πίν.* 154-155.
- Γιὰ τὶς ἀλληλεπιδράσεις ἀνάμεσα στὰ κρητικὰ και τὰ ἰωνικὰ πῆλινα ἀνάγλυφα, βλ. και Schäfer, 38. Πόσο λίγα εἶναι τὰ δωρικὰ στοιχεῖα στὴν κρητικὴ τέχνη τοῦ 7ου αἰ. τονίζει ὁ Κοντολέων, «Ἀρχιλόχος και Πάρος», Ἐπετ. Ἐτ. Κυκλ. Μελ. Ε' (1965), 79.
282. Ὁ μακρὸς χιτῶνας, γνωστὸς ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους (βλ. π.χ. Wiesner, εικ. 16), συναντιέται στὸ τέλος τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς (π.χ. Greenhalgh, εικ. 18. Davison, εικ. 98. Ahlberg, Prothesis and Ekphora in Greek Geometric Art, 1971, εικ. 35d) και γίνεται κανόνας στοὺς πρώιμους ἀρχαϊκοὺς χρόνους (π.χ. GGK, *πίν.* 193, *πίν.* 194, *πίν.* 204, *πίν.* 221. R. Hampe, Ein frühattischer Grabfund, 1960, *πίν.* 20.3, εικ. 28-29. Perachora II, *πίν.* 16, 185b. Payne, PKV, *πίν.* 27-29).
283. Γιὰ τὸν κοντὸ ἀνδρικό χιτῶνα κατὰ τὸν 7ο αἰ. βλ. Ch. Karusos, *δ.π.* (σημ. 180).
284. Π.χ. Ahlberg, *δ.π.* (σημ. 282), εικ. 54, 54c, 55c. Δύο δόρατα κρατοῦν οἱ ἡνίοχοι μόνο στὴ β' ζώνη τοῦ κρατήρα 14.130.15 τῆς Νέας Ὑόρκης, *δ.π.*, 187, εικ. 22h.
285. Π.χ. R. Hampe - E. Simon, The Birth of Greek Art, 1980, *πίν.* 193-195.
286. Ἀπὸ τοὺς χρόνους αὐτοὺς εἶναι γνωστὰ μόνο τὰ πρόσωπα τῆς Ἀφροδίτης τοῦ ὀνόμου ἀμφορέα Ch. Karusos, JdI 52 (1937), 175, εικ. 10, τὸ κεφάλι στὸ ὄστρακο ΠΑΕ 1960, *πίν.* 197γ, τὸ πανομοιότυπο στὸ Délos XVII, C6, τὸ πρόχειρα σχεδιασμένο κεφάλι στὸ Délos XVII, Bb1, τὸ κεφάλι τοῦ πῆλινου εἰδωλίου ΠΑΕ 1939-40, 121, εικ. 3a και E. Homann-Wedeking, Die Anfänge der griechischen Grossplastik, 1950, 75, εικ. 29, και τὸ κεφάλι πάνω σὲ χρυσὴ ψῆφο ἀπὸ τὴ Δῆλο, στὸ Μουσεῖο τοῦ Βερολίνου, H. Karydi, AA 1964, 267, εικ. 1. Τὸ ὑπερβολικὰ κατεστραμμένο πρόσωπο τῆς Νικάνδρης ἐλάχιστα μπορεῖ νὰ μᾶς διδάξει. Γιὰ συστηματικὴ διαπραγμάτευση τοῦ θέματος, βλ. G. Kokkorou-Alewgas, *δ.π.* (σημ. 213), 3-4.
287. Βλ. σημ. 286 και G. Kokkorou-Alewgas, *δ.π.*, 88, K2.
288. Β. Λαμπρινουδάκης, AE 1972, *πίν.* 2β, *πίν.* 3β, *πίν.* 6a. Πρβ. επίσης τὴ γυναικεῖα προτομὴ τῆς ὕδρας τοῦ Μουσ. Μυκόνου 1344, Ζαφειροπούλου, εικ. 18 (ὕδρια 22).

289. Βλ. σχετική συζήτηση από την Η. Karydi, AA 1964, 275.
290. A. Snodgrass, *Early Greek Armour and Weapons*, 1964, 23.
291. Snodgrass, *δ.π.*, 22, 25 και πίν. 11.
292. AAA IV (1971), 75, εικ. 1.
293. BCH 86 (1962), 962, εικ. 6.
294. M. Ervin-Caskey, 29, πίν. 8.28. Στόν ἴδιο τύπο ἀνήκει τὸ κράνος τοῦ ὀπλίτη ποῦ εἰκονίζει τὸ τηνιακὸ ἀνάγλυφο ὄστρακο Anderson, Te 81. Νομίζω ὅτι πρόκειται γιὰ ἔργο σύγχρονο μὲ τὸν πίθο τῆς Βασιλείας καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι.
295. Myk. Pith., πίν. 18, 19b. Ervin-Caskey, πίν. 5, εικ. 19.
296. Myk. Pith., 68 κέ.
297. Τὰ ὄστρακα Anderson, Te 71 καὶ Te 72 ἔχουν γίνεαι ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι μὲ τὸ ὄστρακο AE 1939/41, 28, εικ. 18 καὶ πιθανότατα ἀνήκουν στὸ ἴδιο ἀγγεῖο.
298. M. Ervin-Caskey, 29, πίν. 6.23 καὶ 8.29, 31, 33. Χρήστου, πίν. 84 καὶ 99.
299. Συζήτηση σχετική μὲ τὶς ἀρχές τῆς στρογγυλῆς ἀσπίδας καὶ τοῦ ρόλου ποῦ ἐπαιξε στὴ διαμόρφωση τῆς φάλαγγας, βλ. στόν Greenhalgh, 69 κέ., ὅπου καὶ οἱ ἀπόψεις παλιότερων ἐρευνητῶν.
300. Ἀκόμα καὶ τρία δόρατα εἶναι δυνατό νὰ κρατᾶ ὁ ἴδιος πολεμιστής, π.χ. ὁ ὀπλίτης ποῦ βαδίζει πίσω ἀπὸ τὸ ἄρμα τῆς ζώνης τῆς κοιλιᾶς τοῦ ἀνάγλυφου ἀμφορέα τῶν κυνηγῶν τῆς Σπάρτης καὶ ὅμοιος σὲ ἀνάγλυφο ὄστρακο τοῦ Μουσείου Σπάρτης, Χρήστου, σχέδ. 5, πίν. 83β.
301. Π.χ. ΠΑΕ 1950, 267, εικ. 5, 1. Anderson, Te 5, Te 9. Ἡ ἀποσπασματικὴ κατάσταση τῶν ὄστράκων Anderson, Te 4-6-7-8-10 δὲν ἐπιτρέπει νὰ κρίνουμε ἂν πρόκειται γιὰ ὀκτώσχημη ἢ στρογγυλὴ «μεσόμαλο» ἀσπίδα.
302. Snodgrass, *δ.π.* (σημ. 290), 37 κέ. G. Ahlberg, *Fighting on Land and Sea in Greek Geometric Art*, 1971, 49, εικ. 32. Greenhalgh, 68, καὶ εικ. 38, 40, 41, 42.
303. Myk. Pith., 69-70.
304. Χρήστου, πίν. 89α.
305. Snodgrass, *δ.π.* (σημ. 290), 88.
306. Snodgrass, *δ.π.*, 122.
307. Snodgrass, *δ.π.*, 121.
308. Snodgrass, *δ.π.*, 98 καὶ 111.
309. Myk. Pith., 65 κέ.
310. Τὸ ξίφος τῶν δύο μορφῶν μὲ ἀσπίδα καὶ πόλο στὸ κρητικὸ ὄστρακο Schäfer, ὁμάδα III, 33, ἔχει ὀρθογώνιο μύκητα καὶ ἐπειδὴ τίποτε ἄλλο δὲ φαίνεται, δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ταξινομηθεῖ.
311. Βλ. σχετικά Greenhalgh, εἰσαγωγή, κεφ. 1 καὶ 2, *passim*. J. K. Anderson, «Greek Chariot-Borne and Mounted Infantry», AJA 79 (1975), 349. G. Ahlberg, *δ.π.* (σημ. 302), 55 κέ. Fittschen, 35. A. Snodgrass, *Archaic Greece. The Age of Experiment*, 1980, 73.
312. Στρογγυλὴ ἀσπίδα μὲ διπλὴ λαβή, Greenhalgh, 70 κέ., φάλαγγα, 73 κέ.
313. Greenhalgh, 84 κέ. Ἴσως ἔτσι θὰ μπορούσαν νὰ ἐρμηνευθοῦν τὰ δύο ἄλογα στὸ K23.
314. H. Diehl, *Anthologia Lyrica Graeca*, 1925, ἀπόσπ. 51. L. M. West, *Iambi et elegi graeci*, I, ἀπόσπ. 89.
315. Diehl, *δ.π.*, ἀπόσπ. 6. West, *δ.π.*, ἀπόσπ. 5.
316. Πολλὴ πειστικὴ διαπραγμάτευση τοῦ θέματος κάνει ὁ Greenhalgh, 63 κέ. Τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἀσπίδα «Διτύλο» εἶναι ἐπίσης φανταστικὸ δημιούργημα καὶ ὅτι ποτὲ δὲ χρησιμοποιήθηκε ὑποστηρίζουν οἱ T. B. L. Webster, «Homer and Attic Geometric Vases», BSA 50 (1955), 38-50. A. Snodgrass, *δ.π.* (σημ. 290), 58-60. Ὁ ἴδιος, *Arms and Armour of the Greeks*, 1967, 44-45. Ἀντίθετη γνώμη: H. Lorimer, *Homer and the Monuments*, 1950, 155 κέ. καὶ G. Ahlberg, *δ.π.* (σημ. 302), 60 κέ.
317. Greenhalgh, 70. H. Lorimer, «The Hoplite Phalanx», BSA 42 (1947), 89. Ἡ ἴδια, *Homer and the Monuments*, 166. A. Snodgrass, *Arms and Armour of the Greeks*, 55, 96.

318. G. Ahlberg, δ.π. (σημ. 282), 184 κέ.
319. Greenhalgh, 39. Ahlberg, δ.π., 188 κέ.
320. Ahlberg, δ.π., 191 κέ.
321. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ὅπως π.χ. στὸν κρατήρα τῆς Νέας Ὑόρκης 14.130.15, ἡ παρουσία τῶν Μολιόων χαρακτηρίζει τὴ ζωφόρο τῶν ἀρμάτων ὡς μυθικὴ σκηνὴ ἀρματοδρομίας. Βλ. A. Snodgrass, δ.π. (σημ. 311), 76.
322. Ahlberg, δ.π. (σημ. 282), 307, Συμπεράσματα. Greenhalgh, 36. Fittschen, 26 κέ. Κι ἂν ἀκόμα ὑποθέσουμε ὅτι οἱ συνωρίδες ἀπηχοῦν προϊστορικὴ, μὴ γεωμετρικὴ παράδοση, ὑπάρχουν ἀρκετὰ τρίππα καὶ τέθριππα στὶς παραστάσεις τῶν ΥΓ ἀγγείων γιὰ νὰ μᾶς πείσουν γιὰ τὴν πραγματικὴ παρουσία ἀρμάτων στὶς κηδεῖες, ἢ τουλάχιστον στὶς πιὸ ἐπίσημες ἀπ' αὐτές.
323. Βλ. παραπάνω, «Προέλευση - Χρήση».
324. Χρήστου, 237.
325. Τρίποδες ἀνάμεσα σὲ ἄρματα ποὺ τρέχουν: Schäfer, 15, ὁμάδα III 15, ὅπου καὶ παραπομπὲς γιὰ ἄλλα ὄστρακα μὲ ὅμοια σφραγίδα. BCH 94 (1970), 818, εἰκ. 6. Βλ. σχετικὰ E. Σημαντώνη-Μπουρνιά, δ.π. (σημ. 21), 177-179, πίν. ΚΓ'. Βέβαια οἱ πιὸ πάνω παραστάσεις συνδέονται πολὺ στενὰ μὲ τὴν ΠΚ ζωγραφικὴ (βλ. Schäfer, 37) καὶ τὰ ἄλογά τους καλπάζουν, ἐνῶ στὸ **K18** βαδίζουν. Στὸ μισὸ ἀνάγλυφο πίθο ΠΑΕ 1953, 259, Themelis, Grabbauten, 7, σημ. 24, ἀπὸ τὸ Ξώμπουργο Τήνου, ἔχουμε τὴν ἀρματοδρομία στὴ μία ζώνη, τοὺς τρίποδες (μαζὶ μὲ πολεμιστὲς) στὶς δύο πιὸ πάνω ζώνες.
326. Fittschen, 28. Ahlberg, δ.π. (σημ. 282), 191 κέ., μὲ φιλολογικὴ τεκμηρίωση. Τὸ ἀγόνισμα παρουσιάζεται ἀρκετὰ συχνὰ κατὰ τὸν 7ο αἰ. Πάντως συχνότερα ἀπ' ὅτι στοὺς ΥΓ χρόνους. Βλ. π.χ. τὸν πάνοπλο «ἀποβάτη» στὸ κάλυμμα τῆς λεκάνης Ker. VI₂, πίν. 17, ἀρ. εὐρ. 76, ἢ ἐκείνους τοῦ χάλκινου θώρακα τῆς Ὀλυμπίας, Schefold, εἰκ. 26. Τὴ σχέση του μὲ τὰ νεκρικὰ ἔθιμα ἀπέδειξε πολὺ πειστικὰ ὁ H. Thompson, AA 1961, 224.
327. Βλ. συζήτηση καὶ εἰκόνες στὴν Ahlberg, δ.π. (σημ. 302), 85 κέ. Ἐπίσης W. Orthmann, Untersuchungen zur späthethitischen Kunst, 1971, 398 (Wagen-Kampfszenen, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα ἀνατολικά μνημεῖα ποὺ παρουσιάζει γιὰ σύγκριση). Ὁ ἴδιος, Der alte Orient, 1975, πίν. 355.
328. Π.χ. ἀνάγλυφο ἀπὸ τὸ Tainat, W. Orthmann, Untersuchungen zur späthethitischen Kunst, 398, ἀρ. 2, πίν. 52f.
329. Σ. Μαρινάτος, Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάς, πίν. 146. G. Mylonas, «The Figured Mycenaean Stelai», AJA 55 (1951), 142. Ὁ Μυλωνᾶς, διαφωνώντας μὲ τοὺς περισσότερους ἐρευνητές, δὲ δέχεται ὅτι πρόκειται γιὰ νεκρὸ καλυμμένο μὲ 8σχημὴ ἀσπίδα, πάνω ἀπὸ τὸν ὅποιο περνᾷ τὸ ἄρμα τοῦ νικητῆ. Πιστεύει ὅτι ἡ στήλη εἰκονίζει ἀρματοδρομία καὶ τὸ ἀντικείμενο ποὺ θεωρήθηκε ἀσπίδα ὑποδηλώνει τὸ σημεῖο στὸ ὅποιο τὸ ἄρμα πρέπει νὰ πάρει στροφὴ.
330. G. Ahlberg, δ.π. (σημ. 302), 85 κέ., εἰκ. 87.
331. Π.χ. Ker. V₁, πίν. 24, κρατήρας ἀρ. εὐρ. 789 (τάφος 91).
332. Ahlberg, δ.π. (σημ. 282), εἰκ. 61a.
333. Π.χ. W. Orthmann, Der alte Orient, πίν. 236, νεοασσυριακὸ ἀνάγλυφο γύρω στὸ 650 π.Χ.
334. Π.χ. K. Folsom, Attic Black-figured Pottery, 1975, πίν. 5b. J. Boardman, Athenian Black Figure Vases, 1974, εἰκ. 206. Greenhalgh, εἰκ. 17. CVA, Boston 1, πίν. 36.1-2.
335. Perachora II, πίν. 78, ἀρ. 2037.
336. J. Boardman, The Greeks Overseas, 1980, κεφ. 2, «The Background», passim.
337. J. Boardman, δ.π., 54 κέ. («Eastern Influence in Greece»). T. J. Dunbabin, The Greeks and their Eastern Neighbours, 1957, 44 («The Eastern Contribution» I-II).
338. T. J. Dunbabin, δ.π., 49.
339. Γιὰ νὰ περιοριστοῦμε μόνο στὰ ἀνάγλυφα ἀγγεῖα, βλ. π.χ. τὸν τηνιακὸ ἀνάγλυφο πίθο τῆς «Γεννήσεως», Kontoleon, πίν. 52-55, ἢ τὶς σκηνὲς τῆς «Ἰλίου Πέρσεως» στὸν πίθο τῆς Μυκόνου.
340. Πρόκειται γιὰ τὴν κίνηση ποὺ ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει ὡς *ἄπτεσθαι γενεῖου ἢ χειρὶ ὑπ' ἀνθρεῶνος ἐλεῖν*. π.χ. τ 473 καὶ A 500-502. Βλ. G. Neumann, Gesten und Gebärden in der griechischen Kunst, 1965, 67. J. M. Cook, «Protoattic Pottery», BSA 35 (1934-35), 197, σημ. 1.

341. 'Α. Γιαλούρη, ΑΕ 1972, 127, πίν. 58. Κατά τη συγγραφέα ο άνδρας στρέφει το στήθος προς το θεατή. Τοῦτο είναι ἀπίθανο ἀπὸ τὴ θέση τοῦ στομίου τοῦ κολεοῦ τοῦ ξίφους: ἐὰν περνᾶ κάτω ἀπὸ τὸ δεξιὸ βραχίονα (δ.π., 138), πῶς εἶναι δυνατό νὰ σύρει τὸ ξίφος μὲ τὴ δεξιὰ ὁ ὀπλίτης; Ἀντίθετα ἡ θέση τοῦ κολεοῦ εἶναι ἀπόλυτα σωστὴ ἂν ὁ ἄνδρας μᾶς ἔχει γυρίσει τὴν πλάτη.

342. Π.χ. Greenhalgh, εἰκ. 43. M. Robertson, Greek Painting, 1978, 49 (κυνήγι λιονταριοῦ ἀπὸ τὴν ὄλη Chigi), 44 (τύφλωση Πολυφύμου ἀπὸ τὸ δστρακο τοῦ Ἄργους). Πρβ. ἐπίσης τοὺς δύο ὀπλίτες ποὺ ἐπιτίθενται ἀπὸ δεξιὰ στὸ λαϊμὸ τοῦ λακωνικοῦ ἀνάγλυφου «ἀμφορέα» BSA 12 (1905-6), πίν. IX. Ὀπλίτες πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ μὲ προβολὴ τοῦ δεξιοῦ ποδιοῦ ὑπάρχουν στὴν κυκλαδικὴ ἀνάγλυφη κεραμεικὴ. Τότε ὁμοῦ στρέφουν τὸ στήθος πρὸς τὸ θεατὴ καὶ ὁ ἀριστερός τοὺς βραχίονας εἰκονίζεται διαγώνια πάνω σ' αὐτὸ (π.χ. Myk. Pith., πίν. 19a, ὀπλίτης ἐπιτιθέμενος, κάτω ἀπὸ τὸ Δούρειο Ἴππο. Anderson, Te 71). Συνήθως πάντως, τόσο στὰ ἀνάγλυφα ὅσο καὶ στὰ γραπτὰ ἀγγεῖα, προκειμένου νὰ ἀποφεύγονται οἱ δυσκολίες τῆς προοπτικῆς ἀπόδοσης τοῦ ἀπὸ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἐπιτιθέμενου πολεμιστῆ, τὸ σῶμά του καλύπτεται ὀλόκληρο ἀπὸ τὴν ἀσπίδα, π.χ. R. M. Cook, Greek Painted Pottery², πίν. 9c (ΠΚ ἀρύβαλλος). M. Ervin-Caskey, εἰκ. 29 (ζωφόρος ὀπλιτῶν στὸν ἀνάγλυφο πίθο Βοστώνης MFA 99505). Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δίνεται παράλληλα στὸν καλλιτέχνη ἡ εὐκαιρία νὰ ζωγραφίσει τὸ ἐπίσημα τῆς ἀσπίδας.

343. Βλ. συζήτηση σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο ποὺ κρατιόταν ἡ κρεμόταν ἢ ἀσπίδα τύπου «Διπύλου» καὶ ἐπομένως ἡ διάδοχος τῆς βοιωτικῆ (αὐτὴ ὁμοῦ μόνο στὴν τέχνη), στὸν Greenhalgh, 65 κέ. Βλ. ἐπίσης τὸν ΥΓ χάλκινο πολεμιστὴ ἀπὸ τὴν Καρδίτσα, J. Boardman, Greek Sculpture. The Archaic Period, 1978, εἰκ. 7. Ὁ Νεοπτόλεμος στὸ ὄχανο E. Kunze, Archaische Schildbänder, Ol. Forsch. II (1950), 195, πίν. 29, μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι φέρει βοιωτικὴ ἀσπίδα, κρατώντας συγχρόνως τὸ χέρι τοῦ Ἀστυάνακτα.

344. L. Marangou, δ.π. (σημ. 195), 70, ἀρ. Κατ. 32.

345. Πρόκειται γιὰ κόσμημα ποὺ ἀγαπήθηκε ἰδιαίτερα ὡς διακόσμηση ἐνδυμάτων καὶ μάλιστα γυναικείων. Πολὺ νωρὴς (ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 9ου αἰ.), παραλλαγὴ τοῦ στολίζει τὸ στήθος καὶ (μὲ στίγμωση) τὴ φούστα θεᾶς στὸ ἀγγεῖο Fortetsa, πίν. 77, 1440. Γυναικεῖες φούστες διακοσμῶν πολὺ συχνὰ κατὰ τοὺς τελευταίους ΥΓ χρόνους καὶ τὴν πρώιμη ΠΑ περίοδο: βλ. π.χ. τὸ γεωμετρικὸ λουτήριο GGA, πίν. 72. Ἐπίσης J. M. Cook, «Protoattic Pottery», BSA 35 (1934-35), πίν. 43, πίν. 45-46a, πίν. 47, πίν. 50 (τὸ ἱμάτιο τοῦ ἄνδρα στὴ μετόπη τοῦ λαίμου). Τὸ συναντοῦμε ἀκόμα στὸ χιτῶνα τῆς γυναικῆς τῆς οἰνοχόης τῶν Ἀρκάδων, D. Levi, Hesperia 14 (1945), πίν. 16. Μεγάλῃ διάδοσις ἔχει στὰ φορέματα τῶν γυναικῶν τῶν κυκλαδικῶν ἀγγείων (παριακὸ ἐργαστήριον) τοῦ 7ου αἰ., B. K. Λαμπρινουδάκης, ΑΕ 1972, 17. Ἡ διακόσμηση ἐνδυμάτων μὲ δικτυωτὸ δὲν περιορίζεται μόνο στὴν ἀγγειογραφία. Ὑπάρχει (μὲ στίγμωση) καὶ σὲ ἔργα μεταλλοτεχνίας, ὅπως π.χ. στὰ ροῦχα τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ μερικῶν ἀπὸ τοὺς συνοδοὺς του στὸ θῶρακα τῆς Ὀλυμπίας, Gestalt und Geschichte, Festschrift K. Scheffold, AntK, Beih. 4, 102, εἰκ. 1. Ἐπίσης στὸ κάτω μέρος τῆς φούστας τῆς θεᾶς καὶ στοὺς κοντοὺς χιτῶνες τῶν δύο συνοδῶν τῆς στὸ χρυσοῦ περίμητο ἔλασμα ἀπὸ τὸ Ἰδαῖο Ἄντρο, Arkades, 709, εἰκ. 670, καθὼς καὶ σὲ χάλκινη λακωνικὴ πόρπη, O. Alexandris, BCH 88 (1964), 525. Στολίζει τέλος τὰ ροῦχα τοῦ Θησέα καὶ τῆς Ἀριάδνης στὸ πῆλινο πλακίδιο ἀπὸ τὸν Τάραντα, Scheffold, πίν. 27a, καὶ τὴ φούστα πῆλινου γυναικείου εἰδωλίου ἀπὸ τὴ Γόρτυνα, G. Rizza - V. S. M. Scrinari, Il santuario sull'Acropoli di Gortina, 1968, 187, ἀρ. 247, πίν. 36. Συχνὸ εἶναι στὰ ἐλεφάντινα ἀνάγλυφα, π.χ. L. Marangou, δ.π. (σημ. 195), 9, εἰκ. 1. Δικτυωτὸ μὲ στίγμωση εἶναι ἰδιαίτερα συνηθισμένο κόσμημα γυναικείων ἐνδυμάτων στὴν τηνιακὴ - βοιωτικὴ ἀνάγλυφη κεραμεικὴ: Kontoleon, πίν. 56-57. Myk. Pith., μετόπη 7. Kontoleon, Aspects, πίν. 18.1 (ἡ γυναικὴ ἀριστερά). F. Courby, Les vases grecs à reliefs, 1922, 71, εἰκ. 16B. M. Ervin-Caskey, πίν. 8, εἰκ. 33 (ὁ χιτωνίσκος τῆς γυναικῆς, δεξιὰ), ἀλλὰ καὶ ἀνδρικών: ὁ Περσεὺς στοὺς βοιωτικὸς πίθους, Hampe, πίν. 36-38, De Ridder, BCH 22 (1898), 457, εἰκ. 7. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ στίγμωση ὑπάρχει μιὰ οὐσιαστικὴ διαφορὰ μεταξὺ ναξιακοῦ καὶ τηνιακῶν-βοιωτικῶν παραδειγμάτων δικτυωτοῦ: στὸ ναξιακὸ δστρακο τὸ κόσμημα ἔχει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ σκαλιστεῖ στὴ μήτρα καὶ ἐπομένως ἀποδίδεται μὲ ἀνάγλυφο, ἐνῶ ὅλα τὰ τηνιακὰ παραδείγματα εἶναι ἐγχάρακτα. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀκόμα ἐκδήλωση τῆς «πλαστικῆς» καλλιτεχνικῆς νοοτροπίας τῆς Νάξου σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν περισσότερο «ζωγραφικὴ» αἴσθηση τῆς παριακῆς καὶ ἐπομένως τῆς τηνιακῆς τέχνης. Ὁ Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, δ.π., παρατήρησε ὅτι τὰ ροῦχα στὰ ναξιακὰ ἀγγεῖα (γραπτὰ ἢ ἀνάγλυφα) στολίζονται «διὰ τοῦ ἐν Ἀργολίδι κυρίως ἀναπτυχθέντος κλιμακωτοῦ», δίνοντάς μας ἔτσι μιὰ ἀκόμα ἐνδειξὴ γιὰ τὴ στροφὴ τῆς Νάξου πρὸς τὴν καλλιτεχνικὴ ἐπιρροὴ τῆς κυρίως Ἑλλάδας, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἰωνικότερη Πάρο. Τὸ μοναδικὸ ναξιακὸ παράδειγμα δικτυωτοῦ σὲ φόρεμα, ποὺ παρουσιάζεται στὸ **K20**, θὰ ἔπρεπε νομίζω νὰ ἐνταχθεῖ ἀντίστοιχα στὴ δευτέρῃ κατεύθυνση τῆς ναξιακῆς τέχνης ποὺ πλησιάζει πρὸς τὰ ἀνατολικά-ἰωνικά ἐργαστήρια. Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ δικτυωτοῦ ὡς κοσμημάτων ἀγγείων, κυρίως τῆς ἀττικῆς ἀγγειογραφίας ἀλλὰ καὶ ἄλλων περιοχῶν, βλ. Ker. VI₂, 106 κέ. καὶ 342. Γιὰ τὴν κορινθιακὴ κεραμεικὴ, βλ. Johansen, 9.

346. E. Brann, «A Figured Geometric Fragment from the Athenian Agora», AntK 2 (1959), 35-37, πίν. 17.1. Agora VIII, No 311, πίν. 18. Διαφορετικὴ γνώμη ἔχει ὁ Fittschen, 23, A12, εἰκ. 11.

347. Myk. Pith., 50, 62 κέ., ὅπου συζήτηση γιὰ τὴ φιλολογικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ παράδοση τοῦ θέματος. Ἀπὸ τὰ πόδια κρατᾶ ὁ Ἀχιλλεὺς τὸν Τρωῖλο σὲ παράσταση κορινθιακοῦ κρατήρα τοῦ πρώιμου 6ου αἰ., C. Mota, RA 49-50

(1957), 32, εικ. 6. M. I. Wiencke, AJA 58 (1954), πίν. 56, εικ. 5. Περισσότερη βιβλιογραφία και τούς εικονογραφικούς τύπους τούς σχετικούς με τὸ φόνο τοῦ Ἀστυάνακτα βλ. στὸ LIMC II, 929-937.

348. Βλ. π.χ. τὴ διαφορὰ ποῦ ἔχουν μεταξύ τους τὰ χέρια τοῦ Νεοπτόλεμου καὶ τῆς Ἀνδρομάχης στὴ μετόπη 17 τοῦ πίθου τῆς Μυκόνου, Myk. Pith., πίν. 27b, ἢ τὰ χέρια τοῦ πολεμιστῆ στὶς μετόπες 6, 14, δ.π., πίν. 23a καὶ 26a. Ἐπίσης τὰ χέρια τῆς Κλυταιμνήστρας σὲ σύγκριση μὲ τὸ σῶμά της στὸν ΠΑ κρατήρα CVA, Berlin 1, πίν. 20.

349. Πρβ. τὴ διακόσμηση τῆς «φούστας» τοῦ χιτώνα στὶς γυναῖκες τῶν κυκλαδικῶν καὶ βοιωτικῶν ἀνάγλυφων πίθων: Kontoleon, πίν. 42b, πίν. 48-49, πίν. 55a. CVA France, Bibl. Nation. 2, πίν. 94.2. ΠΑΕ 1953, 260, εικ. 4. M. Ervin-Caskey, πίν. 7, εικ. 25-26. Kontoleon, Aspects, πίν. 18.1 (ἡ κεντρικὴ μορφή). Hampe, πίν. 25a. Anderson, Te 85.

350. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὸ συγκεκριμένο κομμάτι δὲν προσαρμόζεται στὸ σημεῖο ποῦ τὸ ἔχει τοποθετήσει σήμερα ὁ συντηρητής, ἐπομένως δὲν ὑπάρχει δυσχέρεια ὡς πρὸς τὴ μεταβολὴ τῆς θέσης του.

351. Π.χ. ἀττικό λουτήριο τοῦ Βερολίνου CVA, Berlin 1, πίν. 47.2. Ἐπίσης τὸ ἐλεφάντινο ἀνάγλυφο μὲ τοὺς Βορέαδες καὶ τὶς Ἄρπυιες, Schefold, πίν. 64b. Γιὰ τὸν «ἐν γούνασι δρόμον» βλ. P. Zazoff, AA 1970, 158, σημ. 22.

352. Π.χ. Θ. Καράγιωργα, «Γοργεῖη κεφαλὴ», 1970, 31, εικ. 2 (ΠΑ ἀμφορέας Ἐλευσίνας), πίν. 5β (ἀνάγλυφο ἀγγεῖο ἀπὸ τὸ Ἡραῖο τοῦ Ἄργους), πίν. 6α (ροδιακὸ πινάκιο).

353. Π.χ. ἀμαζόνες στὴν πῆλινη ἀσπίδα τῆς Τίρυνθας, D. v. Bothmer, Amazons in Greek Art, 1957, πίν. I.1a-b. Βλ. ἐπίσης τὸ χαμένο σήμερα πρῶμο κορινθιακὸ ἀλάβαστρο F. Brommer, δ.π. (σημ. 149), 36, εικ. 8, καὶ F. Lorber, Inschriften auf korinthischen Vasen, 1979, 25, εικ. 19, ἀρ. 24. Λακωνικὲς κύλικες, K. Schefold, Götter und Heldensagen der Griechen in der spätarchaischen Kunst, 1978, εικ. 131 καὶ 231. Λήκυθος τῆς σχολῆς τοῦ ζ. τῶν Γοργόνων, J. Boardman, Athenian Black Figure Vases, 1974, πίν. 15. Κορινθιακὸς κρατήρας μὲ καταδίωξη νηρηίδων, Schefold, πίν. 70b. Ὅμοιο θέμα: E. Pottier, Vases antiques du Louvre, III, πίν. 109.

354. Schefold, 40, πίν. 28. Ἀντίθετη ἔρμηνεῖα Fittschen 169, σημ. 823.

355. Πρβ. Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, δ.π. (σημ. 135), 102.

356. Fittschen, 151: «sind die Amazonen durch die langen, geschlitzten Gewänder gekennzeichnet». Στὸ ἀλάβαστρο Lorber, δ.π. (σημ. 353), ἡ τελευταία ἀμαζόνα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μακρὸ χιτώνα κρατᾷ τόξο, ὅπως ἡ γυναικεῖα μορφή στὸ **K20**.

357. BCH 84 (1960), 720, πίν. XVIII.2. AD 17 (1961-62), Χρονικά, 107, πίν. 114. F. Willemsen, Ol. Ber. VII (1956-58), 190. AE 1972, πίν. 59.

358. Κατωιταλιτικὸ θεωρήθηκε ἀπὸ τὸν Schefold, 71 καὶ τὸν Willemsen, δ.π. Καὶ οἱ δύο τὸ χρονολογοῦν στὸ α' μισὸ τοῦ 6ου αἰ. (570 καὶ 550 π.Χ.). Ὁ Fittschen, 188, σημ. 890, τὸ θεωρεῖ κυκλαδικὸ καὶ ἀνεβάζει τὴ χρονολογία στὸ γ' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. συγκρίνοντάς το μὲ τὴν παράσταση τοῦ Καινέως στὸ γνωστὸ ἔλασμα ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία καὶ μὲ τὸν πίθο τῆς Βοστώνης, MFA 99505. Μαζὶ του συμφωνεῖ ὁ H.V. Herrmann, Die Funde aus Olympia, 1980, 86, πίν. 48, κατεβάζει ὅμως τὴ χρονολογία στὸ 600. Ὁ J. Boardman, The Eye of Greece, 1982, 10, τὸ θεωρεῖ ἀνατολικὸ ἐλληνικὸ ἔργο τοῦ 570 π.Χ. περίπου.

359. AD 17 (1961-62), Χρονικά, 107, πίν. 114. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Boardman, δ.π.

360. Schefold, 71, πίν. 80. Ch. Hofkes-Brukker, BABesch 41 (1966), 16, εικ. 1. F. Brommer, AA 1979, 503. Τρίτη ἄποψη (Αἰγέας - Θησέας - Μήδεια) παρουσιάζει ὁ Fittschen, 188, σημ. 889, ὁ ὅποιος στὴ θέση τῆς ἀμαζόνας βάζει ἀνδρική μορφή (γι' αὐτὸν τὸ στήθος δὲν ἀποτελεῖ ἐμπόδιο, ἀφοῦ βλέπει στήθος καὶ στὸν ἡνίοχο τοῦ συγγενοῦς τεχντροπικὰ ἐλάσματος AD 17 (1961-62), Χρονικά, 107, πίν. 113). Συμφωνῶ μὲ τὴν ἔρμηνεῖα τῶν Schefold/Hofkes-Brukker/Herrmann.

361. E. Kunze, δ.π. (σημ. 343), 148 κέ., πίν. 20 (Vc), πίν. 50 (XXIVw), πίν. 60 (XXXIIb), Beil. 2 καὶ πίν. 73 (VIb). D. v. Bothmer, δ.π. (σημ. 353), 4. LIMC I (1981), s.v. Achilleus, 162, ἀρ. 721, s.v. Amazones, 597, ἀρ. 170-174. Βλ. τελευταῖο P. C. Bol, δ.π. (σημ. 174), 69-70.

362. Δύο ἀντίτυπα, Kunze, δ.π., Beil. 2 καὶ πίν. 73 (VIb). Τὰ χρονολογεῖ στὸ α' τέταρτο τοῦ 6ου αἰ. διορθώνοντας τὴ χρονολογία τοῦ Payne, NC, 231. Σχετικὰ μὲ τὴν ὑπαρξὴ ἢ ὄχι ἀσπίδας στὸ ἀνάλογο ὄχανο τῶν Δελφῶν, βλ. Kunze, δ.π., 150, σημ. 3, καὶ Bothmer, δ.π.

363. Bothmer, δ.π., 3, πίν. 1, 2. LIMC, δ.π., ἀρ. 720 καὶ ἀρ. 169, ἀντίστοιχα. Γιὰ τὴν πρὸς τὰ ἀριστερὰ κατεύθυνση τῆς κίνησης τοῦ Ἀχιλλέα, βλ. καὶ Kunze, δ.π., 149.

364. Ἄς μὴ ξεχνᾶμε ὅτι καὶ στὰ ὄχανα ἡ μορφή ποῦ μεταβάλλεται εἶναι ἐκείνη τῆς ἀμαζόνας. Σχετικὰ μὲ τὸ θέμα Ἀχιλλέα - Πενθεσίλειας, βλ. D. Kemp-Lindemann, Darstellungen des Achilleus in griechischer und römischer

Kunst, 1975, 189 κέ., όπου και τὰ σχετικά μὲ τὴ φιλολογικὴ παράδοση. Ἐξαντλητικὴ διαπραγμάτευση τοῦ θέματος γίνεται στὰ ἄρθρα Achilles και Amazones τοῦ LIMC I (1981). Μυθολογία: C. Kerényi, The Heroes of the Greeks, 1959, 352. H. J. Rose, Greek Mythology, 1958, 242. Γιά τὶς πρώιμες παραστάσεις, βλ. H. v. Steuben, Frühen Sagen-darstellungen in Korinth und Athen, 1968, 67 κέ. Fittschen, 177. K. Schefold, ὁ.π. (σημ. 353), 238 κέ. Γιά τὶς ἀμαζόνες γενικότερα βλ. Bothmer, ὁ.π. (σημ. 353).

365. Βλ. σημ. 356.

366. Ch. Hofkes-Bruckner, ὁ.π. (σημ. 360). H.V. Herrmann, ὁ.π. (σημ. 358).

367. Δὲν πρόκειται γιά συνηθισμένη κίνηση. Λαβὴ ἀπὸ τὰ πόδια κάνει συνηθῶς ὁ Θησέας στὴν ἀττικὴ ἀγγειο-γραφία (καὶ πλαστικὴ), ὅταν ἐκσφενδονίζει τὸν Σκίρωνα ἀπὸ τὶς Σκιρωνίδες πέτρες, F. Brommer, ὁ.π. (σημ. 149), 14. Ἔτσι τιμωρεῖ τὸν Σίνη στὸ μελανόμορφο σκύφο J. Boardman, ὁ.π. (σημ. 353), εἰκ. 245.2.

368. Βλ. F. Brommer, ὁ.π., 35 κέ., γιά τὸ σχετικὸ ἄθλο τοῦ Ἡρακλῆ καὶ τὴ φιλολογικὴ τοῦ παράδοση.

369. T. J. Dunbabin, ὁ.π. (σημ. 337), 52. Brommer, ὁ.π., 71. Χωρὶς λεοντὴ καὶ ρόπαλο ἀλλὰ μὲ κράνος, δόρυ, καμιά φορὰ καὶ τόξο, τὸν βλέπουμε (;) στὶς βοιωτικὲς πόρπες, Hampe, πίν. 8, 9, 14· μὲ ξίφος καὶ κράνος εἰκονίζεται στὴν πῆλινη ἀσπίδα τῆς Τίρυνθας. Σὲ στάση ἐπιτιθέμενου ἀπὸ δεξιὰ ὀπλίτη μὲ δόρυ καὶ ἀργεῖα ἀσπίδα παρουσιάζεται στὸ ἀλάβαστρο F. Lorber, ὁ.π. (σημ. 353), 25, εἰκ. 19, ὅπου μάλιστα δηλώνεται ἀπὸ ἐπιγραφή. Ὀπλισμένοι μόνο μὲ ξίφος καὶ ντυμένοι κοντὸ χιτῶνα σκοτώνει τὸ Νέσσο στὸν ΠΑ ἀμφορέα τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ στὸν ἀμφορέα τοῦ ζ. τοῦ Νέσσου. Τόξο κρατᾷ στὴν ΠΚ πυξίδα A 487 τοῦ Βρετ. Μουσείου, σὲ πρῶμο κορινθιακὸ ἀρύβαλλο ἀπὸ τὴν Αἴγινα (Brommer, ὁ.π., πίν. 25 καὶ σελ. 16, εἰκ. 4) καὶ σὲ ἐλεφάντινο ἀνάγλυφο ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ὀρθίας (L. Maran-gou, ὁ.π. (σημ. 195), ἀρ. 31, εἰκ. 46-7).

370. Μὲ περικεφαλαία εἰκονίζεται π.χ. στὸν ἀγόνα γιά τὸν τρίποδα στὸ πόδι τρίποδα ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία, F. Willemssen, Dreifusskessel von Olympia, Ol. Forsch. III (1957), πίν. 63, στὴν πῆλινη ἀσπίδα τῆς Τίρυνθας, D. v. Bothmer, ὁ.π. (σημ. 353), πίν. I.1a-b, στὶς βοιωτικὲς πόρπες, Hampe, πίν. 8 (ἀρ. 135), 9 (ἀρ. 10) (ἐὰν δεχτοῦμε φυσικὰ ὅτι πρόκειται γιά παραστάσεις ἠράκλειων ἄθλων).

371. Βλ. K. Schefold, Wort und Bild, 1975, 29 καὶ Fittschen, 150. Τοῦτο συμβαίνει ὄχι μόνο στὶς πρώιμες παραστάσεις τῶν ἄθλων τοῦ Ἡρακλῆ, ἀλλὰ καὶ στὴ μελανόμορφη καὶ πρώιμη ἐρυθρόμορφη ἀγγειογραφία. Στὶς ἐξαιρέσεις (ἀπὸ τοὺς πρώιμους χρόνους), ἀναφέρουμε τὴ βοιωτικὴ πόρπη στὴ Φιλαδέλφεια, Hampe, πίν. 8, τὸ ἀλάβαστρο F. Lorber, ὁ.π. (σημ. 353), 25, εἰκ. 19, καὶ τὸν ΠΑ ἀμφορέα τοῦ Νέσσου τῆς Νέας Ὑόρκης.

372. Kunze, ὁ.π. (σημ. 343), 242. LIMC I (1981), s.v. Achilles, 162, ἀρ. 721, s.v. Amazones, 597, ἀρ. 170-174.

373. Βλ. ὁ.π., σημ. 363, καὶ Kunze, ὁ.π., 148.

374. Ἀχιλλεῖα θεωροῦν τὸν ἥρωα τῆς ἀσπίδας οἱ Lorimer, BSA 42 (1947), 133, πίν. 18Aa καὶ Homer and the Monuments, 1950, 170, πίν. 9.1. Hampe, 81 καὶ R. Hampe, Die Gleichnisse Homers und die Bildkunst seiner Zeit, 1952, 30, 38, εἰκ. 21. D. v. Bothmer, ὁ.π. (σημ. 353), 1. F. Lorber, ὁ.π. (σημ. 353), 26, σημ. 149. LIMC I (1981), s.v. Achilleus. Ἡρακλῆς θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς Schefold, Mus. Helv. 3 (1946), 92 καὶ Schefold, ὁ.π. (σημ. 371), 29. GGK, 68. Kunze, ὁ.π., 151, σημ. 1. Brommer, ὁ.π. (σημ. 149), 71.

375. Παραστάσεις ἀρμάτων στὴν ἀνάγλυφη κεραμεικὴ:

α) Κυκλάδες

Τέλη α' τετάρτου 7ου αἰ.:

1. Συνωρίδες πρὸς τὰ δ., μερικὲς μὲ ἀποβάτη. Τρίτη ζωφόρος τῆς κοιλιᾶς τοῦ ἀνάγλυφου πίθου τῆς «Γεννή-σεως» ἀπὸ τὸ Ξώμπουργο Τήνου. Μουσ. Τήνου. Schäfer, 72. Kontoleon, 228, πίν. 52-55. M. Ervin-Caskey, 27. Anderson, Te 63 (ὅπου καὶ περισσότερη βιβλιογραφία).

Β' τέταρτο 7ου αἰ.

2. Θεὰ μὲ πόλο ποὺ ὀδηγεῖ ἄρμα μὲ δύο φτερωτὰ ἄλογα πρὸς τὰ ἀρ. Πῆλινος πίνακας ἀπὸ τὸ Ξώμπουργο τῆς Τήνου. Μουσ. Τήνου. ΠΑΕ 1955, 259, πίν. 98. Fittschen, 143, GV1. Anderson, Te 99. M. Ervin-Caskey, 29.

3. Ὑπόλοιπα ἀρμάτων πρὸς τὰ ἀρ. Ἐπάνω ζώνη τοῦ κάτω μισοῦ ἀνάγλυφου πίθου ἀπὸ τὸ Ξώμπουργο Τήνου. ΠΑΕ 1952, 536, εἰκ. 7. Schäfer, 72, T12. Anderson, Te 103. Themelis, Grabbauten, 10.

4. Δίφρος ἄρματος πρὸς τὰ ἀρ. Τὸ δικτυωτὸ μὲ τοὺς ἐμπειστους ρόδακες ἴσως ὑποδηλώνει τὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἦταν κατασκευασμένος (δίφρος εὐπλεκῆς). Ὅστρακο ἀπὸ τὸ Ξώμπουργο Τήνου. Anderson, Te 95 (;).

5. Ἀρματοδρομία στὴν κάτω ζωφόρο μισοῦ ἀνάγλυφου πίθου ἀπὸ τὸ Ξώμπουργο Τήνου (τρίποδες καὶ πολεμι-στὲς στὶς πὶδὸ πάνω ζῶνες). ΠΑΕ 1953, 259. Themelis, Grabbauten, 7, σημ. 24.

6. Κεφάλια δύο ἀλόγων συνωρίδος πρὸς τὰ ἀρ. Στὸ κάτω μισὸ ὄστρακου ἀνάγλυφου πίθου. Μουσ. Τήνου. Φωτ. DAI Athen, Neg. Nr. 83/496.

Μέσα πρὸς γ' τέταρτο 7ου αἰ.

7. Κεφάλια τεσσάρων αλόγων τεθρίπου προς τα άρ. 'Από τὸ λαιμὸ ἀνάγλυφου ἀμφορέα ἀπὸ τὸ Ξώμπουργο Τήνου. ΠΑΕ 1955, 260, πίν. 99γ. Anderson, Te 111. Themelis, Grabbauten, 6, σημ. 17. Ζαφειροπούλου, 46.
8. Δύο μετόπες με παράσταση ἄρματος ποῦ σέρνουν δύο φτερωτὰ ἄλογα πρὸς τὰ δ. στὴν κοιλιὰ ἀνάγλυφου πίθου ἀπὸ τὴ Σελλάδα τῆς Θήρας. Kontoleon, «Theraisches», AM 73 (1958), 132-133, 136, πίν. 101-102-103. Anderson, Th 127.
9. Πόδια δύο αλόγων συνωρίδος καὶ ἕχνη μορφῆς μπροστὰ τους. Thera II, 80. F. Courby, Les vases grecs à reliefs, 1922, 84.

Τελευταῖο τέταρτο 7ου αἰ.:

10. Δύο ἄλογα συνωρίδος πρὸς τὰ δ. 'Εμπρὸς βαδίζει ὀπλίτης. Ὕστρακο ἀνάγλυφου πίθου. Μουσ. Τήνου. Φωτ. DAI Athen, Neg. Nr. 83/523.

6ος αἰ.:

11. Συνωρίδες πρὸς τὰ δ. σὲ ὄστρακο ἀπὸ τὸ χεῖλος ἀνάγλυφου ἀγγείου ἀπὸ τὴ Μῆλο. Συλλογὴ Βρετανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς. W. Lamb, BSA 26 (1923-25), 73, πίν. ΧΙΙΑ, ἀρ. IV. Anderson, Me 158.
12. Ὅ,τι καὶ στὸ 11, ἀλλὰ ἀπὸ μήτρα λεπτότερης ἐπεξεργασίας. Ὕστρακο ἀπὸ τὴν Τρυπητὴ τῆς Μήλου. Συλλογὴ Βρετανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς. Lamb, ὁ.π., ἀρ. V.
13. Συνωρίδες πρὸς τὰ δ. στὴ ζώνη τῆς κοιλιᾶς μεγάλου ταφικοῦ πίθου ἀπὸ τὸν Ἀδάμαντα τῆς Μήλου. Μουσ. Μήλου. ΑΔ 25 (1970), Χρονικά, 423, πίν. 361α. ΑΔ 27 (1972), Χρονικά, 605, πίν. 559 ε-στ.

β) Θάσος

6ος αἰ.:

14. Ὕστρακο πίθων με «ἀναχώρηση Ἀμφιαράου» πρὸς τὰ άρ. στὴν ἐπάνω ζώνη. BCH 85 (1961), 936 (περισσότερα κομμάτια).
15. Συνωρίδες ποῦ ἀγωνίζονται πρὸς τὰ άρ. Σὲ μερικὲς ἀποβάτης. Ἀνάμεσά τους τρίποδες. Ὕστρακο ἀπὸ πῆλινο τρίποδα ποῦ βρέθηκε στὸ Λιμένα τῆς Θάσου. BCH 94 (1970), 818, εἰκ. 6 (περισσότερα κομμάτια).
16. Συνωρίδες ποῦ ἀγωνίζονται πρὸς τὰ άρ. Κάτω ἀπὸ τὰ ἄλογα σκύλοι. Ὕστρακα ἀνάγλυφον ἀγγείων ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη τῆς Θάσου. EFA, Nr. Neg. 30174 καὶ 30175/1961. Βλ. σχετικὰ Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά, ὁ.π. (σημ. 21), 178, πίν. ΚΓ'.1-2.

γ) Κρήτη. Ὁμάδα II (σύμφωνα με τὴν κατάταξη τοῦ Schäfer)

17. Ὀπλισμένοι ἰππῆες πρὸς τὰ δ. με ποῦλι ποῦ πετὰ πρὸς τὰ δ. Στὴ συνέχεια καὶ πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση συνωρίς με ἥνιοχο καὶ κυνήγι λαγοῦ ἀπὸ σκύλο κάτω ἀπὸ τὰ ἄλογα. Δύο συγκολλώμενα ὄστρακα ἀπὸ τὸν Πρινιά. Μουσ. Ἡρακλείου. Schäfer, 12, II 3. ASAtene I (1914), 93, εἰκ. 47. Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά, ὁ.π., 177.

Ὁμάδα III

18. Συνωρίδες ποῦ τρέχουν πρὸς τὰ δ. με ἰππεῖς καὶ τρίποδες ἀνάμεσά τους. Κυνήγι λαγοῦ ἀπὸ σκύλο κάτω ἀπὸ τὰ ἄλογα τῶν ἀρμάτων: τρίτη ζώνη τῆς κοιλιᾶς ἀνάγλυφου πίθου ἀπὸ τὸν Πρινιά. Μουσ. Ἡρακλείου. Schäfer, 15, III 15 (ὄπου καὶ παραπομπὲς γιὰ ὄστρακα ἀπὸ τὸν Πρινιά φτιαγμένα με τὴν ἴδια κυλινδρική σφραγίδα). Anderson, Cr 116 (καὶ Cr 125 γιὰ ὄστρακο στὸ Mus. Riginini με ὅμοια διακόσμηση).
19. Συνωρίς πρὸς τὰ άρ. με ἥνιοχο καὶ ἀποβάτη. Ὕστρακο ἀπὸ τὴ Δρῆρο. Schäfer, 18, III 40 καὶ 38, σημ. 142-143. Anderson, Cr 151.

δ) Ρόδος. Ὁμάδα Ἰαλυσοῦ III (σύμφωνα με τὴν κατάταξη τοῦ Schäfer)

20. Συνωρίδες πρὸς τὰ δ. με ὀκτάκτινους τροχούς, ἥνιοχο καὶ πολεμιστὴ ποῦ κρατὰ τὸ δόρυ ὀριζόντια, πάνω ἀπ' τὸ κεφάλι του, σὲ θέση ἐπίθεσης. Πρόκειται γιὰ ζωφόρο φτιαγμένη με κυλινδρική σφραγίδα ποῦ ἐπαναλαμβάνεται σὲ περισσότερα ἀγγεῖα ἢ ὄστρακα ἀπὸ τὴ Ρόδο καὶ τὴν Datcha. Feytmans, 166-167, ἀρ. 17, 18, εἰκ. 14 δεξιά. Schäfer, 51, Ialysos III 1c. Anderson, Rh 103.
21. Συνωρίδες πρὸς τὰ δ., στὴ μία, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἥνιοχο, καὶ ὀπλισμένος παραιβάτης με τὸ δόρυ ὀριζόντια πάνω ἀπ' τὸ κεφάλι του. Ὁ δίφρος εἶναι στικτός. Ὕστρακο ἀπὸ τὴν Ἰαλυσό, Μουσ. Ρόδου. Feytmans, 167, ἀρ. 21. Schäfer, 51, Ialysos III 2. Anderson, Rh 84.
22. Συνωρίδες πρὸς τὰ δ. ἀκολουθούμενες ἀπὸ γενειοφόρο ὀπλίτη με δόρυ. Τέταρτη ζώνη τῆς κοιλιᾶς ἀνάγλυφου πίθου ἀπὸ τὴν Ἰαλυσό. Βρετανικὸ Μουσείο (85.12.13.1). Feytmans, 170 (ὁμάδα 6), πίν. XXIX. Schäfer, 51-52, Ialysos III 5. Anderson, Rh 68.

ε) Μυκῆνες - Κόρινθος

β' τέταρτο 6ου αἰ.:

23. Ζωφόρος με παράσταση τεθρίπων πρὸς τὰ δ. ποῦ ἐναλλάσσονται με ἰπτάμενες Νίκες. Ὕστρακα ἀπὸ τὸ χεῖλος δύο ἀνοικτῶν ἀγγείων (τὸ ἓνα βρέθηκε στὶς Μυκῆνες, τὸ ἄλλο στὴν Κόρινθο), ποῦ διακοσμήθηκαν ἀπὸ τὴν ἴδια κυλινδρική σφραγίδα. Weinberg, 118, πίν. 26 f-g. Anderson, Co 82, Co 86.

στ) Σπάρτη

Τελευταῖο τέταρτο 7ου αἰ. (ἀρχές):

24. Δύο μετόπες στὴ ζώνη τοῦ ὤμου τοῦ ἀμφορέα τοῦ Θεάτρου με δύο συνωρίδες πρὸς τὰ ἀριστερά, τὶς ὁποῖες ἀκολουθεῖ πεζὸς ὀπλίτης. Μουσ. Σπάρτης (ἀρ. εὔρ. 3099). Χρήστου, 172, πίν. 80, 81, 97, 98 καὶ σχέδ. 1. Anderson, Sp 1.

Τέλος 7ου αϊ.:

25. Δύο μετόπες στη ζώνη του ὄμου του νέου ανάγλυφου ἀμφορέα τῶν Κυνηγῶν ποῦ βρέθηκε στοὺς ἀρχαίκοὺς τάφους, με παράσταση ὅπως αὐτὴ τοῦ ἀρ. 24. Μουσ. Σπάρτης (ἀρ. εὐρ. 5395). Χρήστου, 164 κ.έ., πίν. 78, 79, σχεδ. 2, 4, 5. Anderson, Sp 2.

26. Ὅστρακο με συνωρίδα πρὸς τὰ ἀρ. ποῦ ἀκολουθεῖται ἀπὸ πεζὸ ὀπλίτη. Μήτηρα ὁμοία με τοῦ νέου ἀμφορέα. Μουσ. Σπάρτης (ἀρ. εὐρ. 520). Χρήστου, 173, πίν. 83β. Anderson, Sp 8.

27. Ὅστρακο με ὀπλὲς ἀλόγων ἀπὸ τῆς ζώνης τοῦ ὄμου ἀνάγλυφου ἀγγείου. Χρήστου, πίν. 86 β. Anderson, Sp 16.

Τέλος α' τετάρτου βου αϊ.:

28. Ὅστρακο με τὰ χέρια τοῦ ἠνιόχου ποῦ κρατοῦν τὰ γκέμια καὶ τὸ «κέντρον». ΑΔ 21 (1966), Χρονικά, 156-157. BCH 94 (1970), 980, εἰκ. 189.

29. Συνωρίς πρὸς τὰ ἀρ. με ἀποβάτη. Ζώνη τοῦ ὄμου τοῦ μεγάλου κομματιοῦ τοῦ ἀμφορέα τοῦ Ἡρώου. Μουσ. Σπάρτης (ἀρ. εὐρ. 1763). Χρήστου, πίν. 84, 95 καὶ σχεδ. 3. Anderson, Sp 3.

30. Ὅστρακο με παράσταση τροχοῦ ἄρματος. Μουσ. Σπάρτης (ἀρ. εὐρ. 1761γ). Χρήστου, 174, πίν. 85β ἀριστερά. Anderson, Sp 11.

31. Ὅπλιτης ποῦ ἀνεβαίνει σὲ ἄρμα. Ὅστρακο ἀπὸ τῆς ζώνης τοῦ ὄμου τοῦ ἀμφορέα τοῦ Ἡρώου. R.M. Dawkins et al., The Sanctuary of Artemis Orthia at Sparta, 1929, πίν. 12. Χρήστου, 174. Anderson, Sp 13.

Μέσα βου αϊ.:

32. Ὅστρακο με τὰ κεφάλια τῶν ἀλόγων συνωρίδος πρὸς τὰ δ. Μουσ. Σπάρτης (ἀρ. εὐρ. 3211). Χρήστου, πίν. 85γ.

ζ) Ἀττική

33. Ὅστρακο ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν με δύο ἐπάλληλες ζώνες ποῦ παριστάνουν ἄρματα πρὸς τὰ δ. Πίσω ἀπὸ τὰ ἄρματα πεζὸς ὀπλίτης. Μουσ. Ἀκρόπολης (ἀρ. κατ. 68). Μ. Μπρούσκαρη, Μουσεῖον Ἀκροπόλεως, 1974, 83, πίν. 154 (κέντρο ἀριστερά). Anderson, At 17. Τέλη 7ου αϊ.

34. Τέσσερα ὄστρακα με συνωρίδες πρὸς τὰ ἀρ., ἠνιόχο καὶ ἀποβάτη. Ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν. Μουσ. Ἀκρόπολης (ἀρ. κατ. 68). Μ. Μπρούσκαρη, ὁ.π., 82-83, πίν. 154-155. Anderson, At 17. Β' μισὸ βου αϊ. Ὅμοιο στὸ DAI Athen, F. Brommer, «Antiken des Athener Instituts», AM 87 (1972), 282, πίν. 96.1.

376. Ὁμάδα Βα 1-2-3-4-6: Délos XVII, πίν. I.1, II.4, III.3 καὶ 6. Ἐφθονα ὄστρακα ἀνοικτῶν καὶ κλειστῶν ἀγγείων ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴς τῆς ΑΕ στὴ Γρόττα καὶ στὰ Ἀπλώματα (π.χ. ἐδῶ πίν. 26α-β). Δύο συγκολλώμενα ὄστρακα ἀπὸ τὴ Σάμο, E. Walter-Karydi, AA 1972, 414, εἰκ. 46. Ἰδιαίτερα χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς Ναξίους στὴ διακόσμηση ἐνδυμάτων, βλ. B. K. Λαμπρινουδάκης, ΑΕ 1972, 17, σημ. 10.

377. JdI 80 (1965), 23.

378. JdI, ὁ.π., σημ. 3, ὅπου οἱ σχετικὲς με τὸ θέμα ἀπόψεις καὶ διαφωνίες. Παραγωγή ναξιακοῦ ἐργαστηρίου θεώρησε τὴν ὁμάδα Délos XV, Ἀβ ὁ Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, «Les ateliers de céramique géométrique et orientalisante de Naxos: perspectives pour l'analyse archéométrique», Les Cyclades. (Table ronde réunie à l'Université de Dijon les 11-13 mars 1982), 1983, 166-167. Βλ. καὶ N. Κουρου, ὁ.π. (σημ. 8), 110.

379. Vogelrohl, 35. Ἡ συγγραφεὺς (46, 91) κατατάσσει τὸ ἀγγεῖο στὸ νησιωτικὸ-γραμμικὸ ρυθμὸ, τὸν ὁποῖο ὅμως σαφῶς ξεχωρίζει ἀπὸ τὴ Νάξο.

380. Π.χ. E. Walter-Karydi, AA 1972, 392, εἰκ. 17.9.

381. GGK, 173.

382. Γεωμετρικὸ θεωρεῖ ὁ Rizza τὸ ὄστρακο Gortina I, 128, ἀρ. 115, εἰκ. 220.5 καὶ ὀνομάζει τὴ διακόσμησή του «zona con meandro». Πιστεύω ὅτι πρόκειται γιὰ κλιμακωτὸ. Δυστυχῶς τὸ ὄστρακο εἶναι πολὺ μικρὸ, ἀλλὰ ἀπ' ὅ,τι σώζεται φαίνεται ὅτι τὸ κρητικὸ κλιμακωτὸ πλησιάζει στὴ ναξιακὴ ποικιλία τοῦ κοσμήματος. Πολὺ κοντὰ στὸ ναξιακὸ εἶναι τὸ κλιμακωτὸ κόσμημα στὴν κεραμεικὴ τῶν Ὑβλαίων Μεγάρων, G. Vallet - F. Villard, Megara Hylaea II, 1964, 151, πίν. 143.3.

383. Π.χ. J. M. Cook, BSA 35 (1934-35), πίν. 41. Agora VIII, πίν. 6 (106), πίν. 27 (452), πίν. 28 (454). CVA, Berlin I, πίν. 2.3, πίν. 6.1, πίν. 8.2, πίν. 9.4, πίν. 24.1, πίν. 25 κᾶ.

384. Γιὰ τὴν καταγωγή καὶ ἐξέλιξη τοῦ κοσμήματος ποῦ ἐμφανίζεται στὴν Ἀττικὴ κατὰ τὴ στροφή τοῦ 8ου πρὸς τὸν 7ο αϊ. βλ. Ker. VI₂, 104 καὶ εἰκ. 1, 105, 340. Ἐπίσης Vogelrohl, 18.

385. GGP, 129, πίν. 26.

386. M. Ervin-Caskey, 24. Anderson, 38.

387. Βλ. N. Himmelmann, «Über einige gegenständliche Bedeutungsmöglichkeiten des frühgriechischen Ornaments», JdI 93 (1978), 264 κέ.

388. Π.χ. S. Benton, BSA 48 (1953), 277, πίν. 41 (641), 281, πίν. 42 (666).
389. J. K. Brock, BSA 44 (1949), 56, πίν. 20.12. Marangou, εικ. 3-5, πίν. 41.2.
390. Marangou, 197, σημ. 47. Anderson, Si 170, «Late Archaic, 550-500».
391. Στη Νάξο δὲν μπορούμε νὰ τὸ παρακολουθήσουμε μετὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. Στὴν Ἀττικὴ φθάνει μέχρι τὸ τέλος τοῦ αἰώνα, π.χ. Ker. VI₂, πίν. 86, 87-88 (κρατῆρες Κεραμεικοῦ). Κ. Kübler, Altattische Malerei, 1950, πίν. 71 (ἀμφορέας Πειραιῶς), καὶ παρουσιάζει σπάνιες ἐπιβιώσεις κατὰ τὸν 6ο αἰ., π.χ. μελανόμορφος ἀμφορέας τῆς ὁμάδας E, J. Boardman, δ.π. (σημ. 353), πίν. 92. Κατὰ τὸν 6ο αἰ., ἐπίσης παρακολουθεῖται στὰ χαλκιδικὰ ἀγγεῖα, A. Rumpf, Chalkidische Vasen, 1927, πίν. XXIII-XXV, CXXIX-CXXXI, καὶ στὰ λακωνικά, C. Stibbe, Lakonische Vasenmalerei des 6. Jh. v. Chr., 1972, πίν. 8.3, πίν. 18.3-4, ὅπου ἐμφανίζεται μὲ τὴν ἀττικὴ παραλλαγὴ του.
392. Feytmans, 146. Schäfer, 49 (Ὁμάδα III 2).
393. Συζήτηση γιὰ τὸ σχῆμα, τὴ διακόσμηση καὶ τὴ χρονολόγηση τοῦ συγκεκριμένου ἀγγείου, βλ. στὴ Μ. Ervin-Caskey, 24, πίν. 2.7, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Βλ. καὶ σημ. 35.
394. Π.χ. C. Blinkenberg, Lindos I, 1931, 259, ἀρ. 914, 925, πίν. 42. CVA, Copenhagen 2, πίν. 66.1.
395. Π.χ. Feytmans, πίν. XXI, XXII, XXIII.2.
396. A. Furumark, δ.π. (σημ. 189), I, 352, θέμα 46.
397. GGP, 347, πίν. 51a. Fortetsa, πίν. 29 (493), πίν. 35 (461), πίν. 44 (656).
398. GGP, πίν. 30e. Courbin, 562, κρατήρας C201.
399. GGP, πίν. 40e. H. Dragendorff, Thera II, 1903, 58 εικ. 199 καὶ 136 εικ. 316, 62 εικ. 213 καὶ 139 εικ. 327. E. Pfuhl, AM 28 (1903), πίν. VI.3 καὶ 2, πίν. XIV.6 καὶ 5, κᾶ.
400. GGP, 102. Ὁραῖο πρόσφατο παράδειγμα: Arch. Rep. 1981, 81, εικ. 37.
401. Ν. Μποζάνα-Κούρου, «Ταφικὸ σύνολο ἀπὸ τὴν περιοχὴ Αἰγίου», Στήλη, Τόμος εἰς μνήμην Ν. Κοντολέοντος, 1980, 308.
402. GGP, 209.
403. Ker. VI₂, 114.
404. GGP, 173. Délos XV, πίν. XLIV, Bc8. Ἡ ψευδόσπειρα ὡς κόσμημα ἔχει ἰδιαίτερη διάδοση στὰ θηραϊκὰ ἀγγεῖα, Dragendorff, δ.π. (σημ. 399), 157. Γιὰ τὴ χρῆση τῆς στὴ διακόσμηση τριπόδων, βλ. GGA, 170. M. Maass, Die geometrischen DreifüÙe von Olympia, Ol. Forsch. X (1978), 77. Πρβ. τίς ψευδόσπειρες στὴ διακόσμηση τῶν ταινιῶν, ποὺ χωρίζουν τίς μετόπες τοῦ ἀνάγλυφου πίθου τῆς Μυκόνου.
405. Ζαφειροπούλου, 75, εικ. I 5.7.8.10, ΚΣΤ 2, ΚΖ 1.2. Τὴ σχέση καὶ πολλὲς φορὲς τὴν ἐναλλαγὴ τῆς τρέχουσας σπείρας καὶ τοῦ «τρέχοντος κυνός» στὰ μηλιακὰ δείχνει ὁ Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, AE 1972, 10.
406. A. Cambitoglou et al., δ.π. (σημ. 35), 182, ἀρ. εὐρ. 603 + 460 + 1367, πίν. 188b-c. Ὁ ἴδιος, Guide, Archaeol. Museum of Andros, 42, ἀρ. 37.
407. Kontoleon, 218, πίν. 39a. M. Ervin-Caskey, 22, 25, πίν. 2.4. A. Cambitoglou et al., Zagora 1, 54, εικ. 29. Zagora 2, 182. Ὁ ἴδιος, Guide, Archaeol. Museum of Andros, 44, ἀρ. 49, εικ. 40.
408. Dragendorff, δ.π. (σημ. 399), 79 εικ. 281 καὶ 282a-b, 80 (χωρὶς φωτογραφία).
409. I. Metzger, AntK 21 (1978), 3, πίν. I.1.
410. Π.χ. Schäfer, 24, ἀρ. 67. ΑΔ 26 (1971), Χρονικά, 495, πίν. 512β.
411. Schäfer, 11c. Anderson, Cr 25.
412. Π.χ. Anderson, Cr 26, Cr 51, Cr 29.
413. Schäfer, 39, 41. Δύο παράλληλες συνεχεῖς σπείρες μὲ ἀντίθετη κατεύθυνση στολίζουν τὸ δοσρακο BCH 41 (1937), 19, εικ. 12.6. Schäfer, 24, ἀρ. 67.
414. Schäfer, 56, 58 καὶ σημειώσεις.
415. Π.χ. Feytmans, 146 εικ. 3, 148 εικ. 4, 154 εικ. 8, 163 εικ. 15, 169 εικ. 20.
416. Π.χ. Feytmans, πίν. XXII.2, πίν. XXIV.1.
417. Feytmans, 142, εικ. 1.

418. Π.χ. Feytmans, 151 εικ. 7, 155 εικ. 9. Clara Rhodos IV, 302, εικ. 334.
419. Agora XII, 342, άρ. 1510 και 1506. AM 18 (1893), 134, εικ. 30. E. Vanderpool, AAA IV (1971), 75, εικ. 1.
420. Χρήστου, πίν. 78, 87α, 91.
421. GGP, 102. Ν. Μποζάνα-Κούρου, ό.π. (σημ. 401), 306.
422. M. Ervin-Caskey, 25, άρ. 7-8. Cambitoglou et al., ό.π. (σημ. 35), 183.
423. M. Ervin-Caskey, 24, πίν. 3.9. Cambitoglou et al., ό.π. (σημ. 35), 183, πίν. 236a-b και 237. 'Ο ίδιος, Guide, Archaeol. Museum of Andros, 42, άρ. 42, εικ. 18. 'Ο Α. Cambitoglou προτείνει έλαφρά ψηλότερη χρονολογία.
424. Βλ. σελ. 51-52 και σημ. 48.
425. Schäfer, 47-48, άρ. 2.
426. Βλ. και σελ. 94.
427. Τήν ίδια εξέλιγμένη μορφή συνεχούς σπείρας παρουσιάζει, παρά τήν πρωιμότητά του, τó χρυσό διάδημα από τήν 'Ηφαιστεια Λήμνου, G. Becatti, Oreficerie antiche, 1955, πίν. XXVIII, 141.
428. Schäfer, 47 (Καμίρος, II.1-3, 5), 59.
429. Schäfer, 59 «Stegzickzack mit Rundhaken», Beil. II.17.
430. Themelis, Grabbauten, 91 εικ. 8, 92 εικ. 9.
431. Schäfer, 61.
432. Π.χ. GGA, 202, κέ. Ohly, 84, εικ. 18, εικ. 21, πίν. 9.4 και 11.1. M. Maass, ό.π. (σημ. 404), πίν. 2.38, 3.73, 4.82-84, 6.90-95 κά. FdD, V, 3, πίν. XXX.364-366, πίν. XXXI.376-377.
433. Fortetsa, πίν. 31. 444 και 423. GGP, 244, πίν. 53b.
434. GGP, 50. ΥΓ βοιωτική μίμηση, βλ. ό.π., στόν πίν. 44f. Για τήν έκφυλισμένη παρουσία τους στήν ύστερη ΠΓ κεραμική τής 'Ανατολικής 'Ελλάδας βλ. GGP, 265. Για τήν έξάρτηση από τήν τορευτική, βλ. Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, AE 1972, 24, σημ. 6.
435. Ker. VI₂, 141, 350. Vogelprohl, 8.
436. Π.χ. Payne, PKV, πίν. 5.4, πίν. 19.5, πίν. 20.4. Johansen, πίν. IV.5-6.
437. Θηραϊκά: π.χ. Ν. Μ. Kontoleon, AM 73 (1958), πίν. 100.1. «Μηλιακά»: Ζαφειροπούλου, 72.
438. AE 1972, 23 και σημειώσεις.
439. Τό σημείο ένωσης λαμπού και ώμου **K14, K20, K47, K48** (πρβ. Délos XVII, Ba1, Βα6α, Βα11) ή τήν ένωση λαμπού και χείλους **K49** (πρβ. Délos XVII, C21).
440. Π.χ. Ol. Ber. VI (1953-4/1954-5), 85 εικ. 70-71, 86 εικ. 72, πίν. 15, πίν. 19.
441. E. Kunze, Kretische Bronzereliefs, 1931, 114, πίν. 36, πίν. 47, πίν. 48. Arkades, εικ. 490b-c.
442. H. Hoffmann, Early Cretan Armorers, 1972, πίν. 1, πίν. 9, πίν. 11, πίν. 14, πίν. 15, πίν. 18. H.V. Herrmann, Die Funde aus Olympia, 1980, 83 πίν. 47, 86 πίν. 49 (πόδια τριπόδων). Ol. Ber. VII (1956-58), 93, κοσμήματα h, i, j, k, y, z, bb, cc, στήν παρυφή κρανών του «Myrosgruppe».
443. J. K. Brock, BSA 44 (1949), 56, άρ. 12, πίν. 20.6. Anderson, At 33. E. Vanderpool, Hesperia 15 (1946), 136, άρ. 33, πίν. XXIV.5. Τήν ίδια μορφή έχει τó γλωσσωτό στα όστρακα Agora XII, 366, πίν. 89, άρ. 1854-1855, πού προέρχονται από ύποκρητήρια και ανήκουν στο 600-575 π.Χ. και 580-565 π.Χ. αντίστοιχα.
444. K. Kilinski, AJA 82 (1978), 189, εικ. 21.
445. Weinberg, πίν. 30.1.
446. Π.χ. Schäfer, 25, άρ. 71. Arkades, εικ. 43.20. Τά άγγελια Schäfer, 21, ομάδα IV, στα όποια ό Kontoleon, Gnomon 1960, 719, σωστά προσθέτει και τó Schäfer, ομάδα III 13. Τά παραδείγματα ανήκουν στις ομάδες III και IV του Schäfer.
447. Π.χ. Arkades, 74, εικ. 51 και εικ. 43.27, 32. AD 15 (1935), Παράρτ., 60, εικ. 18.1. AM 11 (1886), πίν. 4. Hornbostel, 79, C19, πίν. 37b. T. J. Dunbabin, BSA 47 (1952), πίν. 28.7. Τά παραδείγματα ανήκουν στις ομάδες II-III-V του Schäfer.

448. Ν. Μ. Κοντολέον, Πρακτικά Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Α', 152, πίν. 35β. ΑΔ 21 (1966), Χρονικά, 406, πίν. 434β. Hornbostel, 90, C38, πίν. 39c. 'Από τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰ. Θὰ μπορούσαν νὰ καταταγοῦν στὴν ὁμάδα V τοῦ Schäfer.
449. Kontoleon, πίν. 58a. J. K. Anderson, BSA 49 (1954), 144, πίν. 8. Τὰ ἄμεσα παράλληλα γιὰ τὸ χιακὸ γλωσσωτὸ κόσμημα βρίσκονται στὰ πηλίνα ἀρχιτεκτονικὰ ἀνάγλυφα τῆς Ἰωνίας καὶ τῆς Αἰολίδας, π.χ. Å. Åkerström, Die architektonischen Terrakotten Kleinasiens, 1966, 51, πίν. 19.1 καὶ 20.3, 76 ἀρ. 17, 77 ἀρ. 18 καὶ 21, 78 ἀρ. 32-34, πίν. 48.1-3, εἰκ. 24.1-2. A. Ramage, Lydian Houses and Architectural Terracottas (Sardis Mon. 5), 1978, 24 ἀρ. 32-39, εἰκ. 67-77.
450. S. Weinberg, Hesperia 23 (1954), 124 κέ., πίν. 28-31.
451. Π.χ. Χρήστου, πίν. 82.2.
452. GGP, 273, πίν. 51a. Τὸ κόσμημα εἶναι γνωστὸ στὴν προϊστορικὴ ἑλληνικὴ τέχνη. Ἕνα ὠραῖο παράδειγμα παρουσιάζεται στὸ YE III B2 ἀγγεῖο ἀπὸ τὴν Τίρυνθα, Archaeol. Rep. 1981-82, 22, εἰκ. 43.
453. GGP, 275, 285, πίν. 62a.
454. GGP, 288, πίν. 63b. L. Morricone, «Sepolture della prima età del Ferro a Co», ASAtene 40 (1978), 356, εἰκ. 774-776.
455. Ker. VI₂, 137, 348. Vogelprohl, 7.
456. Payne, PKV, πίν. 6.1 καὶ 7, στὴ λαβὴ καὶ ὡς παραπληρωματικὸ κόσμημα. Ὡς συνεχῆς ζώνη στὸ χεῖλος τοῦ κρατήρα τοῦ Αἰγίου, Ν. Μποζάνα-Κούρου, Στήλη, Τόμος εἰς μνήμην Ν. Μ. Κοντολέοντος, 1980, 304, εἰκ. 1, πίν. 141α-β. Ἐπίσης Α. Furtwaengler, Aigina, 1906, πίν. 126.1 (ὁμάδα Θάψου).
457. GGP, 174. Τὸ Bb28 ἀνήκει στὴν τελευταία ΥΓ περίοδο, ἐνῶ τὸ Bb20 θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ πρῶμο ἀνατολιζόν.
458. Ström, πίν. Ic (58, 59, 60), πίν. IIa (25), πίν. IIb (37, 38), εἰκ. 8 (οἰνοχόη Βρετανικοῦ Μουσείου). Σχετικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξη διαφόρων εἰδῶν πλοχμῶν, στὴν Ἀττικὴ εἰδικότερα, βλ. Ker. VI₂, 137 καὶ εἰκ. 19.
459. Ζαφειροπούλου, «ὁμάδα τοῦ πλοχμοῦ», 12, καὶ 73.
460. Π.χ. σκουλαρίκι ἀπὸ τὸ θολωτὸ τάφο τοῦ Τεκέ (GG, 101, εἰκ. 32b). Κρητικὲς ἀσπίδες (GG, 286, εἰκ. 93. E. Kunze, Kretische Bronzereliefs, 1931, 90. Arkades, 373, εἰκ. 489a-d). Ἀσπίδες ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία (Ol. Ber. V (1941-42, 1952), 43 εἰκ. 22, 44 εἰκ. 23 καὶ πίν. 11). Ἀττικὴ χρυσοχοῖα τοῦ 8ου αἰ. (Ker. VI₂, 137, σημ. 176). Παρυφὴ τῶν κρανῶν τοῦ «Myrosgruppe» (Ol. Ber. VII (1956-58), 94, κοσμήματα p, o). Διακόσμηση θωράκων (δ.π., 97, πίν. 59), ἔλασματων (AE 1972, πίν. 52-53), κἀ.
461. Π.χ. ἀνάγλυφο ὄστρακο ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, Σ. Καρούζου, Τὰ ἀγγεῖα τοῦ Ἀναγυροῦντος, 1963, 98, εἰκ. 74-75, 7ος αἰ. Πρβ. ἐπίσης τὸ ὄστρακο Agora XII, 342, πίν. 65 (1514), ὅπου τρεῖς ὀριζόντιες παράλληλες ζώνες μὲ κακότεχο ἀπλὸ πλοχμὸ εἶναι τόσο κοντὰ ἢ μιὰ στὴν ἄλλη, ὥστε νὰ δίνουν τὴν ἐντύπωση σύνθετου πλοχμοῦ, ἀπὸ τὸ β' τέταρτο τοῦ 5ου αἰ. Τελευταία ἀνάλογο κόσμημα μὲ τὸ ναξιακὸ καὶ σὲ παρόμοια χρῆση ἐμφανίζεται σὲ ὄστρακα ἀνάγλυφων ἀγγείων ἀπὸ τὴν Κέα. Εὐχαριστῶ τὴ Δρ. Α. Μενδώνη γιὰ τὴν πληροφορία.
462. Π.χ. δύο ἀκόσμητες ἀνάγλυφες ταινίες ποὺ πλέκονται γύρω ἀπὸ κόμβους (Schäfer, 12, ὁμάδα I 2, πίν. 1.2, 25 ἀρ. 73, 15 ὁμάδα III 15. Borda, Museo Pigorini, πίν. 41.4). Δύο ἀνάγλυφες ταινίες μὲ ἐμπέστους ρόδακες ποὺ πλέκονται γύρω ἀπὸ κόμβους (Arkades, εἰκ. 43.23). Δύο ζεύγη παράλληλων ἀνάγλυφων ταινιῶν μὲ ἐμπέστη διακόσμηση ποὺ πλέκονται γύρω ἀπὸ ἀνάγλυφη «στιγμή» (Arkades, εἰκ. 48). Δύο ἀνάγλυφες ταινίες, μὲ διπλὴ ἐγχάραξη στὴν παρυφὴ, ποὺ πλέκονται γύρω ἀπὸ ρόδακες (BSA 20 (1913-14), πίν. 5b).
463. Γιὰ τὴν κυκλαδικὴ μεταλλοτεχνία καὶ τὴν ἐπίδρασή της στὴν κεραμεικὴ, βλ. Ζαφειροπούλου, 78 καὶ σημ. 605, 606, 607.
464. Vogelprohl, 73. Ker. VI₂, 137.
465. R. A. Higgins, Greek and Roman Jewellery, 1961, 101, πίν. 15c-e.
466. Π.χ. Ὑστερο ΠΚ ὄστρακο Corinth XV 3, πίν. 15, ἀρ. 292. Παραπλήσιο εἶναι τὸ κόσμημα στὸ πρῶμο ΠΚ ὄστρακο Corinth XV 3, 45 ἀρ. 168, πίν. 9 καὶ 80. Βλ. ἐπίσης Arkades, 521, εἰκ. 602.7, καὶ Σ. Καρούζου, δ.π. (σημ. 461), πίν. 89.
467. Π.χ. Fortetsa, πίθος 1402 ἀπὸ τὸν τάφο P, πίθος 875 ἀπὸ τὸν τάφο P2, πίθος 823 ἀπὸ τὸν τάφο VII, οἰνοχόη 913 ἀπὸ τὸν τάφο P2 κἀ. D. Levi, Early Hellenic Pottery of Crete, Hesperia 14 (1945), 24, πίν. XVII.3.

468. Π.χ. Johansen, πίν. XXII.1a-2c. Perachora II, πίν. 18.302-314.
469. Π.χ. Ker. VI₂, πίν. 92 (πινάκιο άρ. κατ. 100). Άμφορέας του Πειραιά, GGK, πίν. 224. Λεκάνες του ζ. του Νέσσου και του ζ. των Πανθήρων από τη Βάρη, Σ. Καρούζου, ό.π. (σημ. 461), πίν. 35-36, 45-47, 50, 55, 57, 66, 67.
470. Ζαφειροπούλου, 12, 73, 84, είκ. 1, 5, 7.
471. Δειγματοληπτικά μόνο αναφέρω τις ροδιακές οινόχόες GGK, πίν. 184-185, τη χιακή κύλικα Samos VI₁, πίν. 91 (743), τα σαμιακά όστρακα Samos VI₁, πίν. 18 (155) και 19 (164).
472. Άσπίδες: π.χ. FdD V 1, 104, είκ. 357-359. Ol. Ber. III (1938-39), 82 είκ. 81. Ol. Ber. V (1941-42, 1952), 45 είκ. 24, 46 είκ. 25. Ol. Ber. III (1938-39), 83, σημ. 1, για άνάλογα λακωνικά παραδείγματα. Άνάγλυφα έλάσματα: Ol. Ber. VI (1953-4/1954-5), πίν. 58, 2-4. Άνάγλυφο Καινέα: Schefold, πίν. 27c.
473. N. M. Kontoleon, AM 73 (1958), 136.
474. W. Lamb, BSA 26 (1923-25), 72-74, άρ. 3 και 6, πίν. XI A-B.
475. ΑΔ 25 (1970), Χρονικά, 423, πίν. 361a. ΑΔ 27 (1972), Χρονικά, 605, πίν. 559ε-στ.
476. BCH 80 (1956), 372, είκ. 19.
477. Ol. Forsch. V (1964), 163, πίν. 63.
478. Feytmans, 170 (Ial. A6), πίν. 29. Schäfer, 51-52, όμάδα III 5.
479. ΑΔ 18 (1963), Χρονικά, 44-45, πίν. 49. Άπό την ίδια σφραγίδα όστρακο στο Θορικό, A. Helsen, Thorikos VII, 1970/71, 154.
480. Agora XII, 342, πίν. 65 (1513). Τα κεντρικά τμήματα των άνάγλυφων ταινιών που δημιουργούν τον πλοχμό είναι ευθύγραμμα, όπως στα ναξιακά, όστε να σχηματίζεται τετράπλευρο, το κέντρο του όποιου όμως κατέχει κύκλος άντι για το ναξιακό ρόμβο.
481. Πρβ. Fortetsa, κοσμήματα 11 ak, 11 al, 11 am.
482. Schäfer, 57 και σημ. 223, 224, 225, 227.
483. K. F. Johansen, Exochi, 1958, 21, άρ. B1, είκ. 34-36. Βλ. έπίσης GGA, 95, είκ. 64.
484. Myk. Pith., πίν. 22. D. R. Keller, Archaeological Survey in Southern Euboea, Greece (άδημ. διδ. διατριβή, Indiana 1985), είκ. 74.
485. H. Hoffmann, ό.π. (σημ. 442), πίν. 46, 47. Το κόσμημα της μίτρας της Όλυμπίας, Ol. Ber. VIII (1958-62), 198, περιγράφεται ως «eine dem Spiralnetz ähnliche dreireihige Flechtband». Βλ. έπίσης P. Blome, Die figurliche Bildwelt Kretas in der geometrischen u. früharchaischen Periode, 1982, 84.
486. Π.χ. Feytmans, πίν. XX.2-3 άπό τη Λίνδο, πίν. XXIII.1, πίν. XXVI.2 και πίν. XXIX άπό την Άιαλυσό.
487. Π.χ. Feytmans, πίν. XXII.1-2. JHS 8 (1887), 79, είκ. 26.
488. Βλ. σχετικά Schäfer, 56-57.
489. CCO, 118, άρ. 518, πίν. XLIII, άπό τον 7ο αϊ. Borda, Mus. Pigorini, πίν. 41.6.
490. AJA 5 (1901), πίν. 14.1. Arkades, είκ. 43, 34.
491. N. M. Kontoleon, AM 73 (1958), πίν. 103.
492. Πρβ. τα άνθη και μπουμπούκια λωτου του ναξιακού άμφορέα Bb1, Délos XVII, πίν. VIII.
493. AE 1972, 22 κέ.
494. Ζαφειροπούλου, 77-78.
495. Délos XXIV, πίν. 58.99. M. Ervin-Caskey, πίν. 6.22.
496. Arkades, 70, είκ. 48. Schäfer, 25, άρ. 76 (ζώνες d και f).
497. Agora XII, 342, πίν. 65, άρ. 1507. Hesperia 15 (1946), 136, πίν. XXIV.1-2 (A-P 2536). Τα όστρακα Hesperia 15 (1946), ό.π., άρ. 32, και Agora XII, 342, πίν. 65, άρ. 1515, έχουν όμοιους λωτους τοποθετημένους όμως κατακόρυφα, έναλλάξ πρός τα πάνω και πρός τα κάτω.
498. Délos XVII, Bb1, πίν. VIII.

499. Βλ. σχετική συζήτηση Johansen, 118 κέ. Ζαφειροπούλου, 78.
500. Schäfer, 16, ομάδα III 16, πίν. III.1. Βλ. επίσης Anderson, Cr 193.
501. Schäfer, 18, ομάδα III 41.
502. Délos XXIV, 69, πίν. 58.98. CCO, 118, άρ. 521.
503. J. K. Brock, BSA 44 (1949), 55, άρ. 2-3, πίν. 20.7-8.
504. Thera II, 79, εικ. 284.
505. Ol. Forsch. V (1964), 163-164, πίν. 62.21 και 63.20.
506. NC, 259 κέ., εικ. 112. Ένδεικτικά αναφέρονται τὰ παραδείγματα: ΑΔ 19 (1964), Χρονικά, 321, πίν. 358ε-στ και 360α-στ. Ά. Åkerström, Die architektonischen Terrakotten Kleinasiens, 1966, πίν. 40.1-4, πίν. 46-47, πίν. 50.3. Ch. Le Roy, FdD II, Les terres-cuites architecturales, 1967, 96 κέ. (στέγες 42-47), πίν. 1, 34-35, 37-39, 41, 124. BCH 104 (1980), 613, εικ. 67 κᾶ.
507. Åkerström, ό.π., 24, πίν. 10.
508. E. D. Van Buren, Greek Fictile Revetments in the Archaic Period, 1926, 3, πίν. II.
509. Ζαφειροπούλου, 76.
510. Βλ. παραδείγματα στη συζήτηση για τὸ **K62**. Πολὺ περίπλοκες εἶναι οἱ κατακόρυφες ἑλικες με ἀνθέμια ποὺ πλαισιώνουν τὴ μετόπη τοῦ λαίμοῦ τοῦ ἀνάγλυφου πίθου MFA 99505 τῆς Βοστώνης (ἐδῶ πίν. 27α).
511. J. Boardman, ό.π. (σημ. 353), 35, 203, πίν. 47. Βλ. ἐπίσης ζ. τῆς Heidelberg, D. A. Jackson, East Greek Influence on Attic Vases, 1976, 3, εικ. 4. Τὸ χειρόγραφο τοῦ παρόντος βρισκόταν ἤδη στὸ τυπογραφεῖο ὅταν κυκλοφόρησε τὸ Έργον 1988, στὴν εικ. 112 τοῦ ὁποῖο εἰκονίζεται ὄστρακο ἀνάγλυφου πίθου ἀπὸ τὸ οἰκόπεδο Περιστεράκη - Χώρα Νάξου, με διακόσμηση κατακόρυφων σιγμοειδῶν ἐλικῶν καὶ ἀντιθετικῶν πεντάφυλλων ἀνθεμίων. Εὐχαριστῶ τὴ Δρ. Β. Μαχαίρα ποὺ μοῦ τὸ ἐπεσήμανε. Πρόκειται γιὰ κόσμημα καὶ χειρισμὸ ἀναγλύφου ἐντελῶς ἀνάλογο καὶ προφανῶς σύγχρονο με τὰ κομμάτια Λ. Μαραγκοῦ, «Έκθεση γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων στὴν Ἄμοργό, 1981», Δωδώνη ΙΑ΄ (1982), 459, εικ. 5 καὶ Marangou, 194-195, εικ. 6.
512. Δείγματα ὄστράκων ναξιακῶν ἀνάγλυφον πίθων καθὼς καὶ ντόπιων χρηστικῶν ἀγγείων ἀνέλαβε ἡδὴ ἀπὸ τὸ 1980 νὰ ἐξετάσει ἀρχαιομετρικὰ ἢ κ. J. Gautier στὸ πλαίσιο εὐρύτερης ἔρευνας τῶν κυκλαδικῶν πηλῶν ἀπὸ τὸ CNRS. Βλ. σχετικὰ Les Cyclades (Table ronde réunie à l'Université de Dijon les 11-13 mars 1982), 1983, 7, 219-220.
513. R. Hampe - A. Winter, Bei Töpfern und Töpferinnen in Kreta, Messenien und Zypern, 1962, 42 (πιθαράδες στὸν Κουρνᾶ), 45 (πιθαράδες στὸ Βασιλόπουλο), 52 (πιθαράδες στὸ Κόμπι Μεσσηνίας).
514. «...it is in Naxian Geometric we see most in the way of pattern and figure work to remind us of his (τοῦ ζ. τοῦ Cesnola) style...», J. Boardman, Lefkandi I, 76. Γενικὰ γιὰ τὸ ζ. τοῦ Cesnola βλ. σημ. 89.
515. ΠΑΕ 1961, πίν. 155γ. Ν. Κουρου, ό.π. (σημ. 8), 109, εικ. 1 δεξιά.
516. ΑΔ 27 (1972), Μελέται, πίν. 57β. Τὰ ὑπόλοιπα τῶν κατακόρυφων εὐθειῶν πάνω ἀριστερὰ καὶ κάτω δεξιά τοῦ ὄστράκου, εἶναι ὅτι ἔχει ἀπομείνει ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς μετόπης.
517. Ἡ σύγκριση γραπτῆς καὶ ἀνάγλυφης κεραμικῆς, ἂν καὶ ἰδιαίτερα ἐπικίνδυνη, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ διαφορετικὰ εἶδη, με διαφορετικὲς ἀπαιτήσεις καὶ τεχνική, εἶναι ἀπαραίτητη, ἀφοῦ ἡ ἀγγειογραφία εἶναι ἡ κοινότερη ἔκφραση τῆς ναξιακῆς τέχνης πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. ποὺ ἔφτασε ὡς ἐμᾶς.
518. Δορκάδες στολίζουν πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τοῦ ζ. τοῦ Cesnola (κρατήρας Κουρίου, ὑδρία Χαλκίδας, κάλυμμα πυξίδας Χαλκίδας, βλ. Lefkandi I, 74), ἀλλὰ καὶ τὸν κρατήρα τῆς Θήρας (E. Walter-Karydi, AA 1972, 404, εικ. 28), τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν ἀπαραγνώριστους ναξιακοὺς χαρακτήρες, ὁμως δὲ θεωροῦνται ὁμόφωνα ὡς ναξιακὰ προϊόντα. Οἱ «δορκάδες» AA 1972, 395, 398, εικ. 16, άρ. κατ. 32, θὰ ἔλεγα ὅτι εἶναι ἀνθρώπινα πόδια. Στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ ὄστρακο πρέπει νὰ ἀντιστραφεῖ.
519. GGP, 174.
520. GGP, 173, άρ. 4.
521. GGP, 174.
522. GGP, 182, πίν. 39a-d. F. Villard, Les vases grecs, 1956, πίν. 3.
523. Kontoleon, πίν. 40a-b.

524. Kontoleon, 219.

525. GGP, 174. 'Ο Coldstream, BICS 18 (1971), 1 κέ., αποσυνέδεσε τὸν κρατήρα AM 54 (1929), 154, εἰκ. 6-7, ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ ζ. τοῦ Cesnola, πρέπει λοιπὸν νὰ δεχτοῦμε ὅτι παράλληλα ἀποσυνδέεται καὶ τὸ Délos XV, Bc4 καὶ ἐπιστρέφει στὴ Νάξο.

526. Οἱ βόσκουσες δορκάδες στὸ λαιμὸ τοῦ ἀμφορέα EM 804 παρουσιάζουν μιὰ πρώτη ἐκδοσὴ αὐτῆς τῆς τοποθέτησης τῶν ποδιῶν, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ξύλινη ἀκίνησιάν των συγχρόνων τους ἢ κάπως μεταγενέστερων ζῶων.

527. Π.χ. Davison, εἰκ. 35 (ἔργαστ. 'Αθηνῶν 894), εἰκ. 55 (ἔργαστ. 'Οξφόρδης), εἰκ. 116-117 (ζ. Συλλ. Σταθάτου). Μιὰ πρώτη δειλὴ προσπάθεια λυγίσματος τοῦ ἐνὸς ἐμπρὸς ποδιοῦ παρουσιάζουν οἱ βόσκουσες δορκάδες στὸ λαιμὸ τῶν οἰνοχοῶν 'Αγορᾶς P 15122 καὶ 'Οξφόρδης 1927.4448, Davison, εἰκ. 103-105, ἀπὸ τοὺς τελευταίους ΥΓ Ιβ χρόνους.

528. W. Kraiker, Aigina, 1951, πίν. 4.64.

529. M. Ervin-Caskey, 22, 25.

530. Waldstein, πίν. LVII.22.

531. GGP, 113.

532. CVA, Karlsruhe 2, πίν. 48.10-11. Marangou, πίν. 40.1-2.

533. Marangou, 194.

534. Cl. Bérard, AntK 12 (1969), 77, πίν. 36.3.

535. Marangou, 195 «(Diese Abweichungen)...erklären sich aus dem unterschiedlichen technischen Verfahren...». "Ἄλλωστε, διαφορὰ τεχνικῆς ὑπάρχει καὶ μεταξὺ τοῦ K12 καὶ τῶν δύο ἄλλων μνημείων ἀπὸ τὴν 'Αμοργὸ καὶ τὴν 'Ερέτρια (μήτρα - ἐπίπεδη σφραγίδα), χωρὶς αὐτὸ νὰ συνεπάγεται τεχνολογικὴ διαφορὰ.

536. Πρβ. π.χ. τὰ πόδια τοῦ K12 μὲ ἐκεῖνα τῶν ἀλόγων στοὺς ἀμφορεῖς Délos XVII, Ba5 καὶ Ba8.

537. 'Α. Λεμπέση, ΑΔ 22 (1967), Μελέται, πίν. 88β.

538. 'Α. Λεμπέση, ὁ.π., 131, σημ. 68.

539. Marangou, 195.

540. Γιὰ τὸ ζ. τοῦ Πολυφήμου καὶ τὸ ζ. τῆς οἰνοχόης τῶν Κριῶν βλ. S. Morris, The Black and White Style, 1984, 37 κέ. 'Ο κρατήρας A32 τοῦ Βερολίνου χωρίζεται ἐδῶ ἀπὸ τὸ ζ. τῆς οἰνοχόης τῶν Κριῶν καὶ ἀποδίδεται στὸ ζ. τῆς 'Ορέστειας.

541. RA 6 (1905), 288, εἰκ. 2.

542. M. Ervin-Caskey, πίν. 7.26.

543. N. M. Kontoleon, Gnomon 32 (1960), 719.

544. Π.χ. Hornbostel, πίν. 26d.

545. Kontoleon, πίν. 56 καὶ πίν. 57.

546. Kontoleon, πίν. 52 καὶ πίν. 55a-b.

547. Kontoleon, πίν. 51a.

548. M. Ervin-Caskey, πίν. 6.22-23.

549. Kontoleon, πίν. 48.

550. M. Ervin-Caskey, πίν. 7.25-26.

551. Schäfer, III 15.

552. H. Jucker, Zur griechischen Kunst. Festschrift H. Bloesch, AntK, 9. Beih. (1973), 59, πίν. 19.6.

553. Schäfer, 20-21, ομάδα IV. Πρβ. ἀκόμα D. Levi, «L'abitato di Festòs in località Chálara», ASAtene 29-30 (1967-68), 95, εἰκ. 45.

554. Γιὰ τὴ σύνθεση τῆς διακόσμησης στὸν πίθο τῆς Μυκόνου βλ. Myk. Pith., 71.

555. Βλ. σελ. 60.

556. Είναι αυτονόητο ότι σύγκριση δεν μπορεί να γίνει με άνδρες που φορούν άλλο τύπο ένδυμασίας, αφού η τελευταία οδηγεί σε διαφορετικό χειρισμό των δγκων: βλ. π.χ. το βραχύ ιμάτιο που πέφτει από τους ώμους του 'Απόλλωνα στον όμώνυμο «μηλιακό» άμφορέα, ή το ρούχο του Θησέα στην οινόχρητη των 'Αρκάδων, Schefold, πίν. 10 και πίν. 27b, για να μη μιλήσουμε για τα ένδύματα των 'Αχαιών στο ΠΑ ύποκρητήριο του Βερολίνου A42, βλ. S. Morris, δ.π. (σημ. 540), πίν. 7.

557. Schefold, πίν. 26. H. Hoffmann, δ.π. (σημ. 442), πίν. 46.1. 'Ο Hoffmann, δ.π., 46, κατεβάζει αρκετά τη χρονολόγηση της μίτρας του Ρεθύμνου, αντίθετα με τον Boardman, CCO, 141: «a little before 650». Τελευταία ό P. Blome, δ.π. (σημ. 485), 84, τη χρονολογεί μαζί με το θώρακα της 'Ολυμπίας, δ.π., 64, στο τέλος του γ' τετάρτου του 7ου αϊ.

558. Π.χ. πολεμιστές στο λαιμό του «μηλιακού» άμφορέα του 'Απόλλωνα. Πρβ. επίσης τους 'Αχαιούς στον ανάγλυφο πίθο της Μυκόνου.

559. Π.χ. ΠΑ άμφορέας του Νέσσου στη Νέα 'Υόρκη, Schefold, πίν. 23, ή κρατήρας A32 με φόνο Αιγίσθου στο Βερολίνο, GGK, πίν. 211.

560. Schefold, πίν. 27a.

561. G. Rizza - S. M. Scrinari, *Il santuario sull'Acropoli di Gortina*, 1968, 238, εικ. 323-326.

562. Π.χ. 'Αχιλλέας στο λαιμό του άμφορέα Délos XVII, Βc19, 'Αθηναίοι έφηβοι στον πίθο της Βασιλείας BS 617, Schefold, πίν. 25a, όρθια άνδρική μορφή στο λαιμό του ανάγλυφου πίθου της Βοστώνης MFA 99505 (έδω πίν. 27a).

563. Π.χ. ό Πηλέας στο πινάκιο από την Πραισό, Schefold, 40, εικ. 11-12, οί Διόσκουροι, ό Θησέας και ό Πειρίθους στο θώρακα της 'Ολυμπίας, Schefold, πίν. 26, οί άνδρες στη μίτρα του Ρεθύμνου, H. Hoffmann, δ.π. (σημ. 484), πίν. 46-47 (βλ. και σημ. 557), οί άνδρικές μορφές στα πινάκια της Γόρτυνας, της Μέσης Δαιδαλικής περιόδου, Rizza - Scrinari, δ.π. (σημ. 561).

564. Π.χ. μορφές στον κρατήρα του Αιγίσθου, δ.π. (σημ. 559).

565. Δε συμφωνώ με τη χρονολόγηση της M. Ervin-Caskey, που θεωρεί τον πίθο της Βασιλείας BS 617 σχεδόν σύγχρονο με τον πίθο της Βοστώνης MFA 99505. 'Η ίδια (M. Ervin-Caskey, 30) έπισημαίνει τις πολλές τεχντροπικές διαφορές τους, που δείχνουν την πρωιμότητα του πίθου της Βασιλείας, παραβλέπει όμως και μία πολύ σημαντική: ότι στο λαιμό του πίθου της Βοστώνης υπάρχει προσπάθεια για την κατά τομήν άπόδοση του θώρακα του Νεοπτόλεμου ή 'Ορέστη (;), άγνωστη στις άνδρικές μορφές του πίθου της Βασιλείας. 'Η άπαραγνώριστη όμοιότητα του σχήματος των δύο άγγείων δε σημαίνει αναγκαστικά σύγχρονη κατασκευή: πρβ. την άναλογία του σχήματος του ΚΙ με τον κατά πολύ νεότερό του πίθο της Βοστώνης MFA 99506. 'Η παρουσία, τέλος, στην κοιλιά του MFA 99505 όπλιτών, που πλησιάζουν πολύ τους όπλίτες της κοιλιάς του πίθου της Βασιλείας, έξηγείται από το ότι συχνά οί δευτερεύουσες παραστάσεις πάνω σ' ένα άγγείο κατασκευάζονται από δεύτερο, λιγότερο προικισμένο ή συντηρητικότερο τεχνίτη. Πρβ. την έρμηνεία της M. Ervin-Caskey για τις τεχντροπικές διαφορές άνάμεσα στις δορκάδες του πίθου του EM 5898 και εκείνες του Λούβρου CA 795, δ.π., 29. 'Εντελώς άπίθανη θεωρώ τη χρονολόγηση του F. Brommer, AA 1982, 70, «etwa um 570-560 v. Chr.». 'Αλλού πάλι (Theseus, 38), ό ίδιος τοποθετεί τον πίθο το νωρίτερο στο β' τέταρτο του 7ου αϊ.

566. Kontoleon, AM 73 (1958), πίν. 102.1.

567. Βλ. σελ. 67 και N. Kourou, δ.π. (σημ. 8), 107, σημ. 11.

568. Παρισίων: GGK, πίν. 182. Leyden: Bocci, *Ceramica Cicladica*, πίν. 12.2.

569. Πρώτος ό N. Κοντολέων, ΠΑΕ 1960, 260, διατύπωσε αυτή την άποψη, με βάση τα εύρηματα της άνασκαφής 'Απλωμάτων. Βλ. τελευταία B. K. Lambrinoudakis, δ.π. (σημ. 378), 166-167. P. Zaphiropoulou, «La céramique melienne: origine et provenance», *Les Cyclades (Table ronde, réuni à l'Université de Dijon les 11-13 mars 1982)*, 1983, 181-183.

570. G. Kokkorou-Alewras, δ.π. (σημ. 221), 105, K54.

571. Βλ. και Ström, 258. 'Η τεθλασμένη γραμμή πάνω από τη ράχη του ζώου είναι βέβαια κοινότατο κόσμημα σ' όλη την άγγειογραφία της έποχής και φυσικά και της ναξιακής, βλ. Ström, πίν. Πα.17. Θά πρέπει πάντως να σημειωθεί ή καταπληκτική της όμοιότητα με την τεθλασμένη γραμμή που άποτελεί το μοναδικό παραπληρωματικό κόσμημα του γραμμικού νησιωτικού άμφορέα 'Εργον 1975, 151, εικ. 150, από τη Θήρα.

572. Βλ. χρονολόγηση της ομάδας Leyden στη Ström, 238.

573. S. Morris, *δ.π.* (σημ. 540), 55. Βλ. επίσης τὴ σχετικὴ συζήτηση στὴ σελ. 66.
574. Kontoleon, πίν. 57. F. R. Grace, *Archaic Sculpture in Boeotia*, 16, εἰκ. 9, καὶ M. Ervin-Caskey, πίν. 4.12.
575. Kontoleon, πίν. 54a-b.
576. Βλ. σημ. 235, ἀρ. 6-8 καὶ 10-11.
577. Gabelmann, πίν. 3.1-2. Rizza - Scrinari, *δ.π.* (σημ. 561), 164, ἀρ. 80, πίν. XIV.
578. Βλ. καὶ σημ. 235, ἀρ. 12.
579. Βλ. καὶ σημ. 235, ἀρ. 13.
580. Στὴ συζήτηση τῶν λιονταριῶν τῶν κρητικῶν ἀνάγλυφον ἀγγείων δὲν περιλαμβάνω τὶς σχεδὸν ὀλόγλυφες «κατ' ἐνώπιον» λεοντοκεφαλές, ποὺ κρέμονται ἀπὸ τὰ χεῖλη τῶν κρητικῶν πίθων, π.χ. Schäfer, πίν. II.2. CCO, 118, ἀρ. 515, πίν. 43.
581. Πρβ. τὴ διαμόρφωση τῆς χαιτίης στὸ πῆλινο πλαστικὸ λιοντάρι ἀπὸ τὴν Πραισό, Gabelmann, πίν. 3.3.
582. Βλ. σημ. 235, ἀρ. 19-26.
583. Γιὰ τὰ κοινὰ σημεῖα ποὺ παρουσιάζει τὸ λιοντάρι τοῦ **K14** μὲ τὸ πλαστικὸ ἀγγεῖο Johansen, πίν. XLI.5, ἰσχύουν τὰ ὅσα εἶπαμε καὶ γιὰ τὶς ἀναλογίες του πρὸς τὸ πλαστικὸ λιοντάρι τῶν Ἀρκάδων.
584. Π.χ. λιοντάρι στὴν κοτύλη ἀπὸ τὴν Κάμιρο, A. Lane, *Greek Pottery*, 1963, πίν. 23d. Λιοντάρι στὸν ἀπιόσχημο ἀρύβαλλο Johansen, πίν. XXXVII.1a. Ἐπίσης Perachora II, πίν. 7.181f.
585. Ἄρ. εὐρ. 151, ἀρ. κατ. 102. Βλ. καὶ K. Kübler, *Altattische Malerei*, 1950, πίν.15.
586. Π.χ. Kübler, *δ.π.*, πίν. 14, πίν. 17. Λιοντάρια τῆς Ποτνίας στὸ λαϊμὸ τοῦ Délos XVII, Bc19. Ζαφειροπούλου, εἰκ. 35, εἰκ. 40, εἰκ. 50, εἰκ. 58, εἰκ. 79, εἰκ. 81.
587. Στὰ παραδείγματα ποὺ ἀναφέρονται πῶς πάνω (σημ. 586), θὰ μπορούσε νὰ προστεθεῖ ἡ Χίμαιρα τοῦ πινακίου τοῦ Βελλεροφόντη, Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, *ΑΕ* 1972, πίν. 5, ἄν καὶ οἱ μηροὶ τοῦ ζώου εἶναι λεπτότεροι ἀπὸ ὅ,τι στὰ ἄλλα «μηλιακὰ» παραδείγματα.
588. Π.χ. Rizza - Scrinari, *δ.π.* (σημ. 561), πίν. XIX.108, πίν. XX.122.
589. Π.χ. **K19**, **K24**, Délos XVII, Bc2.
590. Βλ. σελ. 79 καὶ σημ. 327, 328, 333.
591. Kontoleon, πίν. 46.
592. Kontoleon, πίν. 52 καὶ 54.
593. Atti, 269.
594. Π.χ. Johansen, πίν. XXXII.1e, πίν. XXXV.2.
595. Schäfer, 12, ὁμάδα II.3 καὶ 15, ὁμάδα III.15. Βλ. επίσης Kontoleon, *Gnomon* 1960, 720.
596. Βλ. σχετικά Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιᾶ, *δ.π.* (σημ. 22), 176-178 καὶ σημειώσεις.
597. Ζαφειροπούλου, 43.
598. Ζαφειροπούλου, 43. Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, *ΑΕ* 1972, 29.
599. Π.χ. σκέπασμα πυξίδας ἀρ. κατ. 27 καὶ 28 ἀπὸ τὴν «Orferrinne 2» τοῦ Κεραμικοῦ, Ker. VI₂, πίν. 17 καὶ 19. Κρατήρας Βερολίνου μὲ φόνο Αἰγίσθου, GGK, πίν. 211.
600. Διαφορετικὴ τοποθέτηση τῶν χεριῶν τοῦ ἡνιόχου: Ζαφειροπούλου, 63.
601. Βλ. σελ. 105-6 καὶ σημ. 563.
602. ΠΑΕ 1955, πίν. 99γ. Βλ. σχετικά Ζαφειροπούλου, 46.
603. Γιὰ ἀνάλυση τῆς ἀνάγλυφης μορφῆς στοὺς κρητικὸς πίθους βλ. Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, *δ.π.* (σημ. 135), 96.
604. Πρβ. π.χ. τοὺς ἱππεῖς Schäfer, 13, ὁμάδα II 3-8, μὲ ἐκείνους τοῦ πίθου τῆς Ἱερουσαλήμ, Hornbostel, πίν. 32-33, ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 7ου αἰ.
605. GGK, πίν. 189.

606. Νομίζω, μαζί με τὸν Κοντολέοντα, ΠΑΕ 1960, 260, πίν. 197γ, ὅτι τὸ δοσρακο πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ στὴν ὁμάδα C. Δὲν πρέπει νὰ εἶναι παλαιότερο τῆς δεκαετίας πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα. Ἡ Ζαφειροπούλου, 160, ἔχει διαφορετικὴ γνώμη.

607. Κοντολέων, ΠΑΕ, ὁ.π., πίν. 196α.

608. Οἱ πολιτικὲς ἐπαφές Νάξου καὶ Εὐβοίας, βεβαιωμένες ἱστορικὰ ἀπὸ τὸ 735 π.Χ. τουλάχιστον, ἄφησαν ἴχνη στὴν καλλιτεχνικὴ τους παραγωγή, ἰδιαίτερα στὴν ἀγγειογραφία τῶν δύο νησιῶν. Ἡ ἴδια σχέση διαπιστώνεται καὶ στὴν ἀνάγλυφη κεραμεικὴ (π.χ. στάση δορκάδων τοῦ **K1**, τεχνοτροπικὴ ὁμοιότητα μεταξὺ **K12** καὶ ἀνάγλυφου πλακιδίου ἀπὸ τὴν Ἑρέτρια, βλ. σελ. 102) καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανο νὰ περνᾶ μέσα ἀπὸ συγκεκριμένες καλλιτεχνικὲς προσωπικότητες, ὅπως συμβαίνει στὴν περίπτωση τῆς ἀγγειογραφίας ἀπὸ τὸ ζ. τοῦ Cesnola. Ὅπωςδὴποτε, τὸ πρόβλημα τῆς ἐποχιακῆς (:) μετανάστευσης τῶν πιθαράδων εἶναι δύσκολο νὰ βρεῖ τὴ λύση του, δεδομένης τῆς σπανιότητος εὐρημάτων ἀνάγλυφης κεραμεικῆς.

609. Γιὰ τὶς διαφορὲς ἀπόψεις στὴ χρονολόγηση τῶν «μηλιακῶν» πιθαμορέων βλ. συνοπτικὰ Ζαφειροπούλου, 88-89.

610. Γιὰ τὴν ἐπιρροή τῆς Νάξου στὴ Δῆλο, βλ. L. H. Jeffery, *Archaic Greece*, 1976, 179, 180. Ἐπίσης B. K. Lambrinoudakis, «*Quarante ans de fouilles à Naxos*» (διάλεξη).

611. Ἡ σχέση εἶναι ἰδιαίτερα φανερὴ στὸ εἰκονογραφικὸ θέμα τῆς σειρᾶς τῶν ἀρμάτων καὶ στὸν τύπο τῶν λιονταριῶν **K14** καὶ **K16**, βλ. σελ. 66 καὶ 68.

612. Ζαφειροπούλου, 111.

613. Π.χ. ὁ δανεισμός τοῦ κρητικοῦ τύπου ἀλόγου ἢ κοσμημάτων ὅπως ὁ σύνθετος πλοχμός, βλ. σελ. 93-95.

614. Βλ. σελ. 50-52 καὶ 94.

615. Ζαφειροπούλου, 78 καὶ σημ. 606, 607, 610. Γιὰ τὸ χάλκινο ἀλογάκι τῆς Ὀλυμπίας, ποῦ θεωρεῖται ἔργο κυκλαδικοῦ ἐργαστηρίου, βλ. BCH 104 (1980), 613, εἰκ. 65, καὶ H.V. Herrmann, *JdI* 79 (1964), 28, σημ. 43.

616. M. Ervin-Caskey, 39, Appendix.

RÉSUMÉ

L'importance de la céramique à reliefs n'est reconnue que depuis la fin du siècle précédent et c'est seulement depuis 1922 que les savants, notamment F. Courby dans les "Vases grecs à reliefs", commencèrent à distinguer l'importance des ateliers insulaires. Ces ateliers ont joué un rôle majeur dans la formation et l'évolution de cette catégorie de poterie. L'originalité de leurs décors, mais surtout la façon différente, parfois même inconnue d'ailleurs, dont ils traitent les sujets mythologiques, expliquent l'intérêt qu'ils ont suscité et qui ne cesse d'augmenter depuis. Les fouilles que feu le professeur N. Contoléon mena à Ténos et ses articles sur la céramique à reliefs de Xobourgo, ont prouvé que l'atelier le plus important des Cyclades était situé sur cette île. Des ateliers secondaires, quant à la production, se trouvaient sur la plupart des autres îles Cycladiques.

Le matériel présenté dans cette monographie comprend 71 fragments de vases à reliefs provenant des fouilles de la Société Archéologique et du Service Archéologique à Naxos. Les techniques utilisées pour leur fabrication, leur cuisson et leur décoration s'avèrent identiques à celles des autres ateliers insulaires. Des trois méthodes de décoration (à la main, au sceau rectangulaire ou cylindrique et au moule), la première est utilisée presque exclusivement sur les pithoi de l'époque Géométrique, tant pour les thèmes iconographiques que pour les motifs décoratifs. On emploie la même technique sur quelques vases du 7^{ème} s., mais pour les thèmes iconographiques uniquement. Le sceau rectangulaire ou cylindrique est utilisé sur les pithoi naxiens dès le début du 7^{ème} s. Il sert seulement pour les motifs décoratifs, dont les plus complexes sont exécutés au sceau cylindrique. La technique la plus fréquente pour les pithoi naxiens du 7^{ème} s. est celle du moule. On s'en sert surtout pour la fabrication des sujets iconographiques, mais parfois également pour celle des larges motifs décoratifs. L'usage d'un enduit d'argile, détecté sur tous nos fragments, solidifie l'adhésion du décor en relief à la surface du vase, tout en lui donnant un aspect uniforme. On n'a pas trouvé, jusqu'à présent, d'indices d'usage de couleur ou de vernis sur nos pithoi.

Malgré leur état très fragmentaire, nous pouvons tirer quelques conclusions sur leur forme et sur leur schéma décoratif. La majorité des pithoi naxiens présente un profil à courbe continue, sans accentuation de la transition entre le col et la panse. Les restes des anses que nous possédons prouvent qu'au 7^{ème} s. au moins, elles suivaient la forme typique des pithoi cycladiques et rhodiens, i.e. avec un diaphragme perforé couvrant leur face principale. La taille de ces vases est gigantesque; elle atteint parfois 1.90 m.

Vers la fin du 8^{ème} s. et le début du 7^{ème} s. les vases à décoration strictement linéaire sont en majorité, tandis que peu auparavant les thèmes iconographiques alternaient avec les motifs décoratifs, dans un arrangement de style purement Géométrique Récent. Durant la première moitié du 7^{ème} s. le décor iconographique était très riche: à l'exception de la grande métope sur le col, des thèmes iconographiques, mythiques ou autres, s'étaient en bande continue ou en métopes sur les épaules et la vasque du vase; sa moitié inférieure, tout comme sa face arrière n'étaient jamais décorées. Un deuxième groupe de pithoi à reliefs naxien maintient dans la première moitié du 7^{ème} s. l'usage de motifs purement décoratifs, en vogue pendant la transition entre les deux siècles.

Quant à leur usage, il semble qu'on s'en servait comme récipients à usage domestique, comme vases votifs dans les sanctuaires, ou comme vases funéraires.

Le répertoire figuré des pithoi naxiens de l'époque Géométrique comporte des files d'animaux, notamment des chamois (**K2**) et des biches (**K1**). Des premiers nous ne savons que peu de choses, à cause de leur déplorable état de conservation. Nous pouvons toutefois reconstituer les deuxièmes en une file d'animaux marchant vers la droite en détournant la tête. Il s'agit d'un des types iconographiques de l'animal les plus anciens. La biche passant et tournant la tête en arrière est déjà représentée sur les bandes en or et les vases attiques du début du Géométrique Récent, mais isolée. Ce n'est que sur les vases peints de la fin du Géométrique Récent en Argolide qu'on la trouve en défilé, comme sur le pithos naxien.

La tête humaine en profil vers la gauche qu'on voit sur le **K13** appartient à un Sphinx, monstre rarement représenté sur la céramique à reliefs cycladique. **K14** a été reconstitué à partir de plusieurs tessons, qui forment la métope du col d'un pithos géant. Il est décoré d'un héros portant un chiton court, des bottes et armé d'une épée, s'attaquant à un lion dressé sur ses pattes arrières. Entre les deux évolue une tige de plante. C'est la pièce la plus intéressante de la céramique à reliefs naxiote: elle représente le type ancien du duel entre l'homme et le lion, qui peut maintenant assumer le symbolisme mythologique d'Héraclès luttant contre le lion de Némée. Deux autres tessons de pithoi à reliefs (**K15** et **K16**) sont aussi décorés de lions, mais aucune signification mythologique ne peut y être attachée. Les animaux appartiennent au type hittite et peuvent être comparés aux lions du Protoattique Moyen.

La grande majorité des pièces naxiennes est décorée de scènes avec des biges. Parfois leur état de conservation est tel (**K18-K20**) qu'on peut aisément y distinguer les moindres détails des chars et des harnais. Le type du cheval, toujours en marche à deux exceptions près (**K17** et **K27**), est une adaptation du type Crétois au goût local. Sur **K18** seul l'aurige portant un chiton court est représenté guidant son char, tandis que sur **K19** et **K22** il est accompagné d'un hoplite. Ces types humains représentent tout ce qu'il y a de plus "naxien" sur nos pithoi à reliefs, puisqu'ils possèdent les proportions minces et élancées, le nez grand et long, les yeux en amande, les lèvres minces et le menton tiré en arrière, caractérisant le peu de figures humaines qui nous sont parvenues de Naxos du deuxième quart du 7^{ème} s. Sur deux de ces fragments nous pouvons reconnaître des sujets mythologiques: **K17** peut être, considéré comme l'illustration d'une scène de bataille décrite dans l'Iliade (e.g. Λ 531-535, Y 498-500, Y 381-395), tandis que sur **K20** l'hoplite qui attrape le pied et menace de sa lance la femme debout devant lui, le suppliant de sa main gauche et ayant un arc dans sa main droite, doit être Achille tuant l'amazone Penthésilée. Le groupe est flanqué de chars. Les autres fragments avec des biges doivent représenter les courses ou les parades de chars (**K18** et **K19**) qui avaient peut-être lieu en l'honneur des défunts dont les tombes étaient signalées par ces pithoi.

Les motifs décoratifs de la céramique naxienne à reliefs sont très diversifiés et, surtout vers la fin du 8^{ème} et le début du 7^{ème} s., d'une exécution magistrale. Ils tirent pour la plupart leur origine du répertoire peint des vases cycladiques, protocorinthiens et protoattiques, mais certains motifs (e.g. les spirales, les demi-ellipses concentriques) étaient utilisés dans la décoration des pithoi à reliefs cycladiques (Andros-Ténos) bien avant qu'ils n'apparaissent sur les vases peints. Les motifs les plus fréquemment rencontrés pendant le Géométrique Récent sont les spirales, les demi-ellipses concentriques et le zig-zag simple ou en échelle, tandis que pendant le 7^{ème} s. ce sont les languettes et les guilloches simples ou multiples.

La datation des pithoi à reliefs naxiens présente des difficultés à cause du peu de données des fouilles et à cause de leur état de conservation déplorable, qui empêche de restituer avec certitude la forme et le programme de décoration du vase. Il est donc indispensable de chercher les affinités stylistiques de nos fragments avec la céramique peinte et à reliefs cycladique, ainsi

qu'avec la céramique crétoise de la même période, la céramique protocorinthienne et surtout protoattique. En nous basant sur le rapprochement entre les représentations de nos vases et celles des autres ateliers nous proposons la datation suivante:

K1 et **K2** de la deuxième phase du Géométrique Récent, **K3-K8** des dernières années du 8ème s., **K9-K12** du premier quart du 7ème s., **K13** et **K17** dans la décennie 670-660, **K14** et **K16** vers 660, **K18-K20** et **K23-K24** (appartenant au même groupe stylistique et au même atelier) dans la décennie 660-650, **K15**, **K21-K22** vers le milieu du 7ème s., **K29-K30**, **K35**, **K46-K49** et **K52** dans la première moitié du 7ème s., **K32-K34**, **K37-K44**, **K50-K51** et **K53-K62** vers le milieu et la deuxième moitié du 7ème s., enfin **K31**, **K63-K65** dans la première moitié du 6ème s.

Les pithoi naxiens sont importants par l'enrichissement qu'ils apportent au répertoire iconographique et mythologique de Naxos au 7ème s. av. J.-C., peu varié par ailleurs, et par ce qu'ils ajoutent toute une série nouvelle de figures humaines aux quelques types déjà connus par la céramique peinte. Les vases à reliefs naxiens s'intègrent dans la tradition artistique de l'île et forment un complément précieux à la peinture et à la sculpture naxiote de la période du Haut-Archaisme. A cause de sa position centrale dans la mer Égée, Naxos fut ouverte à des influences provenant tout aussi bien des côtes Est que Ouest. Mais aucune de ces influences n'a été assimilée sans être d'abord imprégnée de la nature artistique particulière à Naxos. L'aboutissement de ce processus a donné des formes animales et humaines sévères et élancées, qui par la pureté et la précision absolue de leurs contours, par le rejet de tout ce qui n'était pas jugé absolument indispensable, sont devenues impressionnantes et presque monumentales.

EVA SIMANTONI-BOURNIA

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίν. 1α-δ	K1 (MN 7351)	Πίν. 15ε	K34 (MN 7367)
Πίν. 2α	K2 (MN 1637)	Πίν. 16α	K35 (MN 7368)
Πίν. 2β-γ	K3 (MN 7352)	Πίν. 16β	K37 (MN 1635)
Πίν. 3α-γ	K4 (MN 7353)	Πίν. 16γ	K39 (MN 7369)
Πίν. 4α	K5 (MN 7354)	Πίν. 16δ	K38 (MN 2179)
Πίν. 4β	K6 (MN 7355)	Πίν. 16ε	K40 (MN 7370)
Πίν. 4γ	K7 (MN 7358)	Πίν. 17α	K45 (MN 1660)
Πίν. 4δ	K8 (MN 7359)	Πίν. 17β	K44 (MN -)
Πίν. 5α	K9 (MN 7360)	Πίν. 17γ	K45 (MN 1643)
Πίν. 5β	K10 (MN 7356)	Πίν. 17δ	K45 (MN -)
Πίν. 5γ	K11 (MN 7357)	Πίν. 17ε	K46 (MN 1662)
Πίν. 5δ	K12 (MN 1640)	Πίν. 17στ	K46 (MN 1642)
Πίν. 6α	K13 (MN 7361)	Πίν. 18α	K47 (MN 1609)
Πίν. 6β	K14 (MN 1612)	Πίν. 18β	K48 (MN 7373)
Πίν. 7α	K14 (MN 1608)	Πίν. 18γ	K49 (MN 7374)
Πίν. 7β	K14 (MN 1607)	Πίν. 19	K50 (MN 7375)
Πίν. 8α	K14 (MN 1634)	Πίν. 20α-β	K50 (MN 7375)
Πίν. 8β	K14 (MN 1610)	Πίν. 21	K51 (MN 7376)
Πίν. 8γ	K14 (MN 2181)	Πίν. 22α	K52 (MN 1605)
Πίν. 9α	K15 (MN 1606)	Πίν. 22β-γ	K53 (MN 7377)
Πίν. 9β	K16 (MN 1601)	Πίν. 22δ	K55 (MN 7386)
Πίν. 9γ	K17 (MN 7362)	Πίν. 22ε	K54 (MN 2183)
Πίν. 9δ	K18 (MN 1600)	Πίν. 23α	K56 (MN 7378)
Πίν. 10α-β	K19 (MN 1611)	Πίν. 23β	K57 (MN 7379)
Πίν. 11α-β	K20 (MN 1603)	Πίν. 23γ	K58 (MN 2158)
Πίν. 12α	K20 (MN 1603)	Πίν. 23δ	K59 (MN 7387)
Πίν. 12β	K22 (MN 1613)	Πίν. 23ε	K60 (MN 7380)
Πίν. 12γ	K21 (MN 7363)	Πίν. 24α	K61 (MN 1604)
Πίν. 13α	K23 (MN 2178)	Πίν. 24β	K62 (MN 1661)
Πίν. 13β	K24 (MN 7364)	Πίν. 24γ	K63 (MN 7388)
Πίν. 13γ	K25 (MN 1639)	Πίν. 25α	K64 (MN 7381)
Πίν. 13δ	K25 (MN 1657)	Πίν. 25β	K65 (MN 7382)
Πίν. 14α	K26 (MN 2182)	Πίν. 25γ	K67 (MN -)
Πίν. 14β	K27 (MN 1641)	Πίν. 25δ	K70 (MN 1644)
Πίν. 14γ	K29 (MN 7365)	Πίν. 25ε	K69 (MN 2180)
Πίν. 14δ-ε	K30 (MN 2161α-β)	Πίν. 26α	K71 (MN -)
Πίν. 14στ	K30 (MN 2186)	Πίν. 26β-δ	Όστρακα από τις άνασκαφές της Άρχαιολογικής Έταιρείας (Γρόττα-Άπλώματα). MN.
Πίν. 15α-β	K31 (MN 7366)		
Πίν. 15γ	K32 (MN 1602)		
Πίν. 15δ	K33 (MN 1658)		

- | | | | |
|------------|--|----------|---|
| Πίν. 26ε | ΜΓ σκύφος. ΜΝ. | Πίν. 28β | Ώστρακο ανάγλυφου πίθου. Ἀπὸ τὸ Ξώμπουργο. Μουσεῖο Τήνου. |
| Πίν. 27α | Μετόπη λαιμοῦ ανάγλυφου πίθου. Museum of Fine Arts 99505. Βοστώνη. | Πίν. 28γ | Μετόπη λαιμοῦ ανάγλυφου πίθου. Μουσεῖο Λούβρου, CA 795. |
| Πίν. 27β-δ | Ώστρακα ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (Γρόττα-Ἀπλώματα). ΜΝ. | Πίν. 29α | Ζώνη τοῦ ὄμου ανάγλυφου πίθου. Βασιλεία, Antikenmuseum, BS 617. |
| Πίν. 28α | Ώστρακα ανάγλυφου πίθου. Ἀπὸ τὸ Ξώμπουργο. Μουσεῖο Τήνου. | Πίν. 29β | Ώστρακο ανάγλυφου πίθου. Ἀπὸ τὸ Ξώμπουργο. Μουσεῖο Τήνου. |

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

- «ἀγών ἀποβατικός» 77-78· «ἀποβάτης» 114
 Ἄδάμας (Μήλου) 18, 53, 94
 Ἄετος (Ἰθάκης) 62
 αἶγαγροι 55-57, 88, 100-101
 αἰλουροειδές 26
 Ἀκρόπολη (Ἀθηνῶν) 59, 62, 72, 98
 ἄλογο 57, 68-71, 76-80, 88, 100, 110-114
 ἀμαζόνα 66, 82-85, 113
 Ἄμοργός 62, 86, 102, 48
 «ἄμπυξ» 69
 Ἄνδρομάχη 81
 Ἄνταϊός 65
 «ἀντιλαβή» 75
 Ἀντίλοχος 74
 Ἀντιόπη 82-83
 «ἄντυξ» 68-69, 80
 ἄξονας 68-69
 Ἀπλώματα (Νάξου) 53
 Ἄργος 54, 87, 94· Ἡραῖο τοῦ Ἄ. 58, 72, 84, 91, 101
 Ἄρης 64-65, 73, 105-106, 110, 112-114
 Ἀρκάδες (Κρήτης) 108
 ἄρμα 55, 68-73, 75-76, 80, 84, 110-111, 113-114, 116-117
 ἄρματοδρομία 77, 116
 «ἄρματοπηγός» 68
 ἄρπυιες 82
 Ἀρχίλοχος 76
 ἀσπίδα 65, 73, 75-76, 78, 80, 84-85, 90, 94, 111
 Ἀστυάνακτας 81-82
 Ἀττική 54, 56, 69, 85, 88, 92, 94, 116-117
 Ἀχελῷος 65
 Ἀχιλλέας 82-85, 111-113, 116, 118
 Ἀφρατί (Κρήτης) 93
- Βασιλεία (πίθος τῆς Β.) 74-75, 96, 104, 106, 112
 Βελλεροφόντης 71, 73
 Βοιωτία (πίθος τῆς Β.) 50, 91, 108
 «Βοιωτική» ἀσπίδα 75-76, 80-81, 83, 114
 Βοστώνη (πίθος τῆς Β.) 49, 75, 103-104, 106, 112
- Γέννησις» (πίθος τῆς Γ.) 49, 103-104, 108, 110
 Γοργόνες 62, 82
 Γόρτυνα (Κρήτης) 81, 105
 Γρόττα (Νάξου) 53
 γρύπας 80, 94
- Δήμητρα 54
 διάδημα (χρυσό) 56-57, 60
 διακόσμηση (μὲ μήτρα) 46-48, 89, 96, 99, 108, 111-113
 διακόσμηση (μὲ σφραγίδα) 46-48, 87, 89, 91, 97, 99, 108, 111
 διακόσμηση (χειροποίητη) 46
 Δίπυλο (Ἀττικῆς) (ἀσπίδα τύπου Δ.) 53, 75-76, 81
 δίφρος 68
 δορκάδες 55-57, 88, 99, 100
 δόρυ 73, 75-76, 78-81, 83-84
 Δρῆρος (Κρήτης) 72
- Ἐκτωρ 78, 84
 ἔκφορὰ 77
 ἔλασμα 81-83, 94
 ἐλάφι 56-57
 Ἐλευσίνα (ΠΑ ἀμοφρέας τῆς Ἐ.) 50, 112
 ἐνδρομίδες 65
 «ἐπιδιφριάς» 68
 ἐπίσημα (ἀσπίδας) 65, 75
 «ἐπίσωτρον» 69
 ἐπίχρισμα 48
 Ἐρέτρια 54, 56, 88, 102· ὄστρακο ἀνάγλ. πίθου Ἐ. 52, 87, 110
 Ἐρμῆς 66
 Εὐρυσθέας 61, 84
- Ζαγορὰ (Ἄνδρου) 49-50, 52, 87-89
 «ζυγόδεσμον» 69, 114
 «ζυγός» 69
- ἦνία 69-70, 111
 ἦνίοχος 68, 72-74, 77-78, 81, 84, 110-111, 114
 Ἡρακλῆς 57, 61-63, 65-66, 84-85, 105-106, 112-113, 116, 118

- Θάσος 59, 71-72, 76
 Θεμίσκυρα 84
 Θερμάδους 84
 Θεσμοφόριο 54
 Θέτις 82
 Θησέας 82-83, 105
 Θήρα (πίθος τῆς Θ.) 49, 51, 68-72, 74, 81, 92-98, 106, 113-115
 θώρακας 65

 Ἰαλυσὸς 50-51, 87-88, 92
 Ἰπολύτη 84
 «ἰππόστροφος» 76
 «ἰππουρίς» 74
 «ἴτυς» 69
 Ἰφιτίων 78

 καλπασμὸς 71
 Καμινάκι (Νάξος) 107
 Κάμιρος 50-51, 86, 88-89, 94, 96
 Κεραμεικὸς 54, 60-61
 κνημίδες 75 83
 Κνωσὸς 60
 Κόρη 54
 Κόρινθος 54, 59, 69, 92, 94, 97
 κοσμήματα: σειρὰ λωτῶν καὶ ἀνθεμίων 55, 96-97
 ἄνθη καὶ μπουμπούκια λωτοῦ 96
 γλωσσωτὸ 47, 90-93, 118
 δικτυωτὸ 64, 81-82, 85
 κρεμάμενες ὁμόκεντρες μισὲς ἐλλείψεις 90
 κλιμακωτὸ 64, 85, 87-88, 101
 κόμβοι 92-93
 μαϊάνδρος 86
 πλέγμα σπειρῶν 95-96
 πλοχμὸς (ἀπλὸς) 47, 80, 92-94, 118
 πλοχμὸς (σύνθετος) 47, 93-95, 118
 ρόδακες 75, 92, 96
 ρόμβος 64-65, 85, 90, 92, 95-96, 105
 σιγμοειδεῖς ἔλικες καὶ ἀνθέμια 98
 συνεχῆς σπεῖρα 47, 80, 87-89, 92, 118
 τεθλασμένη γραμμὴ μὲ κεραῖες 89
 κοῦροι 59
 κράνος 62, 73-74, 78, 82-83, 91, 114
 Κρήτη 58, 61, 92-93
 κρητικὸς ἀναγλ. πίθος 58, 70-71, 90, 92, 96-97, 99, 103-104, 108, 111-112

 Λεγραινὰ (Ἀττικῆς) 53, 95
 «λέπαδνα» 70, 111
 Λίνδος 51, 86-88, 92, 94, 116
 λιοντάρι 55, 57, 59-62, 67-68, 80, 94, 102, 104, 106-107, 113, 116, 118

 Λοῦβρο (πίθος τοῦ Λ.) 60, 64, 71, 76, 104-106

 Μέγαρα Ὑβλαῖα 62
 Μέδουσα 49, 60
 Μελανίπη 84
 Μερέντα (Ἀττικῆ) 53
 «μεσομφάλιον» 75
 μεταλλοτεχνία 92-96, 112, 118
 Μῆλος 58
 μίκα 45, 107
 Μινώταυρος 53
 μίτρα 96
 Μυκῆνες 84
 μύκης (ξίφους) 64, 76
 Μύκονος (πίθος τῆς Μ.) 49, 51, 53, 64, 74-75, 81, 96, 103-106, 110, 112-113

 Νεμέα (λιοντάρι τῆς Ν.) 61-62, 65
 Νεοπτόλεμος 81
 Νηρηίδες 82, 84
 Noicattaro 63, 83

 ξίφος 61, 63-64, 76, 78, 84-85
 Ξάμπουργο (Τήνου) 49, 50, 54, 55, 58, 75, 86-89, 100, 104, 108, 112

 Ὀδυσσεύς 112
 Ὀλυμπία 57, 63, 82-84, 91, 93-97
 ὄπλῃ 70
 ὄπλισμὸς 74-75, 78-79, 84
 ὄπλίτης 74-76, 80-82, 109-110
 ὄχανο 62-63, 83-84, 90, 93

 παραγναθίδα 74
 «παραιβάτης» 69, 72-73, 75, 77, 78
 παραμηρίδια 65
 «παρήιον» 69
 Πενθεσίλεια 64, 82-85, 112-113, 116, 118
 Περαχώρα 58, 62-63
 Περσέας 49, 64, 66, 76, 105-106
 Πήγασος 71, 95
 Πηλέας 82, 84
 πηλὸς 45-46
 Πικέρμι (Ἀττικῆς) 74
 «πλήμνη» 69
 Πλίθος (Νάξου) 49, 51, 53, 86, 88, 90
 πομπή 57, 76-78
 «πόρπαξ» 75
 πόρπη 62
 Πότνια (πίθος τῆς Π.) 49, 53
 Πρίαμος 78, 84
 Πρινιάς (Κρήτης) 97, 104, 111

πρόθεσις 77

Ρόδος 57, 86, 90, 92, 94· ανάγλυφοι πίθοι P. 86

ρόπαλο 61

«ρυμὸς» 69, 71, 111

Σάμος 62

Σίφνος 64, 86, 91, 95, 97-98

Σούνιο 63

Σπάρτη 75-76, 92

Στυμφαλίδες 62

συνωρίδα 68, 69-71, 77, 79-80

Συρακοῦσες 62

σφίγγα 55, 58-59, 67, 80, 97, 102-103, 109, 113

Τανάγρα 59

Τάραντας 105

τατουάζ 65

Τεγέα 82, 84

τέθριππο 69-71

Τήνος 50, 75, 86

Τίρυνθα 54, 85

τόξο 61, 63, 82

τρίππο 69-70

τροχὸς 46, 69, 79, 111

τροχὸς (κόσμημα) 79

τροχὸς (ἀγγειοπλαστικής) 46

Ἵποδήματα 65-66

Φαιστός 104

φάλαγγα 75-76

φαρέτρα 61, 63

Φερὲς 57

Φορτέτσα (φαρέτρα τῆς Φ.) 60-61

φυλακτήρας 76

χαιτή 70

χαλινὸς 69

χεῖλος (ἀγγείου) 46

χεττιτικά ὑποδήματα 66

Χίμαιρα 95

«Χορὸς» (πίθος τοῦ X.) 49, 104, 110

χρώματα 48

ΣΧΕΔΙΑ

ΟΙ ΝΑΞΙΑΚΟΙ ΑΝΑΓΛΥΦΟΙ ΠΙΘΟΙ
ΤΗΣ ΕΥΑΣ ΣΗΜΑΝΤΩΝΗ-ΜΠΟΥΡΝΙΑ
ΑΡ. 113 ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟ 1990 ΣΕ ΧΙΛΙΑ ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΜΕ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΑΡΓΥΡΩΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΚΗ
ΣΤΙΣ ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ
Ε. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ-Α. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ Ο.Ε.
ΦΩΤΟΜΑΡΑ 54, ΝΕΟΣ ΚΟΣΜΟΣ